

КИРИШ СӨЗ

«Семетей» поэмасы — кыргыз элинин адабиятынан белгилүү орунду ээлеген монументалдуу «Манас» эпосунун экинчи бөлүгү. «Манас», «Семетей», «Сейтек» поэмалары кыргыз элинин өткөн кылымдардагы турмушун, дүйнөгө көз карашын, үрп-адатын, прогрессивдүү талаптарын көркөм образдар аркылуу көрсөткөн эң ири чыгармачылык эстелиги болуп саналат. Сюжеттик байланышы, образдык көрүнүшү, композициялык түзүлүшү жагынан алардын ар бири өз алдынча бирдиктүү чыгарма.

«Семетей» поэмасынын сюжети оригиналдуу болуп курулушуна карабастан, айрым окуялардын жүйөлөнүшү жана образдардын чечилиши жагынан «Манас» эпосун толуктап турат.

«Манас» эпосунун кириш бөлүгүндө кыргыз элинин кара кытайлар, калмактар ж. б. тарабынан эзилиши, талоонго учурап, ар кайсы жерлерге тарап кетиши жана аларды чогултуп башын кошо ала турган баатырдын төрөлүшү көрсөтүлсө, «Семетей» поэмасынын киришинде бул маселе башкача. Бул поэма душмандарынын кысымынан Манастын үй-бүлөсүнүн өз жеринен качууга аргасыз болушун жана келечекте Семетейдин душманга сокку берерине элдин ишенүүсүн баяндоо менен башталат.

«Манас» эпосунда негизги идея Манастын образынын тегерегинде болсо, «Семетей» поэмасында окуялар Семетей, Күлчоро, Айчүрөктөрдүн тегерегинде болот.

Ал эми «Манас» эпосунун негизин ээлеген эл-жер үчүн күрөшүү темасы «Семетей» поэмасында да түрдүү мааниде улантылып, оригиналдуу чечилген. Бир сюжеттик окуянын аякталышында экинчи сюжетти туудуруучу чиленишкен себептер берилет. Маселен «Манас» эпосунда Манас баатырдын катуу жарадар болуп дүйнөдөн кайтышы Абыке менен Көбөштүн эсиришине себепкер болуп, экинчи окуяны туултат. «Манас» эпосунун каармандарынын трагедиялык абалда калышына себепчи болгон Конурбай, Көзкамандар «Семетейде» кулоо, кыйроо процессинде көрү-

нөт. Семетейдин эл үчүн болгон мааниси «жоктоо», «арман» ырларынын ыкмасы боюнча эскерилип олтурат. Маселен Семетей мындайча жоктолот:

Берендин көзү барында
Беттешип калың жоо келсе,
Кыйырдан алыс жүрчү элек,
Будурдан бугу алчу элек.
Буудан шердин барында
Мунайбай аман жатчу элек.
Канкор шерден айрылып,
Сууган белем демибиз,
Адам, сыздаган белем элибиз,
Сынган белем шагыбыз?!

Кыргызстан Илимдер Академиясынын кол жазма фондусундагы материалдарга жана А. Токомбаев тарабынан жыйнакталып бириктирилген вариантка токтолгонубузда, «Семетей» поэмасы жөнүндө төмөндөгүдөй кыскача пикир айтууга туура келет.

Кыргыз элинин сыймыктанууга арзырлык чыгармаларынан болгон «Семетей» поэмасы, биринчиден эл-жер үчүн ички жана сырткы душмандар менен күрөшүү—баатырдык темасы, экинчиден, турмуштук сүйүү, лирикалык темалар сыяктуу бир канча темаларды ичине алат.

Булардан тышкары «Семетей» поэмасында кыргыз элинин үрп-адаты, улуттук салты, этнографиялык турмуш жагдайы да баяндалган. Алар поэманын улуттук мүнөзүн көрсөтүп, идеялык мазмунун толуктап турат. Ал темалар бири-бири менен айкалышып, поэманын сюжетин түзгөн. Маселен баатырдын туулушу, той берүү сыяктуу жардамчы темалар негизги темалар менен бирдикте Семетейдин тегерегине топтолгон. Сюжеттик окуялар Семетейдин кыймыл-аракет, ой-дүйнө, турмуштук көз караштары менен ажырагыс байланышта чечилген.

Орто Азия элдеринин «Гөр оглы», «Алпамыш» эпостору сыяктуу эле; «Манас» трилогиясында да элди-жерди сүйүү, айрыкча өз элинин коопсуздугу үчүн күрөшүү темалары чыгарманын негизги мазмунун белгилейт. Родина жөнүндөгү кенен түшүнүк, негизинен, Талас өрөөнүнө байланыштырылып, территориялык көз карашта берилген.

Кайда жүрсөм кен Талас
Кетпейсин менин эсимден..
Көргө кирип кеткенче
Атпай кыргыз тууган журт.
Айланайын, кен Талас,
Үзбөймүн үмүт өзүндөн.

Туулуп өскөн кен Талас—«жаңгагы кулап сай болгон, алмасы бышып көң болгон» жер жемиштин кенчи; тулаң чөбү, бетеге, шыбагы жайылаган, токоюнда аркар-кулжасы койдой жайылып, байлыктын булагы,

жердин соорусу. Мына ошондой кең мейкин жерди адам баласы тынчтыкта пайдаланып, ыракаттанып жашоо керек эле. Бирок, алдуусу алы жогун чаап алып турган заманда ошончолук мейкин жерге Манас баатырдын жары Каныкей менен энеси Чыйырды батпай, балтыр бешик Семетейди койнуна катып алышып, качып кетүүгө аргасыз болушат. Кайгынын толкупунда туруп, эли, жери менен алардын коштошуусу оозеки адабияттагы арман ырларынын күүсү аркылуу зор таасирдик күч менен берилген. Алар туулуп өскөн жеринен ажырап бараткандыгына гана кайгырбастан, бүткүл кыргыз элинен ажыроого аргасыз болгондугуна кайгырышат.

Өз эли, жери жөнүндөгү кабарды уккандан баштап, Семетей ага келүүнү эңсейт. Таласка кетүүгө камынуу Манастын Алтайдан Таласка кетүүгө камынуу мотивине үндөшкөн. «Каныкейдин жомогунда» Каныкей өзү да элге кетүүнү самаганын билдирип, Семетейдин көз алдына ата конушунун кооздугун, байлыгын элестетип, табыгат байлыгынын кереметтүү сүрөтүн тартат.

Кайынга тууган куштары
Камынып турат учканы,
Терекке тууган куштары
Темишип турат учканы.
Тоосунда кары бар,
Токоюнда чары бар.
Булбулу сайрап отурса,
Мундуу киши чыккысыз,
Тотукуш талдан үн салса,
Күйүттүү пенде уккусуз.

Ушундай сонун жери, ата-бабасынын бирге өмүр сүргөн эли Семетейдин жүрөгүнүн тынчын алып, көңүлүн өйүйт.

Элдин ыркын кетирген ички душмандарга жана кол салуу коопсуздугун туудуруучу сырткы душмандарга каршы күрөшүү, элди коргоо — «Семетей» поэмасындагы негизги идеялардын бири. Манастан кийин бүлгүнгө учураган калкка Семетей арка, бел болуп, аны баштап кетет го деген элдин оптимисттик ой-тилеги поэманын экспозициялык бөлүгүндө эле Семетейди күтүүнү сүрөттөдөн көрүнгөн, анткени Манас өлгөндөн кийин Абыке, Көбөш бийликти өз колдоруна сактап, өз даражасын даназалоо максаты менен, «жылкынын кысыр тайын жеп, эчкинин тоңгон майын жеп», элдин жүрөгүнүн үшүн алып, эсирип кетишет.

Эсине түшсө бирдеме,
Шумдук кылат Көбөш эр,
Жетпеген жесир, жетимге,
Буйрук кылат Көбөш эр.
...Алымды журтка көп салат,
Алымына чыдабай,
Аргындар ыйлап да калат —

дейт, манасчы Көбөштөр жөнүндө.

Ошондуктан, Семетейдин бой жетип, элине келишин жалгыз гана жакындары — Бакай, Манастын устасы Бөлөкбайлар күтпөстөн, бүткүл эл күтөт. «Семетей чоңойсо, эл тынчтанат» деген үмүт поэмада ишенимдүү берилген.

Кара-Буура, Чаткалда
Көчө ала турган күн барбы?
Карааны бузук иттерден,
Кайрылып келип Семетей,
Өч ала турган күн барбы? —

дешет элдин өкүлдөрү.

Кыргыз элинин тынчын алгандар — поэмада Жакып, Абыке, Көбөш, Кыргызчалдар. Алардын Семетей, Бакай, Күлчоролорго каршы күрөшү — бир-бири менен элдешкисиз, айыгышкан күрөштөр.

Семетей менен Жакыптын ортосундагы чыр-чатактар — чоң ата менен неберенин арасында болгон кагылыш катарында гана сүрөттөлбөстөн, кара ниеттик менен адилеттиктин ортосундагы кагылышуулар катарында берилген.

Турмуштан али тажрыйбасы жок, уясынан жаңыдан чабыттап учкан балапанга окшогон, балтыр эти толо элек Семетейдин бардык тилеги — кандай болсо да өз элине кошулуу, элинин мунуна мундаш, тилегине тилектеш болуу, элди караан кылып, бирге жүрүү. Бул Семетейдин образынын негизги сыпаттарын айырмалоочу белгилердин бири. Жакып болсо, Семетейге карамакаршы жалгыз керт башынын гана кызыкчылыгы үчүн жашоого кызыккан мытайым, ач көз, Абыке, Көбөштөрдөн башкага жакшылык болбосун деген чал. Ошондуктан, Жакып арамдык менен жалгыз небереси Семетейге кымызга уу чылап берип, аны өлтүрүүдөн да кайра тартпайт.

Тениз туулган Семетей Жакыпты душманым деп эсептебейт, анын тескерисинче, аны коргон, чеп, ата кылып алууну ойлойт. Семетейдин трагедиясы ушундай өтө ишенчээктикте, камырабастыкта турат. Ошонун натыйжасында ушундай эле чыккынчылыкты Семетей туугандары Абыке, Көбөштөрдөн да көрөт. Семетей аларга, башка иш түшсө арга болот, деп ишенген, бирок ал ишенич сюжеттин өсүшүндө ишке ашпайт. Семетей эли, жери үчүн, бардык кордуктарды көтөрө да, жеңе да билген баатыр. Ошондуктан, ал Бакайдын эскертүүсүнө карабастан, Абыке, Көбөш, Кыргызчалдардын бардык келекелөөсүн көтөрөт, аларды ынтымакка үндөйт. Поэмада Абыке, Көбөш, Кыргызчалдар, Семетейдин карама-каршысында, өз көмөчүнө күл тарткан эгоист, жакшылыкка жамандык менен жооп берген митайым, куу, ичи заар мансапкорлор. Алар зордук аркылуу жетишкен бийликтен, данктан ажырабоо үчүн, Манастан өч алуу үчүн кашык каны калганча күрөшөт. Өзүнүн даңазасын көтөрүү максатында алар элди, жерди сатып жиберүүдөн баш тартышпайт.

«Семетей» поэмасында түрдүү кулк-мүнөздөгү адамдар да бар. Манастын чоросу Кыргызчал сыртынан Манастын таламын талашымыш болуп, Көбөштү жектегендей көрүнөт. Каныкейге жуучуга барганда да ага «боору ачып», «мээрим» менен карагансыйт. Чынында ал Каныкей менен Көбөштүн экөөнө тең колдон келишинче жамандык кылуудан качпайт. Семетейге да ал ошондой арамза мамиле кылат. Анын күч-кубатын кетирип, элинин ыркын бузуу максатында, Манастан калган чоролорду ал Семетейге каршы тукурат. Аларды тегерегине топтоп алып, акырында Кыргызчал кытайды көздөй качат. Поэмада манасчы Кыргызчалды:

Тышы тулку, нчи арам
Бөтөнчө көргөн көзү бар,
Бөлөк-бөлөк сөзү бар —

деп, ишенимдүү сүрөттөгөн.

Ошентип, Жакып, Абыке, Көбөш, Кыргызчалдар ар кимиси өзүнүн күчүнө, ички акыл-ой дүйнөсүнө жараша арамдык кылыгын көрсөтүшөт. Манастын тушунда бирге жүрүшүп, нечен жакшылыгын көрүшкөн немелер кийин алыстап, Семетейдин душманы болушат. Андай өзгөрүштөр турмушка ылайык далилденген. Ал образдар, бардык адабий образдардай эле, адам турмушунун көркөм көрүнүшү, турмуштагы окуялардын, түрдүү адамдардын мүнөз-сыпаттарынын чагылышы болгондуктан, алар өз мезгилиндеги коомдук, социалдык мамилелерди каармандардын ой-пикирлерин, дүйнөгө көз караштарын берет. Демек, Абыке, Көбөштөр Семетей менен аталаш бир уруудан болсо да, уруу-урууга бөлүнүп, майда уруу башчылары өз бийлигин сактоо үчүн күрөштү түрдүү формада жүргүзүп турган мезгилдеги көз караштарды чагылдырган образдар. Алардын тескерисинче, Семетей поэмада элдин нукура сүйүүсүн закондуу ээлеген баатыр. Семетей ар кандай майда талаш, тартыштардан, арзыбаган чыр чатактардан алыс, пас пикирлерден өзүн жогору койгон, элдин тагдыры жөнүндө терең ойлогон, намыскөй баатыр. Ал элдин күчүнө таянат. Аны биз сырткы душмандарга каршы жүргүзгөн күрөшүнөн көрүп турабыз. Эч себепсиз эле бөтөн элди чаап алуу сыяктуу агрессордук көрүнүш поэманын духуна жат. Ал эми Семетейдин Коңурбайга каршы аттануусу болсо, эки себепке негизделген. Биринчиден, алыста жаткан Коңурбай капылестен кол салбасын деген тактикалык максат, экинчиден, ата-бабаларынын өткөн өчүн, кеткен кегин алуу. Демек, Коңурбайга каршы күрөш ачуу маселеси поэмада ишенимдүү далилденип турат. «Өч» алуу, «кек» куу маселеси байыркы мезгилдерде табыйгы көрүнүш болгондуктан, ал Семетейдин образында өз изин калтырбай койгон эмес.

Поэмада кыргыз эли кытай, калмак элдеринин сан жагынан көп, күчтүү, таланттуу эл экендигин айрыкча баалаган:

Толгон кытай эл экен,
Кыргыз эмес, кылымды
Каптап кетер сел экен.
Албан түрдүү балбаны
Ааламга татыйт турбайбы
Коңурбайдын жанжалы...

Ошентип, поэмада Семетей бүткүл кытай, калмак элдерине каршы күрөшүүгө аттанбастан, «ааламга жанжалы татыган» Коңурбайга каршы аттанат.

Ата мекендин коопсуздугу үчүн күрөшүү темасына жардамчы сюжеттик деталь иретинде казат темасы кошумчаланган. Бирок, мындагы казат Манастагыдай көлөмдүү эмес. Коңурбайга каршы багытталган казаттан башка, согуш жокко эсе. Манасчы адегенде Семетейдин казатка аттануу себептерин айтып бүткөн соң, казатка даярданууну сүрөттөйт. Колубуздагы кыскартылган вариант боюнча казатка аттануу адегенде Семетей менен акылман карыя Бакайдын пикир алмашуусунан башталат. Ал кеңешти манасчы каармандардын диалог, монолог сөздөрү аркылуу берген. Андан соң, манасчы Семетейдин жолго камынуусун баяндайт. Ар бир уруунун башчысы өз колун алып келгени, Бөлөкбай сыяктуу карыялары Семетейге арнап түрдүү курал-жабдыктар жасап келип тапшырганы жогорку пафосто сүрөттөлгөн. Ал эпизод Семетейди эл сүйгөнүн дагы бир жолу айгинелей алат. Семетей чоң согушууга бара жаткансып, көп кол жыйнабастан эле Бакай абасынын башчылыгында төрт киши, он төрт ат менен жолго чыгат. Семетейдин ушул эле аракети айрым манасчыларда түрдүүчө көз карашта сүрөттөлгөн. Манасчы Жакшылыковдун, Рысмендеевдин варианттарында Семетейди Коңурбайга каршы аттануусу чоң согуштай болуп көрсөтүлсө, Саякбай Каралаевдин вариантында ал уруу мамилелерине байланыштырып, коомдук, социалдык шартка жараша сүрөттөлгөн. Манасчы Молдобасан Мусулманкуловдун вариантында болсо Семетей жалгыз гана атасынын «кегин» кектеп, «өчүн» алуу үчүн камынат да, кат жаздырып, мөөрүн бастырып, чабарман жиберип кандарды чакырат, алар менен кеңешип, казатка шаан-шөкөттүү камына баштайт. Коңурбайга каршы согушта Күлчоро согуш тартибин бузуп, эс алып олтурган Коңурбайдын башын балта менен чабат. Коңурбайдын колун кууп барып, алардын мал-мүлкүн, ал гана эмес келин-кыздарына чейин талап, олжолоп алат. Ошентип, манасчы Мусулманкуловдун варианты боюнча Семетей агрессор, дүйнөкор катарында сүрөттөлгөн. Жомокчу эпосту өзүнүн көз карашы боюнча айткан. Ал жөнүндө профессор А. П. Скафтымов ар бир аткаруучу өзүн толкундаткан көрүнүштү укмуштай кызыктуу кылып сүрөттөө аркылуу дүйнөгө көз карашынын жана кооздук сезиминин деңгелин көрсөтөт* деген. Чынында Семетейдин образы

* А. П. Скафтымов, Поэтика и генезис были. Москва—Саратов, 1924 г. стр. 50.

манасчы Мусулманкулов тарабынан агрессор катарында көрсөтүлүшү, анын тескерисинче, манасчы Шапак Рысмендеев, Жаныбай Кожобеков, Саякбай Каралаевдер тарабынан ал эл сүйгөн баатыр катарында сүрөттөлүшү, манасчылардын көз карашына, өзүнүн сүйгөнүнө, түшүнүшүнө жараша сүрөттөлгөн болуу керек. Аалы Токомбаев Семетейдин образына кылдаттык менен мамиле кылып, мында ал образды С. Каралаев, Тоголок Молдо, Ш. Рысмендеевдердин варианттары боюнча берген. «Семетей» поэмасында согуш окуясы менен орун албагандыктан, казатка даярдануу маселеси да мында бөлөк поэмалардан таптакыр башкача. Демек, ал согушуу темасы «Семетей» поэмасына мүнөздүү эмес экендигин дагы бир жолу далилдейт.

«Семетей» поэмасында да поэманын бир жеринде кытай, экинчи бир бөлүгүндө калмак делинип колдонулушуна жараша, кара кытай, кытай, калмак элдеринин баатырлары кыргыздын баатырларына караганда табыйгаттын «тилин» билген, жан-жаныбарларды өзүнө кызмат кылдыра алган, укмуштай адис баатырлар катарында сүрөттөлгөн. Семетейлердин жолдо келе жатканын эртелеп билип, Мурадыл күндү жайлап, сууну тоңдуруп, карды борошолотуп жибергенин жомокчу өтө чебер көрсөткөн. «Кышта жүрчү булутту, жайдын күнү кармаган» Мырадылдын күндү жайлашы Семетей үчүн биринчи коркунуч болучу.

Кытай, калмак баатырларынын жети күндүк жолдун жытын билген кароолчу Түлкү, Куу өрдөктөй айбанаттан коюлган кабарчылары сыяктуу апыртмаларды эпоско мүнөздүү көркөмдүк амал деп кароо керек. Ошондой болсо да, элдин ой-пикирин, турмушка умтулуштарын манасчылар алп мүнөзүндөгү акылга дыйкан Семетейдин күчүн табыйгаттын «сырын» чече алган фантастикалык күчтөрдөн жогору коюп, турмуш ченемине ылайык реалисттик планда сүрөттөп көрсөткөн. Ошончолук укмуштай күчтөрдүн каршы чыгышына карабастан Семетей чалгынга жалгыз өзү барат. Ошентип, Семетей өз күчүнө ишенген, элге таянган, турмушка ылайык баатыр катарында көрүнгөн.

Семетейдин образына эки ажырым сыпат мүнөздүү. Душман менен салгылашкан мезгилде ал «билеги жоон таш жүрөк», каарданса, арстандай күркүрөп, «көзүнөн оту чагылган» алп. Жөнөкөй жайбаракаттык кезде элпек, сыпайы, адилет азамат. Бул сыпаттар бирин-бири толуктап, Семетейдин ички дүйнөсүн ар тараптан ачып олтурат. Ошондуктан, ал жалгыз өзү чалгынга аттанып, «шамалдарды бакырып, булуттарды чакырып» күндү алай-дүлөй түшүргөн ашкан жайчы, өнөрпоз, дың жерден «аркыратып дарыя агызган» алп күчүндөгү Карагул менен бетме бет салгылашып, аны жеңип да алат. Бирок, жаратылыштан ак көңүл, ишенчээк, жайдары жаралган Семетей бат эле Карагулдун арамзадалык менен алдашына ишенип, уттуруп коёт.

Манасчы эки баатырдын бетме-бет салгылашуусун көрсөтүү картина-

ёында баатырлардын сырткы келбетин портреттик мүнөздө сүрөттөй, алардын ички дүйнөсүнүн ажарын ачкан. Семетейдин сырткы келбети:

Эки ийинде мүрүнө
Эки киши конгондой,
Күндөй бети жарк этип,
Күндөн пайда болгондой,
Маңдайына караса,
Аппак саноор тынардай,
Бүткөн боюн карасаң,
Күмүштөн соккон мунардай,
Кайраттанып караса,
Кара тоону жаргандай,
Кармашып келген ажалга
Кашкайып каршы баргандай...

Ал эми Карагул баатырдын келбети болсо, Семетейге карама-каршы салыштырылган. Ал «ажайыптан кат окуп», жан-жаныбардын «тилин» билген, табиягаттын кубулуштарынын «сырын» чече алган өнөрпоз болуу менен бирге, мурутунун кылы «камчының сабындай», «бети бышкан өпкөдөй» түрү суук. Мындай келбет анын ички сапатын өзүнөн-өзү ачат.

Ошентип, каармандардын портреттик сыпаттоолору алардын сырткы келбетине, ички ой-дүйнөсүнө, кылык-жоругуна жараша реалисттик планда берилген. Андай сүрөттөлүш—поэmanın идеялык маанисине багындырылган. Бир-бирине тете келбеген күчтөрдү манасчы салыштырып, алтардын күчүнөн Семетейдин күчүн жогору койгон.

Манасчы, Семетейди адам турмушунда болуучу элдик баатырдын мүнөзүнө ылайык, реалисттик планда сүрөттөгөн. Муну күрөштө Семетей элдин күчүнө таянышынан көрүүгө болот. Поэмада Алмамбеттин уулу Күлчоро, Бакай карыя элдин өкүлдөрүнүн образы катарында берилген. Жоо келсе айбыкпаган, ант-шертке бекем турган азаматты, улутуна карабастан Семетей сүйөт. Алмамбеттин уулу Күлчорону ал, анын кытай экендигин бөлүштүрбөстөн, бир туугандай сыйлайт. Күлчоро—Семетейдин таянычы. Семетей үчүн ал окко учуп, сууга агуудан да кайра тартпайт. Ошондуктан, Күлчорону Семетей, «өөдө тартсам, өбөгүм, астыма салсам, ак жолум, артымда жүрсөн, сан колум» деп сүймөнчүлүктө ызааттайт.

Күлчоро—жоо келсе, октон качпаган, сайышса, жүрөктүн үшүн алган кайраткер, эр жүрөк баатыр. Ал—жаш болсо да, чукугандай сөз айткан, жбону жеңүү үчүн түрдүү амал-айла тапкан акылман.

Кыргыз эли—ээзелтеден тынчтыкты, достукту самап келген эл. Күлчоро, Семетейлердин достугу дал ошондой турмуш чындыгы менен ширелишип, элдин прогрессивдүү ой-тилегинин айкын ачык көрүнүшүнөн туулган достук.

Эл тагдырын ойлоодо Семетей менен Коңурбайлар бир-бирине карама-каршы коюлган контрасттык образдар. Семетейге окшоп ата-баба-

ларды басынтып келген агрессорлорго каршы күрөшпөстөн Коңурбай бүткүл элге каршылашып күрөшөт. Ал кандай болбосун бүткүл кыргыз элин коркутуп, өч алып, багынтууга аракет кылган жоо. Эл өзүнө каршы камынган жоону, ач карышкыр, жырткыч айбанга салыштырып, түрүнүн сууктугун көрсөтүү аркылуу анын ичинин шумдуктай чаардыгын, зулумдугун ачкан. Бирок, мындан манасчы кытай, калмак улуттарынын баатырларын өтө шүмүрөйтүп, адилетсиздикте сүрөттөгөн экен деген пикир болууга мүмкүн эмес. Анын тескерисинче, манасчы эки элдин баатырларына өтө калыс-мамиле кылып, өз түшүнүгүнө жараша баа берип, чындыкка ылайык көрсөткөн. Маселен, Коңурбайды ашкан зулум, кан соргуч катарында көрсөтсө, Карагулду ааламда жок шер, мыкты адис, баатыр кылып сүрөттөйт. Кытай же калмак элдеринин баатырлары согушпай турган мезгилде ашкан өнөрпоз, билимдүү, маданияттуу элдин өкүлдөрү катарында жогору бааланып сүрөттөлгөн. Ал эми жекеме-жеке күрөшүү мезгилде ал баатырлар, турмуш көрүнүшүнө жараша, ырайымсыз, баш кесер каракчылар катарында көрсөтүлгөн.

Ал эми Семетей болсо, жоого каршы аттанганда «бир колу миң кишиге татыган» алп. Казак, ойрот, монгол жана башка элдердин эпосторундагыдай эле, «Семетейде» да негизги баатырдын Тайбуурулдай аты, Акшумкардай кушу, Кумайыктай тайганы кошо сүрөттөлөт. Алардын адамдыкындай акылы да бар. Алар келечекте болор ишти алдын ала билишет. Семетейди түрдүү алакеттерден куткарып да алышат. Ошондуктан, алардын күчү менен Семетей жалгыз болсо да, «бир караса миң кишидей» көрүнөт.

Семетейдин колдонгон курал-жарагы да бөтөнчө. Ал алыстагыны жакын көрсөткөн «жоону көздөп салдырган, жоодон кабар алдырган» жабдык. Ошентип, Семетей баатырдын образы мифологиялык көрүнүштөр менен да толукталган. Алар Семетейдин образынын элдик маанисин дагы терең ачат, анткени «...мифология табияттын кубулуштарынын, табиятга каршы күрөштүн, социалдык турмуштун көркөмдүк менен кеңири жалпыланган таасири болуп эсептелет».¹ (М. Горький).

«Семетей» поэмасындагы окуялар феодалдык түзүлүштө уруулар арасындагы ар түрдүү уруучулук—феодалдык мамилелердин көрүнүшү болуп, ошолордун изин аздыр-көптүр сактап калган болуу керек. Семетейди жолдон чыгарып, өлүмгө дуушар кылган Үмөтөй, Кыяс, Канчоролордун күрөштөрү өз уруусунун кызыгы, же болбосо, өз урук-жаатынын максаты үчүн болуп келген согуштардын ачык-айкын көрүнүшү десек, жанылышпасбыз.

Поэманын акырында Семетей каза болот. Семетей эл сүйгөн баатыр болгондуктан, эл аны өлтүргүсү келбейт, ошондуктан катуу кыргын мезгилинде Семетейдин сөөгү «кайып» болуп, жоголот. Ал эл башына түшкөн

¹ М. Горький, Макалалар жана памфилеттер. Фр. 1951, 199-бет.

бор кайгылардын бирине айланат. Анын Кумайык тайганы улуп, Акшум-кары байлоого токтобой, «саңоор жүнүн тыткылап, канатын күүлөп», «мүрүсүн жерге каккылап, канатын жерге чапкылап», «аса» күтүшөт. Андай сүрөттөлүш — баатырдын күрөшү элге дем берип, анын патриоттук демилгесин козгоп, дайыма элдин жүрөгүндө жашайт, эл сүйгөн баатыр өлбөйт деген сыяктуу оптимисттик бийик идеяны даңазалоодон туулган сүрөттөлүш. Семетейдин образы бекеринен андайча жогору бааланган эмес. Адабият өзүнүн мазмууну боюнча турмуштагы тарыхый окуялардын образдуу көрүнүшү болгондуктан, Семетейдин образында да ошондой турмуштук окуялар чагылдырылган. Андан элдин түшүнүгү боюнча элди башкаруучу баатыр кандай болууга тийиш экендигин айкыndoочу тилек, элдик идеал көрүнүп турат. Поэзия образ түрүндө ойлоноу болуп эсептелгендиктен, элдин поэзиясы, анын аң-сезими болуп саналат—деп В. Г. Белинский бекеринен мүнөздөгөн эмес. Ошондой эле «Семетей» поэмасы да—элдин өз эркиндиги, көз каранды эместиги үчүн болгон күрөшү жөнүндөгү ой-пикири, идеалынын образдуу көркөм көрүнүшү.

* * *

«Семетей» поэмасынын экинчи сюжеттик өзөгүн лирикалык тема ээлейт. Согуш темасы андан бир аз орун алса да, турмушта кездешүүчү махабат мамилелери поэмадан орчундуу орун ээлейт десек жанылышпайбыз. Сүйүү мамилелери да Семетейдин тегерегинде чечилген. Семетей менен Айчүрөк табийгы кубулуштан эле бирине-бири ылайык жаралган жарлар деген ой берилгендиктен, ата салты боюнча жана тунук махабатын негизинде үйлөнүш проблемасы поэмада оригиналдуу чечилген. Биз аны мындан көрөбүз: Семетей ани төрөлө электе эле Акункан менен Манас бел куда болушат. Демек, негизги баатыр Семетей сырт жагынан алып караганда салт боюнча үйлөнөт; Айчүрөк — анын «кудай кошкон» жары. Бирок, Манастын өлүмү, Семетейдин Букарга тентип кетиши анын балтыр эти толо электе Шатемир кан аны Чачыкейге үйлөндүрө коюштун себеби болуп турат. Чачыкейге үйлөнүш кокус окуя болгондуктан, ал поэманын негизги түйүнүн ээлебейт.

Семетей менен Айчүрөктүн лирикалык мамилелерин манасчы Чыңко-жолордун Семетейге каршы күрөш ачкан мезгилинен тартып көрсөтө баштайт. Ал поэманын сюжетин чиелештирип турган каарман — Айчүрөк. Айчүрөк баатырдын жүрөгүн опколжугуп, кирсиз махабатка арзырлык жар катары мүнөздөлгөндүктөн, башка кыздардан өтө эле бөтөнчөлөнүп турат.

Айчүрөк—көргөн жанды суктандырган, пендеде жок, «мандайы жарык бото көз, моймолжуган ширин сөздүү» сулуу кыз. Айчүрөктүн портретин манасчы натуралдык чарба менен тиричилик өткөргөн элдин тил байлыгын колдонуп, ошол кезде жогору бааланган көркөм салыштыруу-

лар аркылуу сүрөттөгөн. Анын көзү «ботонун көзүндөй жайнап», шыңкыйган келбеттүү, бою «ак кочкордой данкайып, ак маралдай шаңкайып», кыздардан башкача көрүнөт. Чүрөктүн «жылаажындай дабышы жез комуздай шанк этип», акыл-эсин, назик мүнөзүн өзүнөн-өзү эле айырмалап турат. Акылы менен келбети ошондой төп келишкен Чүрөк ар кимдин тапкан олжосу болгусу келбейт. Өз ыктыяры боюнча сүйгөн жигиттин жары болууну каалайт. «Айчүрөктү бербесен, чаап алам элинди, кетиремин алынды», деп карышкырдай күркүрөгөн Толтойду анын карагысы да жок. Бирок, шагын олдоксон сындырып, эселек жанды өзүнө жана элине душман кылууну каалабайт. Душманын акыл-айла менен багындырып да, жеңип да ала билген акылман кыз. Элине бүлгүн салып каптап келген Чыңкожо, Толтойлорду 40 күнгө чейин тойго камынууга токтотот да, ошол аралыктан пайдаланып, өз көңүлүнө татырлык эр азаматты издеп табуу үчүн, Аккуу «кебин кийинип», жолго чыгат.

Айчүрөктүн образы—коомдук, социалдык турмуштан укук ала албай келген замандардагы кыргыз кыздарынын прогрессивдүү күрөштөрүнүн, үмүт-мүдөөлөрүнүн, кыял-фантазияларынын жыйынтыгы катарында пайда болгон образ. Ал өз теңин табуу үчүн ак куу «кебин кийип», кулак угуп, көз көрбөгөн жердин баарына учуп барып, алптардын бирин койбой сынап өтөт да, Семетейди жактырып, ашык болот. Ата салтын сактоо—Айчүрөк үчүн сырткы шылтоо, негизгиси—сүйгөн теңин издеп табуу. Демек, ал өз эрки боюнча үй-бүлө курууда эркектерге теңдеш болууну көздөгөн кыз. Бул максатты жүзөөгө ашыруу үчүн Айчүрөк түрдүү оор кайгыларды көтөрүүгө мажбур болот, Чачыкейге да жалынып барат. Өзү издеп жүрүп эрге тийди деген сыяктуу аялдын баркын «кемсинтүүчү» ушактан жана өз заманасындагы салтка келишпеген жоруктан алыс болуш үчүн, ал түрдүү амал-айланы колдонуп, Семетейди өзүн издөөгө мажбур кылат. Ошентип, Айчүрөктүн образы кыргыз кыздарынын турмуштун түпкүрүндө чөгүп келген мезгилде ага каршылык жасап, адамдын керт башынын эркиндиги үчүн күрөшкөн жаштардын, кыргыз кыздарынын унутулгусу образы. Айчүрөктүн образынын тарбиялык мааниси—анын элдик мүнөзүндө.

Чачыкейдин образы Айчүрөктүн образына каршы коюлган. Чачыкей—өзүнүн адамдык сапатын басынтпоо үчүн күрөшкөн аялдын образы. Ал сулуулук келбети, акылмандыгы, чечендиги жагынан өзүнөн жогору турган Айчүрөктү көрүп, ач көздүк менен суктанат да, кандай гана болбосун Семетейге Чүрөктү алдырбоонун аракетине өтүп, түрдүү амалды колдонот. Ошону менен катар, Чачыкейдин образына бир эрдин экинчи, же үчүнчү аялы болуп, өз күнүлөштөрүнүн «жеңишине» кызганган эгоист, үй-бүлө турмушунда өз баркын сактап калуу максатында колуна келгенин аябаган кыргыз аялдарынын бир катарынын мүнөздөрү топтолгон.

Ошентип, поэма адамгерчиликтик сапаттагы киргиле жок таза сүйүүнү даңазалайт. Белгисиз жерден учуп келип, «сыр» көрсөткөн кереметтүү

кыздын кабарын уккандан тартып Семетейдин тынчы кетет. Ат арытып издеп Чүрөктү табат. Бирин-бири көрөр замат сүйүп калышат. Ал экөөнүн сүйүшү—сырткы келбет, сымбаты менен ички акыл-эс, адамдык сыпаты жагынан бир-бирине төп келишкен баатыр жигит, акылман кыздын сүйүшү. Ал экөөнүн турмуш курушу да бөтөнчө. Салт боюнча күйөө—күйөөлөп келгенде колукту болуучу кыз күйөөнүн алдынан тосуп чыкпайт. А Айчүрөк болсо бир-биринин күчүн сынашкан теңдеш баатыр катарында Семетейди шаан-шөкөттүү күтүп, алдынан тосуп чыгат. Нечен сыноолордон өтүп, Семетейдин жары болгондон тартып, Айчүрөк Семетейдин жоого чыкса жолдошу, үйдө болгондо кеңештеши, элин күтүп алчу билерманы, кезегинде жароокер назик жары, кезегинде эр жүрөк баатыр курбалы болуп чыга келет.

Ошентип, Европа элдеринин бизге белгилүү «Ромео жана Джульетта», Чыгыштын «Лейли жана Мажнун», «Фархад жана Ширин» сыяктуу дүйнөлүк мааниси бар адабий эстеликтеринде лирикалык мамилелердин сүрөттөлүшүндөй эле, «Семетей» поэмасында, жазма адабияттын формасындай эмес, оозеки адабиятка жараша ык, форма аркылуу өткөн замандагы кыргыз жаштарынын үй-бүлө жөнүндөгү прогрессивдик ой-тилеги, тунук махабаты жөнүндөгү көз караштары өзүнчө, оригиналдуу сүрөттөлгөн.

Семетей, Айчүрөктөрдүн образдары аркылуу, алардын турмуш курушуна байланыштуу өткөрүлгөн той-тамашалар аркылуу элдик поэма бизге өткөн замандагы эл массасынын өз ыктыяры боюнча үй-бүлө куруу укугуна жетишүү үчүн күрөшүү зарылдыгын даңазалап, элдин прогрессивдүү мүдөөсүн билдирген идеяны берип, үрп-адат, салтын көркөм көрсөткөн.

«Семетей» поэмасында Каныкей сыяктуу аялдар окуяга кеңири катышып, Айчүрөктүн образын толуктап турат. Өзбек, тажик, түркмөн, казак сыяктуу Орто Азия элдеринин аялдарындай кыргыз аялдары да өткөн замандарда канчалык мыкты акылман болсо да, эркектерден төмөн саналып келгендиги белгилүү. Орус элинин улуу революционер-жазуучусу Н. Г. Чернышевский: аялдар табийгаттан кандайча күчтүү жана өткүр акылга жөндөмдүү болуп туулат, мына ошол акыл коомчулук үчүн эч пайдасыз калып келди, эгерде ал акыл турмушта пайданылган болсо, адам баласынын тарыхы он мертебе ылдамыраак алга жылар эле деп бекеринен өкүнгөн эмес. Кыргыз аялдарынын көпчүлүгүнүн акыл-эси да дал Н. Г. Чернышевский мүнөздөгөндөй нечен кылымдар бою эч пайдаланылбастан, тумчуккан бойдоп калып келди. Дайыма адилет, алга өсүүгө умтулган эмгекчи эл аялдардын асыл сапатын, ой-пикирин жогору кадырлаган. Анын ошондой прогрессивдүү мүдөөсү Каныкей, Айчүрөк сыяктуу аялдардын образында ачык көрсөтүлгөн.

Каныкей поэмада бир сырдуу, миң кырдуу. Ал кезеги келгенде намыскөй азамат, башына иш түшүп, душмандын колунда турганда ашкан амалкөй, айлакер, куу. Достун көңүлүн ачарда ак көңүл, жароокер, элпек.

Өзүнүн амалкөйлүгү, акылмандыгы менен Тайторуну чаап, уулу Семетейдин сүймөнчүлүгүн ээлейт. Семетейди орго салчу Абыке, Көбөштөрдүн жоругун алдын ала сезип, Семетейге кеңеш, акыл айткан кеңешчи. Бүт өмүрүн Семетей үчүн зарп кылган мээримдүү, камкор эне. Ал эми «Каныкейдин жомогунда» ал колунан көөрү төгүлгөн ишмер, өнөрпоз аял катарында да көрүнгөн. Анын образы бир жагынан, өз заманасына жараша коомдук жана үй-бүлө турмушунан кенен укук ала албаса да, табийгы акылы аркылуу чукугандай сөз тапкан кеңешчи, эркектин биринчи жардамчысы, камкор эненин образы. Экинчи жагынан, Манастын күмбөзүн казган адамдарды анын убал-сообунан коркпостон туруп Каныкей өлтүрүп салат. Буга караганда анын образы, өткөн мезгилдердеги феодалдык деспоттордун үрп-адаттарына аргасыз байланышкан канышалардын кылык-жоругун турмуш чындыгына ылайык реалисттик планда чагылдырган, идеялык карама-каршылыгы бар образ.

Ошентип, «Семетей» поэмасында сүрөттөлгөн аялдар, адам баласынын тең бөлүгү болгон аял жынысынын өткөн мезгилдердеги социалдык, үй-бүлө турмушундагы ролунун жана элдин аларга көз карашынын көркөм көрүнүшү болуп эсептелет.

* * *

«Семетей» — поэмасынын негизги сюжеттик өзөгүн ээлөөчү ата мекен жана лирикалык темалар этнографиялык көрүнүштөр менен да толукталган.

Кадимки жомоктордо айтылып келе жаткан ык менен манасчы Семетейдин турмушунан баштап он эки жашына чейинки кылык-жоругун балага жылуу мээрим козгоо аракетинде өтө чебер сүрөттөйт. Кыргыз элинде колдонулуп келе жаткан салт боюнча балага ат коюу, кээде баланын өсүшүн тилеп, аны башка бирөөгө убактылуу «берип» өстүрүү сыяктуу, түрдүү өрөлгө-жөрөлгө, ырымдар бизге өткөн турмуштун бир жаңырыгындай сезилип турат. Ошону менен бирге, той берүү алдында карыялар менен кеңешүү, чабарман жиберип эл чакыруу, конок алуу, мейман күтүү сыяктуу улуттук салт жана тойдо ат чабуу, сайыш-күрөш, энишке окшогон улуттук түрдүү спорттук оюн тамашалар реалисттик сүрөттөөдө поэмадан кеңири орун алган. Ал көрүнүштөр кыргыз эли канчалык кыйынчылыктар тартса да, оюн-шоок, шайыр-тамашаны дайыма ала жүрүп, турмушка оптимисттик менен караган элдерден болгондугун далилдейт.

Кыргыз элинде илгерин жыл сүрүп, жаштын эсебин чыгарган, ошондой эле күндүн жаанчыл, же ачык болушун, айдын караңгы, же жарык болорун турмуш тажрыйбаларынан байкаган белгилер боюнча алдын ала болжолдоп, күндүн, айдын, жылдын санын билишип, адамдын жашын сүрүп келишкендиги «Семетейден» орун алган.

«Каныкейдин жомогунда» Манастын күмбөзүндөгү сүрөттөөлөрдүн көрсөтүлүшү байыркы маданият жөнүндө аздыр-көптүр маалымат берет.

«Семетей» поэмасынын көркөмдүк каражаттары анын идеялык мазмунун толуктоого багындырылган. Анын сюжети окуялардын улам кеңейишине, каармандардын кыймыл-аракеттерине бай, динамикалык болуп түзүлгөн. Окуя сюжетке анчалык тиешеси жок жорго сөз менен башталат. Андан соң манасчы негизги окуяны сүрөттөөгө өтөт. Ал эми бир окуядан экинчи окуяга өтөрдө манасчы биринчи окуяны кийинки окуядан кескин түрдө бөлүп баштайт. Мисалы:

Муну мындай таштайлы,
Кечээ каралуу кеткен Каныкей,
Качып бир кеткен Семетей,
Жесирден жомок баштайлы...

Же болбосо сүрөттөлүп жаткан окуяда Семетей, же башкалары катышпай калса, угуучулардын көңүлүн алар катышкан окуяга бөлүү үчүн да манасчы ошол ыкманы колдонот.

«Семетей» поэмасында окуяларды жайгаштыруу манасчы тарабынан түрдүү ыкмада берилген. Мында окуяны жайыңча айтып өтүү, бир нече кишинин пикир алмашуусу б. а. драмалык ык да кеңири колдонулган. Статистикалык санап сүрөттөө учуру да орун алган. Каармандардын кылык-жоруктары, ой дүйнөсү, алардын активдүү кыймыл аракеттери аркылуу сүрөттөлгөндүктөн, кайсы гана окуяда болбосун баяндоо жана драматикалык ык колдонулуп турганын көрөбүз. Ошентип, манасчы окуяны ар тараптан кеңири сүрөттөө үчүн түрдүү ыктарды колдонгон.

«Семетей» поэмасында түрдүү адамдардын тагдыры кыска эпизоддор аркылуу жомок түрүндө баяндалган. Маселен, Айчүрөк менен Каныкейдин башынан өткөндөрү өзүнчө эле бир бүтүн аңгеме, жомокко тете. Ошондой окуяларды жана каармандардын ой-дүйнөсүн ар тараптан көрсөтүү үчүн манасчы баяндоонун мемуардык формасында кеңири колдонгон. Маселен, Каныкейдин жомогунда Семетейге берилген түшүнүктөр өткөн окуяны бүт эске сала баяндалат. Ал болсо сюжеттик окуянын тиги, же бу жагын толуктап отурат.

Поэмадагы каармандардын психологиялык өзгөчөлүктөрү, «ички» ой дүйнөсү алардын сүйлөгөн сөздөрү аркылуу көрсөтүлгөн. Поэмадан жоого каршы камынууда, же зор маселени чечүүдө айтылуучу кеңеш сөзүнөн тартып, кайгылуу, арман кылуу, үстөмдүк кылып коркута сүйлөө, же көңүлүн көтөрүп жалбаруу, жалынуу сөздөрүнө чейин кезиктиребиз. Кыргыз элинин оозеки поэзиясындагы түрдүү формалар ыктуу колдонулгандыктан, акыл-насаат айтуу сөзү да берилген (Бакай менен Каныкейдин Семетейди казатка аттандыруудагы сөзү ж. б.) «Семетей» поэмасында лирика маселеси кенен орун алгандыктан, анда романтикалык стиль да ишенимдүү колдонулган. Айчүрөк менен Семетей, Гүлчоро менен Калый-

ман ичтеги сыр түйүнүн чечишүү үчүн бир-бирине жалооруша карашып, кээде уялыккы, кээде оюн толук айта албай, ынактыкта бүдөмүк, туюк сүйлөшкөн сүйүшүү сөздөрүнө өтүшөт. Ошентип, ал поэмадагы каармандардын сөздөрү алардын ой-дүйнөсүн жана сюжеттик окуялардын сырын ачуу үчүн колдонулган.

«Семетейдин» ыр түзүлүшү кыргыз элинин көпчүлүк оозеки чыгармаларынын ыр түзүлүшүндөй эле, муун түзүлүшүндө курулган. Ал поэма өзүнчө обон менен ырдалып аткарылгандыктан, ырдоого жеңил, уйкаштырууга шар болсун үчүн, көбүнчө 7—8 муундан түзүлгөн. Айрым бир эпизоддордо он бир муундагы ыр да кезигет. «Семетейдеги» ырлар түзүлүшү жагынан бүткүл «Манас» трилогиясынын ыр түзүлүшүндөй эле, кыргыздын оозеки ырларынын сырткы формалык түзүлүшүнө окшоп, ар түрдүү ыкта уйкашкан. Биз андан кайчы, аксак, эркин, эгиз, аттама, туташ, шыдыр уйкаштыктарда түзүлгөн строфаларды кездештиребиз.

«Манас» трилогиясында «редиф» кенири колдонулуп, окуялардын жана каармандардын эмоционалдык мүнөзүн толуктап турат. Булардан башка да, кыргыздын поэмасына мүнөздүү бирдей сөз менен уйкашып, созулуп кеткен тираддар, б. а. «желдирме» ырлар кездешет. Маселен:

Бекер карап турбады,
Берен Манас көкжалдын
Чачылганын жыйнады,
Үзүлгөнүн улады,
Сайып жүрүп бак кылды,
Салып жүрүп там кылды,
Сандыргалуу Манасты,
Аалам журтка кан кылды,
Калдай башын туу кылды,
Катын башын эр кылды...

Ырдын ички маанисин толуктап, байытып, эмоционалдык күчүн жогорулатуучу параллелизмдер, улам күч алып кайталап турган строфалык параллелизм, табыгаттын кубулуштарына тенештирүүчү параллелизмдер «Семетей» поэмасынын көркөмдүгүн байыткан.

Сүрөттөлүп жаткан окуядагы негизги ойго жандама болуп, анын көркөмдүк сапатын арттырып, негизги затты, ойду элестетүүчү эпитеттер жана кыргыз элинин турмуш көрүнүшүнөн алып, реалисттик планда салыштырган салыштыруулар ал поэманын көркөмдүк маанисин толуктаган. Кыргыз элинин өлчөмсүз бай оозеки поэзиясындагы жоктоо, керээз, арман, кошок, коштошу, макал-лакап сыяктуу түрдүү майда жанр формалары кенен орун алган.

Кыргыз элинин демократ акыны Токтогул Сатылгановдун Сибирге айдалып бара жатканда түзгөн «Кош, элим!», «Кош, апакел!» сыяктуу элдик ырларга айланып кеткен коштошуулары Каныкейдин «Талас менен коштошуусуна» ык—форма жагынан үндөшкөн. Ал «коштошуу» элдин

саясий, экономикалык жактан көз каранды, эркин болгон турмушунун жаңырыгы катарында туруп, жалгыз адамдын керт башынын кайгылуу абалын көрсөтүү менен, адилетсиз заманды ого бетер эске салат. Манас өлгөндөн кийин кысымчылыктарга байланыштуу Каныкей бирге жүргөн элден, сүйгөн мекенинен аргасыздан ажыраганына чексиз кайгырып, өмүрүнүн бактылуу күндөрү өткөн эл-жерин менен коштошот. Ал коштошуу элдик коштошуу, арман ырларынын формасында түзүлгөн.

Өсүп өлгөн кен Талас,
Элин менен аман бол!
Саймаланган кен өзөн,
Жерин менен аман бол!
Мунга толгон кан Бакай,
Чалын менен аман бол!
Келеккер чачпак, боз улан,
Жарын менен аман бол!

Адамдын жакшы сапатын кулк-мүнөзүнүн, коомдук-социалдык турмушуна көз карашын, жакшы жүрүм-турумун үлгү катары жайылтуу максатында адамдын эмоционалдык талабына жараша айтылып келген кыргыз оозеки эл адабиятындагы санат-насыят ырлары да, «Манас» эпосундагыдай эле, «Семетей» поэмасынын ыр системасына кирген. Алар окуянын идеялык, кооздук, эмоционалдык маанисин күчөтүүгө себепчи болгон. Маселен:

Тулпар аттын жакшысы
Туз жүктөсө, жоорубас,
Азаматтын жакшысы
Кулдуктан көөнү оорубас.
Ургаачынын мыктуусу
Отко жакса, күл болбойт,
Олжого кетсе, күң болбойт.

деген сыяктуу сүрөттөөлөрдү кезиктиребиз.

«Семетей» поэтикалык көркөмдөө каражаттарына анын лексикасы да кирет. Бул поэма негизинен көпчүлүк массага түшүнүктүү, азыр колдонулуп, жазылып келе жаткан элдик тил менен түзүлгөн. Ошондуктан, өткөн турмуштун айрым көрүнүштөрүн башынан өткөргөн карыялардан тартып, өткөндү жомоктордон кооз жана тарыхый чыгармалардан окуп түшүнүк алган азыркы жаштарга чейин бул поэма түшүнүктүү болуп турат. Ошону менен катар, аны кылдат талдап карасак, өткөндөгү коомдук, социалдык турмуштун мезгилинде пайда болуп, азыр маанисин бир аз жоготкон терминдерди жана элибиздин өткөндөгү этнографиялык турмушунан кабар берген сөздөрдү кездештиребиз; «үрбүс», «мөөсүлдүк» сыяктуу сөздөр, «кеме тон», «супа тон», сыяктуу кийимдердин аттары бар. Тарыхый, этнографиялык маалыматтарды берүү менен катар бул лексиканын биз үчүн өткөндү таануу жагынан мааниси зор.

Тыянактап айтканда, «Манас» трилогиясынын экинчи бөлүгү болгон «Семетей» поэмасы кыргыз элинин нечен кылымдар бою башынан өткөргөн тарыхый, социалдык турмушун, прогрессивдүү ой-тилек, үмүт-мүдөөлөрүн, патриоттук күрөшүн жогорку пафосто, чебер көркөмдүктө сүрөттөп келген көркөм чыгарма. Ал элдин медициналык, улуттук үрп-адатын жана табыгый кубулушка реалисттик көз карашын чагылдырып, көркөм жыйынтыктап бизге чейин жеткирди. «...Баага арзыбаган искусство эл арасында сактала албайт. Эл, алтын издөөчүлөр сыяктуу, өзү талдап, оңдоп олтуруп ондогон көп жылдар бою эң баалуу, гениалдуу чыгармаларды гана сактап калат»¹ деп М. И. Калинин мүнөздөгөн. «Семетей» поэмасын ичине алган «Манас» трилогиясы—кыргыз элинин нечен кылымдар бою ошондой укумдан-тукумуна чейин ардактап, каркыттап, сактап, өзүнчө формада өнүктүрүп келген өткөндүн көркөм мурасы.

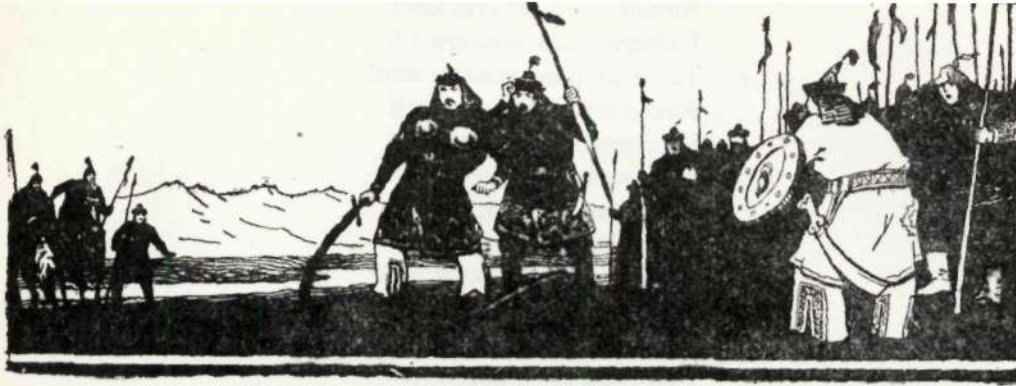
Биз жогоруда токтолуп өткөндөй, элдик оозеки адабияттын бай формаларын кенен колдонгон «Семетей» поэмасы — кыргыз элинин жазма поэзиясынын көркөмдүк каражаттарын ого бетер байытуучу түгөнгүс булагы.

Ушундай маанилүү чыгарманы элибиздин эстетикалык талабына ылайык жогорку пафосто, зор көркөмдүктө түзүү үчүн көп эмгек этилди. «Семетей» поэмасынын жыйнакталган вариантын негизги элдик сюжеттен алыстатпай түзүүдө беделдүү акыныбыз Аалы Токомбаев айтууга арзырлык эмгектенди. Окуучулар колубуздагы текстти өз сынынан өткөрүп, тиешелүү баасын беришет деп ишене алабыз.

Бубу Керимжанова

Филология илимдеринин кандидаты.

¹ М. И. Калинин, О литературе, 1929, ст. 134.

ЖОМОК БАШЫ

Э э..й! көбү төгүн, көбү чын,
Көпчүлүктүн көөнү үчүн,
Көрүп келген киши жок,
Көбөйткөн менен иши жок.

Жармы төгүн, жармы чын,
Жарандардын көөнү үчүн,
Жанында болгон киши жок,
Жалганы менен иши жок.
Атаңардын жомогу,
Айтпай койсок болобу!
Уламадан уккан сөз,
Улам бирге жуккан сөз.
Карылардан калган сөз,
Каттай жаттап алган сөз.
Байыркынын калпы көп,
Калпынан да алпы көп.
Баш айланткан салты көп,
Ок тиштешкен анты көп,

Антынан да манты көп.
Байыркынын жомогу,
Таң каларлык калкы көп!
Айкөл тууган Манастын
Чоң атасы Каракан,
Каракандан тараган
Ойротто жок Орозой.
Орозойдон тараган
Кара мүртөс Жакып кан.
Жакып кандан жаралган
Жайдары айкөл шер Манас
Көз ачкандан көргөнү,
Көк жалын чачкан тай талаш,
Киндик канын жууган жер,—
Алтай деген жер экен.
Арка болуп турган эл,—
Атпай кыргыз эл экен.
Жашаган жери кең Талас.
Эр Манастан жаралган,
Кылымдан чыккан кырааны,
Кыргыздардын тынары,
Бир уянын жалгызы,
Сермешкендин каргышы,—
Бала жолборс Семетей
Балбанга түшчүү немедей,
Баатыр Манас башында,
Көкөтөйдүн ашында,
Баатырлардын бириккен,
Жүрөгүнөн жаралган,
Азап көргөн элинин
Тилегинен жаралган.
Кара калмак, манжуунун
Катасынан бүткөн дейт.
Пайгамбардай Кошойдун
Батасынан бүткөн дейт.
Көк жал Манас айкөлдөй
Атасынан бүткөн дейт.
Туягы жок Манаска
Кайыбынан бүткөн дейт.
Кан Манастын акылман
Зайыбынан бүткөн дейт.
Айланчыктап арбактар,
Азиз кылып кеткен дейт.

Балтыр бешик кезинде,
Атасы Манас өлгөндө,
Калдайып жаткан калын эл
Кайгырып туруп көмгөндө,
Чыйбыт, Кочкор—эки арам,
Адыбай, Көлбай—төрт арам,
Абыке, Көбөш—алты арам
Калдайган калын байлыкты
Камчыга ченеп бөлгөндө,
Каралуу калган Каныкей
Көрбөгөндү көргөн дейт.
Жетим калган Семетей
Кордук менен зордукка
Жаштыгынан көнгөн дейт.
Букардын каны Темир кан
Таятасы болгон дейт.
Таятанын колунда
«Чоң атам» деп Семетей
Он экиге толгон дейт.
Атасынын ордуна
Ошол кезде Семетей
Айланып кайта конгон дейт.
Сары таз атын өчүрүп,
Сары кан атка көчүрүп,
Көмүрчү газды кан кылып,
Атагын элге даң кылып,
Бала төрө Семетей
Элине тутка болгон дейт.
Ошол күндөн ушул күн,
Төккөн кумдай күн өттү;
Түгөнбөс нечен түн өттү;
Эсеп жеткис жыл өттү;
Сай ташындай жан өттү;
Санаттагы кан өттү;
Сыр найзалуу эр өттү;
Санжыргалуу шер өттү.
Аты калып, наркы жок,
Эчен түрлүү эл өттү.
Ошол күндөн ушул күн,
Коо бузулуп сай болду,
Асты-үстүнө айланып,
Сай бузулуп, тоо болду.
Тоо бузулуп, коо болду,

Калдайып жаткан бул жердин
Кайсы жери соо болду?!

Ошол күндөн ушул күн,
Дениз курган чөл болду,
Чөл бузулуп көл болду,
Түз бузулуп, төр болду.
Чокусу көктү тиреген
Зоо бузулуп, саз болду.
Жер бетинде элдерден
Көп чайпалып, аз болду.
Алысындап ар жерден
Аз көбөйүп, баш болду.
Кулак угуп көрбөгөн
Жапан чөлгө эл бүттү.
Каз-өрдөгү ойногон
Какыр жерге көл бүттү.
Ошол күндөн, ушул күн
Түтөп өскөн жомокко
Биздин кулак укпаган
Бир кошулуп, ыр кетти,
Чыр кошулуп, чыр кетти.
Манас менен Семетей,
Жазып калган эмедей,
Алысындан көп болуп,
Атпай журтка эп болуп,
Унутулбай бул жетти.
Кажыбаган эрлери
Калың элге бел экен.
Качан болсо, бул жомок
Кайрат берер неме экен.
Кыйла кылым өтсө да
Калк баатырын жомоктоп,
Карыбасы эп экен!..
Муну мындай таштайлык,
Алдас уруп шашпайлык,
Баатырдын уулу Семендин
Тарыхынан баштайлык.

**СЕМЕТЕЙДИН
БАЛАЛЫК
ЧАГЫ**

КАНЫКЕЙДИН КӨБӨШ КАНДАН ЧАБЫЛГАНЫ

К

өпкөн Көбөш кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Кулак салгын, Абыке,
Каныкейди өзүңө
Алып берем»—деп айтат.
Чоролорго кеп айтат,
«Чогулуп уккун,—деп айтат.—
Абалдан адам өлүүчү,
Кайгыны калкы көрүүчү,
Калка кеңеш кылуучу,
Жесири калса агадан,
Женесин кайни алуучу.
Агадан калган чоросун,
Айтканымдай болосун.
Өлсө Манас, өзү өлдү,
Сөзү калды, өлгөн жок.
Абыкеге Каныкей
Эмдигиче көнгөн жок»—
Деп ошентип калганда,

Абыке туруп кеп айтат:
«Мен албаймын,—деп айтат,—
Энедей болуп калыптыр,
Элик сүт берген»,—деп айтат.
Көбөш анда кеп айтат:
«Салпаяк акмак!—деп айтат,—
Сен албасаң, мен алам,
Садага кеткин катындан,
Же болбосо ит болбой,
Чыкпагын айткан акылдан!
Бакай билсе, бузбайбы,
Чалды шайтан кыспайбы?
Агасынын катынын
Иниси жерге таштайбы?!
Бирдеме десе чал Бакай,
Жегенин кайта куспайбы!?
Бакайдан башка баарыңар
Баш кошуп кеңеш кургула.
Абыкеге кашкөйдү,

Алып берип тынгыла!
Иштемек чором, өзүндөн,
Илесин тапмак өзүмдөн.
Манастан калган кырк чоро,
Өзүмө чоро болосун!
Өзөндүү салкын жайлоого
Өзүңчө бийлеп коносун!
Айкөлүн Манас башында
Өлбөгөндөй болосун!
Бийлеймин десен, эл мына,
Атпай элди башкарган
Абыке, Көбөш—мен мына!
Кааласаң, кара, жан мына!
Калың элди башкарган
Кадырлуу Көбөш кан мына!
Көбөш менен Абыке
Шер Манастын иниси.
Калдайган калың калкындан
Башка деп айтчу кимиси?!
Көбөштү тууган Бакдөөлөт,
Манасты тууган Чыйырды,
Бул карабет Каныкей
Каяктан тапкан кыйырды?
Көпкөндүктөн Каныкей,
Көргөнү жүрөт кыйынды.
Чоролор сөзгө кангыла,
Кашкөйдөн кабар алгыла!
Карабет кандай кеп айтат,
Сөзүнөн чалгын салгыла!
Кыргыз чал менен Тазбаймат,
Экөөнөр бирдей баргыла!
Желикпесин жөнү жок,
Кандай да болсо жесирдин
Убадасын алгыла!»
Деп, ошентип, көр Көбөш
Аябай сөздү бек айтат:
«Тийбес болсо долуну,
Талап алам»,—деп айтат.

*Ошондо Кыргыз кеп айтат,
Кеп айтканда эп айтат:
«Ойлонгула шашпастан,
Опсуз болор,— деп айтат.—*

Атсыз келдик бир чоро;
Атсыз келген чорого
Аркар аяк, жез билек
Атты Манас мингизди.
Тонсуз келген бир чоро;
Тонсуз келген чорого
Жакасы алтын, жеңи жез,
Кош бадана, торгой көз,
Келеме кереш, кең күрмө,—
Тон мыктысын кийгизди.
Катынсыз келген бир чоро;
Катынсыз келген чорого
Оймок ооз, бото көз,
Ойкуштаган жал-жал көз,
Кырмазы көйнөк, найча бел,
Кылактаган сулууну
Алып берди зор Манас.
Үйсүз келдик бир чоро;
Үйсүз келген чорого
Керегенин кашаты
Темир менен тээктүү,
Жабык башы саймалуу,
Алты эли кундуз жээктүү,
Боочуусунун баарысын
Чылк жибектен чалдырган,
Борумдап ордо салдырган
Ордо берди шер Манас.
Малсыз келдик бир чоро;
Малсыз келген чорого
Адырда жылкы ала баш,
Аргымак, буудан аралаш,
Бөлүп берди шер Манас.
Үзүлгөндү улады,
Чачылганды жыйнады.
Өчкөн отту тамызды,
Өлгөндөрдү тиргизди.
Берен Манас—Көк жалдын
Этегин кармап эр болдук,
Эр уулу менен тең болдук.
Жүргөн жерден чаң чыкты,
Үнүбүздөн жан чыкты.
Тузу оор Манастын
Тузу бизди урбайбы?

Арбагы күчтүү Манастын
Арбагы бизди урбайбы?
Тузу ачуу Манастын
Тузуна кантип сиебиз?
Арбагы бийик Манастын
Айлына кантип киребиз?!
Артында жалгыз бала бар,
Ага кантип тиебиз?!
Кабылан Манас каныңдын
Арбагы карап турганда,
Ордого кантип киребиз!».

Ошондо Көбөш дүпүлдөп,
Кирген суудай күпүлдөп:
«Качан да болсо кырк чоро
Кызырдуу Манас шерим»—деп,
Кыйкырасын «эрим»—деп...
Албасаңар тилимди,
Келди өлөр жериң!—деп,
Кыргыз чал менен Тазбаймат,
Азыр экөөң барасың,
Бейбак долу Каныкей,
Бейбактан кабар аласың!».
Деп ошентип калганда,
Канынан буйрук алганда,
Кыргыз чалың канетсин,
Айбалта белге алды эми,
Тайманбаган Байматты
Жолдош кылып алды эми.
Кан Манастын ордого
Салып жетип барды эми.
Эки чоро элендеп,
Айтар сөзүн белендеп,
Каныштын барды кашына.
Замана түшүп зарланган
Каныкейдин башына.
Адам чыдап тургусуз
Көздөн аккан жашына:
«Чоролор бекер келбейт,— деп,—
Он сөз айтып бербейт,— деп,—
Чородон суук сөз укса,
Каныкей кантип өлбөйт» — деп,
Озунуп сөздү сурады,

Окторулган Кыргыз чал
Ойлонуп карап турбады:
«Жамандык кантип санайын,
Сал кулагың, кеп айтам,
Өргө салбай көөнүңдү,
Өзүңө жаккан эп айтам.
Эркебиз айым — Каныкей,
Эркектин сөзүн алып жүр,
Эч болбосо, ойлонуп,
Кулагыңа салып жүр.
Өлгөндөр кара көрдө бар,
Өрнөк, нуска элде бар;
Жетимдик арман менде бар,
Жесирдик арман сенде бар.
Эр Манастан айрылып,
Кайгырган калың элде бар.
Кабыландан айрылып,
Каныкей сендей жесир бар;
Арамга тийбейм дегенсип,
Айта турган бешин бар.
Эр жеткенче Семетей
Эрге тиер кезин бар.

«Кайнице «тийбейм» дегениң,—
Каныке, сенде кесир бар.
Ургачылык кылбагың!
Биз айтпасак ким айтат:
Абыке эстүү бала экен,
Жалгыз балаң жетимге
Арка болчу жан экен.
Бакдөөлөт тууду дебесен,
Манаска жакың бар экен.
«Арам» деп аны кордобо,
Абыке сага ак экен.
Абыкеге көөнүң жок,
Каныкей сенин өзүңдө
Мындан башка өөнүң жок.
Өлгөндөң жесир калуучу,
Өрнөктүү жолго салуучу.
«Өз жесирим алам» деп,
Кайниси каалап алуучу.
Кайниси каалап турганда,
Каралуу катын, жаш балдар

Качканда кайда баруучу?!
Жактырбай койбо сөзүмдү,
Жаман көрбө өзүмдү.
Биз айтпасак, ким айтат,
Айтканы келдик өзүнө.
Кашкөйлүгүң кармагып,
Каршылык кылба сөзүмө!
Атпай элим эп кылды,
Айткан сөзгө киресин,
Адамдын жайын билесин,
Абыкеге тиесин,
Айткан сөзгө көнөсүн,
Анык жооп бересин!
Тийбеймин деген сөз чыкса,
Чынын айтып коёюн,
Кан Көбөштөн өлөсүн.
Өлбөсөн да Каныкей,
Көргүлүктү көрөсүн.
Темир кандын шаарына
Анык болот жөнөшүң.
Инисин «алып калам» дейт,
Ал өзүмдүн балам—дейт,
Тил албаса бул жесир,
Айдап жолго салам—дейт.
Каның буйруп турганда,
Укпай койчу сен эмес,
Өр сүйлөгөн сөзүнө,
Ыктай койчу мен эмес.
Ачык айтып, ак сүйлөп
Убаданды бересин,
Убаданды бербесен,
Айткан сөзгө көнбөсөн,
Өмүрүңдө көрбөгөн,
Көргүлүктү көрөсүн!».

Ушул сөздү укканда,
Кашыкей карал турбады,
Чындап жаны кашайып,
Чымындай сабыр кылбады.
Тузум урган иттердин
Айтып турган кебин көр!
Атпай кыргыз айтат деп,
Кылып көргөн эбин көр!

«Кан Көбөш кармап соёт»—деп,
Кара күчкө демин көр!
Тамтыгы жок экөөнүн,
Таап келген эрин көр!
Таалайы жок бейбакты
Тапшыра турган жерин көр!
Арачы болуп сөз айтар
Экөөндөн башка эл жокпу?
Карабет болуп эри өлгөн
Калкында мендей кем жокпу?!
Асылымдын өлгөнү
Кырк күнгө азыр толо элек,
Кыстоого салып тургандай,
Катын алып тунгандай,
Канкор Манас көк жалдын
Каадалап ашын бере элек.
Мен карабет шордууун
Башынан кара түшө элек.
Айткан сөздү биле элек
Артында калган жетимин,
Сүйлөп сөзгө кире элек.
Ай караңгы болгондо,
Түн ушундай экен го!
Айкөлдүн көзү өткөндө,
Күн ушундай экен го!...
Кырктын башы Кыргыз чал,
Акылман тууган эр элек,
Арага келчүү сен белең?!
Уурдап алчу катын жок,
Урушпай чапчуу баатыр жок.
Элге сөзүн эп кылбай,
Бул эки арамда акыл жок.
Баркыма жетпейт, тийбеймин,
Баатыр да болсо, сүйбөймүн!
Чамам келсе, тийбеймин,
Чаркым келсе, сүйбөймүн!
Манастын тузу урган кул,
Сен жүргөн жолго кирбеймин.
Баркы жок акмак сен турсун,
Манасты сайган кол ушул;
Чамасы чак сен турсун,
Төрөмдү сайган кол ушул.
Мен карабет Каныкей,

Тартынбаймын өлгөндөн,
Уялсаңчы, эки акмак,
Арачыга келгенден!

«Мен Каныкей кашка,—деп,—
Чоролор оюн башка,—деп,—
Баатыр болсоң качпа,—деп,—
Катындан качып шашпа,—деп,—
Ак албарстан кылдырган,
Канжарым батат ташка,—деп,—
Эки акмак сени соёюн,
Сойбой кантип коёюн...».
Болоттон соккон ак канжар,
Кармай калып сабынан,
Сымбатын бузуп кумсарып,
Сууруп алып кабынан,
Кыябына келтирип,
Уруп калды Каныкей.
Тазбайматтын далысын
Оюп өттү Актинте,
Айдалынын кечирин
Союп өттү Актинте.
Тазбаймат менен Кыргыз чал
Чакчелекей чан болду.
Кызыл-ала кан болду.
Суркызыл менен Кертелки
Баскан сайын жорголоп,
Далысынан аккан кан,
Тердигинең шорголоп,
Чочуганда эрдик жок,
Чоюлганда кеңдик жок.
Каныкей канжар урганда,
Эки чоро элендеп,
Качып калды теңдик жок.

Чоролор качты турбастан,
Аттын башын бурбастан,
Жакып менен Көбөшкө
«Так ушундай кылды...»—деп,
Айтып өттү бир баштан.
Чородоң мындай кеп угуп,
«Арам» деп айтты деп угуп,
Кара мүртөс кан Жакып

Күрпүлдөдү дем уруп:
«Канчыкты барып сойгууда,
Кара көзүн ойгула!
Жаш жетимден айырып,
Жалгыз кылып койгула!
Келгендерден кеп уктум,
«Алты миң жамбы, миң кундуз,
Парага Бакай жеп алып,
Текеченин Ормонбек,
Ормонбектей канына
Долуну качырып берет» — деп
уктум.

Анык балам Көбөшүм,
Адал балам Абыкем!
Уяты жок шерменде
Келтирди жандын намысын.
«Арам» деп жесир айткандай,
Арам Көбөш сен эмес!
Баласын арам дегизчү,
Арсыз Жакып мен эмес!».

Деп ошентип калганда,
Кепке-сөзгө келбестен,
Абыке айтса көнбөстөн,
Алактаган көр Көбөш
Ачуусун жаңга бербестен:
«Мен дегенин аттангын,
Олжо чачып беремин,
Манастан калган казына
Баарыңарга бөлөмүн.
Барбагандын баштарын
Кылыч менен бөлөмүн.
Кылчайтып үйүн көрсөтпөй,
Кызыл канын төгөмүн.
Баштан аяк баарың ук!
Баарыңа тегиз айтамын.
Кашкөйгө кылган шертимди
Кантип кылбай кайтамын!
Арка кылган жетимин
Көкбөрү кылып тартамын.
Кашкөйдү жалгыз тентитип,
Караансыз кылып кайтамын.
Катындан кордук көргөн соң,

Кан болуп кантип турамын.
Колумдан келсе, долуга
Кордукту мыктап кыламын!».

Ошентип Көбөш аттанды,
Көптөгөн жоого чыккансып,
Көрүнгөнгө мактанды.
Аныктап жанга баткансып,
Алыстан душман тапкансып.
Козутуп алган кол менен,
Аз гана эмес мол менен
Манастын айлын чандатып,
Басып кирди кан Көбөш
Төрткүлгө кирчү жол менен...

Ал-аңгыча Каныкей
Келгендерден кеп угуп,
«Чапмак болду» деп угуп,
Капилет жерден күтүнүп,
«Соо койбойт деп баламды»,
Сарамжалын бүтүрүп.
Келерин билип ойлонуп,
Кейип ыйлап толгонуп.
Баламды союп кетет—деп,
Түбүмө чогуу жетет—деп,
Жалгызымдан айрылсам,
Кантип күнүм өтөт—деп,
Чыйырдыга кеп айтат:
«Энеке, тыңша! — деп айтат.—
Түгөнгөн тоонун урчукта,
Туз болгон тоонун тумшукта,
Кең Акчийдин бетинде,
Кара жолдун четинде,
Көк жалындын коргончо
Кагымайын энеке,
Коргончого корголо,
Кокустан өлүм болгончо!
Уулундан калган ботонду,
Энеке, бооруна бекем бассан, дейм!
Мелтиреп жаткан кара зоо,
Энеке, ошону көздөй качсаң дейм!
Арамдар келсе, оң кылбайт,
Энеке, жалгызынды соо кылбайт!

Энеке, Таластай боюң,
жашырчы,
Уулундан калган жалгызды,
Энеке, ээнирээк жерге
жашырчы!
Энеке, Кең-Колго боюң батырчы!
Көөдөнү жок Көбөштүн
Кесири тийип кететко?
Көзүңдү ачып көргөндүн,
Оозунду ачып өпкөндүн
Ажалы минтип жететко.
Энеке, жетиминди качырчы!
Асылындын жалгызын
Алдырып койсоң, жаманат!
Энеке, менин жетимим—
Бир өзүңө аманат!..».

Чыйырды анда муну айтат:
«Чынырба, балам!—деп айтат,—
Кургурун карап турганда,
Арамдар колун сала албайт,
Көк жалдан калган жалгызды
Мен боорума басканда,
Колумдан тартып ала албайт.
Жаныма бирөө келе албайт,
Көзүмдү бирөө көрө албайт».
«Карангүн, эне, не дейсиң?
Катыгүн, эне, не дейсиң?
Чыйбыт, Кочкор—эки арам,
Адыбай, Көлбай—төрт арам,
Абыке, Көбөш—алты арам
Кара көңүл канынан
Катуу буйрук алгандыр.
Кан талоонду салсак деп,
Кантип олжо алсак деп,
Көр Көбөшкө алдатып,
Бөксөнүн жолун чандатып,
Калмакка каршы жүргөнсүп,
Эси жоктор энтендеп,
Ордону көздөй салгандыр.
Бекип жаткан жериң жок,
Бел байлаган белиң жок.
Бет алганды жыгуучу,

Белгилүү Манас шерин жок!
Өткөндү айтып козгобой,
Жашынды төгүп боздобой,
Жалгызынды жашыргын,
Бээ саамга мында токтобой!..».

Сексенге чыккан Чыйырды
Моло таштай жетимди
Бооруна кысып чыркырап,
Болкулдап ыйлап темселеп,
Энекен басып кетти буркурап...

Ал-ангыча болбоду,
Кан Көбөш келди бакырып,
Өз атын өзү чакырып:
«Баркымды билбейт карабет,
Байкабайт жесир чамасын,
Кесепеттүү канчыктын
Талкалайын калаасын.
Мени менен касташып,
Тирилтип келсин Манасын!
Көкбөрү тартам алып чык,
Көзүнчө союп, баласын!
Манастай өзүм турганда
Өлгөндү кантип ойлоймун!
Салтты бузган кашкөйдүн
Баласын сойбой койбоймун.
Айтканга көңбөс канчыктын
Баласын союп тойлоймун!».

Деп ошентип көр Көбөш
Кара жаак айбалта
Кармай калып имердин
Каяша кылар чама жок,
Какшап турган Канышты
Кенчирге тартып жиберди.
Мурдатан муну биле албай,
Жарактап атка мине албай,
Карууга найза ала албай,
Арманда калган Каныкей
Чынырып ыйлап бүк түштү.
Төбөсү менен тик түштү.
«Ө» дегенде оозунан

Өжөк-өжөк кан кетти.
Бүткөн бойдон ал кетти.
Тилге келбей, тырп этпей,
Жер кучактап жатканда
Булдурсун менен эмчегин
Тиле-тиле чапканда,
Көбөштүн көөнү ачылып,
Көбүгү ооздон чачылып,
Жазыгы жок жесирдин
Алмадай башын аларда,
Даңгыттарга жарарда,
Үзүктөй калпак эр Шууту—
Манастын жакын чоросу—
Кармай калды Көбөштү.

«Көбөш, сен кан эмессин,
бекерсин!
Кан экениң чын болсо,
Калканчы жок катындын
Канткенде башын кесерсин?»
Деп ошентип эр Шууту,
Түркүн кептен салды эми.
Тилсиз жаткан жесирди
Кан Көбөшкө чаптырбай,
Жан соогалап алды эми...

Көбөш антип турганда,
Алты арам карап турган жок,
Көөлдөгөн Көбөштүн
Жардыгын жалган кылган жок.
Булкушуп эчен эшикти,
Таап алып бешикти,
Аңтарып ичин карабай,
Адамбы деп санабай,
Кимдики деп билишпей,
Эчтеме көзгө илишпей,
Жабуулу турган бешикти
Көкбөрү тартып кетишти.
Жуукурланган арамдар
Жесирдин белин сындырып.
Кан Көбөштү тындырып,
Кара буурул жылкыны

Жоодон тартып алгансып,
Айдатып алды жылдырып.
Төрт түлүктүү мал койбой,
Төгөрөккө жан койбой,
Соёруна мал койбой,
Ичерине дан койбой,
Такалуудан тай койбой,
Тамгалуудан кой койбой,
Калка кылар там койбой,
Сая кылар тал койбой,
Саап ичер мал койбой.
Жалгыз-жарым жан койбой,
Жанына эрмек болгондой
Жатып ичер чал койбой,
Жакшылык көрөр жай койбой,
Жанаша жакын бай койбой.
Үстүнө тигер үй койбой,
Тамтыгын тарптай кетирип,
Кубандырып Көбөштү,
Кан Манастын сан дүйнө
Талап алып жөнөштү...

Калмактан чыккан Желденбай,
Эр Манаска келген бай,
«Жаш чором» деп жактырып,
«Балам» деп жакшы көргөн бай
Көбөшкө карап кеп айтат:
«Кай жактан чыктың,—деп айтат,—
Калкабыз Манас барында,
Көр Көбөш качан жан элең?
Абалтан кара алты арам,
Сен ошолордун каны элең!..».

«Калмактан келип ушул кул
Кыргызга ээлик болчубу?
Калмакты сөзгө ээ кылса,
Анда Көбөш оңчубу?
Желденбай кулду кармагын,
Эки колун байлагын!
Сүйрөтүп жүрүп өлтүрүп,
Көз алдымда жайлагын!..».

Ушунетип баркылдап,
Коккаргадай каркылдап,
Желденбайды көр Көбөш,
Карматып алды камчылап.
Карай албай Каныкей,
«Желденбайлап» чыңырды,
Көзүнүн жашы тамчылап.
Дөөгүрсүгөн Көбөш кан
Мойнунан байлап сүйрөтүп,
Желденбайды өлтүрдү.
Жанга батчу иш кылып,
Жанга жабыр келтирди.
Кызык олжо тапкансып,
Кыркышканын чапкансып,
Каныкейди какшатып,
Калдайтып талап мал алды,
Кызыл куйрук нар алды,
Кызыл дилде зар алды.
Ак ордону чечтирип,
Аманат жандан кечтирип,
Желмаянды чөгөрүп,
Жез казанды көмөрүп,
Кайчы тулга казанын
Кайнардагы базарын
Калтырбай алып жөнөштү.
Абыке менен Жакыпка
Айдаган бойдон келишти,
Кан Жакыптын алдында
Үч энчи кылып олжолоп,
«Казынаны алгын» деп,
Кан Жакыпка беришти.
Ак ордону зордуктап,
Абыкеге бөлүштү.
Кара малды алты арам
Камчыга ченеп алышты.
Кара буурул жылкыны,
Ар кимиси өзүнчө
Өрүшкө айдап салышты.
Жоо жарагы—сегиз мүлк
Муну да бөлүп калышты.

«Капканга түштү түлкүм»—деп,
Ак соот менен Акдобул

Жакып кан алды «мүлкүм»—деп,
 «Кашкөйдү чаап келгенге
 Жаш жайрагыр өлгөнгө,
 Жалпы калкым көргөнгө,
 Жаңыдан келди күлкүм»—деп,
 Аколпок менен келтени,
 Акалбарс менен найзаны,
 Алтымыш үйлүү калчаны,
 Андан башка канчаны
 Көбөш алды «мүлкүм»—деп.
 «Эми келди күлкүм»—деп,
 Бир катынга тең болбой,
 Абыке акмак, алсын,—деп,—
 Айбалта менен кылычын
 Абыке акмак, алсын,—деп,—
 Албайм десе ит чиркин,
 Өзүм алам, калсын,—деп,
 Касташкан жоосун алгансып,
 Абыдан мооку кангансып,
 Көөлдөгөн көр Көбөш
 Эрдиктен кандык алгансып,
 Олжого батты кан Көбөш
 Жоосуна чабуул салгансып.

Ошол кезде Каныкей,
 Жарагын бойго иле албай,
 Жасанып атка мине албай,
 Дардаандап келген Көбөшкө
 Жакалалашып кире албай,
 Алты арамдын чабуулун
 Алагды болуп биле албай,
 Жекелешип чыгууга
 Актинтени ала албай,
 Атырылтып бетме-бет,
 Айгайлап найза сала албай,
 Армандуу болуп айла жок,
 Эмчегин жара чаптырды.
 Дөөгүрсүгөн дөбөткө
 Кокусунан каптырды.
 Басайын десе, ал кетти,
 Далыдан кара кан кетти...

Бул кордукту көргөн соң,
 Алсыздыгын билгизбей,
 Жаратына тийгизбей,
 Көзүн ачып караса,
 Кырк жылы сууга чыласа,
 Кылт этип чети оңбогон,
 Сексен жыл сууга таштаса,
 Серпилеп чирип койбогон
 Алтын түрдүү зор килем
 Көзүнө такыр илинбейт.
 Аккелте, Олпок, Сырнайза
 Кайда экени билинбейт.
 Талдардын баарын сулатып,
 Тамынын баарын уратып,
 Такыр чаап алыптыр.
 Үйрүп салар үстүнө
 Кийимдин баарын алыптыр.
 Муну көрүп Каныкей,
 Обдулуп тура калды эми,
 Муңканып үндү салды эми:
 «Андышып жүргөн алты арам
 Башыма кара түн салды.
 Кыл мурутун шыйпайтып,
 Кыямат кетер чагында
 Эсилим айткан кеп эле:
 «Эри өлгөндө катынга,
 Төркүнү жакын»—деди эле.
 Душмандын көзүн тойдуруп,
 Баламдын көзүн ойдуруп,
 Бул жерде жүрүп нетейин?
 Энемди эптеп жетелеп,
 Баламды алып төтөлөп,
 Жетилгенче жетимим,
 Букарды көздөй кетейин.
 Тоодогу жылкы алабаш,
 Тобурчак, буудан аралаш,
 Томсортпой журтту күтүүчү
 Аркамда эркек бала жаш.
 Алдырып салдым иттерге,
 Айыпка мени кааласаң,
 Асылым туйгун ала жат!
 Алтынды жыйган сен болдуң,
 Азабын тарткан мен болдум.

Күмүштү жыйган сен болдун,
Күнүн көрүп алты арам,
Күйүтүн тарткан мен болдум.
«Кара-Буура, Чаткалым,
Кайрылып турар чама жок,
Кайран жерим, эсен бол!
Аппак калпак, көк чепкен,
Коштошо албай баратсам,
Кайран элим, эсен бол!
Кызыл көйнөк, найча бел
Кыз балдарым, эсен бол!
Келенкер чачпак, кең соору!
Келиндерим, аман бол!
Кара эгинден күрүч көп,
Калайынан күмүш көп,
Боз коёндон түлкү көп
Бокчого жыйган мүлкү көп
Кайран жер, Талас, аман бол!
Ак сакалын жайкаган,
Адамдын сырын байкаган,
Ариптешкен адамды
Алаканда чайкаган;
Көк сүлөөсүн бөрк кийген,
Көк ала калкан ойногон,
Астыга салса, ак жолтой,
Аркага жүрсө, сан колдой,
Капилеттен сөз тапкан,
Карангыда көз тапкан,
Кысталганда бу жандын
Амалын таап берүүчү
Абакем Бакай мында жок.
Ай карангы түн экен,
Мендей жесир байкуштун
Азапты тартар күнү экен,
Ай сарала ат минген,
Түлөгү жок айза алган,
Жалан кылыч байланган,
Айкөлдү ажал алса да,
Алмамбет аяш калсачы;
Алмамбет карап турганда
Бул кордукту салсачы,
Арамдар ошондо талап алсачы.
Тууралжын келген бою пас

Тулку бою кара таш,
Кара калпак кыргагы
Жанымда карап турсачы
Улак кандын Сыргагы.
Алышса, адамдын алы жетпеген,
Арстандын тиши өтпөгөн,
Узун бойлуу, кең далы,
Келберсин турган кырдалы,
Жанымда карап турсачы
Эр Балтанын Чубагы.
Чиркин, көрүнбөй кетти өзүмө
Ошолордун арбагы.
Казылган калын орум-ай,
Кайнаган калын шорум-ай!
Маңдайымдын кайкысы,
Бу дагы ырысымдын тайкысы.
Башайы жыйдым кийизче,
Баатырдан калган кырк чоро.
Баркымды билбейт кийинче.
Айкөлүмдүн барында
Асылды жыйдым кийизче,
Акыреттик дос элек
Калмышында кырк чоро
Алты арамга айдатып,
Айлымды чапты кийинче.
Алтыным болбой көмүрчө,
Кичи катын балдары
Айлымды бузду семирсе...».

Деп, ошентип, Каныкей
Атышта кийсе ок өтпөс
Аколпокту таба албай.
Манастан калган суп чепкен,
Суп чепкенди кийинип,
Ошого деле сүйүнүп,
Алмамбеттин Сырбаран
Сырбаранды таянып,
Окчундай басып жай алып,
Талоондоп калган буюму,
Аз да болсо, көп болуп,
Кара сур өнү чөп болуп,
Кайраттанып бел байлап,
Кайгырып ыйлап, көз жайнап,

Канчалык жери жарадар,
Кайгырып басып шор кайнап,
Акырек эти бөлүнүп,
Капталынан аккан кан,
Этегинен төгүлүп,
Бүлдүргө болор жип калбай
Бүлкүлдөп үрөр ит калбай,
Как этип учкан карга жок,
Кук этип учкан кузгун жок,

Кара кылар адам жок,
Кайсап алар тамак жок,
Кең дүнүйө тар болуп,
Мүшкүлдө турду Каныкей
Мундашарга зар болуп.

Муну мындай таштайлык,
Букарды көздөй Каныкей
Качканынан баштайлык.

КАНЫКЕЙ МЕНЕН ЧЫЙЫРДЫНЫН СЕМЕТЕЙДИ АЛЫП КАЧҚАНЫ

Кең дүңүйө тар болуп,
Келберсиген Каныкей
Кемирчекке зар болуп,
Қанча жара моюнда
Басып барат ошондо,
Үйүрмө кырдын оюнда,
Жаралуу бою зырқырап.
Үшкүргөндө Қаныштын
Оозунан түтүн буркурап,
«Алты арам келип калат»—деп,
Армандуу көзү жалдырап,
Бүткөн бою шалдырап,
Үч-Қошойду жөлөнүп,
Бүткөн бойдун баарысы,
Қапкара канга бөлөнүп,
Басууга дарман келе албай,
Баласы менен энесин,
Байкуш жесир көре албай,
Көз бозоруп тунарып,

Дарманы кетип куланып,
Талыгып Қаныш турганда,
Қайран энең Чыйырды
«Қоёюн,— деп,— ыйымды»,
(Көзүнүн жашы дарыя
Далайды көргөн олуя)
Балтыр бешик баласын
Бооруна басып алыптыр.
Темселеп турган жесирге
Телмире көзүн салыптыр.
Қарылығын билгизбей
Қайратын кемпир билгизди,
Жетими жалғыз Семенди
Барбактатып күлгүздү.

«Ой, Каныкей кулунум!
Ыйлай бербе буркурап,
Балам, боздой бербе чырқырап!
Берениң, төрөң өлгөн соң,

Белинди байла, Каныкей!
Төрткүлгө киши киргизбей,
Кылганын элге билгизбей,
Бөлүп салды көр Көбөш,
Көргөнүбүз мынакей! 4
Бүгүн көргөн эртең жок,
Ушундай экен дүйнө бок.
Күн ушундай болгон соң,
Бул жерге туруп нетели,
Каны өлгөндө катынга
Төркүнү жакын болучу.
Кара кан көздөй кетели!
Ичтеги мунду чачалы,
Жүрү, балам, качалы!
Ой, Каныкей, кулунум,
Кейип, боздоп отуруп,
Не мураска жетели.
Атакен Темир кандын шаарына
Тентип кирип кетели!
Ой, Каныкей, кулунум,
Белинди байлап кайрат кыл
Береним балам өөдө тур!
Жасаган жазган буйрукка,
Каныкей, балам, кайрат кыл!
Бүгүнкү көргөн таңда жок
Ушундай экен дүйнө бок.
Жылкыдан тулпар кер да өткөн,
Ушу түпсүз дүйнөдөн
Эчен түркүн эр да өткөн.
Искендер баатыр шер да өткөн.
Бул түбү жыртык дүйнөнүн,
Түбүнө чейин ким жеткен?
Ажалы келсе, өлөрбүз,
Азабы болсо, көрөрбүз.
Жалгзын эптеп эр жетсе,
О, балам, бир жакшылык көрөрбүз!
Айзага таккан желегим,
Ушу турган жетимим,
Айкөлдөн калган белегим.
Тулпардан калган туягым,
Ушу турган Семетей—
Туйгундан калган чунагым;
Асманда жарык жылдызым,

Жакамда жакут, кундузум;
Оозумду ачып өпкөнүм,
Көзүмдү ачып көргөнүм.
Өзөндөн аккан булагым,
Өлөрдө көргөн чунагым.
Манастан калган мурасым,
Башымдагы паанайым,
Балтыр бешик Семетей—
Мандайдагы таалайым!
Аңдып келип, алты арам
Адырды бойлоп ашпасын.
Алсырап араң турганда.
Төбөбүздөн баспасын.
Кармап алып жетимди,
Өз билгенин кылбасын.
Кетели, балам, олтурбай,
Кокустан кудай урбасын!».

Деп, ошентип Чыйырды,
Күрсө-күрсө жөтөлүп,
Балтыр бешик жетимди
Алмак-салмак көтөрүп,
Белести басып өтө албай,
Караган, бута, таш көрсө,
Бекинген менен бата албай,
Чарчап, ыйлап, басалбай,
Чапчактын белин аша албай,
Кепич кийбей, байпакчан
Кейип басат курган жан.
Өтүгү жок, байпакчан
Өлмөсөк басат чунак жан.
Басайын десе ал кетип,
Балтырдан кара кан кетип,
Жиликтин башы зыркырап,
Таманы ташка былчырап.
Чыйырды менен Каныкей
Не кыларын биле албай,
Олтура калды буркурап.
Олтура калып жанаша,
Семетейди караса,
Алты күнү наар албай,
Арбайып азып калыптыр,
Итий болгон баладай,

Баркырап үндү сала албайт,
Көтөрүп башын ала албайт.
Жаркыраган көзүнө,
Кирпиктери салаңдайт,
Муну көрүп Каныкей
Бүткөн бою зыркырайт,
Семетейди кучактап,
Энекелеп буркурайт:
«Айланайын энеке,
Жалгызым минтип калган соң,
Букарга барып нетейин,
Мындан көрө жетимдин
Жамандыгын көрбөстөн,
Курман болуп кетейин!
Каран түн, амал кететбейм,
Каралды кылган жалгыздын
Ажалы бүгүн жетет бейм!
Аа, кагылайын энеке,
Ачкадан бала өлөт бейм!
Асылын көрбөй чунактын,
Арманды бул көз көрөт бейм!
Эмчегим берсем, сүтү жок,
Эс алдырып алууга
Мен бейбактын күчү жок!
Жашынарга кабак жок,
Жалмаларга тамак жок.
Айланайын энеке,
Ажал жетсе өлөйүн,
Айкөлдөн калган жетимге
Азык издеп көрөйүн.
Арыстанча желейин,
Арымды таштап мен шордуу,
Азык таап келейин.
Азык таап келгенче,
Айланып жүзүң көргөнчө,
Адырды бойлоп жүрүп ал,
Алты күндө күйүп ал!
Алты күндөн мен калсам,
Өлбөс камын жеп кеткин,
«Асыл балам Каныкей
Өлгөн экен» деп кеткин!
Жети күндө мен келем,
Жети күндө келбесем,

Кара чачын өрүп ал,
Кордук көрбөй, энеке,
Ажалдан мурун өлүп ал!»

Деп ошентип турганда,
Байдын уулу Бакай кан
Ак сакалын жайкалтып,
Бозбууданын чайпалтып,
«Жетимди барып көрөм,— деп,—
Учурашып келем,— деп,—
Чыйырды менен Каныкей
Чындап кайрат берем»—деп,
Келе жатса Кең-Колго,
Чаң уюлгуп асманга,
Жан көрүнбөй калыптыр;
Жабалактап жайнаган
Мал көрүнбөй калыптыр.
Чатырайган ак ордо
Ал көрүнбөй калыптыр.
Шагында булбул сайраган
Тал көрүнбөй калыптыр.
Сандап жаткан калың төө,
Нар көрүнбөй калыптыр.
Ар кайсы жерде оркоюп,
Бузулган дубал калыптыр.
Каалга темир, сом калай,
Занкайган ак сарайды
Төрт күл кылып салыптыр.
Кыбыраган киши жок,
Журтта калган ити жок,
Тартып койгон желе жок,
Чандан башка неме жок.
Муну көрүп карт Бакай,
Айкырып атын моюндап,
Ак сакалын коюндап,
Манас жаңы өлгөнсүп,
Тозокту бүгүн көргөнсүп,
Аттын башын чулгутуп,
Көккө чанды бургутуп,
Адырды көздөй зыргытып,
Кадиктүү жердин баарысын
Карап жүрөт карт Бакай.
«Жетим менен жесирди,

Аман калса табам»—деп,
Самап жүрөт карт Бакай.
Кокту, колот сайларды
Араларды карт Бакай.
Карт жүрөгүн муң менен
Жараларды карт Бакай.
Серепчилеп ой-тоону,
«Эми кайдан табам»—деп,
Эки жагын элендеп,
Чамаларды карт Бакай.
Бозбууданын моюндап,
Ак сакалын коюндап,
Үч-Кошойдун колотун.
Чаба түшүп караса,
Эрбең-сербең эткенсип,
Эки караан отурат
Бирине-бири жанаша.
Карга десе, кузгундай,
Канат жасап учкандай.
Жору десе, адамдай,
Адам десе, сербейип,
Көрүнөт көзгө караандай.
Көрө коюп кан Бакай,
Көнүлү башка бөлүнүп,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Болгондун баарын туюнуп,
Сакалдан жашы куюлуп,
Жетип келсе эр Бакай,
Каныкей какшап отурат.
Чындап ыйлап Чыйырды,
Көзүнө жашты толтурат:
«Арамдар асты оңбосун,
Эгерде эки болбосун!
Көбөш көр шүмшүк баштады,
Казандан бери талкалап,
Кайырчы кылып таштады.
Ала-Көл элек, саз болдук,
Ала-Тоо элек, пас болдук.
Арамдар менен айкашпай,
Ат үстүндө байкашпай,
Жетим-жесир жаш болдук.
Кылганын элге билгизбей,
Ордого киши киргизбей,

Алты арамдын айынан,
Бакай, арбын элек, аз болдук!»
Көзүнөн жашы тамчылап,

Кара жерди камчылап,
Кан Бакай айтты арманын:
«Сакалымдын агында,
Сапар кетер чагымда,
Аркаман Манас барында,
Андан мурда өлбөдүм!
Атпайдын эркин чагымда,
Аргымак минип куш салып,
Аркырап жүргөн чагымда,
Ак сакалым жайкалтып,
Жаркырап жүргөн чагымда,
Буудан минип, куш салып,
Бурулдап жүргөн чагымда.
Бул кордукту көргүчө,
Ошондо неге өлбөдүм!
Кошомат кылып кырк чоро,
Чуркурап жүргөн чагымда,
Алтын менен күмүшкө,
Бөлөнүп жүргөн чагымда,
Айбатым Манас асылга,
Жөлөнүп жүргөн чагымда,
Мандайга келген багымда,
Ошондо өлбөй арман күчү,
Манастын тирүү чагымда!
Дөө болуп турган кезимде,
Дөөлөтүнүн шарында,
Алмамбет, Чубак жанымда,
Ажыбай, Сыргак кашымда,
Ошондо өлбөй арман күч!
Качан камчы тиет деп,
Карыган кезде этиме
Карылыктын айынан
Качып жүрөм кор болуп,
Калың элдин четине.
Айламан барбы кантейин,
Абыке менен Көбөштүн,
Бара албадым бетине!
Кырктын башы Кыргызчал,
Турчуу беде сөзүңө.

Кырк чорону азгырып,
 Кирип кетти кол чаппай,
 Кан Көбөштүн өзүнө.
 Каныкей балам кайгырып,
 Жаш албагын көзүнө.
 Жетимин аман эр жетсе,
 Чачылганын жыйналып,
 Кеткенин келер өзүнө.
 Темирканга эптеп жет,
 Жетимди кармап бетине.
 Кан Бакай кантип жүрөг деп,
 О, балам, алып жүргүн эсиңе!
 Кулак салып тилимди ал
 Ушул айткан сөзүмө!
 Эсен болсо жалгызың,
 Арамдар келер эсине.
 Темир канга балам, кет!
 Балам, кетсен, бачым кет!
 Ак батамды берейин,
 Айткан жерге аман жет.
 Чыркыратып ыйлатпа,
 Чыйырдыны ала кет!
 Төкпөй-каппай сөзүмдү
 Кулагыңа сала кет!
 О, Каныкей, кулунум,
 Бүгүн бурдуң санааны,
 Алыска сапар жол жүрүп,
 Аман сактап алыпсын
 Манастан калган баланы.
 Мындан ары, Каныкей,
 Аңылдаган алты арам
 Кең-Кол бойлоп конушпайт,
 Кыйгачташкан кырк чочко
 Баштагыдай болушпайт.
 Жыл он эки ай болгончо,
 Балам, төө кайтарып күйөрмүн.
 Төбөндөн тийген ит менен,
 Кырдаалы келсе Каныкей,
 Мен төбөлөшө жүрөрмүн.
 Төрөмдөн калган жалгызды,
 Мен он эки жыл күйөрмүн.
 Он эки жылда келбесе,
 Таласты балаң көрбөсө,

Азабын тартып кордуктун,
 Ажалсыз Бакай өлөрмүн.
 О, Каныкей, кулунум!
 Аңгеме дүкөн курай жүр.
 Ал-абалы кандай деп,
 Бакайдын жабыш сурай жүр!
 Сен Букардан тарткыча,
 Бек байлаймын белимди,
 Медер кыла жүрөсүн,
 Балам, беренин айткан
 жеринди.

Төө ичинде кара нар,
 Мен Желмаянды сактармын.
 О дүйнө кеткен жалгызым—
 Манастан тузун актармын».

Деп, ошентип, кан Бакай
 Ботодой боздоп басылды,
 Ичиндеги кайгысы
 Жаш менен агып жазылды.
 Бакайдан кайрат кеп угуп,
 «Кеткенин келет»—деп угуп,
 Каныштын көөнү ачылды.
 «Кан аба»—деп кеп баштап,
 Бермет сөзү чачылды:
 «Өзөңгө кырчын тал бүтөр,
 Өлбөгөн жанга мал бүтөр.
 Манастан калган бир жетим,
 Эсен болсо, эр жетер.
 Эр жеткенче, эс кетер,
 Эшикке келген дос кетер.
 Эсен болсо каралдың,
 Эптеп-септеп күн өтөр.
 Капа болсок, кан аба,
 Кайратың жетим бар, аба.
 Манастан калган белек бар,
 Баш көтөрөр желек бар.
 Балаң аман турганда,
 Баладан сага жөлөк бар.
 Өлбөсөм Чаткал жайлармын,
 Өзөңгө бээм байлармын.
 Көлөкөм аман турганда,
 Көбөштү мен да айдармын,

Догуз канды жайлармын!
Абыкесин аймармын,
Көбөштү көргө киргизип,
Эл ичинен айдармын!
Ажал жетип күн бүтсө,
Кимди сорбойт кара жер,
Айланайын абаке,
Азык-түлүк камдап бер,
Арыбай турган буудандан,
Эки күлүк тандап бер!».

Анда Бакай кубанып,
Кадимкидей чартылдап,
Күмүштөй болуп көрүнгөн
Ак сакалы жаркылдап,
Кайра салып, жылкыдан
Эки буудан тандатып,
Эктеп жүргөн жылкычы.
Жылкычыга карматып,
«Барар жолу алыс» деп,
Токумун жумшак жайлатып,
Азык-түлүк камдатып,
«Отуз күнгө жетет,—деп,—
Адашып жолдон кетпесе.
Жетмек турсун өтөт»—деп,
Кой союп эт бышырып,
Ак куржунга салдырып,
Акыл айтып зор Бакай,
Абдан сөзгө кандырып,
«Эл жок суу жок талаада,
Балам суусап калат,—деп,—
Каныштын тынчын алат»—деп,
Сарамжалын бүт берди,
Чаначка куяп сүт берди,
Эки буудан ат берди,
Кан Темирге кат берди.
Буудандан калган Семетей
Эки айымга табыштап:
«Ой. Каныкей, кулунум,
Темир кан конуп жетерсин,
Атаңа айыл болорсуң.
Арка чачын өрө көр,
Алдайлеп турган чунакты

Ысмайылга бере көр!
Оолакка салгын боюңду,
Чоочундай кылгын оюңду.
Балан эрбейип атка мингенче,
Ок өтпөс тонун кийгизбе,
О дүйнө кеткен Манастын
Ата экенин билгизбе!
Тулпарды минип желгенде,
Жашы он экиге келгенде.
Жибергин ушул Таласка,
Зыярат кылсын жетимим,
Курдашым көкжал Манаска!
Мен кыянын башын чалармын,
Кыйналып Бакай өлбөсөм,
Кыямат жүзүн көрбөсөм,
Кыйындан калган белекти
Мен жолдош кылып алармын!
Билбегенин билгизем.
Туйбаганын туйгузам!
Мен ээрчитип жүрүп эр кылам!
Эр уулу менен тең кылам!
Белин бекем буушам,
Бексинген Коңур канкордон
Берендер кунун куушам!
Аман келсе жетимим,
Бакай гана күнүн көргөнү!
Жетим аман келбесе,
Байкушун Бакай өлгөнү!
Аман келсе Семетей,
Жыргап Бакай тунганы!
Кечигип калса Семетей,
Бакайды кудай урганы!».

Деп ошентип зор Бакай,
Кечээ кабылан Манас өлгөндө,
Кайгыны куу жан көргөндө,
(Белгилүү күлүк жан эле.
Катагандын кан Кошой
Асага берген мал эле)
Тайторудай буудандын
Чап олоңун бек тартып,
Куюшканын узартып,
Басмайылын бастырып,

Бар шаймандын баарысын,
Гайгорууга тарттырып,
Жол жорголуу жанга тынч,
Асыл жылкы Акборчук,
Акборчукту жетелеп.
Чыйырдыга мингизип,
Берен Бакай карыя
Көк жалдыгын билгизип.
Беренден калган белектин,
Он бетинен бир жыттап,
Сол бетинен бир жыттап,
Улам-улам кучактап,
Үчөө бирдей бышактап,
Көздүн жашын төгүшүп,
«Көрүшкөнчө кош бол» деп.
Ортого коюп жетимди,
Улам-улам өбүшүп,
Карт бүркүттөй кан Бакай,
Качкындарды жашырып,
Жоргонун белин ашырып,
Буудандардын бутунан,
Бургуп чандар чачылып,
Ажырашып кете албай,
Улам ыйлап басылып,
Арандан зорго айрылып,
«Аман бол!»—деп эр Бакай,
Арт жагына кайрылып,
Манасы бүгүн өлгөнсүп,
Өкүрүп-өксөп кайгырып,
Көзүнөн жашын кулатып,
Атынын буусун булатып.
Өкүргөн бойдон Таласка
Кан Бакай кетти чуратып...

Күркүрөгөн жалкы шер—
Манасынан айрылып,
Киндик кескен сонун жер—
Таласынан айрылып,
Касиеттүү кан Бакай—
Абасынан айрылып,
Кең Таласты кыя албай,
Көзүнүн жашын тыя албай,
Кош айтышты Каныкей:

«Атпай элдин ардагы,
Айланайын Манасым!
Алтын беши—тууган жер.
Кагылайын Таласым!
Өдө бассам, өбөгүм,
Мүдүрүлсөм, жөлөгүм,
Төбөмдөгү жылдызым,
Баарыңардан айрылдым,
Кырк уруу кайран кыргызым!..
Кектешкен жоого камынган.
Көк жолборстой чамынган,
Айкөлүм, сенден айрылдым,
Азапка түшүп кайгырдым.
Эчкиликтин аскасы,
Эч адамга билгизбей,
Эр, төрөм, сага жай кылдым.
Коргонсуз калган балама,
Арбагың тирүү бар болсо,
Ар убак, төрөм, кайрылгың!
Кыймылсыз калдын түбөлүк
Кен Колдун аска чебинде.
Арбагың колдоп жүрсө экен,
Аркалай турган демилге.
Аргасыз тентип биз кеттик.
Арманы болбос адамдын
Көмүлсө сөөгү жеринде!
Телчигип кайра келе албай,
Кайран элди көрө албай,
Калбасак экен көк жалым,
Алда кимдин жеринде!
Өсүп-өнгөн кен Талас,
Элиң менен аман бол!
Көз мелжиткен кең өзөн,
Белиң менен аман бол!
Муңга толгон кан Бакай,
Чалың менен аман бол!
Келенкер чачпак, боз улан.
Жарып менен аман бол!
Жайлап жаткан төрт түлүк
Малың менен аман бол!
Кайрылып жерди карасам,
Кара боорум эзилет,
Карай берсем көз тойбой,

Кара көзүм тешилет.
Как жүрөгүм жарылып,
Кабыргам менин эзилет.
Каңгырап кеткен биз шордуу,
Кагылайын кең Талас,
Кай күнү сага кезигет?!
Кайда жүрсөм кең Талас.
Кетпессин менин эсимден,
Жетимиңди жеткирбей,
Кандуу жаш кетпес көзүмдөн.
Көргө кирип кеткенче,
Атпай кыргыз тууган журт,
Айланайын кең Талас,
Өзбөймүн үмүт өзүндөн!
Тентиреп жүргөн жетимиң,
Жетимим келип элине
Унчугар бекен төшүңдөн!».

Деп ошентип Каныкей,
Көзүнүн жашы көл болуп,
Көрбөгөнү көр болуп,
Күйбөгөнү күл болуп,
Каныкей менен Чыйырды
Бөлөк-бөлөк тумшукту
Таштай кетип баратат,
Жан эргитип бир жайга.
Жатпай кетип баратат.
Жер жүзүнө даңкайып.
Эки катын, бир бала
Батпай кетип баратат,
Адыр-адыр белести,
Ашып кетип баратат,
Ат болтура, тынымсыз,
Шашып кетип баратат,
Адам баспас аман жол,
Басып кетип баратат.
Мээ кайнаган чөл менен
Тайтору менен Акборчук
Кылт дегизип суу жутпай,
Кырт дегизип зөп чалбай,
Жамбаштап уйку кандырбай,
«Береним төрөм өлбөл!»—деп,
Белгилүү туудган Каныкей

Куурап кетип баратат:
Көөкөргө куйган азык-сүт
Ат үстүнөн жетимге
Упчу менен эмизип,
Бышырган жилик, эттерди
Чыйырдыга жегизип,
Күндүзүндө тынч албай,
Түнүчүндө уйку албай.
Түндө тынып калбастан,
Күн мезгилин албастан,
Күндөп-түндөп жол жүрүп,
Ат аябай мол жүрүп,
Эчен белден ашты эми.
Күмүш кайың, гүл токой,
Гүл-Токойго жетти эми.

Ушул жерди эжелден
Гүл-Токой-Ата дээр экен.
Жемиши мол, гүлдөгөн,
Нур төгүлгөн жер экен.
Гүл-Токойду карасаң,
Жаңгагы жайнап төгүлгөн.
Жан талашкан үчөөнө
Чын бейиштей көрүнгөн,
Кайында тоту сүйлөгөн,
Бадалдан үкү күүлөнгөн,
Токойдон булбул сайраган,
Талаада чили жайнаган
Үлпүлдөгөн талы бар.
Үргүлөгөн багы бар.
Канаттуусу бөтөнчө,
Кайберендин баары бар.
Эшик алдын карасаң,
Эңгезердей мунар бар.
Башы көктү тиреген
Үйдөй-үйдөй чынар бар.
Чырпыгында бүтүн жок,
Чыбырап толгон уя бар.
Бир бутагын карасаң,
Самсаалап учкан сар тууган.
Бир бутагын карасаң,
Көк ала моюн таан тууган.
Бир бутагын карасаң,

Көкө тамак чар тууган.
Кылды башын карасаң,
Көк кутаны ал тууган.
Терекке тууган куштары,
Темини турат учканы.
Бир жагында чабыттап,
Сызып жүрөт шумкары.
Жалбырагы чынардын
Жайып койгон жаргактай.
Көмүрдөй болгон кара курт,
Көрө жүргөн бармактай...

Терекке жетип Каныкей,
Ээрин алып жайдактап,
Эсил Бакай айткандай,
Тулпарларды баймактап.
Окоро түйгөн ак чылбыр
Кайра байлап кабыштап,
Байтерекке табыштап,
Алакең кылган Акканкы,
Баш-башына жазданып,
Кыбыланы баштанып,
Жатып уйку кандырып,
Жамбаштап жанды тындырып,
Чыканактап тынч алып,
Чырым этип уйку алып.
Эсин жыйып алганда,
Уйкудан чочуп ойгонуп,
Короздой болгон Каныкей
Оң жагына толгонуп,
Жооруган буту басылып,
Жолоочу жүргөн шордуунун
Умачтай көзү ачылып,
Уйкудан турса ойгонуп,
Этине келген тулпарлар,
Ээлигишип жулкунуп.
Ооздук чайнап булкунуп,
Оң кулагын жапырып,
Оңурандап буудандар
Кара жердин кыртышын
Асманды көздөй сапырды.
Асмандан жылдыз зырылдап,
Кыбыла көздөй бириндеп,

Таң алдында сары жел,
Алда кайда дырылдап,
Таң кашкая сүрүптүр,
Жерге жарык тийиптир.
Бурулуп мундуу Каныкей
Манастан калган боз кесе
Мойнуна кынап салды эми.
А дүйнө кеткен айкөлдүн
Арбагына жалынып,
Ат байлаган чынарга
Акырын басып барды эми.
Окуранган аттардын
Ооздугунан алды эми.
Кара кыяк, сонун чөп
Бел-бединен чалдырып,
Оргуп жаткан булактан
Суусундарын кандырып,
Кулун сындуу бууданды
Кумдуу жерге оонатып,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Көңүлү кургур бөлүнүп:
«Ай караңгы түн болсо,
Түн эмне болуучу?
Кокондон келип каракчы,
Үстүнөн түшсө бейбактын.
Күнү эмне болуучу?
Үстүнөн түшсө каракчы,
Түбүмө чогуу жетпейби?
Өлгөндө көргөн баламды
Олжолоп алып кетпейби?
Карабет жесир мендейди
Курмандыкка чалбайбы?
Курдаштан калган жетимди
Кул кылып кармап албайбы?
Тентиреп жүргөн биздерге
Бейпайды мыктап салбайбы?
Карындан чыккан жалгызым,
Көк жалдан калган

жылдызым,

Жылдызымды жетилтпей,
Түбөлүк кулдай кылабы?
Желигин жүргөн жесирди
Ушунтип кудай урабы?

Кагылайын энеке,
Желиккен адам турабы?
Сыйынттап качкан шордуулар
Букарга жетпей тынабы?».

Деп ошентип Каныкей,
Чабуул койчу эмеде,
Азыгын жанга байланып,
Атышка кирчүү жоо-жарак
Белине кынап жайланып,
Жетим менен чочунуп,
Тулпарларды токунуп,

Эр экенин билгизип,
Эсим эне карысын
Акборчукка мйнгизип,
Оң-тетири темниип,
Аябас алыс жол жүрүп,
Мунарык түшкөн чөл менен,
Будур-будур бел менен,
Имерилген жол менен,
Ийри-буйру суу менен,
Далай-далай чөл басты,
Букар карап мол басты.

БУКАРАГА БАРАТКАН ЖОЛДО

Д алай жерден өткөндө,
Ойноп өскөн Чоң-Ак-Чий
Чек арага жеткенде,
Көңүлү чөгөт бөлүндү,
Көнгөн жерди көргөндө,
Көзүнүн жашы төгүлдү:
«Оо, кагылайын энекем—
Таянган медеp берекем!
Эсиме келди балалык,
Эселек кезде— чалалык.
Уулдан бирди шер тууган,
Кыздан бирди эр тууган.
Асылым менин берекем—
Алтын жатын энекем
Олуят болуп жаралган.
Оң болгонум айтайын,
Олуя эне, угуп тур!
Ушу турган Букарга
Чоң болгонум айтайын.

Адам болуп курган жан,
Жаралганым айтайын.
Букарда атам Темир кан
Эркек көрбөй дүйнөдөн,
Он эки кызды көрүптүр.
Оё бычып калың жеп,
Он эки канга бериптир.
Ойрон атам зарланып,
Он үчүнчү бир болуп
Мен шордууну көрүптүр.
«Кыз да болсо кенжемди
Алтымыш уулга бербейм» деп,
Тоюма токсон союптур.
Тоодой этке тойдуруп.
Мен бейбактын атагын
Каныкей сулуу коюптур.
Мойнума тумар тагыптыр,
Эркелетип багыптыр,
Чачымды майлап өрүптүр.

Өз жанындай көрүптүр.
Мен экиге келгенде,
Ысмайылды төрөптүр.
«Акжолтоюм Каныкей—
Кара сурдун сулуусу,
Ургаачынын нурдуусу,
Кагылайын, балам!»—деп,
Эсепсиз көрүп өзүмдү,
Эркелетип кыз кезде,
Алган экен сөзүмдү.
Жетиге чыгып келгенде,
«Жеткилең болот балам»— деп,
Куруп калган шордуу энем
Мойнума жакут тагыптыр,
Бүткүл Букар элдери
Эркелетип багыптыр.

Өзүм бала секелек.
Жашым он экиден өтө элек,
Ургаачыдан уз кезде,
Ойноо бала кыз кезде,
Тулпар оозун бурганда,
Туйлап ойноп турганда,
Падышалык Букарга
Өзүм буйрук кылгамын.
Букардын кызын жыйгамын,
Олондой болгон кайран чач,
Как төбөмө түйгөмүн.
Каалаганды кийгемин.
Желбестен жорго ат минип,
Мойнумда мончок шаркылдап,
Желбегей торко тон кийип,
Алтын тонум жаркылдап,
Сейилдикте жүрчү элем.
Кагылайын энеке,
Кыз кезимде мен шордуу,
Кең Букарды билчү элем.
Коно турган жер чалып,
Алтын кемер курчанып.
Күндүзүнө бээ союп,
Түнөгөн жерге тай союп,
Букарлыктын бууданын
Кермеге аса байлатып,
Баглан козу, шириң баш

Сейилдикте кайнатып,
Жүргөн жердин баарысын
Берекеге жайнатып,
Букардан чыгып аянбай,
Алты күнү жол жүрүп,
Сейилдикке, чунак жан,
Ушул жерге келчү элем...
Каныкейдин кең көлчүк,
Телегейи тең көлчүк,
Жыл маалында курган жан,
Сейилдикке чыкчу элем,
Сергип эркин күлчү элем.
Кагылайын энекем.
Каалаганга жетчү элем.
Сексен келин, сексен кыз,
Ой, энеке, кулан сал,
Ойноп-күлүп келчү элем.
Көрүнүп жаткан кең көлчүк,
Энеке, телегейи тең көлчүк.
Кайыңга жазган каты бар.
Ал кайыңдын бетинде
Жесириң Каныкейдин аты бар
Терекке жазган каты бар,
Тентуштардын аты бар.
Тегерете чынар бак,
Ортосунда сейилге
Ойноп мингем алтын так.
Кыздарга нуска көргөзүп,
Ушунтип жүргөн кайран чак.
Чымдын кынай түбүндө,
Жасалгалуу үбүмдө,
Так түбүнө салдырган
Зор килемим бар эле.
Килемдин жайын айтайын:
Алтын түрлүү зор килем,
Кырк жылы сууга таштаса,
Кылайып чети оңбогон.
Сексен жыл сууга чыласа,
Серпилип чети оңбогон.
Аркагы жибек, алтындан,
Так алдыма салдырып,
Ойноп жүргөн ошол чак.
Шашканда эми нетелик,

Көлчүктү көрө кетелик!
Кагылайын энеке,
Букарга анан жетелик!».

Деп ошентип Каныкей,
Энекесин шаштырып,
Көлчүккө келди бастырып.
Кең көлчүккө келгенде,
Көлчүгү соолуп калыптыр.
Тегеректе чынар бак
Такыр куурап калыптыр.
Салынуу сарай, салкын жай
Түк калбай урап алыптыр.
Боконосу болк этип,
Бортошо болгон жүрөгү
Болор-болбос солк этип,
Каныкей карап алды эми.
Көзүнүн жашын агызып,
Мына бул кепти салды эми:
«О, кагылайын энеке!
Эки күнү Букарга
Жатпай өлөт экенбиз,
Жер жүзүнө биз байкуш
Батпай өлөт экенбиз.
Семиз элек, жал кетип,
Арык болот экенбиз.
Мындан бетер шор кайнап,
Карып болот экенбиз.
Ушу турган кең көлчүк,
Телегейи тең көлчүк,
Көлчүгүм соолуп калыптыр.
Кагылайын энеке.
Бул эмне болуучу,
Буркуратпай долуну,
Энеке, бул укмушту жоручу!
Каныкейдин кең көлчүк,
Телегейи тең көлчүк,
Кайырчы келсе тойчу эле,
«Кор болбосун Каныш!»—деп,
Батасын берип койчу эле,
Көлчүгүм соолуп калыптыр.
Береги, мөмөлүү чынар багымдын
Мөмөсүн калкым жечү эле.

Бул Каныкейдин кең көлчүк,
Илгери «падыша турган»
дечү эле.

Бала чак оюн салган жер,
Балаңыз келип күйөөлөп,
Байкуш мени алган жер.
Токсондон ала бээ союп,
Тогуз кан калкын чакырып,
Топтошкон элге даңк болгон.
Тоюма көп журт келген жер.
Тогуз төөнүн алтынын
Келин-кесек чогулуп,
Жеңкетайга бөлгөн жер.
Тогуз кан төшөк талашып,
Токсон күн кызык көргөн жер.
Буттаган алтын, кымбат зер,
Мөөрөйүнө берген жер.
Эл чогулуп даңк кылып,
Карабетке келген жер.
Менин атам Темир кан
Казынасын ачыптыр,
Буйрук кылып калкыма
Далай дилде чачкан жер.
Эми көрсөк энеке,
Топурак учуп тоз болуп,
Калкара болуп казылган.
О, кагылайын энеке,
Бул укмушту жоручу,
Энеке бул эмине болучу?».

Ошондо Чыйырды байкуш кеп
айтат,

Кеп айтканда деп айтат:
«Ыйлабагын, Каныкей,
Сыктабагын, кулунум!
Сынбасты уста жасабайт,
Өлбөстү кудай жаратпайт.
Өксөгөн менен айла жок,
Өкүрсөн, өлгөн табылбайт,
Өкүнгөн менен пайда жок.
Түгөнбөгөн дүйнөдөн
Түркүн-түркүн эл өткөн.
Түбү толбос бул жерден.

Түрдүү-түрдүү шер өткөн,
 Карасан, толгон алп өткөн.
 Ой, Каныкей, баш көтөр!
 Көлчүгүң соолуп калганы,—
 Көк жалың Манас өлгөнү.
 Айлана куурап калганы.—
 Кордук салып өзүнө,
 Арамдар малды белгөнү.
 О, Каныкей кулунум,
 Чынарың куурап калганы,—
 Тайган иттей желгениң,
 Азапты тартып Каныкей.
 Таластан тентип келгениң,
 Сарайың кулап калганы,—
 Заманың кетип башыңан,
 Арамдар эмчек жарганы.
 Көрбөйсүңбү, Каныкей,
 Опусуздун жалганы.
 Беренден калган Семетей
 Белекке белге таңалык,
 Бейпайлык кылбай баш көтөр.
 Белгилүү жерге баралык!
 Бу Семетей баланын
 Бек болор бекен боосу,
 Белгиге төлгө салалык!
 Ушу турган көлчүгүң,
 О, Каныкей кулунум,
 Касиеттүү жер экен.
 Айтсам, сөзүм зар экен.
 Казанбактай кара чым,
 Тилсимдеген эмедей,
 Кара чымды карачы,
 Кагылайын Каныкей,
 Кара чымды аңтарчы!
 «Кабылан Манас колдо»— деп.—
 Кадыр-көңүл калбаган,
 Калың калкым ондо»—деп,
 Таласка карап каңтарчы!
 Ичинен кайнап суу чыкса,
 Бизге кудай бергени.
 Ичинде суусу жок болсо,
 О, Каныкей кулунум,
 Азаптын анык келгени.

Жөлөнүп турган жалгызга
 Төлгө салып көрөлүк.
 Төлгөң кабыл келбесе,
 Төрөн Манас артынан
 Биз дагы кошо өлөлүк!
 Онолуп төлгөң төп келсе,
 Оргучтап суусу көп келсе,
 Өксүгүң бүтөт Каныкей,
 Бир жакшылык көрөлүк».

Деп, ошентип, байбиче
 Төлгөлүү кебин салды эми,
 Төрөнүн зайбы Каныкей
 «Тоодоюм Манас, колдо!»—деп,
 Ордунан тура калды эми.
 Канжыгада айбалта,
 Айбалтаны алды эми.
 Мойнуна кисе салынып,
 Аташкан Манас баатырдын
 Арбагына жалынып:
 «Ишимди кудай ондой көр,
 Улуу төрөм колдой көр!»—
 Деп, ошентип, Каныкей
 Айбалта менен чапкылап,
 Кара чымды каңтарды.
 Колу менен ачкылап,
 Карап туруп Таласка,
 Кайрылгансып Манаска,
 Калкын көздөй аңтарды.
 Антарганда ал чымдан
 Кара булак шыркырап,
 Күтүп турган эмедей,
 Оргуштады зыркырап.
 Кабыланы Манастын
 Арбагына жалынып,
 Кайгы баскан Каныкей
 Кубангандан, шашкандан,
 Качып берди чыркырап.
 Карап турган Чыйырды
 Мууну бошоп чыдабай,
 Боздоп ийди буркурап.

Мына, ошентип, көлчүктүн
 Кайрадан суусу толду эле,

Кыз кезинде бейбактын
Ойноп жүргөн чынары
Кадимкидей болду эле,
Булбул куштар сайрашып,
Бутагына конду эле,
Чаңкап турган кош буудан,
Кош буудандын капчыгы
Чанактай болуп толду эле,
Кайран кемпир Чыйырды
Этек, жеңи жыйылды,
Жаза басып камынып,
Көкүрөгү кирилдеп,
Көзүнүн алды ириңдеп,
Мойнуна курун салынды,
Ботодой боздоп буркурап,
Каныкейге жалынды:
«Кагылайын Каныкей,
Күптүүнү кудай жазат бейм,
Күйүттүү кабак ачат бейм,
Калаалуу коргон чынарын
Кайрылып колдо болот бейм.
Кичине жетим Семетей
Атасындай болот бейм.
Кетилген болот жетилип,
Белестен аккан булагын,
Беренден калган чунагын
Элине келип конот бейм.
Ичтеги мүшкүл күйүттүн
Баарын, балам, шилейлик,
Өлгөндөн калган чунактын
Алтындай жанын тилейлик!
Алып кел балам, азыкты,
Баабедин кылып тоёлук.
Буйругу күчтүү текирге,
Кулунум, бир жалынып коё-
лук!».

Каныкей анда кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Кагылайын энекем,
Айтканын кандай берекем!
Чоң Букарга жеткиче,
Чоочун жолдон өткөнчө,

Минип жүргөн тулпарга
Алты күндүк жол эле.
Томуктай болгон тоосу жок,
Кемегедей коосу жок,
Буурусун тийген чийин жок,
Суур казган ийин жок
Мунарык болуп бурчтанат,
Булунгур болуп учтанат,
Адыр-адыр бел келет,
Азабы катуу төр келет.
Куулар учса, кулаган,
Куйкумдалган жер ошол.
Куландардын туягы
Куйкаланган чөл ошол.
Чымчып жээрге чөбү жок,
Чып этимге суусу жок
Ошол чөлгө барганда,
Кагылайын энеке,
Айлабыз чогуу кетпесин,
Алдейлеп жүргөн жетимдин,
Ажалы бөөдө жетпесин?..
Азыкты азыр жеп койсок,
Катуу мүшкүл иш келип,
Айлабыз минтип кетпесин?».

Чыйырды туруп муну айтат:
«Өлбөгөнгө өл, балык,
Ой, Каныкей кулунум,
Ажалы жеткен өлүүчү,
Өлбөгөн күнүн көрүүчү.
Тирүү жүргөн адамдын
Ырысын кудай берүүчү.
Арыган ат семирчү,
Ачкан курсак тоюнчу.
Тилекти кудай берген соң,
Бул төлгөбүз келген соң,
Куурап калган чынарга
Кайрылып булбул конгон соң,
Какшып калган көлчүгүн
Кайрадан сууга толгон соң,
Үзүлгөндөр уланат,
Чачылгандар жыйналат.
Айланайын Каныкей,

Күйүттүү бул жан кубанат.
Бузбагын балам басыкты,
Алып кел, бери азыкты!
Ушул жерге түштөнүп,
Бир кубанып өтөлүк!..».

Чыйырды минтип турганда,
Бейпил туулган Каныкей
Эки жакты карабай,
«Кой эне, дээгө жарабай,
Кебин эки кылган жок,
Кейип карап турган жок.
Көп дүйнөнү чачканда,
Эки айым бери качканда,
Каркылдаган кан Бакай
Жолукканда жетимге,
Унуттурбай жоругун,
Союп берип боругун,
Эки семиз күч берген,
Алты чанач сүт берген.
Боругунун этинен
Жарты жилик эт калган.
Алты чапач сүтүнөн
Жарым көөкөр сүт калган.
Берен катын Каныкей
Алып келди сабылып,
Ала коюп колуна,
Ак байбиче Чыйырды
Боюн керди кагынып.
Азыкты талап тоюшуп,
Семетейге жалынып,
Бийлаганын коюшуп,
Эркелетип экөөлөп,
Барбандаган чунакты
Ортосуна коюшуп,
Азап көргөн эки айым
Эсин жыя калышты,
Колу, бутун чоюшуп...

Муну мындай таштайлык,
Букардын каны Темиркан,
Ошолордон баштайлык,
Акылы терең колу март,
Касиеттүү жаң эле.

Балдарынын кенжеси
«Ысмайыл» аттуу бала эле.
Жыйырма бешке Ысмайыл,
Толуп калган чак экен.
Эл оозунда макталып,
Болуп калган чак экен.
Айткан сөзү эм болуп,
Конуп калган чак экен.
Былк эткизбей көп журтту
Билип калган чак экен.
Жоо-жарагын шай кылып,
Илип калган чак экен.
Алтымыш баатыр кошчу алып,
Ит агытып, куш салып,
Ат арытып, жер чалып,
Элдин четин сак сактап,
Жүрүп калган чак экен.
Ит-Торпунун боюнда,
Чоң Букардын оюнда,
Түгөнгөн тоонун урчукта,
Дүмүрөйгөн тумшукта
Таң калгансып чытырап,
Кокустан тиши кычырап,
Чоңкүрөң оозун буруптур,
Алыстан көрүп бараанды,
Чоюлуп карап туруптур.
Сырын билген баатырлар
«Эмнеге көзү жетти, — деп, —
Эмне болуп кетти» — деп,
Баарысы кулдук кылыптыр.

Анда Ысмайыл кеп айтат:
«Ай, балбандар! — деп айтат, —
Атымдын башын тартайын,
Арманды азыр айтайын.
Айланайын балбандар,
Дүйнөдө толгон арман бар.
Дөөлөт башта турганда,
Кундуз, куну, суусарды
Кимдер ыргап кийбеген?!
Ооздон чыккан илепке
Кимдер башын ийбеген?!
Агын суудай шаркырап,

Ким күркүрөп жүрбөгөн!
Жездем Манас кабылан
Ак марал айдап уй кылган,
Асылганды буй кылган,
Катылганын койбогон
Каңгайга каршы барган, дейт.
Кармаш кылган жоолорду
Калтыратып алган, дейт.
Каңгайдан чыккан Коңурбай
Коркконуна чыдабай,
Элдикке эми келгенсип,
Эл бийлигин Манаска
Эрегишпей бергенсип,
Элде болгон айыңды
Акылдаша бөлгөнсүп,
Акылга дыйкан эр Коңур
Амал кылып Манаска,
Жакындашып алыптыр,
Жайбаракат, жайдары,
Жасоосу жок барыптыр.
Эрдиги бар, эси жок,
Эчтеме менен иши жок.
Энөө баатыр Манасты
Ишендирип салыптыр.
Акмалап чаркын имерип,
Ар күнү жансыз жиберип,
Манастын жайын чалдырып,
Бар кабарын алдырып.
Куйма кулак кулагын,
Укканына кандырып,
Баарын билип алган соң,
Айбалтаны алдырып,
Сугатын мыктап кандырып,
Түпөктүү найза алдырып,
Найзанын тыгын аябай,
Ажыдаардын суусунан
Сугат кылып малдырып,
Тирүү калса чапканда,
Өлбөй калса сайганда,
Уу жайылып өлсүн—деп,
Келберсиген чоң бурут
Тирүүлөй кордук көрсүн—деп,
Каадасынча Коңурбай

Жарактанып барыптыр.
Капилет турган жездемди
Как өпкөгө сайыптыр...

«Укмуштардан кеп угам,
Нечен түркүн кеп угам,
Ырбап кетип жарасы
Жездем өлдү деп угам,
Кабылан эжем Каныкей
Жаман тууган азабын
Аябай көрдү деп угам.
Айланайын балбандар,
Баарыңар бирге келгиле,
Көлчүккө көңүл бөлгүлө!
Өзүнөр көргөн кең көлчүк,
Жездекем Манас өлгөндө,
Чынары куурап бир күндө,
Чалкып жаткан чоң көлчүк
Өзү эле соолуп калды эле.
Кызыл алма, тал калбай,
Кыбыраган жан калбай,
Эн чөл болуп калды эле.
Карасаңар, баатырлар,
Көлчүгү толуп калыптыр,
Жашаң тартып чар тартып,
Бактар көктөп алыптыр.
Көгөрүп булут көрүнөт,
Эрбеңдеп караан бөлүнөт.
Бирөө тору, бирөө көк,
Басмайылы басылуу,
Көрпөчөсү тартылуу
Эки тулпар көрүнөт.
Эрчен эки тулпар ат
Эжемдин аты болбосун?
Көгөрүп турган көк булут
Эжемдин дарты болбосун?
Жүргүлө, эрлер, баралык!
Эжем болсо ошолор,
Дуулап жаткан Букарга
Кан көтөрүп алалык.
Басып келген жоо болсо,
Балакет салган дөө болсо,
Төбөсүнөн басалык,

Төрт түлүгүн чачалык!
Жортуп жүргөн эр болсо,
Жолдон кармап алалык,
Айбат кылчуу шер болсо,
Курмандыкка чалалык!
Айланайын жигиттер,
Аттангыла, баралык!».

Ысмайыл буйрук кылганда,
Жетимиш мыкты баатырдын
Кылычтары кыңгырап,
Үзөңгүсү шыңгырап,
Айбалтасы жылтылдап,
Найзаңын учу кылкылдап,
Адамдан бөлөк түрдөнүп,
Эчен түрдүү сүрдөнүп,
Баарысынын мингени
Кара байыр казанат,
Калбыр өпкө, жез билек.
Баарысынын кийгени
Ок өтпөгөн кадама,
Тийген окту мадама.
Айбандан бөлөк ат минип,
Ар кимиси бир бөлөк,
Кыл куйругун чарт түйүп,
Оозунан жалын шыркырап,
Буйрук алган эрлердин
Көзүнө неме көрүнбөй
Тегереги боз болуп,
Делебеси козголуп,
Темир кандын Ысмайыл
Айбаттанып бакырып,
Букардап ураан чакырып,
Алтымыш албан балбандар,
Айкырыкты салганда,
Чыйырды менен Каныкей
Өлүп жерге кире албай,
Жоо экенин биле албай,
Бүткөн бойдон ал кетти,
Өндөн кызыл кан кетти,
Бөдөнөдөй шордуу көз
Бөлөк-бөлөк жаш кетти.

Капа болуп Каныкей
Айткан сөзү мынакей:
«Кагылайын энеке,
Бейкуттан чыккан дөө окшойт,
Мээнеттүү жанды кыйноочу,
Күйүп жүргөн жоо окшойт.
Төбөбүздөн басат го,
Төгүп канды чачат го?
Чыркыратып куу жанды,
Курмандыкка чалат го?
Кесип жүргөн жоо болсо,
Кетпеген кегин алат го.
Бүгүн көргөн эртең жок,
Ушундай беле дүйнө бок!
Казгалдак деген кайран куш,
Кайрылбай учат талаа деп,
Тентип жүрүп өлдүк ээ,
Энеке, карындан чыккан бала деп!
Атандын көрү дүйнө,
Арбыды мээнет күнүгө,
Тулпарларда чамаа жок,
Качырып жоого кирүүгө.
Жарар бекен, энеке,
Кайсынысын минүүгө?
Армансыз болуп салышып,
Көргүлүктү көрөйүн,
Тирүүлөй колго түшпөстөн.
Кагылайын энеке,
Кан кечишип өлөйүн!».

Кайран киши Каныкей
Колундагы жарагын
Карбаластап алганда,
Сол таманын көтөрүп,
Үзөңгүгө салгыча,
«Бата бер, — деп, — энеке!»
Оозун жыйып алгыча,
Жер тумандап закымдап,
Жетимиш балбан, Ысмайыл
Жете келип жакындап,
Бир тууганы Каныкей
Каралууну тааныды.

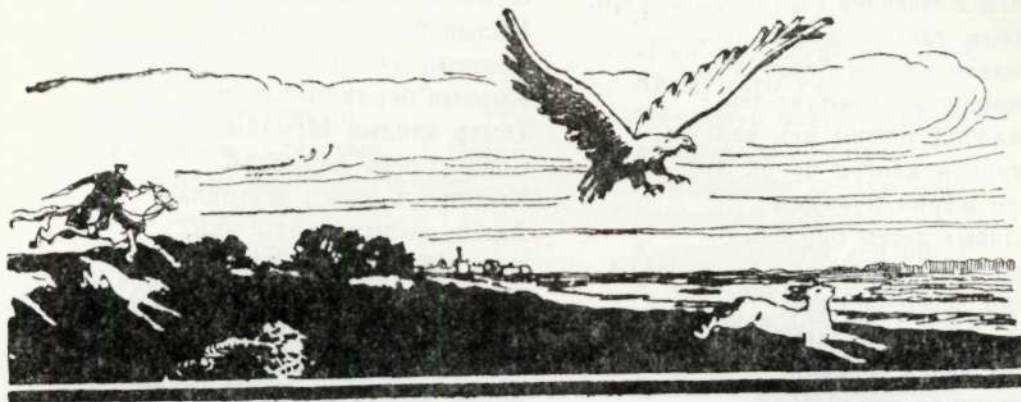
Айдай бети жыртылган
Жаралууну тааныды.
Эжесин таанып Ысмайыл,
Алтын жаак айбалта
Ашыгып булкуп алды эми.
Ач бөйрөккө таянып,
Айкырыкты салды эми:
«Жеткилең бирге кол берген,
Жети олуя жол берген
Жетигим жездем өлбөй кал!
Жеринен азып Букарга,
Желдей учуп ушинтип,
Бул жерге эжем келбей кал!
Атпайдын муңун көксөгөн,
Алышкан жоону тепсеген
Көзүндөгү кайраты,
Көк жалын болуп өппөгөн,
Айланайын таянчым,
Арстаным жездем өлбөй кал!
Таалайыңдан айрылып.
Тамтаңдап тентип Букарга
Таалайсыз эжем келбей кал!
Муңкантип таштап эненди,
Азапка салып эжемди,
Буюктуруп баланды,
Мусапыр кылып карганда
Акылман Бакай абаңды,
Бууданым жездем өлбөй кал!
Бурулуп басып Букарга,
Бууданымдын бүлөсү
Букарга тентип келбей кал!
Оролмо тоонун көк мойнок
Сенириндей кан жездем.
Таштан кайра тартпаган,
Болоттон учтап аштаган
Темириндей кан жездем,
Алсыратып элинди,
Артка таштап жеринди
Айкөлүм жездем өлбөй кал!
Аркалап качып баласын
Алыска таштап Таласын,
Улактуу кийик өндөнүп,
Эжеке, Букарга тентип келбей кал!..».

Ысмайыл үндү салганда
Жездекелеп калганда,
Аркасында балбандар
«Кан жезделеп» кошулуп,
Айкырыкты салганда,
Ой-тоонун баары күңгүрөп,
Жаңырыгы созулуп,
Кан аралаш кандуу жаш
Омууроодо жошулуп,
Каныкей кайгы кеп айтат,
Кеп айтканда — деп айтат:
«Адырда жылкы ала баш,
Аргымак, буудан аралаш.
Асылың жездең өткөндө,
Аркада эркек бала жаш
Тоодогу жылкы тегуз сан,
Тобурчак күлүк, мээси жок,
Тоо толгон дүйнө таланды,
Иним, тойторуп алар ээси жок.
Көөлдөгөн көр Көбөш
Кең-Колдон чапты көчүмдү.
Жаш жетимди калкалап,
Энекемди аркалап,
Ала албай кеттим өчүмдү.
Калдайган кара башымда,
Жездекеңден айрылдым.
Ой иним, отуз эки жашымда,
Талкалатып қалаасын,
Таштап качтым Таласын.
Таң сыяктуу жездендин
Таласта боюн жашырдым.
Талатып кордук көп көрүп,
Талыккандын айынан,
Айланайын Ысмайыл,
Жетимди сага качырдым.
Келберсиген жездендин,
Кең-Колдо боюн жашырдым.
Кейиш күн түшүп башыма,
Көк жалдан калган жетимди,
Иним, таайына карай качырдым.
Бөдөнө деген кайран куш.
Бөлүнүп учат талаа үчүн,
Бөлүнүп кордук чын тарттым,

Береки жезденден калган бала үчүн.
 Найзага таккан желек деп,
 Айкөлдөн калган белек деп.
 Тулпардан калган туяк деп,
 Тураалбай тентип мен келдим
 Туйгундан калган чунак деп.
 Сенин жерин Букарды
 «Талаам» десем оңбоюн,
 Ушул жыргалдан калган чунакты
 Балам десем оңбоюн!
 Мойнуна тумар тагып ал.
 Башы менен берейин,
 Жетиминди кор кылбай,
 Иним ай, колуна алып багып ал!
 Кууну кушка жегизбе,
 Курганда көргөн жалгызды
 «Бирөөнүн уулу» дегизбе!
 Катагандын кан Кошой,
 Қагылайын абакем,
 Көкөтөйдүн ашында,
 Көп жыйындын кашында,
 Батасын берип жалгаган.
 Батадан бүткөн Семетей,—
 Қадиктүү аккан булагым—
 Канымдан калган чунагым.
 Көрөргө канча күнүм бар,
 Ушундан башка кимим бар?
 Оозумду ачып өпкөнүм,
 Көзүмдү ачып көргөнүм.
 Айкөлдүн жалгыз баласы.
 Қаалап берген мен кандай,
 «Жездемден калган белек»— деп
 Жалдыратпай жалгызды
 Қаалап алсаң сен кандай?!»

Ысмайылга Каныкей
 Кылып берди ырымын,
 Итаягын кечирип,
 Кыркып берди чыбыгын.
 Темир кандын Ысмайыл
 Саадак огуи кармалап,
 Кылычтын мизин жалмалап,
 Антын кылып калды эми.
 Эжеси берген жетимди
 Бала кылып алды эми.
 Кош аттап жигит чаптырып,
 Букарга кабар салды эми.
 Ырым кылып балага
 Бадана тонду кийгизип,
 Ырым кылып көтөрүп,
 Чоң күрөңгө мингизип,
 Букарга жете барганда,
 Он жети күнү той кылып,
 Бакандары майышып,
 Баатырлары сайышып,
 Семетейдин тоюна
 Көп казына жайышып,
 Алыстан келген сынчылар
 Аябай тойду жеп кетти.
 «Аман болсо бул бала
 Ааламга татыйт»—деп кетти.
 Кыйладан келген көп сынчы
 Кызыктуу тойду жеп кетти,
 «Кыраан экен бул бала,
 Кылымга татыйт»—деп кетти.
 Муну мындай таштайлык
 Семетейдин Букарда жүргөнү-
 нөн баштайлык.

СЕМЕТЕЙДИН ӨСҮШҮ

Кыраан Манас көкжалдын
Ата экенин билгизбей,
Жаратканы Кошойдун
Бата экенин билгизбей,
Кеңирсип жаткан кең Талас
Жери экенин билгизбей.
Артыкча тууган Каныкей
Эне экенин билгизбей,
Таманын жерге тийгизбей,
Маңдайын күнгө күйгүзбөй,
Тай атасы Темир кан
Садагасын кактырган,
«Көнүлү эркин өссүн» деп.
Күндө улак тарттырган,
Бир жашына келгенде,
Бирге ойногон балдарды
Беймаза кылып жадаткан.
Эки жашка келгенде
Эр мүнөзү көрүнгөн.

Эки көздөн чачырап,
Учкундары көрүнгөн.
Үч жашына келгенде,
Жолборстой болгон көзүнөн
Жалындап нуру төгүлгөн.
Төрт жашына келгенде,
Тентуш балдар жолобой,
«Кабыргам кыйрап калат»— деп,
Жакындабай жанына,
Тетигинден көрүнгөн.

Беш жашына келгенде,
Берендиги билинген,
Каруусуна ок-саадак
Кадимкидей илиптир,
Канаты бар бууданды
Жаш Семетей миниптир.
Алты жашка келгенде,
Ар мүнөзү байкалган.

«Атасынан ашат» — деп,
Ар ким эле айта алган.
Жети жашка келгенде,
Желиккендей күүлөнгөн,
Жерге карап күнгүрөп,
Өзүнөн өзү сүйлөнгөн.
Мылтык атып жаа тартып,
Жан тең келбей үйрөнгөн.
Сегиз жашка келгенде,
Шер өндөнүп жулунду.
«Темирден кийим киём» — деп,
Чечип таштап буулумду,
Жазгы жүргөн үйөрдөй
Жан-жагына урулду.
Тогуз жашка келгенде,
Тоого колу сунулду.
Тоого чыккан токойдун
Түп тамыры жулунду.
«Тоодой болгон бул тентек,
Топту бузат эми» — деп,
Толгон элге утулду.
Он жашына келгенде,
Оболоп учуп дегдеди.
Оюна түшкөн кыялын
Бир бендеге бербеди.
Обу жок чыккан тентектин
Сазайын берип колуна,
Окшого кыйнап тергеди,
Кабылан тууган чунакка
Каршы бир жан келбеди.
Он бир жашка келгенде,
Оттой жигит ээрчитти.
Оюндагы жумушун
Ого бетер өөрчүттү.

Он экиге келгенде,
Алоолоп турган өрт болду.
Ачуусуна тийгендер
Аябастан мерт болду.
Жер кыдырып суу бойлоп,
Ондогон жигит кошчу алып.
Бар жарагын тегиздеп,
Ит агытып, куш салып,

Мылтык атып, жаа тартып,
Жол күзөтүп, жоо кезеп,
Найзаны жерге мадатып,
Күүлдөгөн бектерин
Күчсүз кылып жадатып,
Тентектиги ашынды.
Тең келерге жаң чыкпай,
Тегеренип ташынды.
Он экиде Семендин
Баскан жолун тамандап,
Дилде чапан, ак селде.
Акыл тапкан ак сакал
Жетимдин ушул жоругун
Темир канга жамандап,
Келип турган жери ушул,
Айтып турган кеби ушул:
«Таксыр, Темир каныбыз.
Аман болсун жаныңыз!
Коломтодон шор чыкты,
Ушу Букар шаарынан
Семетей аттуу зор чыкты.
Сага келдик каныбыз,
Мыктап кулак салыңыз!
Семетейдин айынан
Далай эшен кайгырды.
Ала чапан кождон
Эчендин башы айрылды.
Касиеттүү эшенди
Бу жетимин камады.
Колго тийген кожону
«Айтканың анык болбойт» деп,
Кокуйлатып сабады.
Бул жетимин жогунда
Кан сөзүнө тең болдук.
Бул жетимин барында
Башкалардан кем болдук.
Өзөндүн талын кыйып ал,
Өрттөнүп чыгып баратат,—
Өз элине кетпесе.
Жетиминди тыйып ал!
Бу жетимди тыйбасаң,
Капкалуу Букар элиңдин
Каалаганын кылбайбыз.

Эртели-кеч эки убак
 Эрмектей берсе жетимин,
 Букарында турбайбыз.
 Быйыл он экиге келиптир.
 Он бешке келсе, он кылбайт,
 Баарыбызды соо кылбайт.
 Буланы булап алат го,
 Минтип жүрсө жетимин
 Бузукту мыктап салат го?
 Кыяптуу жини кармаса,
 Эшен эмес элиңе
 Кыргызды бала салат го?
 Оймок ооз, бото көз,
 Ойкуштаган кыздарды,
 Олжо кылып ушунтип,
 Кыргызга айдап барат го?
 Корголотот кожоңду,
 Койбой сабайт молдонду.
 Тийип алат бээнди,
 Чыгарып нет бул жетим
 Кап-кайдагы кээнди.
 Өчөшкөндү өксөтүп,
 Кармап алып жайлаган,
 Касылдашкан жоо келсе,
 Канга бөлөп айдаган.
 Беттеше келген жоо болсо,
 Берекесин койбогон.
 Карангыда айдаса,
 Кабыландай жойлогон,
 Бачагар кыргыз тукуму,
 Таксырым, муну тыйбасаң,
 Ушул турсун Букарга,
 Же биз туралы Букарга.
 Энеси мунун Каныкей
 Тайган итче желди эле,
 Көтөрүп алып жетимди,
 Таластан тентип келди эле.
 Жетиминди тыйбасаң,
 Бул жерге туруп нетебиз,
 Туш-тушту көздөй кетебиз!»

Темир кан анда кеп айтат.
 Кеп айтканда деп айтат:

«Куудай сакал карынды,
 Кудай алсын барынды.
 Ак селдечен кожоңду,
 Арбак урсун молдонду!
 Ушу турган Семетей—
 Тулпардан калган туягым,
 Туу казанат чунагым.
 Найзага таккан желегим,
 Асылдан калган белегим.
 Азып келген Каныкей—
 Өз сөөгүмдөн чыкканым.
 Чурулдашпай кулак сал,
 Ушул болсун укканың!
 Өлгөндө көргөн Семетей.
 Тилегиме келгеним,
 Баламдан чыккан эрмегим.
 Мааниси жок кеп айтып,
 Баламды менден бөлгөнүн!
 Кокустан тийген кол экен,
 Канакей сенин өлгөнүн?
 Ушул тентек Семетей,
 Кааласа, жазар кумарым.
 Он экиге келди эле,
 Менин кара кашка тынарым.
 Эл оозунда элек жок,
 Дагы ушундай сөзүңдү
 Укпасын менин кулагым!
 Кызыл болот кылычты
 Билегине илгизбе!
 Көк жал Манас баатырды
 Ата экен деп билгизбе!
 Созулуп турган кара кыр
 Жер экеп деп билгизбе!
 Береги кайгыланган Каныкей
 Эне экениң билгизбе!»

Деп ошентип Темир кан:
 «Эл оозунда элек жок,
 Элиң бөлөк экен,— деп. —
 Бирөө айтып коёбу?
 Жашырып жүргөн экен, — деп, —
 Бузуктугун таятам
 Ашырып жүргөн экен,—деп,—

Капырай ушу турган Семетей.
 Буламды булап алабы,
 Бузукту мыктап салабы!
 Түбүмө чогуу жетеби,
 Казынам бузуп кетеби?!
 Букарды бузуп алабы,
 Коконго кордук салабы?!
 Өлгөндө көргөн балага
 Зарып кылып малымды,
 Казынам оозун ачайын,
 Дүнүйөмдү чачайын!
 Төгөрөктүн төрт бурчун
 Төптөп кабар салайын.
 Атагын уккан кишиге
 Айкөл Манастын ашын берейин!
 Билбей калган адамга
 «Баламдын тою, же» дейиш.
 Калкыма кабар салайын,
 Сегиз кан элин чогултуп,
 Ат чаптырып той кылып,
 Калкыма бир тамаша салайын!
 Өлгөндө көргөн чунакты
 Маанайын паска түшүрбөй
 Калкыма кан көтөрүп алайын!
 Журт атасы болгондо,
 Коёр бекен тентегин?
 Калайык ээси болгондо.
 Көрсөтөр бекен жөнтөгүн?
 Эшен менен кожомо
 Коёр бекен кордугун?
 Журт буйласы болгондо,
 Таштар бекен зордугун?».

Дөп, ошентип, Темир кан
 Эшенине, элине
 Кенеш сөзүн айттырды,
 Төгөрөккө чаптырды.
 «Той берет» — деп Темир кан
 Ала-кандай кат кылды:
 «Күрүчкө күлүк таптаган,
 Күйлөнүп үйдө жатпаган
 Буудандуу келсин тоюма!
 Найзаны мыкты сайышкан,

Ат буралып майышкан
 Найзакер келсин тоюма!
 Кабыландай кармашкан,
 Ат үстүндө арбашкан,
 Тоодой болгон жоон билек
 Мыктылар келсин тоюма!
 Белгилүү болгон күрөштөн,
 Берендер менен күрөшкөн.
 Жолборс билек, от жүрөк,
 Балбандар келсин тоюма!
 Мээлегенин жазбаган,
 Менсинип жоодон качпаган,
 Калдайтып кесе байланган,
 Жамбыны жаздым атпаган
 Мергендер келсин тоюма!
 Кара тилиң кайраган.
 Кан алдында сайраган,
 Оозундагы ширин сөз
 Арашандай кайнаган,
 Кара жаак, жез таңдай
 Ырчы, чечен аралаш, —
 Баары келсин тоюма!
 Өзүнөн-өзү ээликкен.
 Жоо көрбөсө жээликкен,
 Кан багалек, кандуу кол
 Эрлери келсин тоюма!
 Калың элдин атасы
 Кары келсин тоюма!
 Калдайган элин башкарган
 Букардагы сегиз кан, —
 Баары келсин тоюма!
 Келип берсин калын журт,
 Көлдөй сорпо, тоодой эт
 Кыла турган оюма!».

Ошол кезде Каныкей
 Келгендерден кеп уккан,
 «Сегиз кан журту чогулуп,
 Той беришет» — деп уккан.
 Бул кабарды укканда,
 Тайторудай бууданды
 Чабайын деп бул тойго,
 Ырым кылып калды эми.

Күрүчтөн күрөп жем берип,
Күнүнө терин алды эми.
Арпадан аса жем берип,
Айда терин алды эми.
Манастан калган боз кисе
Моюнга байкуш салынып,
Ак сарбашыл кой айтып,
Арбактарга жалынып.
Кабырга сөөгү сөгүлүп,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Көңүлдүн баары бөлүнүп,
Көөдөнгө батпай көп санаа
Көксөп жүргөн экемин
Көзүнүн жашы — он салаа.
Бөдөнө сындуу кайран көз
Бөлөк-бөлөк жаш кетип.
Карагаттай кайран көз
Камчы бою жаш кетип,
Алапайын таба албай.
Адамга акыл сала албай,
Өзүнөн өзү камыгып,
Өксөп ийди Каныкей
Өзөктө өрткө чалынып,
Атпай кыргыз—кең Талас,
Өзүнүн элин сагынып:
«Казбай кал, кудай, орумду,
Кайнатпа, кудай, шорумду,
Каран күн башка не салдын
Ушунча бүлүк сонунду!
Казгалдак деген кайран куш,
Кайрылбай учат талаа үчүн,
Канчаны көрдүм кайран баш,
Карындан чыккан бала үчүн!
Бөдөнө деген кайран куш,
Бөлүнүп учат талаа үчүн,
Бөлөкчө кордук мен көрдүм.
Боорумдан чыккан бала үчүн!
Бел байлап турган белим жок,
Бекип жаткан жерим жок.
Белгиге чалсам Торуну.
«Женемдин аты экен»—деп,
Белсенип сүрөп алгандай,
Белгилүү кыргыз элим жок!

Октой болгон Тайтору
Белгилүү күлүк мал эле,
Береним төрөм өлгөндө
Катагандын кан Кошой
(Кагылайын абакем!)
Асага берген мал эле.
Анык тулпар Тайтору
Байгени нечен көрдү эле.
Мөрөйүн бербей бөлөккө,
Олжону нечен бөлдү эле:
Ушу быйыл жаныбар
Каржалар кези болду эле.
Азуусун жалап жаныбар,
Алтыммыш асый болду эле.
Кимдер сүйүп койчу экен,
Мендей жесир катынды?!
Төлгөгө чаап көрөйүн
Тайтору күлүк атымды.
Астыга келсе Тайтору,
Ушул турган Букардын
Баш байгесин бөлөйүн!
Артта калса Тайтору,
«Ары жок катын» дедирбей,
Ажалдан мурун өмөйүн!
Тентиреп жүргөн чагымда,
Кагылайын жалгыздын
Бактысын сынап көрөйүн!
Чыгып калса Тайтору,
Ичимдең мунум ачайын!
Чыкпай калса Тайтору,
Жүрөгүмдө кара кан
Ай талаага чачайын!
Кагылайын Семетей,
Атасын тарткан шер болсо.
Көпкө тууган эр болсо,
Кен-Колдон чапкан көчүмдү
Келберсинген Көбөштөн
Кетирбей алсам өчүмдү!
Баштагыдай болтурса,
Таласка кудай кондурса.
Төлгөгө чапкан Тайторум,
Талашканды жыгып кел,
«Таалайсыз катын» дегизбей.

Тай талашпай чыгып кел!
Жоболондон качпаган,
Жоого колтук ачпаган,
Карангыда адашпас,
Кабыландай жойлогон,
Карсылдашып жоо келсе,
Канын төкпөй койбогон
Кайран кыргыз элими
Кайра кудай көргөзсө!..

«Теринди суудай сыгып кел,
Аркардай арыш арбытып,
Тайтору атым чыгып кел!
Тилегим чыкпай ордунан
Душмандын көөнү ток болсо,
Бу баламдын кайраты
Атасынча жок болсо,
Өзүң өлүп, Тайтору,
Чапканды жолго жыгып кел!
Артта калсаң, Тайтору,
Ажалдан мурун өлөйүн!
Астыга келсең, Тайтору,
Ушул турган Букардын
Байгесин чачып көрөйүн!
Бөлөк жерге тентитип,
Бөлүнттү кудай санаамды.
«Бөлөктүн уулу» дедирдин
Өзүмдөн чыккан баламды.
Казбачы менин орумду,
Мындан ары кайнатпай,
Кетирчи менин шорумду!
«Качкан катын» дедиртип,
О, кудай, башыма салба сонунду!
Кууну кушка жегизбе.
Ушу турган Букарга,
Күлкү кылып өзүмдү
«Куураган катын» дегизбе!
Казды кушка жегизбе,
Ушу турган Букарга,
«Калжыраган карабет
Качкын катын» дегизбе!
Каралды кылар белим жок,
Төлгөгө чапсам Тайтору,

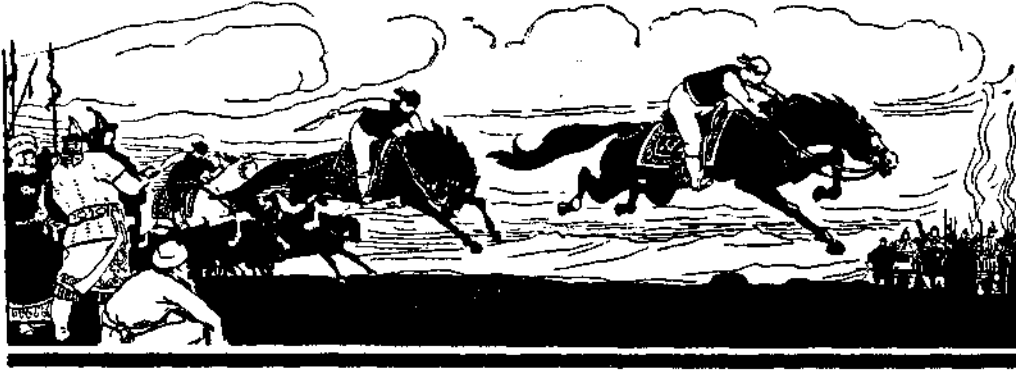
Капа кылбай сүрөөчү
Каралды кыргыз элим жок!
Убара болсом, сында жок,
Ушунтип төлгө мен кылсам,
Уялбай сүрөп алуучу
Уялаш кыргыз мында жок!
Кимдер сүйүп кубантат
Мендей жесир катынды?!
Өлбөсөм төлгө кылайын
Тайтору күлүк атымды,
Астыга келсе, Торумдун
Баш байгесин берейин,
А дүйнө кеткен төрөмдүн
Арбагына сыйынып,
Ушу турган Тайтору
Төлгөгө чаап көрөйүн!
Чыкпай калса Тайтору,
«Ары жок катын» дедирбей.
Ажалдан мурун өлөйүн!
Капа болгон бул баштан
Кайгы кетер күн болсо,
Касиеттүү кыргызды
Кайрылып көрөр күн болсо,
Ыйлаган ыйым басылып,
Умачтай көзүм ачылып,
Таласка жетип, жеримде
Өлө турган күн болсо.
Падышалык кайран журт
Көмө турган күн болсо,
Тайтору атым чыгып кел!».

Арка чачын он бөлүп,
Өргөн Каныш турбайбы!
Айкөл Манас барында,
Акуланы көп таптап,
Адис болуп тулпарга
Көнгөн Каныш турбайбы!
Көп жыйындын кашында,
Көкөтөйдүн ашында,
Кагылышкан жасоодо,
Канча бирин тулпардын
Көргөн Каныш эмеспи!

Катын да болсо Манаска
Карангы түндө көз тапкан,
Капилеттен сөз тапкан,
Караан болуп Манаска,
Келген Каныш эмеспи!
Тайторудай буудандын
Арышын байкап көрүүгө,
Ай далаага салууга.
Сөөктөн терин алууга,
Капкалуу Букар калаанын
Далы жакы бетинде
Кең Букардын кең талаа,
Чоң-Акчийдин четине
Оолжуган Каныкей
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Он-тетири теминип,
Томуктай жерде гоосу жок,
Токумчалык коосу жок
Мейкин сары талаада
Учкан куш менен жарышып,
Асмандаган буудандын
Оозу менен алышып.
Окоро түйгөн чоң тизгин
Алаканды карышып,
Обу жок мейкин эшилме,
Орногон кумга салды эми.
Оргуй-оргуй чуратып,
Ачуу терин алды эми.
Онкойгон тоонун урчугун
Он айланып алды эми.
Астындагы бууданы
Атырылып ыргыштап,
Башын жерге салды эми.
Таманы жерге тарсылдап,
Қара болот ооздук

Көмөкөйдө карсылдап,
Учкан куш менен жарышып,
Анык кайып буудандын
Тизгини менен алышып,
Энкейиште жүгүрсө,
Эликтей колу сайылып,
Өр таяна бергенде
Кыл куйругу жайылып,
(Эр мүчөлүү шайдагай.
Катын мындай болобу!
Бул өндөнгөн тунжурду
Жөн киши деген онобу?)
Табына келген Тайтору,
Тоо бүркүттөй күрүлдөп,
Сөөгүнөн чыккан ачуу тер
Туяктан ылдый дырылдап,
Қабырганын баарысы
Камчы саптай бөлүнүп,
Кайра тартып келди эми.
Карааны тоодой көрүнүп,
«Қантээр экен эртең»— деп.
Көзүнөн жашы төгүлүп,
Тал чыбыктай бүгүлүп,
Ийменгенсип кылчактап,
Чыйырдыны кучактап,
«Төлгө кылдым эне!»— деп,
Аттан түшө жүгүрүп,
Арстан мүчө, алп катын
Тизесин бүгүп жүгүнүп,
Батасын сурап энеден,
Мойнуна камчы салынып,
Туруп калды Каныкей
Токсондогу жөлөгү—
Энесине жалынып.

ТАЙТОРУНУ БАЙГЕГЕ КОШУУ

Ачка келсе Канышка,
Ак досторкон тамактай,
Күйүт тарткан Канышка
Күлүп турган кабактай,
Өлөр кезде Канышка
Өөдө кылар өбөгү,
Өксөгөндө Канышка
Өбөк кылар жөлөгү,
Адашканда акылы
Адамзаттын баарынан
Арка кылган жакыны, —
Энекеси Чыйырды
Бекем кысып кучактап,
«Берекем!»— деп бышактап,
Эптеп эпке келген сон,
Тайторуну чабууга,
Кудай берсе олжону,
Көпкө бөлүп салууга.
Олоңдой болгон кара чач

Төбөсүнө түйүнүп,
Эркектин киймин кийинип,
Темирдей өңү көгөрүп,
Сырбаранын өңөрүп,
Багын сынап баланын,
Көңүлү көпкө бөлүнүп.
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Эмне болсо көрөм деп,
Чыкпай калса тулпарым,
Ажалдан мурун өлөм деп,
Кой дегенге тил албай,
Алгыр куштай айланып.
Эр жарагын байланып,
Акборчукту камчылап,
«Алдагандай болот» деп,
Көзүнүн жашы тамчылап,
Ак куржунду бөктөрүп,
Алты жүз кырк үч тулпарды.
Абайлап көздөн өткөрүп.

Желдей болгон буудандын
Эчендерин көз көрүп,
Баарын сынап болгондо,
«Тобокел» деп токтобой,
Тоодой болгон Каныкей
Тайторудай буудандын
Көйкөлүп турган көкүлүн
Көк жибек менен түйдү эми.
Кулпунган сыйда куйругун
Куу шайы менен түйдү эми.
Эки кулач чоң чылбыр
Узунун тандап такты эми.
Окоро түйгөн ак ноктоо —
Тайторуга чак ноктоо
Бышыгын тандап кетти эми.

Ичкенин жолун төтөлөп,
Букардагы сегиз кан,
Сегиз кандын алдынан
Тайторусун жетелеп.
Өөдө-төмөн карабай,
Өлөмүн деп санабай,
Чиймекчи болду сызыкты,
Атына бирөө катылса,
Көрсөтмөк болду кызыкты.
Көөдөнгө батпай көп санаа.
Көзүнүн жашы он талаа:
«Токсон беште карыям,
Тоодой болгон төрөмдүн
Өзүн тапкан олуям,
Көрүп койсом, көөнүм ток,
Энемден башка көрүүм жок.
Айдыңы көлдөй дарыям —
Алыстагы Таластан
Ала келген олуям,
Карап турсам, кардым ток.
Көрүп турсам, көөнүм ток,
Энемден башка көрүүм жок.
Ак байбиче карыя —
Энекеме барайын,
Энемден бата алайын!
Энем бата бербесе.
Тайтору чаап кетейин.

«Желикпе» десе бейтаалай
Касиеттүү энеме
Садага болуп кетейин!».

Деп, ошентип, Каныкей
Аста сүйлөп сабылып,
Энекеlep жалынып:
«Чондугу тоодой карыям —
Кадырман кыргыз элимден
Ай далыма мингизип
Ала келген олуям,
Берең эне кулак сал!
Айланайын энекем,
Өзүндө менин берекем.
Элибиз элден кем эмес,
Атыбыз аттан кем эмес.
Жашы менен карысын
Көрүп келдим баарысын,
Сынап келдим акмалап,
Бууданынын баарысын.
Бакты баштан тайбаса,
Абакемдин Тайтору
Бере койбос намысын!
Согулайын энеке.
Төлгө кылып торуну
Анык болду чабышым.
Бел байлаган белим жок,
Белгиге чапсам Тайтору,
Белсенип сүрөп алуучу,
Белгилүү кыргыз элим жок.
Кимдер каалап койчу экен
Мендей жесир катынды,
Төлгөгө чаап көрөйүн
Тайтору тулпар атымды!
Чаба турган Тайтору —
Кетмен туяк, кең соору.
Кенен жердин малы эле.
Чыгып калса Тайтору,
Букарга кызык салайын,
Батанды берчи, энеке,
Падыша атам алдына
Эркекче болуп барайын.
Дубанды менден аяба,

Үмүткөр болгон балаңа!
Медерим, менин энекем,
Каршылык кылбай, кайгырбай,
Батанды бергин, берекем!».

Ак байбиче Чыйырды
Барбайып колун көтөрүп,
Күрсө-күрсө жөтөлүп,
Кол көтөрүп зар ыйлайт.
А дүйнө кеткен Манасты
«Колдой көр» деп дагы ыйлайт:
«Ажыбай, Бакай — эки кан,
Арка болуп колдой көр!
Айланайын жараткан,
Каныкей ишин оңдой көр.
Алмамбет, Чубак эгизим.
Жесирине көзүн сал!
Сыргак, Серек теңизим,
Кайгыга тууган жеңенди,
Кансыратпай сүрөп ал!
Ишин теңир оңдочу,
Жесиринди колдочу!
Үмүткөр болгон байкушту
Жер каратып койбочу!
О. Каныкей, кулунум,
Тилегиң теңир берсинчи,
Ушу турган Тайторуң
Байгеге чыгып келсинчи!
Капанды атың ачсынчы,
Санаанды атың бассынчы.
Кайгыңды калың жазсынчы!
Тилекти кудай берсинчи.
Телмирип турган жесирдин
Торусу чыгып келсинчи!».

Каралуу катын Каныкей
Чыйырдыдан бата алып,
Сан санаага маталып.
Букарды көздөй аттанды
Бөксөнүн жолун төтөлөп,
Тайторуну жетелеп,
Касабасы калкылдап,

Жабдыгынын баарысы
Жай-жайында шаркылдап.
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Сөлөкөтү, сөөлөтү
Эр Манастай көрүнүп.
Кара чаар кабылан,
Капталында чамынып.
Кара кийген жесирди
Кайыптар колдоп алыптыр.
Чолок чаар арстаны
Жандай салып чамынып,
А да колдоп алыптыр.
Эки беттин отунаң
Бир байлактык түк чыгып,
Оозунан түтүн буркурап,
Каалгадай кашка тиш.
Таруудайдан быркырап.
Оозунан жалын төгүлүп,
Опол тоодой көрүнүп,
Букарга кирип барганда,
Букардагы сегиз кан
Как жарылып дыркырап.
Эки колу боорунда,
Салам айтты чуркурап,
Узун кулак сарысы,
Көк ала сакал карысы.
Бирөө эмес, дүркүрөп,
Букарлыктын баарысы:
«Белгилүү экен, бек экен,
Биздин элге белгисиз,
Кайдан чыккан эр экен!
Кен көкүрөк жайык төш,
Келберсиген шер экен.
Ушу турган Букарга
Темирден коргон чеп экен!
Кайраттанып жоо чыкса.
Бели тийчүү шер экен!
Атка тумар алтындан,
Тагып алчу эр экен!
Күлүктөрүн жоорутпай,
Көңүлдөрүн оорутпай.
Четтең келген эр болсо
Багып алчу шер экен!».

Алар антип жатканда,
Тайторудай бууданды
Кара кийген Каныкей
Кошуп туруп калды эми,
Ат айдагыч жигиттер
Булактатып желегин,
Айдоого атты даярдап,
Тосуп туруп калды эми...

Муну мындай таштайлы,
Каныкейдин иниси,
Кан Ысмайыл баатырдын
Кылыгынан баштайлы.
Карт буурадай күркүрөп,
Каарын көргөн адамдар,
Карай албай зиркиреп,
Капалуу баатыр Ысмайыл
Калк ичинен кеп угуп,
«Бузулган катын Каныкей
Букарда жатып ээлигип,
Атын чапты»—деп угуп,
Кандай укмуш, кандай ар?!
Арсызды кудаы урганын.
Айласы кеткен куу жесир
«Ат чабам» деп турганын!
Минтсе долу оң кылбайт,
Эгерде бизди соо кылбайт,
Жесир жүрүп жээликкен,
«Ат чабам»—деп ээликкен,
Арсыз мынча болобу!?
Сыздаган сөөк кимдики,
Сынган намыс кимдики?
Кеткен намыс кимдики,
Келген намыс кимдики?
Жесир жүрүп жээлигип,
«Ат чабам» деп ээлигип,
Эркек киймин кийинип,
Эселек мындай болобу?!
Катын кылбас бул жорук,
Эл аралап төтөлөп,
Алтымыш асый Торусун
«Чабамын» деп жетелеп,
Сегиз кандан эр издеп.

Болбой калган кезиби?!
Эрге көөнү бузулуп,
Оңбой калган кезиби?!
Төрө жездем Манастын
Төшөгүн баскан оңобу?!
Төрөнү кордоп отурган,
Ушундай арсыз болобу?!
Кордоп жүрсө Манасты,
Канчыктын иши оңобу?!
Арбагын эрдин кордогон,
Ушул өндүү ургаачы,
Эгерде эки болобу?!»

Деп, ошентип, Ысмайыл
Барабанын ургузуп,
Баарына жардык салды эми.
Жоо тийгендей жабылып,
Балбандардын баарысы
Ысмайылдын жанына
Жетип барып калды эми.
Кара жиндей Ысмайыл
Каарданып бакырып,
Ок жыландай атылып,
«Бери кел»—деп белсенип,
Семетей уулун чакырып:
«Ой, Семетей кулунум,
Келгендерден кеп уктум,
Жесир эжең кесепет
Ат чабам деп ээлигип,
«Желип жүрөт» деп уктум,
Бузуктукка бел байлап,
Намыссыздык кылган го?!
Эри өлгөнгө сүйүнүп,
Каралуу чачың түйүнүп,
Кадимки баатыр эмече,
Эркектин киймин кийинип,
Бузуктук жолду төтөлөп,
Алтымыш асый бир атын
«Чабамын» деп жетелеп,
Эбин таап көйнөк кие албай,
Эптеп эрге тие албай,
Эр кыдырып чыр баштап,
Эсепсиз уят сыр кылды.

«Эси жок жесир» дедиртип,
 Баарыбызга чыр кылды.
 Бул ишке кайдан көнөлүк,
 «Тентиген катын» дедирип,
 Баарыга шылдың болгончо,
 Тирүү жүрбөй өлөлүк!
 Ой. Семетей кулунум,
 Өзөндүү дайра булагым,
 Өлгөндө көргөн чырагым,
 Тур, Семетей, барып кел!
 Астыга келсе Тайтору,
 «Манас-Манас!» бакырып.
 Манастап ураан чакырып,
 Бери сүрөп алып кел!
 Артта калса Тайтору,
 Кармай калып канчыкты,
 Канын суудай агызып,
 Курмандыкка чалып кел!
 Жол үстүнө сүйрөтүп,
 Даңгыттарга жарып кел!
 Башын кесип байланып.
 Атакең Ысмайылга алып кел!
 Ал өндөнгөн бузукту
 Жолотпо, балам, өзүмө,
 Көргөзө көрбө көзүмө!
 Жээлигип жүргөн катындан,
 Мындан кордук көргөнүм,
 Тирүү туруп өлгөнүм!
 Аттангыла. баргыла!
 Айткан сөздү алгыла!
 Калып калса Торусу,
 Бир адамга көрсөтпөй,
 Бир адамга билгизбей,
 Долуланган канчыкты
 Чабуусунан жаргыла!».

Бул сөздү угуп Семетей,
 Алтымыш балбан эр менен,
 Адыр-будур бел менен.
 Кузгун учпас чөл менен,
 Оозунан түтүн буркурап,
 Көзүнөн жалын шыркырап,
 Ачуусу келип эжеге,

Бүткөн бою зыркырап,
 Каныкейди соймокко
 Жөнөп калды дыркырап...

Муну мындай таштайлы,
 Ээрдей болгон белесте
 Эс таппай турган каралуу
 Каныштан сөздү баштайлы.
 Кайгылуу тууган Каныкей
 Касиеттүү жан эле,
 Үнү угулуп, өзү жок,
 Эки ийинде олтурган
 Жыланач бала бар эле.
 Болгон ишти, күйүттү
 Айтып жүргөн ал эле.
 Кулактан кармап кыбырлап,
 Ошо кезде баласы
 Кансыраган Канышка
 Айтып берди шыбырап:
 «Эй, Каныкей байкушум,
 Колунду сууга малып ал,
 Айткан сөздү толуктап,
 Кулагыңа салып ал.
 Казгалдак деген кайран куш
 Кайрылбаган талаадан,
 Ат чабам деп желигип,
 Ажалдан мурун өлөсүң
 Кардындан чыккан баладан.
 Астыга келсе Тайтору.
 Уулундун жүзүн көрөсүң,
 Урматына көнөсүң!
 Артта калса бул атын.
 Өлүмгө көздү сүзүп кой,
 Ажалдан мурун Каныкей
 Жанындан күдөр үзүп кой!..».

Бул кабарды укканда,
 Өрттөнүп ичи болду чок
 Касиеттүү Каныштын.
 Каалаган журту мында жок,
 Бел байлаган бели жок,
 Белгилүү атпай эли жок.
 Кабырга сөөгү сөгүлүп,

Көзүнүн жашы төгүлүп,
Не кыларын биле албай,
Үстүнө карап түн түштү,
Кайгылуу жесир башына
Жетимиш түркүн иш түштү...

«Кагылайын Семетей,
Эбин таап көйнөк кие элек,
Эси кеткен шордуунун
Эне экенин биле элек.
Киндик кесип кир жууган,
Кенирсиген кең Талас
Жери экенин биле элек.
Ак калпактуу эр кыргыз
Эли экенин биле элек.
Алты арамдын айынан
Алып келген Букарга
Мен экенин биле элек.
Намыска тууган чунагым
Жолуман кармап алат ээ,
Жалынганга карабай,
Жол боюна жарат ээ!
Аркама бүткөн олон чач
Өрүп алмак болдум ээ!
«Ат чабам» деп ээлигип,
Айкөлдөн калган жалгыздан
Өлүп алмак болдум ээ!
Кутулбадым, ээ кудай.
Көкүлдө капа санаадан;
«Ат чабам» деп кутуруп,
Арманда кетмек болдум ээ
Көөдөндөн чыккан баладан!
Ыйлагандан пайда жок,
Ажалдан качар айла жок,
Бүгүн көргөн эртең жок
Ушундай экен дүйнө чок!».
Деп ошентип, Каныкей
Манастан калган дүрбүнү
Мойнунан жулуп алды эми.
Манасты көргөн немедей
Онду-солду кучактап,
Жыттап-жыттап калды эми...

«Не болсо да көрдүм» деп,
Бардыгын алып мойнуна,
Жашын төгүп койнуна,
Белеске чыгып турду эми.
Акборчук оозун бурду эми.
Бурамасын имерип,
Булкуп көзгө жиберип,
Дүрбүсүн салып турду эми.
Кең кепенин четинде
Дениздин берки бетинде,
Оргуп-оргуп чаң чыгат,
Оргуган чанды көргөндө,
Каныштан сызып жаң чыгат.
Оргуган чанды караса.
Атасынын Актулпар
Арыштап чуркап алыптыр,
Калың чандан бөлүнүп,
Жалгыз болуп алыптыр.
Куйругу көзгө дирилдеп,
Көкүлү көккө бириндеп,
Закым болуп калыптыр.
Анын артын караса.
Чоңкашканын чаны экен.
Мунун артын караса,
Чоңкүрөң сындуу мал экен,
Үчтүн артын караса,
Элик шыйрак, шам кулак,
Қара кашка аргымак
Караса көзгө илинбейт,
Үстүндө жүргөн баланын
Қанаттай болуп туш-тушка
Этектери дирилдейт.
Темир кандын төрт тулпар
Узап чуркап алыптыр.
Андан бөлөк бир жылкы
Қайда экени билинбейт.
Қанча карап турса да,
Қаныкейдин көзүнө
Жалгыз караан илинбейт.
«Ай қараңгы болгондо
Түн эмине болуучу?
Артта қалса Тайтору,
Қүн эмине болуучу?»

Астымда тарткан тор белем,
Мандайда калың шор белем!?
Мен карабет бейбактын
Мандай сөөгү кайкы экен,
Падышам көзү өткөндө,
Күн көрөрүм тайкы экен.
Айланайын жараткан,
Жан кылып мени жаратсаң,
Тунук көлдө чалкыган
Кууну кушка жегизбей
«Ары жок катын уулунан
Арам өлдү» дегизбе!..».

Деп, ошентип, Каныкей
Аттын оозун бураалбай
Чыңырып ыйлап тураалбай,
Кабыландын чоң дүрбү
Кайра көзгө имерип,
Кайра салып жиберип,
Кайра дүрбү сунду эле,
Кең-Мойноктун жонунда
Башын жерге сала албай,
Аркардай арыш алаалбай,
Каргадай бала жонунда
Келе жатат Тайтору
Үч жүз аттын сонунда...

«Арбак урган Тайтору
Эми кайдан жүгүрдү!».
Деп, ойлонуп, Каныкей
Чымындай жандан түңүлдү.
Мурдунан суусун тарталбай,
Көзүнүн жашын артаалбай,
Кабыргасы сөгүлүп,
Кан аралаш аккан жаш
Акборчуктун жалына
Шорголоп турду төгүлүп...
«Алда, чиркин, куу дүйнө,
Мандай сөөгүм кайкы эле.
Туулгандан муңайып,
Күн көрөрүм тайкы эле.
Ай караңгы түн экен,
Ажалым жетер күн экен
Жаш күчүктөй кыңылдап,

Жарап өлмөк экемин!
Табытым жок, бейит жок
Арам өлмөк экемин!
Как эткенден карга жок.
Талаада өлмөк экемин!
Асылың көрбөй арманда
Баладан өлмөк экемин...
Өзөндүү дайра — булагым,
Өлгөндө көргөн чырагым,
Боз ала туйгун болпонум,
Боз карчыга Чолпонум;
Жоо жарагын кие элек,
Мен бечара, шордуунун
Эне экенин биле элек!
Кылычтан калган кыягым,
Кымбаттан калган чырагым,
Тулпардан калган туягым,
Туйгундан калган чырагым,
Найзага тақкан желегим,
Айкөлдөн калган белегим
«Атам» деген Ысмайыл
Жат экенин биле элек.
Айкөлүм Манас көк жалдын
Ата экенин биле элек.
Тайган иттей мен шордуу,
Желгендигим биле элек.
Таластан качып бала үчүн
Келгендигим биле элек.
Беш-Аркар жылдыз батканча,
Беш кайрылып бурулуп,
Эмизгеним биле элек,
Абакем Бакай азыгын
Жегизгеним биле элек.
Күйүктүн белин чыркырап
Ашкандыгым биле элек.
Аркалап алып Таластан
Качкандыгым биле элек.
«Энекең мен» деп, мен шордуу
Эмчегимди көрсөтсөм,
Эненмин деп, жалбарсам,
Эзелде чунак болбойт ээ?!
«Кесепеттүү шайтан» — деп,
Кылтайбай шилтеп кылычын,

Курган жанды койбойт ээ?!
«Бууругул жүргөн жесир» деп,
Жолуман кармап алат ээ?!
Дөөгүрсүп турган балбандар
Көкбөрү кылып калат ээ?!
Шордуу энесин тааныбай,
Чыркыратып өзүмдү,
Чукуп таштап көзүмдү,
Жол үстүнө сүйрөтүп,
«Ээликмелүү канчык» деп,
Дангыттарга жарат ээ?!
Талаада сөөгүм данкайып,
Көмүүсүз болуп калат ээ?!
Чакылдаган чакчыгай
Чарасына көзүмдүн
Уяларын салат ээ?!
Тал жибектей чачымды,
Айдай иймек кашымды
Куркулдап кузгун тытат ээ?!
Кардан аппак этимди
Жулкуп таштап бетимди,
Ит-куштар келип жутат ээ?!
Ботодой болгон көзүмдү,
Каркылдап карга оёт ээ?!
Каалгадай ак тишке
Шакылыктап сагызган
Ойноктоп эркин конот ээ?!
Алмадай болгон эки эмчек
Кара жору тоёт ээ?!
Жайдары жазы кабагым
Кажырдын жеми бблот ээ?!
Бүлкүлдөгөн бөйрөктү
Түлкү какшаал оёт ээ?!
Бурулуп бүткөн булчуңду
Бурдап-бурдап сугунуп,
Бөрүлөр талап тоёт ээ?!

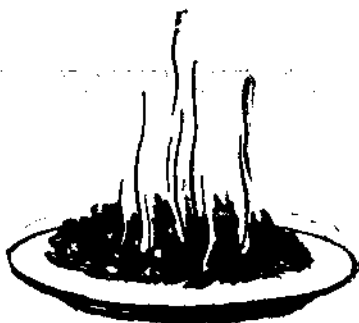
«Жоболондуу төлгөнү
Тартпай койбой не болдум?!
Тозокко тууган мен катын
Тоодой болгон Торуну
Чаппай койбой не болдум?!

Мандай сөөгүм кайкы экен,
Манастын көзү өткөн сон,
Күн көрөрүм тайкы экен!
Кең Таластын баткалда,
Керилген төрөм коркутуп
Кыйын болуп жатканда,
Тарса-тарса жөтөлүп,
Жаздыктаң башын көтөрүп,
Жаман болуп турганда,
Курман болуп куу катын,
Өлүп албай не болдум?!
Кыл мурутун шыйпайтып,
Кыямат көздөй жол тартып,
Кыйноо көрүп жатканда,
Курман болуп төрөмө,
А дүйнөнү мен мурда
Көрүп албай не болдум?!
Улуу тоодон унчуккан
Улар болбой не болдум?!
Тартынбай өлүп, бир жатып,
А дүйнө кеткен көк жалга
Курман болбой не болдум?!
Бешигимди жонума
Артпай койбой не болдум,
Мээнетинди мынчалык,
О, кулунум Семетей,
Тартпай койбой не болдум?!
Бел байлаган белим жок,
Бекинип жаткан жерим жок.
Бейпай тартсам мынчалык,
Берендин зайбы деп турган
Берекем кыргыз элим жок!
Каз айланса зоо да жок,
Калдайган кардуу тоо да жок,
«Кайгырбагын жөнү жок,
Асылым — жеңем, койгун» — деп,
Көңүл айтып коюучу,
Аргын, кыргыз элим жок!».

Деп, ошентип, Каныкей
Бурамалуу дүрбүнү
Дагы бурап имерип,

Бууданды көздөй жиберип:
«Аныктап кармап, сунайын,
Арбактардан сурайын,
Алдында торум келбесе,
Алтымыш торпок кырк тайга
Сатып алган Актинге
Кынынан сууруп алайын,
«Күткөнүм ушу эми»— деп,
Кый сүбөөмө кадайын!
Алтын ооз дүрбүнү
Алты жолу салайын!

Аныктап туруп карайын,
Чубап өткөн аттарды
Акмалап баарын санайын!
Аябай анык түңүлүп,
Баламдын колун тийгизбей,
Каныма жанын күйгүзбөй,
Мен өзүм өлүп калайын!».
Ошондо эр мүчөлүү Каныкей
Акборчук оозун бурду эми,
Арбагы күчтүү Манаска
Жалынып ыйлап турду эми...

ТАЙТОРУНУ СҮРӨӨ

Чыгырыгын имерип,
Манастан калган дүрбүнү
Чын көзүнө жиберип,
Бурамасын имерип,
Буркурап ыйлап жиберип,
Буудандын оозун бурду эле,
Ажалга каршы баскандай,
Айкаша турган арстандай,
Бардыгына бел байлап,
Дүрбүсүн салып турду эле.
Ит-Торпунун жолунда,
Кезен кырдын оюнда
Санал көрсөн Тайтору,
Келе жатат кайран мал
Алтымыш аттын соңунда.
Башын жерге салыптыр,
Аркандай арыш алыптыр;
Мойнун жерге салыптыр,
Болжолсуз арыш алыптыр;
Желгенине жел жетпей,

Жеткилен чуркап калыптыр;
Басканына мал жетпей,
Башкача чуркап алыптыр.
Эңкейиштеп алганда,
Коржондогон Торунун
Эликтей колу сайылат;
Өргө тарта бергенде,
Жал-куйругу жайылат;
Талаа-түзгө келгенде,
Таманы жерде тарсылдайт;
Кара болот ооздук,
Көмөкөйдө карсылдайт.
Араандай оозу ачылат,
Кан аралаш ак көбүк
Омууроого чачылат.
Кара болот ооздук
Көмөкөйдү каккылайт,
Тал жибектей куйругун
Чаткы аякка чапкылайт.
Көкүлүн көккө ыргытып,

Көнөктөй болгон туягын
Көрүнгөн жерге мылгытып,
Ойноп кетчүү немедей,
Ойсоңдоп башын чулгутуп,
Маралдай болгон денеси
Капкара чанга бөлөнүп,
Үстүндөгү баласы
Ээр кашына желөнүп,
Келе жатат Тайтору
Эрегишип, көжөлүп.
Өзүн-өзү биле албай,
Бир санага кире албай,
Канча кайрат кылса да,
Жаш шорголоп тыя албай,
Ичи күйүп от болуп,
Өрттөнүп кетчүү чок болуп,
Буйдала түшүп дүрбүсүн,
Дагы салды токтолуп.
Сары адырмак урчукта,
Салынган тоонун тумшукта,
Көрүүчүнүн жонунда,
Кара талаа боюнда
Келе жатат Тайтору
Отуз тулпар сонунда.
«Ой жаныбар, бууданым,
Белгилүү күлүк мал элен,
Ардыгым айтам кудайга,
Алтымыш асый так элен!
Уга көр, Тору, сөзүмдү,
«Ээликкен катын» дедиртип
Өзөктөн чыккан балама
Шерменде кылба өзүмдү!
Мындан ары боздотуп,
Ой, жараткан теңирим,
Ыйлата көрбө көзүмдү!»

Санаасы сандап бөлүнүп,
Сары оору болгон эмедей,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Чоо жайын толук алды эми.
Мунарык тарткан урчукта,
Боз адырмак тумшукта,

Кезендинин жонунда
Келе жатат карт буудан
Кен-Ак-Чийдин боюнда,
Он эки тулпар сонунда.
Каралуу байкуш Каныштын
Көнүлү көпкө бөлүндү,
Көрүп карап туралбай,
Көлкүлдөп жашы төгүлдү.
Көп ыйлаган бейбакка
Көнүлүндө көксөгөн,
Көк жалдары көрүндү.
«Ааламга жетер даты,—деп,—
Аяшымдын аты»—деп,
Алтын айдар, чок белбоо,
Азиз кандын жалгызы
Ай сарала ат минип,
Жал-куйругун чарт түйүп,
Жалаң кылыч байланып,
Көпкөк темир курчанган,
Жети түмөн кол көрсө
Желпине кирип кол салган,
Кыргындан кыя кайтпаган
Өлүмдөн кайра тартпаган,
Ааламга жетер үнү бар,
Ажыдаардай сүрү бар,
Арыштаган бууданды
Алмамбет сүрөп алыптыр,
Айгайлап жолго салыптыр.

Анын бери жагында
Узун бойлуу, кең далы
Найзакерден ыктуусу,
Сая кыргыздын мыктысы,
Азаматтын артыгы,
Кырк жоронун кырааны,
Арстан тууган бу дагы,
Акбалтанын Чубагы,
Ач кыйкырык, куу сүрөөн,
Алышса адамдың алы жетпеген,
Арстандын тиши өтпөгөн;
Көк рапыс тон кийген,
Көгала сындуу ат минген,

Зордугу тоонун сеңирдей,
Жоо көрүнсө жегидей,
Касаба колдо көрүнгөн,
Оозунан оту төгүлгөн,
Кыйкырып найза сунганда,
Кырк миң колдой көрүнгөн,
«Женекемдин аты,— деп, —
Угулду мага даты»—деп,
Айланайын шер Чубак
Артыкча сүрөп алыптыр,
Айгайды бу да салыптыр.

Асты жагын карасаң,
Кара болот кыргагы,
Карангыда жол тапкан,
Капилеттен сөз тапкан
Кабылан Манас Сыргагы
Чыканактап калбаган,
Чырм этип уйку албаган,
Атка жеңил, тайга чак,
Ар убакта жолго сак,
Уйкусу жок эр Сыргак,
(Ааламга жетер чамасы,
Манас менен бул Сыргак
Ага-ининин баласы)
Кыраакы, баатыр көрөгөн,
Кыйкырышкан жоо келсе,
Кызыл канга бөлөгөн,
Көпкөк темир кийинген,
Көп элди көрсө, сүйүнгөн,
«Угулду мага даты,— деп, —
Бул женекемдин аты»—деп,
Бакырыгы баш жарып,
Кыйкырыгы таш жарып,
Бала жолборс эр Сыргак
Окоро түйгөн чоң чылбыр
Оролто кармап алыптыр,
Тайторуну сүйрөлөп,
Оңду-солду теминип,
Өбөктөп чаап калыптыр,
Этек-жеңи дирилдеп,
Бакырып сүрөп алыптыр.

Анын артын караса,
Майлаган буудай жүздөнүп,
Күүгүм туман көздөнүп,
Кара чаар кабылан
Капталында чамынып,
Чолок көк жал арстаны
Жандай салып камынып,
Таалайы артык айкөлүн
Кен дүйнөсүн тар кылган,
Кылкылдаган жоо келсе,
Калың колун баштаган,
Кан майданда жүргөндө,
Камыгып чочуп, шашпаган,
Отуз эки жашында
Канышын каран таштаган,
Бармактайда баш кошкон,
Аккула минген шер Манас
«Байкушумдун аты,— деп, —
Угулду мага даты»—деп,
Тайторуну сооруп
Өзү гана кууп алыптыр.
Ажыбай, Бакай—эки кан
«Байкушум аяш аты,— деп, —
Угулду бизге даты»—деп,
Булар да кууп калыптыр.

Кайран каныш Каныкей
Арка чачын бир бөлүп,
Өрбөй калган эмеспи;
Аташканы Манасты
Бир көрөргө зар болуп,
Он эки жылы болгончо,
Көрбөй калган эмеспи,
Тоо башында боздогон,
Улар болгон эмеспи.
Тоодой Манас кабылан
Орнотуп койгон ааламга
Чынар болгон эмеспи?!
Чын төрөсүн көрүүгө
Куса болуп саргарып,
Кумар болгон эмеспи?!
Акборчук оозун бура албай,
Асыл тууган Каныкей

Арбактарды көргөндө
 Чыңырып ыйлап тура албай,
 Боздоп ыйлап буркурап,
 «Аташкан төрөм, көк жалым,
 Ала кет»,—деп чыркырап.
 Ай карангы болгондо
 Түн ушундай болобу?!
 Аташкандан айрылса,
 Күн ушундай болобу?!
 Көзүмдөн агат кандуу жаш,
 Сел ушундай болобу?!
 Кабыландан айрылып,
 Кайгырып катын тентисе.
 Жөнү ушундай болобу?!
 Алтын менен дилдесин,
 Чачкан мендей болобу?!
 Алат күн түшүп башыма
 Ала качып баласын,
 Алыстагы Букарга
 Качкан мендей болобу?!
 Кокуй, төрөм—кабылан,
 А дүйнө кеткен олуям
 Канжыгана чала кет!
 Капа кылып боздотпой,
 Убарлаш, мени ала кет!
 Ар уруудан көйнөгүм
 Тартсам жетпейт мойнума,
 Талаага жалгыз калтырып,
 Талыктырбай, көк жалым,
 Тарта кеткин койнуна!
 Көк аралаш көйнөгүм,
 Көп кийсем жетпейт мойнума,
 Тентип жүргөн жесирди,
 Телмиртип мында таштабай,
 Кабылан, ала көргүн оюңа!
 Кең дүйнөмдү тар кылба,
 Кейип турган бейбакты
 Кагылайын шер төрөм,
 Жетим менен жесирди
 Чыркыратып зар кылба!

Ушунтип айтып Каныкей,
 Карагаттай көзүнөн...

Камчы бою жаш кетип,
 Көңүлү чиркин бөлүнүп,
 Көзүнөн жамгыр төгүлүп,
 Көздөн учкан төрөсү
 Тирүүсүндөй көрүнүп,
 Боздоп-боздоп буркурап,
 Болоктоп үндү салды эми,
 Чыныдай болгон ак беттен,
 «Чын төрөм, ала кеткин» деп,
 Жулкуп- жулкуп алды эми.
 Армандан чыккан ачуу жаш
 Ак жүзүнөн жорголоп,
 Акборчуктун жалынан
 Кан аралаш ысык жаш
 Агып турду шорголоп...

Бир кезекте Каныкей
 Эсин жыйып көз жашын
 Кайрылып, аарчып алды эми.
 «Караан кылар эл жок» деп,
 Кайраттанып алды эми.
 Кайра тартып дүрбүнү
 Кайра көзгө салды эми.
 Тулпар оозун бурду эми,
 Тунжур тууган бечара
 Жумган көзүн чоң ачып,
 Дагы дүрбү сунду эми.
 Кең-Мойноктун жонунда
 Келе жатат Тайтору
 Алты буудан соңунда.
 Тайторуну көргөндө
 Такат кылып тура албай,
 Бар айласын кылды эми.
 Тозокко мыктап бел байлап,
 Токтоно албай турду эми:
 «Башыма түшкөн кыйынды
 Баарына бүгүн көнөйүн,
 Анык кайып бууданды
 Артыкча сүрөп көрөйүн!
 Атакемдин Актулпар,
 Кара байыр казанат
 Учкан кушка жеткирбес,

Калбыр өпкө, жез билек,
Уча турган мал эле.
Ушу турган байгеге
Жеткирбей чуркап барабы?!
Өз баламдын тоюнда
Баш байгесин алабы?!
Арам өлүп Тайтору,
Бирдин соңу калабы?!
«Катынында калк бузган
Карабеттин аты»—деп,
Букардын калкы чогулуп,
Уят кылып салабы?!
Казабы терең орумду,
Кайнатар бекен чогултуп,
Кап-кайдагы шорумду?!
Белестен түшө бергенде,
Тушума таамай келгенде,
Тайторудай бууданга
Сүрөөнү мыктап салайын!
Айланайын таянчым—
Арбагына кыргыздын
Бир жалбарып алайын».

Деп, ошентип, Каныкей
Алмамбеттин Сырбараң
Ийнинен алып караса,
Ичине сүмбө тартылбай,
Он эки жылга атылбай,
Кокочо кара кир болуп,
Токтоп калган сары дат
Ичи менен бир болуп.
Мына ошондо Каныкей:
«Айланайын Сырбараң,
Эсинен калган сен жесир,
Эринен калган мен жесир!»—
Деп, ошондо муну айтып,
Сырбарандын оозуна
Чоң кыргыны сукту эми.
Кыргы менен кыргылап,
Кынаптап ичин ургулап,
Тарткы менен тарткылап,
Газалап ичин арткылап,
Жойкума менен жойкулап,

Алмамбеттин Сырбараң
Ары-бери тазалап,
Ичин карап, өнөрүп,
Кутудагы дарыны
Кур дегизе көмөрүп,
Борчук оозун жыйды эле,
Куру дүрмөт ок кылып,
Куу дарыны куйду эле,
Кадимкидей чоң сүмбө
Оозун көздөп урду эле,
Сүмбө менен сүмбөлөп,
Чоң кундагын чапкылап,
Акканкынын кашына
Тарса-тарса каккылап,
Кегенчиктеп чалкалап,
Кулактан чыккан дарыны
Тырмак менен талкалап,
Кытай оттук боор таш
Кырып ийип милтеге,
Кыпкызыл кылып чок коюп,
Абайлап атта турду эми.

Жети мойнок жонунда
Келе жатат Тайтору
Атасынын үч буудан,
Бул үчөөнүн сонунда.
Сүрөөн салып атууга,
Тайторуну тартууга,
Мойнуна курун салынып,
Жаратканга жалынып,
Берендигин ашырып,
Кулагы менен көкүлдөн
Эки эли өөдө ашырып,
Куру дүрмөт ок менен
Күп дегизе бир койду.
Башкача күлүк Тайтору
Башын жерге салды эми.
Кара жерди токмоктоп
Сырбараң үнүн укканда,
Жамбыдай болгон туягын
Ирмеп-ирмеп алды эми.
Аркардай арыш керди эми,

Анда мында бир тийип,
Арышы арта берди эми.
Эчен-эчен ан-дөндү
Көрүп келген Тайтору,
Эчен мылтык, эчен жаа.
Очогордун огуна
Көнүп калган Тайтору
Мылтык үнү чыкканда,
Жал-куйругу диркиреп,
Илебинен үн чыгат
Тоо бүркүттөй күркүрөп,
Куюшканы шакылдап,
Чонкашканы такымдап,
Көздү ачып жумганча,
Жетип барды Күрөңгө
Куйрук улаш жакындап.
Кайгысы күчтүү Каныкей
Кылча жанын аябай,
Алды-кийинин карабай.
«Арбактар!»—деп бакырып,
«Айкөлүм!»—деп чакырып,
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Оң-тетири теминип,
Эр адамча бакырып,
«Манас!»—деп ураан чакырып,
Жеткилең ураан салды эле.
Жеткен жерде Торуга
Окоро түйгөн чоң чылбыр
Бооруна мыктап алды эле.
Каныкей чылбыр алганда
Көңүлү чиркин бөлүнүп,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Аяктай алтын сөйкөсү,
Көкүрөктө көрүнүп,
Каныкей чылбыр алганда,
Жыланач ыйык Айдарды
Жылоосунан алды эле.
Колдоочунун бардыгы
Кошо сүрөп калды эле.
Тегиз жерде күүлөнтүп,
Өргө тарта бергенде
Эпсиз балбан Каныкей
Тебетейдей сүйрөтүп,

Араандай оозду ачты эле.
Окоро түйгөн чоң чылбыр
Ак эмчектин токмок эт
Алып келип басты эле.
Темир кандын Актулпар
Текөөрлөшө теминип,
Көбүгүн көккө чачты эле.
Эпсиз күлүк Актулпар
Ал да күлүк мал экен.
Эңкейишке киргенде
Тайтору озот мойнунча,
Өргө чыга бергенде,
Актулпар озот мойнунча.
Эрегише жарышып,
Эки үзөңгү кагышып,
Томуктай жерде тоосу жок,
Токумдай болгон коосу жок,
Буурусун чийген чийин жок,
Суур казган ийин жок
Кумдуу жолго барганда.
Күзгундай көзүн кызартып,
Актулпардын алдына
Тайторудай бууданды
Алты бута узартып,
Кум талаага барганда,
Жейрендей көзүн кызартып,
Алтымыш асый Торуну
Алып чыкты Каныкей
Жети бута узартып.
Арка чачын он бөлүп,
Бууп чыгып келатат.
Асылдан калган байкушум
Куру дүрмөт ок менен
Анда-мында бир атып,
Тайторудай бууданды
Кууп чыгып келатат.
Эр мүчөлүү Каныкей
Эки көзү өрт болуп,
Жайнап чыгып келатат.
Куру дүрмөт ок менен,
Күпүлдөтүп аткылап.
Алтымыш асый Торуну
Айдап чыгып келатат.

Тайтору узап алган сон,
 Сөрөгө жакын калган сон,
 «Найзага таккан желегим,
 Айкөлдөн калган белегим,
 Тулпардан калган туягым,
 Туу казанат чунагым
 Акылын элге бөлө элек,
 Мен шордууну атайлап,
 Эне экенин көрө элек.
 Найзага түпөк илинсе,
 А дүйнө кеткен Манастын
 Ата экени билинсе,
 Атасын тартса кулунум,
 Тендешти жок шер болот.
 Назарын салбай бир жанга.
 Кара мүртөз эр болот,
 Он эки мүчө тең болот.
 Он далысы кен болот,
 Кокусунан Семетей
 Эл оозунан кеп угуп,
 «Атасы Манас» — деп угуп,
 «Эркек киймин кийдин» — деп,
 «Эселек энем экенсиң,
 Эмне издеп жүрдүң?» — деп,
 Кашайта көздү оёбу?!
 Күйүп кетип ал бала
 Көрмөп алып өзүмдү,
 Чукуп ийип көзүмдү,
 Атасын тарткан эр чиркин
 Өлүм кылып коёбу?!
 Ушунчалык алыстап
 Чыгып калган Тайтору
 Таалайымды тайкылап,
 Артта калбас бул жолу.
 Эркек киймин кийгенде,
 Кай мураска жетейин,
 Ушундан ары мен жесир,
 Каралуу бойдон кетейин»

Деп ошентип Каныкей,
 Семетейим кият деп.
 Жасап койгон суусар бөрк
 Сол колуна алды эми.

Ак куржунга салды эми,
 Жакасы алтын, жеңи жез,
 Кош бадана торгой көз,
 Келеби жибек, кыл торко
 Келишимдүү суп чепкен
 Кайра чечип кабыштап,
 Кайран каныш Каныкей
 Ак куржунга табыштап,
 Аны кошо салды эми.
 Олоңдой болгон кайран чач
 Омуроого жайды эми.
 Тал жибектей кайран чач
 Астын көздөй жайды эми.
 Карарган чачы жайылуу,
 Кандуу бети жыртылуу,
 Кокуй Манас төрөсү,
 Жаңы өлгөндөй болду эми
 Акборчугу жорголоп
 Бетинен аккан кандуу жаш
 Тизеси ылдый шорголоп,
 Өксөп ыйлап тура албай,
 Өзөккө жалын толуптур.
 Кайгы менен кубанчы
 Катардаша конуптур.
 Өлчөөсүн көрсөң ошондо,
 Жарыктык Манас кабылап
 Жаңы өлгөндөй болуптур.
 Эркекче киймин чечинип,
 Каралуу кебин кийиптир.
 Манасты кошуп озондоп,
 Тоодой болгон Торуну
 Кайра сүрөп кириптир...

Муну мындай таштайлык,
 Тайторуну Семетей
 Ээлегенден баштайлык.
 Манас кирбес оозуна
 Байкуш бала жетимдин
 Манас кирип калыптыр.
 Жери кирбес оозуна
 Талас кирип калыптыр.
 О, жаралган дүнүйө!
 Эл кирбеген тилине

Кыргыз кирип калыптыр.
Кыраан барчын үндөнүп,
Кыйкырыкты салыптыр:
«Айланайын балбандар!
Калың элдин алдына
Сын кылалы, балбандар!
Күрсүлдөгөн кандарга
Чыр кылалык, балбандар!
Уккан адам унуткус
Ыр кылалык, балбандар!
Чыккан аттын баарысын
Кабактан кармап алалык,
Бирөөнү тирүү тим койбой,
Баарын кырып салалык!
Кешиги жок эжемдин
Карган аты көрүнсө,
Ошону сүрөп алалык!
«Манас-Манас» бакырып,
Манаптап ураан чакырып,
Ошону сүрөп калалык!..
Кудай берсе Букарга
«Манаптап» сүрөп баралык!
Айланайын балбандар!
Ойду-тоонун баарысын
Жүгүргөндөй кылалык.
О дүйнө кеткен жездекем
Кайта туруп көрүнөн,
Тирилгендей кылалык!
Ой-тоонун баары Манаптап,
Көрүнгөндөй кылалык!
Адырмактуу будурду
Талаалуудай кылалык!
Баласы жок эжемди
Балалуудай кылалык!
Көңүлү бузук адамдар
Көрүп туруп жанынан
Түңүлгөндөй кылалык!
Ой-тоонун баары биригип,
«Ушул Манас экен» деп.
Жүгүргөндөй кылалык!
Манас-Манас бакырып,
Манаптап ураан чакырып,
Тайторудай бууданды

Букарга сүрөп баралык!
Байгеге сайган сан кара,
Жети там толгон казына,
Миң карача төөлөрдү,
Миң кара кашка бээлерди,
Буттап алтын зерлерди
Такыр ээлеп алалык!

«Тартынбаңар жигиттер!
Тайтору күлүк мээси жок,
Сүрөп алчуу бул жерде,
Бизден бөлөк ээси жок.
Тилекти кудай дал берсе.
Дегенине көнөмүн.
Айланайын балбандар!
Жармак албай жаным,
Байгесинин баарысын
Силерге бөлүп берейин!
Айтканымдан айнысам,
Ат байлаган мамыдай
Такыр болуп өлөйүн,
Малдын түгүн көрбөгөн
Жакыр болуп өлөйүн!
Жүзүн көрбөй кудайдын
Калыр болуп өлөйүн!
Мен байгеге кызыкпайм,
Аты калсын Манаска!
Эжем шордуу кубансын,
Атпай кыргыз ак калпак
Эли калган Таласта!
Ойлогула балбандар,
Көк темирден туулга
Кимдер ыкшап кийбеген,
Бактысы башта турганда
Ким оргуштап жүрбөгөн?!
Жездемди душман көргөндө,
Үркөн койдой дүрбөгөн.
Кырчылдашкан жоо келсе,
Кырган жездем эмеспи?!
Өз билгенин душманга,
Кылган жездем эмеспи ?
Тирүүсүндө жездеме,
Кандай баатыр теңдешти?!

Көкжал жездем өлгөндө,
Эжем тентип келиптир.
Артында эркек бала жок,
Көрбөгөндү көрүптүр.
Төрт түлүгүн душманы
Камчыга ченеп бөлүптүр.
Кары энесин жетелеп,
Чоң Букарды төтөлөп,
Жол азыгын аркалап,
Кара жанын калкалап,
Эжем тентип келиптир.

«Адырмактуу кең жылга
Булаксыздай кылбайлык,
Каңгырып жүргөн шордууну
Туяксыздай кылбайлык!
Эңгиреген эжемди
Эли жоктой кылбайлык,
Арка кылып сүйөнөр
Бели жоктой кылбайлык!
Адырмактуу кең Талас
Жери жоктой кылбайлык!
Кешиги жок эжемдин
Көңүлүн көккө көтөрбөй,
Тайторусун чыгарбай,
Туяксыздай кылбайлык!
Берен эжем Каныштын
Бел байлаган бели жок,
Медер кылган бул жерде.
Белгилүү кыргыз эли жок!
Келгендерден кеп уктум,
Кайран эжем Каныкей
«Төлгө кылып Букарга,
Тайтору чапты» — деп уктум.
Астыга келсе Тайтору,
Аянбай сүрөп алалык,
Манастап ураан салалык,
Кайда жүрсө Тайтору,
Ошону сүрөп баралык!..
Атакемдин Актулпар
Астыга келсе соёлук!
Төрт тулпарын аябай,
Тегиз кырып коёлук!

Аттарын кырып таштасам,
Жорукту катуу баштасам,
Айтпаска чыбык кыркып бер,
Чын тилекке жарап бер!
Айланайын балбандар,
Кылычтын мизин жалап бер!».

Деп, ошондо Семетей
Тулпар оозун бурду эми,
Туулга кийген эрлерден
Антты сурап турду эми.
Балбандардын баарысы
«Макул» дебес алыбы?!
Аттан түшүп балбандар
Ак буудай нанын чайнашты,
Кылычтын мизин жалашып,
Семетей көөнүн жайлашты.
«Айтпайбыз—деп ант кылып,—
Айтып койсок бул сөздү,
Кыркылалык чыбыктай,
Жакшылык көрбөй өлөлүк,
Бүтүн эмес сынныктай!
Ооздон ушак сөз чыкса,
Уруп кетсин ак буудай!».

Антын алып болгон соң,
Жаңырыктын Жар-Кыя
Жалгыз аттын чубама,
Урчук тоону керүүгө
Балбандарын ээрчитип,
Чоң кароолдун мойнокко,
Тулпар оозун бурду эми.
Мына ошондо Семетей,
Буудак-буудак чаңдарды,
Булкунган буудан малдарды,
Оңду-солду теминип,
«Чың-чың», чапкан балдардын
Чуусун карап турду эми.
Чууга кулак салды эми,
Чуу кабарын алды эми.
Чууну угуп алган соң:
«Эй, айланайын балбандар,
Жанды кудай жаратат,

Жаратканга чыдабай,
Жаным чыгып баратат!
Жабыла баарын чаба көр!
Чууга кулак сала көр,
Чуу кабарын ала көр!
Айланайын балбандар,
Мен билгенди билдикби?
Чың-чың, чың-чың, чың чыгат,
Чыркырап үнү бек чыгат,
Адырдагы кең жайлоо
Кыялаштын үнү экен.
Каңырыгы түтөгөн
Кайран эжем Каныкей —
Уялаштын үнү экен.
Чалгындары чарпылган
Айкушумдун үнү экен.
Айкөлүнөн айрылып
Качып келген бул жерге
Байкушумдун үнү экен!
Таластан качып, жөө тентип,
Чубаган эжем үнү экен!
Темир кандын шаарына
Тентип келип күн көргөн,
Баягы куураган эжем үнү экен.
Тарчылык келип куу башка,
Желген эжем үнү экен.
Канаты сынган кайгырып,
Таалайынан айрылып,
Талыкпай тентип Букарга
Келген эжем үнү экен».

Деп, ушунтип, Семетей
Тегерегин карабай,
Теги жанын аябай,
Тулпар оозун бурду эле,
Туура карап турду эле.
Онурайган тумшукта,
Оролмо тоонун урчукта,
Башын жерге салыптыр,
Айбандын зору Тайтору
Башкача чуркап алыптыр.
Мойнун жерге салыптыр,
Болжоосуз күлүк Тайтору

Болбой чуркап алыптыр.
Алты жүз кырк үч көй буудан
Алда кайда калыптыр.
Алтымыш асый Тайтору
Жейрендей көзү кызарып,
Актулпардын алдына
Түшкөн экен куюндай,
Жети бута узарып,
Эти кызып алыптыр.
Туягы жерге илинбей,
Карылыгы билинбей,
Акыркы күчкө салыптыр.
Чоң казандай даңканы
Төбөсүндө чыркырап,
Кум аралаш майда таш
Куюн тийген эмедей
Учуп жүрөт зыркырап.
Аркардай арыш узарып,
Кулжадай көзү кызарып,
Араандай оозу ачылып,
Кан аралаш ак көбүк
Жол боюнда чачылып,
Ооздукту каккылап,
Тал жибектей куйрукту
Чаткы аякка чапкылап,
Келе жатат Тайтору
Учкан куш менен жарышып.
Тасмадан кылган тизгини
Эки колдо карышып.
Киши көрбөс азапты
Берен эжең Каныкей
Тартып чыгып келатат.
Тайторудай бууданды
Кайран Каныш ошондо
Куру дүрмөт ок менен
Атып чыгып келатат.
Кубанычтуу кандуу жаш
Ат жалына төгүлтүп
Чачып чыгып келатат.
Муну көрүп тура албай,
Баланын көөнү ооруду,
Алтымыш балбан, көй кашка,
Баарынын көөнү ооруду.

Эр Семетей ошондо:
«Манас-Манас!» — бакырды,
Манастан ураан чакырды.
Бала «Манас» дегенде,
Ойдун баары бакырды.
Ойду-тоонун баарысы
Манастан ураан чакырды!
Бала туйгун Семетей
Астындагы тулпарга
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Оң-тетери теминип,
Айбаттуу ураан салды эми.
«Айкөл жездем Манас» — деп,
Айкырып ийип Семетей,
Жандап чылбыр алды эми.
«Жан эжеке, байкушум,
Айкөлүнөн айрылып,
Азып келген Букарга
Эй, кагылайын байкушум!
Кууну кушка жегизбейм,
Курган баш өлүп калбаса,
Кагылайын эжеке,
«Куураган катын» дегизбейм!
Кайран баш аман барында
Канаттууга кактырбайм,
Камчылууга чаптырбайм,
Андай-мындай дегизбейм!..
Байгеге өзүм ээ болуп,
Такыр ийрип алармын,
Мындан ары мен өзүм
Кагылайын эжеке
Көзүмдүн кырын салармын!
Эжеке сени мен өзүм,
Базарым кылып алармын!
Ой, эжеке жалгызым,
Бел байлаган белиң жок,
Безилдеп ыйлап алыпсың,
Белгилүү кыргыз элиң жок.
Эл оозунда элек жок,
Тозоңго түзүң чалдырба,
«Тозоку катын» дедирип,
Душманга белиң алдырба!
Жеткилең эжем, байкушум,

Кийинди чаңга тийгизбе!
«Байкуш катын» дедиртип,
Эжеке, жесирдигиң билгизбе!
Сүрөөчүң жок эмедей,
Этегиң жерге тийгизбе!
«Тентиген катын» дедиртип,
Ушунтип мени күйгүзбө,
Алты арамдын айынан
Адашкан эжем сен үчүн,
Караңгыда калт этпес
Ак калпак кыргыз эл үчүн,
Душманга тизгин бербеген
Асылын, жездем шер үчүн;
Атыңды сүрөп алайын,
Айланайын эжеке,
Ишенип койгун мен үчүн!».

Ушуну айтып Семетей,
«Манастан» үндү салды эми.
Тайторудай бууданды
Букарга сүрөп калды эми.
Тайторуну алган соң,
Кайран катын Каныкей
Асмандан күнү бүркөлүп,
Азап көргөн башына
Алтымыш санаа бир келип:
«Айланайын кудай-ай,
Атын ээси алдыбы?!
Артыкча көөнүм жадырап
Тилекти берип салдыбы!
Көрөргө эми күнүм бар,
Ушундан бөлөк кимим бар?!
Тулпардан калган туягым,
Туу казанат чунагым!
Найзага таккан желегим.
Асылдан калган белегим!
«Алыста калган элиңе
Аныктап тиер керегиң!».
Деп, ошентип, сабылып,
Карасын кайра салынып,
Манастай болгон чунактын
Караанына жалынып!..

Эч бир жанга көрүнбөй,
Бир кишиге билинбей
Ордону көздөй жөнөдү.

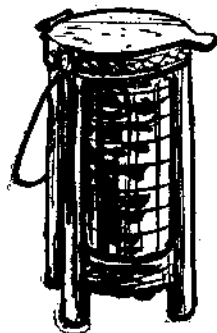
Эчтеме көзгө илинбей,
Атты сүрөп айкырып,
«Манастап» Семен чапканда,
Кайың ыйлап, тал ыйлап,
Караган жандын баары ыйлап,
Калайык ыйлап, жан ыйлап,
Кайдагы журттун баары ыйлап,
Каадаланган бек ыйлап,
Ыйлагандын баарысы
Өз кайгысын жеп ыйлап.
«Не бир мыкты жигиттен,
Эркек бала бир туяк,
Бала калса!»—деп ыйлап,
«Адырмактуу көк сайдан
Булак калса — деп ыйлап,
Не бир мыкты жигиттен
Эркек бала бир туяк,
Чырак калса!» — деп ыйлап.
Касиеттүү эр Манас
Кан экени чын экен,
Касиети бир тоодой,
Бар экени чын экен.
Шер Манаска бул чунак
Бала экени чын экен!».

Ошо кезде Семетей
«Манастап» ураан салды эле,
Күркүрөгөн күн болуп
Күнгүрөнүп калды эле
Кырдын баары бакырык, —
Кызыгын көрчү дүйнөнүн!
Кырда жаткан жылкычы
Бирин-бири чакырып,
Айгырын минип токмоктоп,
Ал да чыкты бир жактан.
«Манастап» ураан чакырып,
Айгыры жүрбөй, шалпылдап,
Ара жерге барганда

Айгыры байкуш кантмекчи
«Жесирдин аты чыксын» деп
Жетпей калды далбактап.
Кылычтай кырда бакырык,
Кырда жүргөн койчулар
Бирин-бири чакырып,
Таягын көккө ыргытып,
Ал да жүрөт бакырып,
«Манастап» ураан чакырып.
Тай туягы шалпылдап,
Жөө байкуштар кантмекчи,
«Шеримдин аты чыксын» деп
Жетпей калды далпылдап.
Жана кызык, жана бар,
Чөлдүн баары бакырык:
Чөлдө жаткан уйчулар
Бирин-бири чакырып,
Букасын минип, токмоктоп,
Бу да чыкты чурулдап,
«Манастап» ураан чакырып,
Букачан байкуш кантмекчи,
Букасы жүрбөй далпылдап,
Ара жерге барганда,
«Байкуштун аты чыксын» деп
Ал дагы калды шалпылдап.
Түздүн баары — бакырык,
Түздө жүргөн орокчу
Бирин-бири чакырып,
Орогун көккө ыргытып,
Одураңдап жөө чуркап,
Капталынан бакырып,
Бу да чыкты бечара
«Манастап» ураан чакырып.
«Көзүнүн жашын көл кылып
Чачкан катын аты экен,
Жесир болуп Букарга
Качкан катын аты экен.
Куу-куу, куу-куу, ай, Манас!
Кудай-ай, Манас аты экен.
Тайган иттей бүрүштөп
Желген эжем аты экен.
Таластан качып, жөө тентип,
Келген эжем аты экен».

Орогун көккө ыргытып,
Одурандап жөө чуркап,
Орокчу байкуш салпылдап,
«Эжемдин аты чыксын» деп
Жетпей калды дампылдап.
Ойдун баары — бакырык,
Ойдогунун баарысы
«Манастап» ураан чакырып,
Тоодогунун баарысы
Манастап ураан чакырып,
Ой-тоонун баары — бакырык.
Жердин бети дүнгүрөп,

Бакырык күчөй берди эми.
Асман менен учкансып
Тоодой болгон Тайтору
Алыска чыгып келди эми.
Байгесин алып Семетей,
Убадасын бузбастан,
Балбандарга бөлдү эми.
Калайыктын баарысы
Улуу, кичүү, карысы
«Кандай укмуш бала!» — деп,
Тегеректеп телмирип,
Семетейди көрдү эми.

**СЕМЕТЕЙДИН
ЭЛИНЕ
ҚАЙТЫШЫ**

СЕМЕТЕЙДИН САРЫ ТАЗГА ЖОЛУККАҢЫ

Манас өлгөндө, Каныкей менен Чыйырды аябай кордук көргөндө, көөлдөгөн Көбөш Семетейдин өлбөгөнүн билип, көзгө илинбеген, эрдиги билинбеген, жыйырмага жашы жетпеген жетим улан-Сарыны кыйнап: «Семетейди, тапкын, кайда кетти айткын» дейт. Сары айтпады, «Билбеймин» деген сөздөн кайтпады. Буга кан Көбөштүн ачуусу келип, «көрбөгөндү көрсүн, кыйналып жатып өлсүн» — деп, Жакыпка кул кылып бергенде Сары Семетейдин аркасынан качып кетет. Өзү менен өзү болуп, көмүрчүнүн башы болуп, эч кимге билинбей, Чыйырды менен Канышка ого бетер көрүнбөй, «оюлгур болсо, он экиде—баш, союлгур болсо, жыйырма экиде—жаш, он эки жыл күтөйүн»—деп, Бакай белгилеген он эки жылды Сары да күттү. Ошентип жүргөн Сарыга Семетей кокусунан токойдо жолукту, бирок Семетейди тааныса да, Сары алик алган жок.

Астындагы мингени
Темир кандын тулпары,
Колундагы алганы
Бсмайылдын шумкары.
Букардан чыгып бүлүнүп,
Бала жолборс Семетей
Опол тоодой көрүнүп,
Кыя жол болуп бөлүнүп,
Кызыр чалган байкушун
Көк урчук тоодой көрүнүп,
Ашып-шашып жол жүрүп,
Ат аябай мол жүрүп,
Тегерегин карабай,
Теңешерге жоо чыгып,

Теңиз баш кандай болот деп,
Теги эчтеме санабай,
Чоң-Ак-Чийди сыдырып,
Май-Булакты кыдырып,
Кыз чагында Каныкей
Сейилдикке чыгуучу
Касиеттүү Кең-Көлчүк,
Кең-Көлчүк тоосун таянып
Кең-Көлчүктүн кең белге
Бала чыга келди эле,
Асты чаңдап мунарык,
Боз бадалды көрдү эле.
Мунарыктап бурчтанат,
Кээ бир, кээ бир жеринен
Үйдөй чынар көрүнөт.

Ал чынарды көргөндө,
Баланын көөнү бөлүнөт.

Калдайып жаткан—Гүл-Токой,
Токою жакшы жер экен.
Будур-будур бели бар,
Будурмак ашуу жери бар,
Адыр-адыр бел экен,
Адырмак ашуу жер экен.
Алды жагы макмалдай
«Гүл-Токой-Ата» дээр экен.
Бөөт-бөөт сазы бар,
Ал токойдун ичинде
Бөлүнүп учкан казы бар.
Кыл куйрук ойноп былкылдап,
Кызыл башы кылкылдап,
Каркырасы куркурап,
Турунасы унчукса,
Кулак тунуп чуркурап,
Тоолорунда кары бар,
Токоюнда чары бар,
Жан-жаныбар баары бар.
Жалпырагы жайылган
Үйдөй кызыл чынары.
Үстү-үстүнө кыйкырат
Аскасында улары.
Алтымыш күнү ойносо,
Асты канбайт экен го
Бул токойдун кумары!?
Көпөлөгү күүлөнөт,
Күкүктөрү сүйлөнөт.
Булбулу сайрап таң аткан,
Булбул үнү миң бөлөк,
Мундуулар тыншап уккусуз,
Муңу бардын баарысы
Бул токойдон чыккысыз.

Алмасы бышып көң болгон,
Жийдеси түшүп дөң болгон.
Жалбырагы жаргактай,
Кара курту бармактай,
Балтырканы билектей,
Маралдарын карасаң,

Мала кашка инектей.
Кыргоолу кызыл көнөктөй,
Кыдырып ойнор жер экен.
Каснеттүү, мөмөлүү,
«Гүл-Токой-Ата» дээр экен..
Имерилген суу менен,
Куштардын үнү чуу менен,
Кубанып бала зыргытып,
Көк шумкарды ыргытып,
Каз-өрдөктү илдирип,
Канжыганын баарысын
Каз менен кууга билдирип,
Гүл-Токойду жээктеп,
Канжыгага батпаса,
Куюшканга тээктеп:
Минген аты Актулпар,
Колундагы Көкшумкар
Кызык жерге кирген кез,
Кыяптап шумкар салган кез.
Дүнүйө чыгып оюнан
Семен ойноп калган кез.
Көкшумкарды белендеп,
Ыргап жүрөт Семетей,
«Көп кубаныч тамаша,
Көрдүм бүгүн кызык» — деп,
Жыргап жүрөт Семетей..

Баткактуунун башында
Тал аралаш тикенек,
Чытырмандын чатында
Ойлоп бала турду эле.
Ысмайылдын доолбас
Камчы тийсе, канк эткен,
Союл тийсе түгөткө,
Жар бузулуп даңк эткен
Кара алакан камчыны
Кармай калып имерип,
Доолбасты ортого
Семетей тартып жиберип,
Ач кыйкырык, куу сүрөөн,
Ал токойго салды эле.
Көнөчөктөй болгон көк бостек,
Текөөрү темир, тээги жез,

Канаты алтын эки кез,
Типтик учуп зыркырап,
Сызып калды чоң бостек.
Күн чыгыш көздөй дыркырап,
Кыргоолду көрүп чыдабай,
Актулпар оозун бурду эле,
Кыңкая түшүп Семетей,
Көкшумкарды урду эле,
Колдон чыккан Көкшумкар,
Көтөрүлүп жөндөнүп,
Көрбөй калган өңдөнүп,
Тегеренип калкактап,
Тескери учуп чалкактап,
Канатын кайра имерип,
Адис болгон Көкшумкар
Кыргоолду көздөй жиберип,
Бостекке тырмак саларда,
Жетип келип аларда,
Жан талашкан чоң бостек
Тик сайылып тутулду,
Чөп алачык, жарты үйдү
Имере качып кутулду.

Кызыгып калган кыргоолго
Кылчайбай Семен барды эле,
Доолбасты каккылап,
Акмалап карап калды эле.
Кыргоолду таап алууга
Айланасын чалды эле.
Теги жанын аябай
Тебелетип токойду,
Ачуусу келип тырышып,
Ала албай калган шумкарга,
Адамдан бетер урушуп:
«Табындан өтүп, ток болуп,
Жетпей калып кыргоолго
Сени кудай урдубу?
Токту койдун томук эт,
Томугун кесип бергенде,
Бузуп салып сыр билбей,
Же мени кудай урдубу?»
Күп-күп этип күүлөнүп,
Албай калган шумкарга

Адамдан бетер сүйлөнүп,
Карап турса Семетей,
Ал токойдун боюнда,
Төрт аркан бар жонунда,
Эчки тону этинде,
Эрдик сүрү бетинде,
Жаткан иттей кашы бар,
Жан казандай башы бар,
Көмүрү менен көө болгон,
Көп токойго ээ болгон
Дөө сыяктуу таз көрдү.

«Караңгы эмес, түнү бейм,
Каракчы деп кан атам
Ушундай айтып жүрчү эле,
Ошол каракчынын бири бейм!
Жекенге жаткан күнү бейм,
Желмогуздун бири бейм?..»
Шумкарын коюп сандалып,
Сары дөөгө таң калып,
Карап калды Семетей.
Ошол кезде Сары абаң
Төө мойнундай чоң орок
Белине мыктап таңылуу,
Кошколдоп кармап алды эле.
Тик багып адам баргысыз,
Аюу чыдап алгысыз,
Тикенектүү токойду
Орок менен койгулап,
Түбү менен жойгулап,
Төөчө жөөлөп алды эле.
Ачып көзүн жумганча,
Андай-мындай дегиче,
Тоодой кылып кыйгылап,
Үрпөйгөн жердин баарысын
Такыр койбой ургулап,
Кытай оттук боор таш
Кырып ийип чок коюп,
Куу тезекке от коюп,
«Күү дегизе бир үйлөп,
Кырк кулач көсөө колунда,
Тегерегин үйүрүп,
Кара көрсөө калтырбай,

Жолум үйдөй чүйүрүп,
Көмүрлөрү көрүнүп,
Көнөктөй болгон көпкөк чок,
Көсөө менен бөлүнүп,
Бул көмүрчү тазыңдын
Камбылы көзгө көрүнүп,
Алты көнөк суу баткан
Өгүз баш кара жанаяк
Кайнар кара булакка
«Күп» дегизе малды эми,
Жаймалантып төгүлтүп,
Сууну сузуп алды эми.
«Күр» дегизе бир ууртап,
«Күп» дегизе бир бүркүп,
Ачып көздү жумганча
Бир бүрккөн жок, миң бүркүп,
Кырк кулачтай көсөөнү
Көмүрүнө салды эле,
Көк букадай чапчылап,
Тегерете жайды эле,
Алтымыш төөгө жүк көмүр
Өчүп жатып калды эле.:

Бул эрдигин көргөндө,
Чыдай албай Семетей:
«Салоомдон-салоом алайкум,
Сандыргалуу Сары аба!».
Салам айтса сөзү жок,
Салам турмак тазыңдын
Көрүп койгон көзү жок.
Зыңгырап ал таз кенебей
Семетейдин саламын
Бучкагына теңебей,
Кылчайып да койгон жок,
Укпай калган эмедей.
Эрдик менен кесирди,
Канчалык куурап жүрсө да
Сарыга берген экен ченебей!
Калдая басып, карабай,
Тоготпой Сары турганда,
Күйүп-бышып чок болуп,
Эки көзү от болуп,
Тура албады Семетей

Сабыр кылып токтолуп.
Токойго бала келе элек,
Бул өңдөнгөн кесирди
Жер жүзүнөн көрө элек.

Ачуусу келип кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Куугунум кирди кууп бер,
Шумкарымды алып бер!»
Муну да айтса, сөзү жок,
Айтып турган жетимди
Карайын деген көзү жок.
Көмүрүн шилеп карабайт,
Темир кандын эркесин
Кишиби деп санабайт.
Муну көрүп Семендин
Жүрөгү күйүп жаралай,
Илебин тартып тына албай,
Кайраты артык жетимиң
Каарданып тура албай:
«Ат байласак, мамы жок,
Тирүү эмессиң—жаның жок,
Башыңда бир тал кылың жок,
Көмүрдөн башка чырың жок,
Адамбы десем, сүрүң жок,
Баатырсыңбы, Сары Таз?
Салам айтсам, алик жок,
Каалырсыңбы, Сары Таз?
Көмүр иштеп көө болгон,
Көп токойго ээ болгон,
Көмүрдөн бөлөк малың жок,
Оттуктан бөлөк жаның жок,
Көрүнгөндү жөөлөгөн,
Бүт токойду ээлеген,
Адам көрбөй чөлдө өскөн,
Киши көрбөй корс болуп,
Кара токой жерде өскөн
Салам айткан кишини
Көрбөйсүңбү, Сары Таз!
Минтип жүрсөң бирөөдөн
Өлбөйсүңбү, Сары Таз!
Шумкарым алып колума,
Бербейсиңби, Сары Таз!

Айткан сөзгө чын эле,
Келбейсинби, Сары Таз!
Тилимди азыр албасаң,
Сары Таз сени соёмун,
Сексен жапың болсо да,
Жерге тыгып коёмун!».

Деп, ошентип, күүлөнүп,
Жөөлөтүп кирди Семетей.
Сары Таз анда кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Атандын көрү, жетим кул,
Эрбең-эрбең толгонсуп,
Эми киши болгонсуп,
Койкондойсуң жөнү жок,
Темир кандын шаарына
Теңизин таштап Таласка
Тентип жүргөн сен кандай!?
Теңирсип кууган кандардын
Тепкисине чыдабай,
Көмүрдө жүргөн мен кандай!?
Тулпарды минип желипсиң,
Оюнда жок эчтеме
Өз атыңды мингенсип,
Өз тонуңду кийгенсип,
Эмне мынча желиктиң?
Он экиге келипсиң,
Көмүрдө жүргөн байкуштун
Жеберине жетесиң!
Кызандаган жетим кул,
Кымбатың кыргыз, кең Талас,
Кыйрына качан кетесиң?
Көк койгуттун алчысы,
Ысмайылдын үйүндө
Куш салуучу жалчысы!
Калаада элдин акчасы,
Темир кандын өзүнүн
Куш салуучу бакмасы!
Токойдо жүргөн көмүрчү
Көөлүгүнө кетесиң,
Көк жал болсоң сен жетим
Элиңе качан жетесиң?!».

Ачуу менен Сары Таз,
Уй баш кара жанаяк
Кайнар кара булактан
Кайра сууну сузду эле.
Кур дегисе бир ууртап,
«Күп» дегизе көмүргө
Кайрылып туруп бүрккөндө
Көмүр чандап түн болду,
Атасы Манас көкжалдан
Артык тууган Семенин
Ичи күйүп, жин толду.
Күйүп-жанып чок болуп,
Эки көзү от болуп,
Көзүнөн жалын шыркырап,
Оозунан түтүн буркурап,
Оолугуп жетим тура албай,
Таздын айткан сөзүнө
Мойнун бөлөк бура албай,
Кара жаак булдурсун
Кармай калып имерди,
Эңкейип турган Сарыны
Май куйруктун сулпу этке
Тартып келип жиберди.
Кудайга үнү угулуп,
Көмүргө башы тыгылып,
Тарыраак кылган жаргак шым
Тийген жерден тытылып,
Арык бойлоп кара кан,
Тарта электе камчысы,
Кошо кетти сызылып.

Жаралгансып темирден,
Тура калып көмүрдөн,
Тиштенип Сары кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Кудай алган, жетим кул,
Кыядан түшкөн көчүң жок,
Мени кызыл-ала кылгыдай
Кырк атаң, кыргыз өчү жок!
Тентиген сенче элде жок,
Аркамды жара чапкындай,
Жети атаң өчү менде жок.
Бул токой сага жер эмес,

Атаң Манас көк жалдын
 Өпкөсүн жарып өлтүргөн
 Коңурбай калча мен эмес!
 Белинди бекем бууп ал,
 Берен болсоң, сен жетим,
 Кара кытай — кан Коңур
 Атаңды мойсоп таштаган,
 Ошондон кунун кууп ал!
 Баатыр экен Коңурбай
 Атаңды кайсап таштаган.
 Жайсаңынын баарысын
 Кара жерге жанчтаган.
 Берен болсоң, куу жетим,
 Темирге белиң бууп ал,
 Тентиген мага катылбай,
 Кара калмак Коңурбай,
 Ошондон атаңын кунун кууп ал!
 Тамтаңдаган жетим кул,
 Ошондон барып өчүндү ал!
 Токоюм — талаа жер эмес,
 Энекеңдин эмчегин
 Жара чаап качырган
 Абыке, Көбөш мен эмес!
 Көк жал атаң өлгөндө,
 Көп зордукту Таласта
 Каныкей шордуу көргөндө,
 Абыке, Көбөш, жоо болуп
 Атаңдан калган дүнүйөн
 Камчыга ченеп бөлгөндө,
 Кыйналып тентип, өлө албай,
 Букарга качып келгенде,
 «Ушунтсем тирүү калат» деп,
 Кыркып ийген чыбыгын,
 Кылып берген ырымын,
 Сен үчүн энең Каныкей
 Дегенине көндү эле,
 Итаягын аттатып,
 «Бала кылып алгын» деп,
 Сендей көөдөк жетимди
 Ысмайылга берди эле.
 Эсин болсо, куу жетим,
 Таласта кыргыз эл кандай?
 Эл-журтунду тааныбай,

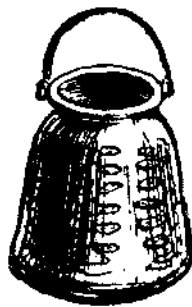
Тентип жүргөн сен кандай?!
 Тендигине жете албай,
 Тээк кылып өзүңдү,
 Тентиреп көмүр өчүрүп,
 Кылчактап жүргөн мен
 кандай?
 Кашатка тиккен тал кандай,
 Кан Манастын баласы
 Кылчайып элин карабай,
 Качып жүргөн жан кандай?!
 Буудан Манас уулу элең,
 Букарга тентип конупсун.
 Он экиге келгенде
 Темир кандын колунда
 Сен дене кулу болупсун!
 Бул Букардын бегине
 Куш этин терип жедирген
 Арсыз сендей бар бекен?!
 Каныкейдей шордууну
 Тентиген катын дедирген
 Жансыз сендей бар бекен?!
 Шамал жокто темиңген,
 Желдей байкуш бар бекен?
 Эр болсо элин табар—деп,
 Элинен кабар алар деп,
 Аркаңдан качып мен келип,
 Көмүрчү болуп сенделип,
 Көрүнгөндөн тил уккан
 Мендей шордуу бар бекен?!
 Энесин «эжем» деп жүргөн,
 Темир кандын бакмасы
 Сендей байкуш бар бекен?!...»

Көмүрчүдөн кеп угуп,
 «Элиң бөлөк» — деп угуп,
 Кечикпестен кеп угуп,
 «Кыямат кеткен шер Манас
 Өзүңдүн атаң» — деп угуп,
 Угуп алып сабылды,
 Көзүнүн жакшы он талаа
 Көмүрчүгө жалынды:
 «Кагылайын, Сары аба,
 Эмине дедиң балаңа?»

Билбегенди билдирдиң,
Ойго келбес санааны
Көңүлүмө илдириң.
Булдурсунга жонунду
Билбестиктен тилдириң!..
Колум тийди, Сары аба,
Кордукка муну санаба!
Кечиргин, аба, сөзүмдү,
Керек болсо, чукуп ал
Айнектей эки көзүмдү!
Колум тийди, абаке,
Актулпар сындуу малымды ал!
Астыңа жатып берейин
Чыркыратып жанымды ал!».

Деп, ошентип, Семетей
Теги жайын бышыктап,
Дагы сурайт кайталап.
Кайра айтканы, кайра кеп,
Кайра да айтат Сары Таз
Баягыдай дагы — деп.
Семетей анан кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Кагылайын, Сары аба,
Билбегенди билгиздиң,
Тентиген жетим балаңа
Туйбаганды туйгуздун,
Туура жаным садага!
Келе, абаке, колунду!

Бул айтканың чын болсо,
Көргөзөмүн көзүңө
Киши көрбөс сонунду.
Ушул сөзүң чын болсо,
А дүйнө кеткен шер Манас
Ата экени чын болсо,
Байкуш катын Каныкей
Эне экен чын болсо,
Бул токойдун көмүрү
Көмүр эмес, түлөөдүр,
Бул жакшылык кылганың,
Өз башыңа күбөдүр.
Эсен көрсөм Таласты,
Аргын менен кыргызга
Шаң көтөрүп алармын!
Калың кыргыз калкына
Атамдай көрүп, Абаке,
Кан көтөрүп алармын!
Ушул сөзүң чын болсо,
Айтканыңды кылбасам,
Төбөсү ачык көк урсун,
Төшү түктүү жер урсун!
Атагы урсун Таластың,
Арбагы урсун Манастың!»
Деген экен Семетей
Атасын көргөн эмедей.
Муну мындай таштайлык
Эне менен баласы
Таанышкандан баштайлык.

КАНЫКЕЙДИН ЖОМОГУ

Көмүрчүдөн кеп угуп,
«Атаң Манас» деп угуп,
«Жериң Талас» деп угуп,
Эки көзү жалтылдап,
«Сары аба» деп баркылдап,
Колун кармап кеп кылып,
Убаданы бек кылып,
Боодон алып шумкарды,
Моюнга чаап тулпарды,
Кайра тартып дыр коюп,
Караргандан түнөрүп,
Букарды көздөй чү коюп,
Ат аябай мол жүрүп,
Талаага түшүп бакырып,
Таалайы артык куу жетим,
Не кыларын биле албай,
Өзүнөн өзү бакырып,
Манастап ураан чакырып,

«Талас! Талас! Талас!» — деп,
Жердин атын көп айтып,
«Атпай элим кыргыз» — деп
Элдин атын көп айтып,
«Айкөл атам Манас» — деп,
Эрдин атын көп айтып,
Жер суюлтуп закымдап,
Желдей учкан Семетей
Букарга келди жакындап.

Бек бастырып кенебей,
Беренден тууган чунагың
Ойноп жаткан кыздарды
Бучкагына тенебей,
Комузчу менен кыякчы
Кайрылып бала калбастан,
Оюнпоско барбастан,
Бирөөнө назар салбастан,

Бек бастырып кенебей
Бетинде кожо, молдосун
Кишилерге теңебей,
Дүмүрөйгөн кара бак
Айланасы алма шак,
Дал ортосу боз дөңгө,
Жоо караган мунаара,
Мунааранын түбүнө
Бурулуп бала сабылды,
«Темир кан менен Ысмайыл
Тегимди айтпай койду» — деп,
Тегеле жаман таарынды.
Колундагы Көкшумкар
Чынарды көздөй зыргытып,
Үстүндөгү суп чепкен
Жерге чечип ыргытты.
Унчуктастан чыр баштап,
Актулпарды бош таштап,
Акканкыны жазданды,
Кыбыланы баштанды,
Темир кандын тердигин
Жамбашына салынды,
Каныкей берген суп чепкен,
Айкарадан жамынды,
Жумган көзүн ачпастан,
Сунган бутун тартпастан,
Чукурааны ойгонбой,
Бир жагына толгонбой,
Кыймыл этип, кылт этпей,
Кыймылдап жетим былк этпей,
Керээленип сабылды.

Жаткан кезде таарынып,
Букардын каны Темир кан,
Темир кандын алдына
Кабарга барды канча жан.
Кабарчыдан кеп угуп,
«Канкордон тууган бул жетим
Таарынып жатат» деп угуп,
Ашыл-шашып Темир кан
Семетейдин жаткан дөң
Жете келип караса,
Акканкыны жазданып,

Кыбыланы баштанып,
Жаткан экен Семетей.
Семетейди көргөндө
Баабеднинин шайлатып,
Жети кара буканы
Капкасынан айдатып,
Жетиктигин билгизип,
Жеткен жерде буканы
Кескилетип ийгизип,
Аргасын кылып балаага,
Ар нерсе түшүп санаага,
Алтымыш торпок, кырк эркеч
Жана чапты садага.

Оңбогон чунак оңгон жок,
Ошондо бала Семетей
Бир козголуп койгон жок.
Мойнуна курун салынып,
Боздоп турду Темир кан
Балага минтип жалынып:
«Ай кашында чолпонум,
Ай, Семетей, бери тур!
Боз ала туйгун болпонум,
Түптүү терек чынарым,
Көрбөсөм канбайт кумарым,
Өөдө тургун Семетей,
Өлөрдө көргөн чунагым!
Асманда жалгыз жылдызым,
Жакамда көөхар, кундузум,
Өзөндөн аккан булагым,
Карыганда атаңды
Тирүүлөй көргө сен салбай,
Өөдө болгун, чырагым!
Ушу турган Букарда
Кандыгым толук башымда,
Сени көрдүм, кулунум,
Алтымыш жети жашымда.
Жыйдым алтын ким үчүн?
Жыргалым, балам, сен үчүн!
Сакалымдын агында,
Сапарым чукул чагымда
Тозокко салба атаңды!
Таарынып мени күйгүзбө,

Тарчылык салып куу башка,
 Кулунум, тирүүлөй көргө киргизбел
 Минтип мени күйгүзбө!
 Ат менен атың жарышып,
 Атын калып бирөөнүн
 Атындан көөнүн калдыбы?
 Куш менен кушун салышып,
 Кушунан калып бирөөнүн,
 Кушундан көөнүн калдыбы?
 Тон менен тонун кийишип,
 Ушундан көөнүн калдыбы?
 Кылычың айт, кыныңды айт,
 Кыстабай мени чыныңды айт!
 Жети там толгон казына,
 Сен үчүн жыйган дүйнө ошол,
 Балталап оозун ачайын,
 Сен үчүн баарын чачайын.
 Атканада жүз тулпар,
 Түлөктө турат жүз шумкар.
 Бирөөнү койбой таратып,
 Туш-туш жакка чачайын.
 Аябайын малымды,
 Сен үчүн кыйнап жанымды,
 Төгөрөктүн төрт бурчун,
 Төрт айланта кыдырып,
 Кагылайын сен үчүн
 Ат күлүгүн табайын!
 Медийнанын беш бурчун,
 Беш айланта кыдырып,
 Куш кыраанын табайын!
 Ай ааламдын баарына
 Кабар берип салайын,
 Ок өтпөс тонду табайын!..»

Дел, ошентип, Темир кан
 Көп жалынып турду эми.
 Бала чунак көкжалга
 Көп жалынчы кылды эми.
 Сунган бутун түк тартпай,
 Жумган көзүн түк ачпай,
 Манастаң тууган көй кашка
 Баланы кудай урду эми.
 Ашып-шашып Темир кан

Наалаттуу мүшкүл иш көрдү.
 Бу баладан күтпөгөн
 Ойдо жок мүшкүл күч көрдү.
 Көрүп алып Темир кан
 Бекерге карап турбады.
 Дарс окуган молдону,
 Ак селдечен кожону,
 Себеп кылчу дарысын,
 Жыйды журттун баарысын.
 Дарс окуган молдолор
 Баса окуп алды эле,
 Мында бала болгон жок.
 Ала чапан кожолор
 Эчен дува салды эле,
 Бир кыңкайып койгон жок,
 Түгөнгөн жетим болгон жок.

Өз атасы Ысмайыл
 Ал да келип жалынды,
 Баякы бала Семетей
 Оготөтөн таарынды.
 Чоң энеси Алтынай,
 Ысмайылдын Күмүшай,
 Кайрадан кайра жалынды,
 Оготөтөн таарынды.
 Ысмайылдын Кишимжан,
 Ургаачынын узу ошол
 Ысмайылдын кызы ошол.
 Каныкей Букарга сапар
 келгенде,

Ысмайылдын колуна
 Семетейди бергенде,
 Балтыр бешик жашында,
 Көтөрүп жүрүп чоңойтуп,
 Эжекеси Кишимжан
 Семетейин башында,
 Жанындай көргөн эжеси
 Басып ыйлап сабылды,
 Көргөң жерде балага
 Пендеден бөлөк жалынды:
 «Алтай минсе арыбас,
 Кагылайын Семетей,
 Кара тулпар бууданым,

Бирге жүрсөк кыялаш
Бир энеден уялаш,
Үрөнү бирге тууганым,
Кара кашка тынарым,
Оозумду ачып өбөрүм,
Көзүмдү ачып көрөрүм,
Аркамадагы карааным,
Ай, Семетей уялаш,
Капкалуу шаардын чоң каны
Кан таарынган болобу?!
«Кантет нним, кантет»—деп,
Баглан козу, керткен жал,
Белендеп тамак-аш алып,
Кызыл мейиз, жүзүмдөн
Кымбаттап тарткан арак аш,
Дүйнөнүн баары аралаш.
Кантын кардай топуруп,
Тасторконун толтуруп,
Баланы кыйнап жалынып,
«Уялаш»—деп сабылып;
Падышанын дал өзү,
Кагылайын уялаш,
Балача жаткан оңобу?!
Калайыктын атасы,
Калкандуу тондун жакасы,
Көп чүкөнүн сакасы,
Туяктуунун тулпары,
Канаттуунун шумкары,
Азуулунун арстаны,
Ардактуу нним Семетей,
Ал таарынган оңобу?!
Тамак деген таттуу аш,
Таарынган адам болобу?
Тургун нним, тургун,—деп,—
Туруп тамак ичкин,—деп,—
Көп таарынып калба,—деп,—
Баатырсынып мен келдим,
Балакетиң алайын,
Көтөрүп шорго салба»—деп,
Теңтуш өскөн Кишимжан
Мойнуна колду салды эми,
Кыйноо тарткан чунакты
Кытыгылап калды эми.

Каарды бала баштады,
Антип турган эмесин
Көй кашканын тукуму
Жутуп ие таштады.
«Бейбактын өзү экенсин,
Бекип жаткан белиң жок,
Бел байлаган жериң жок,
Алты атандан чиркеген
Киреге келген төөн жок,
Кытыгылап күлгөндөй,
Сенин ала турган күйөөң жок».
Деп, ошентип, Семетей
Түнөрүп турган куу жетим,
Кишимжандай эжесин
Кагып калды бул чунак.
Эбелектей Кишимжан
Учуп кетти дыркырап,
Кокус жерден мерт болуп,
Эки көзү төрт болуп,
Жайнап кетти Кишимжан.
Ызасына чыдабай,
Ыйлап кетти Кишимжан:
«Эшек баксаң ардактап,
Буудан болбойт турбайбы!
Эли башка бул кыргыз
Элжиреген эжеге
Тууган болбойт турбайбы!
Коргону бөлөк көктөлбөйт,
Көңүлү бөлөк эптелбейт.
Бадачыдан кеп угуп,
Байлапсың го белиңди,
Түкшүмөлдөп тымызын
Билипсин го жериңди.
Таап алгын, жетим кул,
Көздөгөнүн ошодур,
Таласта кыргыз элиңди!»

Кишимжандан кеп угуп,
«Элиң кыргыз» деп угуп,
Көмүрчүнүн сөзүндөй,
Айныбай бала бек угуп,
Дең-даара болуп турганда,
Ошо шаардын төрөсү,

Көлөй деген эмеси—
 Ала көөдөн эр эле,
 Кыялы чоркок неме эле.
 Мына ошондо Көлөй кан
 Семетейге кеп айтат:
 «Ой, кулунум,—деп айтат,—
 Оюңа түшкөн бир ишти
 Сагынып калган экенсиң,
 Же болбосо бирөөгө
 Таарынып калган экенсиң,
 Таарынбай, чунак, тура кел,
 Айтканымды уга кел!
 Сен аралап баспаган
 Боз адырмак тоо барбы?
 Же болбосо сен менен
 Беттеше турган дөө барбы?
 Касташа турган жоо барбы?
 «Бергин» деп келген доо барбы?
 Береним—иним, өөдө тур!
 Же болбосо, кулунум,
 Жетип келген көл барбы?
 Же темир аркан тор барбы?
 Тепчип кечер шор барбы?
 Айта кой, балам, билейин,
 Алыстан келген жоо көрсөн
 Айкыршып кирейин.
 Бир кылга байлап жанымды
 Курман болуп алдыңа,
 Кырчылдаша көрөйүн!».

Деп, ошентип, сөз баштап,
 Атынан түшүп эр Көлөй
 Атайын тарткан арактан
 Алтын курбу жанаяк
 Топтолтура куйду эми.
 Баланын башын көтөрүп,
 Көлөкөн сунуп турду эми.
 «Көлөкөлөп кеткенге,
 Пааналуу, түптүү мазарым,
 Сунган ашым ичпесен,
 Айланайын кулунум,
 Сынып калат назарым.

Назарымды сындырба,
 Чынарым балам өөдө тур!
 Келгендерден кеп уктум,
 «Он эки күнү таарынып,
 Аш ичпеди» деп уктум.
 Таарынган адам көнүүчү,
 Ичегин күйүп дарт болот,
 Боор этиңе кан толот.
 Оорусан, балам, оңбойсуң,
 Кайран жан кетсе, мүшкүл иш,
 Эгерде эки болбойсуң.
 Арак деген ачуу аш,
 Айып болсо кечип кой,
 Астына түшкөн кайран баш—
 Астыга салсам, ак жолтой.
 Арка кылам өзүңдү,
 Алдыма жүрсөн, сан колдой.
 Жаш баладай, тарынбай,
 Иче кой, муну, куу жолтой!».

Деп, ошентип, Көлөй-кан
 Башын тартса болгон жок,
 Дал болгондой Семетей
 Бир козголуп койгон жок.
 Ачуусу чукул Көлөй кан
 Ардана кетти тырышып,
 Семетей менен урушуп:
 «Балам, сенин буланды булап
 алдымбы?

Дооматыңа калдымбы?
 Таластагы кыргызды
 «Семетейдин эли» деп,
 Жээ такыр кырып салдымбы?!
 Букар, Кең-Кол жер эмес,
 Каныкейдей энеңди
 Такыр талап качырган
 Абыке, Көбөш,—мен эмес!
 Ушул турган Букардын
 Кең-Колдон бузган көчү жок.
 Жөнү жок бизди коркутпа,
 Ушул биздин Букарда
 Манас кандын өчү жок!
 Кара кыя закым жок,

Кайраттуу шердин баласын
Кадимки тукум кылам деп,
Багып жүргөн жанакы
Темир канда акыл жок!
Эжелден желке тон болбойт,
Эптесен, жээниң эл болбойт».
Эси жок Темир билбейсиң,
Экилентип баксан да,
Жээниңе жериң жер болбойт».

Ачуусу келип кырс Көлөй,
Сүйөп турган баланын
Башын жерге таштады.
Кубангандан Семетей
Көөлдөгөн Көбөйдү
Кучактап өбө жаздады.
Манастан калган боз кнсе,
Мойнуна Семен салынып,
Токойдогу Сарыга
Ого бетер жалынып:
«Эжем деп жүргөн Каныкей,
Энекеме жетейин,
Кыйын кыргыз элиме,
Кылчактабай кетейин!..
Өзгөгө султан болгуча
Өз элимдин колунда
Ултаң болуп өтөйүн!
Жети атам жашап өткөн жер,
Жетилбей жетим кеткен жер,
Айкөлүнөн айрылган
Айланайын тууган эл —
Таласыма жетейин.
Кармалашса Букардык,
Кагылыша кетейин...».

Деп, ошентип, Семетей
Капка темир Букардын
Калаасынан чыкты эле
Карап турган калайык
«Эмне кылып кетет»—деп,
Арстан көргөн эмедей,
Бир бирине ыкты эле.
Короздой мойну койкоюп,

Опол тоодой зонкоюп,
Алтын кемер курчанып,
Айдай бетин нур чалып,
Эт жүрөгү өрт болуп,
Энесин каалап көрүүгө
Эки көзү төрт болуп,
Каныкейди бет алып,
Жүрүп калган жери ошол.
Уккан адам кулагын,
Түрүп калган жери ошол.

Муну мындай таштайлы,
Акылман каныш Каныкей,
Кабарды андан баштайлы.
Айтпаса да Канышка,
Айындардан кеп угуп,
«Он эки күнгө Семетей
Тамақ ичпей, сүйлөбөй,
Ооруп жатат» деп угуп.
Кабырга сөөк сөгүлүп,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Өкүрүп-өксөп тура албай,
«Эмне болуп кетти»—деп.
Көзүнүн жашын тыя албай,
Айласы кетип буркурап,
Буйругу күчтүү кудайга
Мунаажат кылып чыркырап,
Семетейге жетүүгө,
Өлгөндө көргөн чунакка
Курман болуп кетүүгө,
Бар дүйнөдөн түнүлүп,
Ашыл-шашып жүгүрүп,
Анык болсо оорусу,
Ажалдан мурун өлүүгө,
Алты торпок, төрт тайга,
Тогуз жамбы, тогуз ат,
Сатып алган Аккестик
Кынынан сууруп алууга,
Кыйналып жүргөн бул жанды
Курмандыкка чалууга,
Каргыш кылып өзүнө,
Келе жаткан кези эле.
Айласы кетип алсырап,

Акылынан Каныкей
Танып калган кези эле,
Өпкө-боору от болуп,
Арып калган кези эле.
Так ошондо Семетей
Каныкейге жакындап,
Барып калган кези эле...

Энесин Семен көргөндө,
Колун сунуп көп айтат:
«Карааным, энем!»—деп айтат.—
Керилип турган кара кыр
Кайып тосор желемсиң,
Толкуган көлдөн жетимди
Көтөрүп өтөр кемемсиң.
Куураган менин кубанчым,
Сен эжекем десем, энемсиң!
Кааласам, кадыр түнүмсүн,
Төбөдө жарык күнүмсүн.
Айланайын энекем,
Бардыгы сенсиң, берекем!
Теңиз атам өлгөндө,
Сан казына дүнүйөм
Чачып келген экенсиң.
Төркүнгө тентип энекем,
Мен жетимди көтөрүп,
Качып келген экенсиң.
Алты арамдын айынан,
Айла кетип, акылдан
Шашып келген экенсиң.
Каз конбогон көл барбы,
Казылбаган көр барбы?
Алп Манастын баласы
Батпагансып элине
Качып жүрөр жөн кайда,
Катүгүн энем, эл кайда?!
Берендин жалгыз баласы,
Бел кылары жоксунуп,
Безип жүрөр жөн кайда,
Береним энем, эл кайда?!
Темир кандын шаарына
Тентип жүрөр жөн кайда,
Теңизим энем, эл кайда?!

Кан Ысмайыл шаарына
Качып жүрөр жөн кайда,
Айланайын энеке,
Атпай кыргыз эл кайда?!
Он экиге келгенче
Оролуп элди көрбөпмүн.
Азапты тарткан энекем,
Элим кайда? Мен кайда?..»

Деп, ошентип, Семетей
Сөзүн айтып турган соң,
Жалган эмес чыныгы
Өзүн айтып турган соң.
«Кара оозуна кан толсун,
Жетиле элек кезинде
Жээнисиң деп жетимге
Кандай неме айтты экен?!
Кайгыда жаткан кыргыздын
Кабарын айткан адамзат,
Качан барып кайтты экен!».
Деп, ошонтуп, Каныкей
Куйуп-жанып чыкырап,
Айласы кетип буркурап,
Сызмакчы болду сызыкты,
Салмакчы болду «бузукту».
Эр Манастын уулуна
Айтмакчы болду кызыкты.
Муну мындай таштайлык
Каныкейдин армандуу
Аңгемесиң баштайлык.
«Ой, кулунум, угуп ал,
Муңумду айтам бир далай,
Казылып калган орумду ук,
Кагылайын жетимим,
Кайнап жаткан шорумду ук!
Адам болсоң, жетимим,
Ичимден чыккан сонунду ук!
Аргын, кыргыз аралаш
Элдин жайын айтайын,
Жылгындуу Кең-Кол, кең Талас,
Жердин жайын айтайын.
Букардан чыгып жол жүрсөң,
Ат аябай мол жүрсөң,

Томуктай жерде тоосу жок,
Токумдай жерде коосу жок,
Буурусун чийген чийин жок.
Суур казган ийин жок,
Мунарыктап бурчтанган,
Булуңгур тартып учтанган,
Кең Букардын Кең-Ак-Чий,
Кең-Ак-Чий деген жер ошол
Ал Ак-Чийден, кулунум,
Алты күндө өтөрсүн.

«Андан ары барганда,
Гүлдөп жаткан Гүл-Токой.
Гүл-Токойго жетерсиң.
Ошол жерге барганда,
Ээрин алып жайдактап,
Актулпарды баймактап,
Аккаңкыны жазданып,
Чыканактап тынч алып,
Чырым этип уйку алып,
Шашпай уйку кандырып,
Тулпарынды чалдырып,
Өргүп кетчү жер ошол.
Андан ары сен жүрүп,
Алды жагын карасан,
Айтылуу Кокон көрүнөт,
Жалгыз жетим, угуп ал,
Атаң Манас көк жалын,
Календерин камачуу,
Чын жинине тийгенде,
Кожолорун сабачуу,
Кокон кирсең, жетимим,
Ошолордун үйүндө
Чапчакка салган бозо бар.
Чакама уусу кошо бар,
Каптап байлап албасын,
Каран кылган жетимим,
Каран түндү салбасын!
Башынды кесип байланып,
Абыке, Көбөш арамга
Сүйүнчүлөп барбасын!
Манастан калган дүйнөнү
Сүйүнчүгө албасын!

«Андан аман сен өтсөң,
Сыр-дайрадан кечерсиң,
Ары карай өтөрсүн.
Чыйырчык, Салар—эки өзөн
Эки өзөнгө жетерсиң.
Олуя өткөн мазар бар.
Кагылайын кулунум,
Зыярат кыла кетерсиң!
Андан ары барганда,
Бузулат эрдин санаасы.
Кумунан кулан ойногон
Казы-Курттун талаасы.
Сол жагына кайрылба,
Оң кол жактан айрылба!
Андан ары барганда,
Боз мунарык керүү ошол,
Чалкайыңкы кең өзөн,
Олуя-Ата жери ошол!
Олуя-Ата барганда,
Оң колго, жетим, бурулсаң,
Ээр белдей боз мойнок,
«Жорго» деген бел ошол.
Ээр белдей мойнокко,
Чыга көр, жетим, сен ошол.
Ар жак жагын карасан,
Бөөт-бөөт жер келет,
Бөлтөк-бөлтөк бел келет,
Адыр-адыр жер келет,
Адырмак артуу бел келет,—
Жылгындуу Кең-Кол жер ошол.
Баатыр жигит, кызыл кыз,—
Жыргалың кыргыз эл ошол.
Ошол элден айрылып,
Каңгырган энең мен ошол.

«Жана жетим угуп ал,
Коргонум кокуй болгон жер,
Кошулуп талап мүлкүмдү
Алты арам алып койгон жер.
Бура тартып карасам,
Үч-Кошойдун бөксөсү,
Айтып берсе түгөнбөйт,
Энекең Каныкейдин өктөсү.

Айтканым жалган болбосо,
Жесир энең шордууну
Же, кырсык чалып койбосо,
Башынан багы качпаса,
Байкушуң энең шашпаса,
Үч-Кошойго барганда,
Калайыкка сынаакы
Кадырын талсаң, жетимим,
Манастан калган муралы,
Кайдыгер эле пендеге
Кабылбаган Кумайык,
Пейли жаман адамга
Табылбаган Кумайык.
Кайыбынан кабылган,
Медияндын чөлүндө,
Чоң-Кумайдын боюнда,
Чоң-Дөбөнүн оюнда
Кайыбынан табылган,
Кыямат кеткен атаңа
Кол башындай сур күчүк
Так ошерден табылган.
Көк жору тууган кызыл эт
Көз ача элек кезинде
Көк жалыма табылган.
Кол башындай сур күчүк,
Чын кумайык болуптур.
Байдын уулу кан Бакай
Тогуз боз бээ союптур,
Улама сөздөн улаптыр,
Өз билгенин сураптыр.
Кабылан тууган кан Бакай
Капанын баарын жоюптур.
Кабылан Манас Көкжалдын
Ырысына табылган
Жору тууган күчүктү
«Кумайык-кыраан» коюптур

«Бул Кумайык чиркиндин
Толуп жаткан кеби бар,
Кумайыкты унутпас
Шордуу энеңдин эби бар.
Кумайык жайын айтайын:
Айтайын десе тили жок,

Адамдан бетер ары бар,
Атаңдан калган Кумайык—
Айбандан эстүү жаныбар.
Бөдөнөдөй бөгүлүп,
Атаңдын көзү өткөндө,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Аза күткөн Кумайык,
Алты күнү аш ичпей,
Куруп калган Кумайык.
Атаңды жууган жерине
Алты күнү үн баспай,
Улуп турган Кумайык.
Өөдө болуп жойлобой,
Бөгүп калган Кумайык,
Көздүн жашын иргилтип,
Төгүп калган Кумайык.
Кумайыкты көр Көбөш
Алдап кармап алгандыр,
Анга алпарып салгандыр.
Аюуга салса тиштебей,
Адал кызмат иштебей,
Башын жерге салгандыр,
Улуп жатып алгандыр.
«Ити да душман оңбойт»—деп,
«Манастын бардыгындай
болбойт»—деп,
«Ээрчиткен адам тунбайт»— деп,
Каргыдан байлап үйрөтүп,
Камчыга алып сүйрөтүп,
Кызыл-ала кылгандыр.
Көөлдөгөн көр Көбөш
Сүйрөтүп жүрүп ургандыр.
Айылдан безип ар жерден.
Үмүт менен Кумайык
Жолунду күтүп тургандыр.
Айланайын жетимим,
Жытыңды билип алыстан,
Бөгүп келет Кумайык,
Көзүнүн жашын иргилтип,
Төгүп келет Кумайык.

«Айланайың кулунум,
Шек келтирсең ошого,

«Тукумун туура оңбойт,— деп,—
Туйгунум Манас көк жалдын
Дал өзүндөй болбойт»—деп,
Кереңчени ашпасын,
Кейитип сени капласын!
Көрүүгө сени зар кылып,
Кулунум сенден качпасын!
Кулунум муну унутпа,
Кумайыкты таарынтып,
Куу жанды кошо кууратпа!
Айтканымды кыла көр,
Кумайыкка кезигип,
Кучакташып турганда,
Кызматын анык кылганда,
Оң жак жагың карасаң,
Кула чолок бээ чыгат,
Ошону кармап соё кет!
Карыш казы анда бар,
Жара тартып ошону,
Кумайыкка коё кет!

«Айтып боздоп отурсам,
Алда сөзүм зар эле,
Атаң көк жал колунда
Жан кубантып салуучу
Акшумкары бар эле.
Атаң Манас өлгөндө
Алты күнү күн тийбей,
Күн караңгы түн түшкөн.
Атаң Манас өлгөндө
Калк жыйылып муңайып,
Кара жерге көмгөндө,
Кайран атаң сыйлаган
Катагандын кан Кошой,
Элемандын Эр Төштүк,
Эштектердин Жамгырчы,—
Дөөлөрдүн баары ыйлаган.
Кыямат кеткен атандын
Телегейи тең эле.
Атаң өндүү бир кудай
Жан жаратпайт тегеле.
Ошол атаң өлгөндө,
Дүмөктү бул баш көргөндө,

Алтын туурун талкалап,
Жибек боосун чалкалап,
Тытып кеткен Акшумкар.
Айды көздөй токтобой,
Сызып кеткен Акшумкар
Имере тоонун кайканга,
Ителги туубас тайпанга,
Айтканым жалган болбосо,
Акшумкар уя салгандыр.
Ак-Сайдын башы Чатыр-Көл,
Ошондо жүргөн куу кумпай
Бой кошушуп калгандыр.
Бөксөнү тосуп, ал Шумкар
Келеринди билгендир.
Кум арыктуу дайрадан
Атаңдан калган Акшумкар
Куу бөктөрүп жүргөндүр,
Капчыгайлуу зоолордон
Каз бөктөрүп жүргөндүр.
Боор жүнүн чачкандыр,
Отуз эки күн басып,
Жумурткасын ачкандыр.
Тукумун туура жаргандыр,
Ушу жолдо баласы
Карала болуп калгандыр.
Ала келсең Акшумкар,
Ала турган табыдыр.
Сен барганда баласы
Темене канат чагыдыр.
Кырааны журтка сынаакы,
Кыямат кеткен атакең,
Манастан калган мурапы.
Көзү кара, көк шаал бут,
Көргөндөн кайра тартпаган.
Көнөктөй жемден артпаган,
Талпынгандан тартпаган,
Табактай жемден артпаган.
Куйругун жайып шукшурбайт,
Кууну көлдөн учурбайт.
Канатын жайып шукшурбайт,
Казды көлдөн учурбайт.
Кондуруп алсаң, куш ошол.
Атаңдан калган мүлк ошол.

«Аны мындай таштайлы,
Ар жагынан баштайлы.
Ары жак жагы Сары-Өзөн,
Кең Таластын бою ошол.
А дүйнө кеткен атакең
Мекен кылган жайы ошол.
Ошол Талас боюнда,
Энекең Каныкейдин Аксарай,
Каалга темир сом калай,
Катын да болсо энедин
Сөөлөтү болчу бир далай.
Эсил атаң барында,
Энекеңдин коргонго
Жолун душман чалбаган,
Жолоп эчким барбаган,
Кан атаң көзү өткөндө,
Сарайы кулап болгондур,
Сакчылар турган Аксарай
Бузулул коргон болгондур.
Айланада ак терек
Бардыгы дүмүр болгондур.

«Андан ары сен барсаң,
Таластын суусу ташкандыр,
Тал башынан ашкандыр.
Күркүрөп суусу киргенде,
Үстүнөн үйөр жүргөндө,
Сен барганда ал Талас
Аябай кирип жаткандыр.
Көкжалын эң Манастын
Телегейи тең эле.
Теңиз атаң көкжалдын
Пирн тирүү шер эле.
Бастырып сууга сен киргин,
Балакетиң алайын,
Кара чаар кабылан
Кайтара турган арбагы,
Кадимкидей бар болсо,
Капталыңдан чамынат.
Чолок көк жал арстаны—
Күтүп турган арбагы
Кадимкидей бар болсо,
Жандай салып камынат

Кошо сууга киргенде.
Аяш атаң болучу,
Алтын кемер курчанган,
Айдай бетин нур чалган,
Узун бойлуу, кең далы,
Ары балбан, ары шер,
Жекени белге курчанган,
Жети түмөн кол келсе,
Желбегей кирип кол салган.
Чекири жок кой көздүү,
Сепкили жок ак жүздүү,
Ай сарала ат минген,
Түлөгү жок найза алган,
Жалаң кылыч байланган,
Сары талдан сайдырган
Талы калган Бээжинде
Сап алтындан жасаган
Тагы калган Бээжинде
Алтын айдар чок белбоо,
Азиз кандын баласы
Найза кармап топ бузган,
Чоң чабуулда окко учкан,
Ай сарала ат минген,
Арбагы азыр бар болсо,
Аяш атаң Алмамбет
Астыңдан чыгып көрүнөт.

«Анын бер жак жагында,
Көгала сындуу ат минген,
Көк ырапыс тон кийген,
Ач кыйкырык, куу сүрөөн,
Алышса арстандын тиши
өтпөгөн

Адамдын күчү жетпеген,
Акбалта кандын Чубагы,
Ажыбай экөө биригип,
Астыңдан чыгып жолугат.
Бер жагыңды карасаң,
Атка жеңил, тайга чак,
Уйкусу жок жолго сак,
Чыканактап калбаган,
Чырым этип уйку албаган,
Кара болот кыргагы,

Астындан чыгат кулунум,
Орто бойлуу, кең далы,
Кан атандын Сыргагы.

«Анын арка жагында
Айың менен күнүндүн
Жаркынынан жаралган,
Ай алдында булуттун
Салкынынан жаралган,
Алтын менен күмүштүн
Ширөөсүнөн жаралган,
Асман менен жериндин
Тирөөсүнөн жаралган,
Бет алдынан карасаң,
Алты миң эрдин сүрү бар,
Аркасын сала бергенде,
Ак жолборстун түрү бар,
Маңдайы жарык, ак жолтой,
Кайраты бийик сан колдой,
Майлаган буудай жүздөнгөн,
Күүгүм туман көздөнгөн,
Аккула өңдүү ат минген,
Аколпоктой тон кийген
Атаң Манас кабылан,
Кулунум, колдоп алчу шер ошол.
Ошол белги бар болсо,
Каалаган Кең-Кол жерге кел,
Ошол белги жок болсо,
Ар жакка барбай кайтып кел!
«Белги көрбөй калдым» деп,
Мен шордууга айтып кел!
Бел байлаган мээнетке,
Белги болчу сен атаң,
Беш уруу кыргыз элинин
Шери болчу сен атаң.
Эл четине барам деп,
Эрегишкен душмандан
Элинин кегин алам деп,
Сенин атаң шер Манас
Каңгайга кирип кайрылган,
Катарында берендин
Далайынан айрылган...
«Сакалдары бир кучак

Калчалардын Музбурчак,*
Алтын наалы өкчөсү,
Казактардын Көкчөсү,
Паана болчу Манаска.
Ошол баатыр, кан өлгөн.
Эки Кемин жайлаган,
Эгиз кара ат байлаган
Эр Үрбүсү дагы өлгөн.
Аккула окко учурган,
Алмамбет шейит кечирген.
Канатынан кайрылган,
Караан кылып олтурган,
Кан Чубактан айрылган.
Кара кытай Манжудан,
Кагышып жүрүп кек алган,
Кан төгүшкөн майданда
Эр Сыргагын жеп алган,
Обу жок ошол кармашта,
Кызыл камчы Шыпшайдар
Манжудан чыккан дөө өлгөн.
Калмактардын Мадыган—
Ат көтөрбөс, жөө өлгөн.
Музкиндик уулу Тикен али,
А дагы көргө көмүлгөн.
Кара калмак калчасы,
Кан Коңурдан башкасы
Кошуундардын көбү өлгөн.

«Салгылашкан эки журт
Сабылышып калганда,
Бир-бирине тийбеске
Ант кылышып алганда,
Сенин атаң эр Манас
Коңурбайга алдатып,
Кокус жерден өлүмгө
Жакасынан карматып,
Калган экен арманда,
Эчтемеден камы жок,
Нур Бээжиндин чаткалда,
Кара суунун баткалда,

* Кай бир вариантта Музбурчак «Чоң казатта» өлөт.

Атаң Манас кабылан,
Басып сууга барганда,
Колун сууга салганда,
Аргын кандын Ажыбай
Алты бута артында.
Сакчы болуп турганда,
Уйкуга көзү кетиптир,
Кечилдин каны эр калча—
Кыйды баатыр Коңурбай
Атаңды аңдып жетиптир.
Кыр арканын үстүнөн
Сенин атаң Манасты
Аркага сайып кетиптир.
Аргын кандын Ажыбай
Чочуп кетип шашылып,
Карткүрөң оозун буруптур.
Качып берген калчага
Мелжитип найза сунуптур.
Көктөл жылдыз тутулган,
Алгара минген Коңурбай
Көрүнөө качып кутулган.
Антандаган Ажыбай,
Коңурбайга жете албай,
Манасты таштап кете албай,
Айкөлүң атаң Манастын
Белине сынган кыйгакты
Буруп бурап алыптыр.
Кыйгактын тыгы карс этип,
Белинде сынып калыптыр.

«Атаңдын көрү дүнүйө!
Катын болбой, эр болсом
Кагылайын жетимим,
Кароолчусу атаңдын
Ажыбай болбой мен болсом,
Чийбейт белем сызыкты,
Кебез белбоо, кең өтүк,
Кечилдин каны Коңурга
Кылбайт белем кызыкты!
Сынабайт белем күлүктү,
Сыртынан сайып калчаны,
Салбайт белем бүлүктү...

«Атаң, тарс-тарс жөтөлүп,
Жаздыктан башын көтөрүп,
Баш көтөрүп «аа!» десе,
Табак-табак кан кетип,
Алагай көзү жумулуп,
Акырет көздөй кетерде,
Көзүн ачып кеп айтып,
«Кокуй, айым» деп айтып,
«Каны өлгөндө катынга
Төркүнү жакын» деп айтып,
«Бул Талас сага жер эмес,
Көрө албай жүргөн алты арам,
Ой, айым, силерге такыр эл эмес.
Темир кандын шаарына
Тентип кирип күнүң көр!
Өлгөндө көргөн чунактын
Кылып бергин ырымын,
Кыркып бергин чыбыгын.
Мойнуна тумар тактыргын,
Ысмайылга бактыргын.
Жашы он экиге келгенде,
Таласын эске саларсын,
Арбагым анда бар болсо,
Жолунан тосуп алармын».
Кан атаң кылган убада,
Кайсы бирин айтайын!?
Арбагын сыйлап атаңдын,
Энекен, ошентип тарткан убара,
Көрөрсүн, балам, шер ошол!
Айкөл атаң Манастан
Чын айрылган мен ошол!

«Дагы, жетим, угуп ал,
Эчкиликтин кара тоо—
Мелмилдеген кызыл зоо,
Таластын бери бетинде,
Кең-Колдун кыйгач четинде,
Кара зоо боорун ойдурум,
Кире турган эшигин,
Жалгыз киши баткандай,
Ар жак жагын көөлөттүм
Короолу кой жаткандай.
«Үстү түшүп кетет» деп,

«Кара жер басса, айкөлүм,
Эти чирип кетет» деп,
Куу дүйнөмдү аябай,
Алтындап түркүк чойдурдум.
Алтымыш түрдүү жерине
Алтындан түркүк койдурдум.
«Ичи сасып кетет» деп,
Элтүүлүктү билгиздим:
Үстүндөгү кара суу
Ичи менен жүргүздүм.
Жана жетим, угуп ал,
Жакут таштан жардырдым,
Алтымыш уруу жерине
Жакут көөхар аралаш
Чырак кылып калдырдым.
«Кокус чирип кетет» деп,
Жата турган жайына
Арчанын күлүн салдырдым.
Бир адамга билгизбей,
Белгисиз адам жүргүзбөй,
Кошой, Төштүк жакынга
Ыймандай айтып сырымды.
Кабылан Бакай абама,
Ошонун баарын жашырбай,
Айтып бердим чынымды.
Атактуу уста алдыргам,
Атандын жатар сарайын
Кымбаттап жатып салдыргам.
Баатырдын сөөгүн билгизбей,
Усталардын бардыгын
Караңгы түндө бардыргам.
«Төгөрөк билип калат» деп,
Айланасын чалдыргам.
Жер өлчөмүн билгизбей,
Келип кетер чагында
Көздөрүн тегиз таңдыргам.
Кайсы бирин айтайын,
Айланайын жалгызым,
Ушундай болгон санжыргам...

«Муну мындай таштайлы,
Бер жагынан баштайлы:
Кармап минер буудан жок,

Кара кылар тууган жок.
Кең Талас мага жер болбой.
Тууганым мага эл болбой,
Чалыры болуп көзүндө,
Чалгайы болуп сөзүндө,
Ары жок алты арамды
Уруучу кудай бир күнү
Урат го деп жүргөмүн;
Бир чабуулду башыма,
Салат го деп жүргөмүн.
Казынам талап кетишсе,
Түбүмө чогуу жетишсе,
Жетимим өсүп жетилип,
Элине карай келгенде,
Алсыз болуп калат деп,
Колу кыска жер карап,
Малсыз болуп калат деп.
Көзүмдүн жашы төгүлүп,
Көөнү келсе алты арам,
Ушу турган казынам
Такыр бузуп кетет деп,
Бир адамга билгизбей,
Бир кишиге туйгузбай,
Боз ала мунар көк зоого,
Мелмилдеп жаткан көк тоого,
Күндүзүндө жөн коюп,
Түнүндө үңкүр каздырдым.
Оозун көрсөң үңкүрдүн
Жалгыз киши баткандай,
Ар жагына үңкүрдүн
Алты жүз кой жаткандай.
Секилетип текчелеп,
Арча менен кыйдырдым,
Жети түн тынбай жүктөттүм.
Атакеңдин казына
Ал үңкүргө жайдырдым.
«Белги кылбай калсың» деп,
Үстүндөгү кара кум
Оозун көздөй уратып,
Аскадан ылдый куйдурдум.

«Муну мындай таштайлы,
Кагылайын кулунум,

Бер жагынан баштайлы:
Кең Таластын оюнда,
Чоң Кең-Колдун боюнда,
Түгөнгөн тоонун урчукта,
Салынып келген тумшукта,
Чоң-Ак-Чийдин четинде,
Кара жолдун үстүндө,
Мен Таластан кеткенде,
«Дайынсыз болуп калат» деп,
Жети жүз атан комдотуп,
Дорбо, арканын ондотуп,
Жер билгичтен алдырдым.
Дүйнө жүзүн чалдырдым,
Анжыяндын ар жагы,
Намангендин бер жагы,
Чоң Кокондун колтугу,
Күлбото чыкчуу жер экен,
Күлботодон алдырдым,
Топурагын тозгоктоп,
Чоң челекке салдырдым.
Малдын жүнүн кыймалап,
Баткакка кошо чалдырдым.
Ийленишин келтирдим,
Үстүнө кылдан септирдим,
Алтымыш балбаң кетменкор
Ылайларын тептирдим.
Армандуу жанды кыйнадым,
Алты миң эркеч жыйнадым.
Алты миң эркеч бир кырып,
Кыш кайнатып бек салдым.
Атакендин күмбөзүн
«Алты кылым өткөнчө
Бузулбасын» деп салдым.
Жети миң эркеч жыйнадым,
Жети миң эркеч бир кырып,
Кыш бышырып, бек салдым.
«Жети кылым өткүчө,
Жетигимдин күмбөзү
Турар бекен» деп салдым.
Жетим жүрүп, жетилип,
Жергеге өзү кошулса,
Көчүрүп келип Таласка,
Зыяраттап турганда,

Атасы өткөн Манаска
«Бу маанини көрсүн» деп,
Кыйма-чийме кыялдап,
Кызык кылып салдырдым.
Каканчынын кагышын,
Калмактардын чабышын
Чогуу тарттым сүрөткө.
Жер жүзүнө төгүлгөн
Канды тарттым сүрөткө.
Өлүп жаткан кыйшайып,
Эчен түркүн сулаган
Жанды тарттым сүрөткө.
Азууларын аркайтып,
Ат өлүгү тоо болгон,
Аны бир тарттым сүрөткө.
Муруттарын шыйпайтып,
Эл өлүгү тоо болгон,
Муну гана тарттым сүрөткө.

«Кыргыз менен манжунун
Кагышын тарттым сүрөткө.
Качпай туруп салышкан
Чабышын тарттым сүрөткө.
Бакыбай, Дуулат эки дөө,
Канды тарттым сүрөткө.
Алооке кан, Азиз кан,
Аны да тарттым сүрөткө.
Минген атым Нар буудан.
Калдайган кара башымда,
Өзүмдү тарттым сүрөткө.
Эчтеме менен иши жок,
Эмчегимди талашкан,
Кулунум, өзүңдү тарттым сүрөткө.
«Эсен болсо жалгызым,
Бул Таласка келер,—деп,—
Ушу турган ак күмбөз
Ичине кирсе, кулунум,
Маани-жайын көрөр»—деп.
Босогодон киргенде,
Сол жагыңды карасаң,
Атырылтып булкунтуп,
Алгара менен жулкунтуп,
Катынын кара баскансып,

Качкыны жакын качкансып,
Куугунун чукул куугансып,
Катыны эркек туугансып,
Чоң өтүк бутта чойкоёт,
Короздой мойну койкоёт,
Көз айнеги балкылдайт,
Калмактардын Коңурбай
Көөкөрдөй болгон шуру таш
Төбөсүндө жаркылдап,
Алтын түпөк, сыр жайза,
Көзү көлдүн быткылдай,
Көрүнгөндү жуткундай.
Мурундарын карасаң,
Селебенин кабындай,
Муруттарын карасаң,
Айбалтанын сабындай,
Аркасында айдары
Аргымактын жалындай.
Жаткан иттей кашы бар,
Жан казандай башы бар,
Алачыктай чоң калча
Алгарага мингизип,
Аны гана тарттым сүрөткө.

«Алды жагын карасаң,
Шуру отогот, маржан таш,
Луңтундун каны аралаш,
Дагы тарттым сүрөткө.
Ылама каны, кан Жолой
Шибенин каны Ороккыр,
Солоондун каны Музкиндик,
Манжуунун каны Нескара,
Кара кытай, калмактын
Баарынан мыкты Коңурбай,
Баарысын катар тең коюп,
Буларды тартым сүрөткө.

«Оң жагыңды карасаң,
Артын салып турганда,
Ач арстандын түрү бар,
Алды жактан карасаң,
Алты миң эрдин сүрү бар,
Ачыккан арстан төштөнгөн,

Күүгүм туман көздөнгөн,
Муруту Букар шабындай,
Сакалы саадак кабындай,
Аколпокту кийгизип,
Аккуланы мингизип,
Каршылашкан душманды
Какайлатып качырып,
Артын көздөй сүргүзүп,
Атанды тарттым сүрөткө.
Астындагы мингени,
Омурткасы он кула,
Ойротто жок чоң Кула,
Атакендин Аккула,
«Аныктап жетим көрсүн» деп,
Муну тарттым сүрөткө.

«Анын бер жак жагында,
Узун бойлуу кең далы,
Ары балбан, ары шер,
Зордугу тоонун теңиндей,
Ким көрүнсө жегидей,
Сепкили жок ак жүздүү,
Чекири жок кой көздүү,
Сары жаргак шым кийген,
Сарала сындуу ат минген,
Түпөгү жок найза алган,
Жалаң кылыч байланган,
Каптап келген жоолорго
Карчыгадай айланган
Азиз кандын Алмамбет
(Аяш атаң болучу),
Кулунум, аны да салдым
сүрөткө.

«Анын бер жак жагында,
Кара болот кыргагы,
Өзүң менен боорлош
Кан Манастын Сыргагы.
Астыга салса, ак жолтой,
Айдап жүрсө, сан колдой,
Көпкөк темир кийинген,
Жоо дегенде сүйүнгөн,
Жоболондуу жоолорду

Жол үстүнө жайылтып,
Колун жоонун байлатып,
Кара калмак маңжууну
Какайлатып айдатып,
Сыргакты тарттым сүрөткө.
«Анын бери жагында,
Көгала сындуу ат минген,
Көк ырапыс тон кийген,
Ач кыйкырык, куу сүрөөн
Алышса адамдын алы жетпеген,
Арстандын тиши өтпөгөн,
Ок жетпестей ат минген.
Ок өтпөстөй тон кийген,
Касаба колдо калкылдап,
Кан төккөн кара курч болот,
Кынсыз кылыч жаркылдап,
Алмадай моюн узарып,
Арстандай көзү кызарып,
Алтын кемер курчанган,
Күлүп ийбей сумсайган,
Күүлдөп келген калмакка
Күркүрөп жеке кол салган,
Аяш атаң Чубакты,
О, балам, аны тарттым сүрөткө.

«Анын бери жагында,
Аксакалын жайкаган,
Жүйөлү сөздү байкаган,
Азелге оозун чайкаган,
Башын паашалуу ишке бөлөгөн,
Аягын карк алтынга жөлөгөн,
Капылетте сөз тапкан,
Караңгыда көз тапкан,
Көк тулпар өңдүү ат минген,
Чолпондой көзүн жайнатып,
Желпилдеген жашыл туу
Эр Бакайга карматып,
Кайнап келген калмакты
Кара таандай айдатып,
Сенин атаң Манастын
Чачылганын жыйнаган,
Чабылганын кураган,
Ээрчитип жүрүп эл кылган,

Эр уулу менен тең кылган,
Кулунум, сенин тирегиң,
Кагылайын абакең,—
Бакайды тарттым сүрөткө

«Андан бери карасан,
Кең көкүрөк, бото көз,
Келберсиңки, жайык төш,
Кара тилин кайраган,
Кан алдында сайраган,
Жети бөлөк тон кийген,
Жетимиш уруу тил билген,
Жазы жаак, жалпак тил,
Жаңылбас кара көмөкөй,
Жүйөөсүн таап кеп билгич,
Жүгүрүк, чечен, эп билгич,
Адамзаттан таңдайлуу,
Адамдан чолпон маңдайлуу,
Ырыстуу элдин күндөшү,
Атаң Манас кабылан
Ырысына табылган
Аргын уулу Ажыбай
Ырапыс тонун кийгизип,
Карт күрөңүн мингизип,
Кулунум, аны да тарттым

сүрөткө.

Кайсы бирин айтайын
Баарын тарттым сүрөткө.
Колун баштап аттанган,
О, балам, канын тарттым
сүрөткө!

«Муну мындай таштайын,
Айланайын кулунум,
Ар жагынан баштайын!
Андан ары тартканда,
Жаңырыктын Жар-Кыя,
Жалгыз жолдун чубама,
Ошо жолго келгенде,
Кызыл куйрук нары бар,
Кыйла төөнүн баары бар.
Ошо төөнүн ичинде
Төө атасы Боз буура,

Төө энеси Куу инген
 Келеринди билгендир.
 Жайып салса токтобой,
 Коё берсе оттобой,
 Адырды бойлоп ошол төө,
 Сени күйүп жүргөндүр.
 Асый каймал, тай тайлак,
 Астындан чыгат тайтандап.
 Сагынып бүткөн ойсулдар
 Тегиз баары буркурайт.
 Теңизим, уулум Семетей,
 Ал төөлөрдү көргөндө,
 Теңиз жаның чыркырайт.
 Өркөчтөрү телпилдейт,
 Чуудалары селкилдейт,
 Тегеректеп зыркырайт,
 Тегиз боздоп чуркурайт.
 Чуудалары бөлүнүп,
 Көзүнүн жашы төгүлүп,
 Сени жыттап турат буркурап.
 Ошол төөндү көргөндө,
 Көңүлүң жаман бөлүнөт.
 «Айбан минтип турганда,
 Менин жаным кандай» деп,
 Көзүңдүн жашы төгүлөт.
 «Ошо төөнүн ичинде
 Жалпак өркөч кара нар,
 Алдыңкы эрди шалпылдап,
 Арткы өркөчү далпылдап,
 Атаң Манастан калган Желмаян.
 Асыйың айтып берейин,
 Кулунум, уулум, угуп ал!
 Жашы көзгө толгондур,
 Ушу быйыл Желмаян
 Токсон беш асый болгондур.
 Арстан атан өлгөндө,
 Аза күтүп калгандыр.
 Он эки жыл болгуча,
 Ошо турган Желмаян,
 Күйүтүнө чыдабай,
 Тура албай жатып калгандыр.
 Биз Таластан кеткенде,

Бөдөнөдөй бөгүлүп,
 Бөгүп калган Желмаян,
 Көздүн жашын иргилтип,
 Төгүп калган Желмаян.
 Желмаянды көргөндө,
 Пенде жанын кыйнаган,
 Адам карап турбаган,
 Атаңдан калган Желмаян,
 Чуудаларын чаң баскан,
 Эки көзүн кал баскан.
 Желмаян күчтүү кезинде
 Атаң Манас кабылан
 Ок-дарысын артчу эле,
 Жоолошкон жакка тартчу эле.
 Алтымыш суп ок-дары
 Жүктөй жүргөн Желмаян,
 Ар жандыктын баарысын
 Атаң Манас кабылан,
 Үптөй жүргөн Желмаян.
 Күлүгү журтка сынаакы,
 Касиеттүү Желмаян.
 Манастан калган мурапы,
 Желгенине жел жетпейт,
 Басканына мал жетпейт.
 Талдын башын сыдырган,
 Төгөрөктүн төрт бурчун
 Он эки күндө кыдырган.

«Сен төөлөргө барганда
 Желип келет Желмаян,
 Көздүн жашын имерип,
 Төгүп келет Желмаян,
 Тегеренип өзүңдү,
 Басып келет Желмаян,
 Оң жагыңан бир жыттап,
 Кан атандын күмбөзгө
 Качып берет Желмаян.
 Атанды көмгөн кара зоо,
 Кара зоого барганда,
 Кара зоону жазданып,
 Жатып берет Желмаян.
 Ноктоосун жерге бек кадап,
 Бөгүп берет Желмаян,

Камчыласа турбастай,
Чөгүп берет Желмаян.
Өлсө өөдө болбостон,
Бир козголуп койбостон,
Жатып алат Желмаян.
Өлгөндө көргөн Тунагым,
Колунду сууга сала көр!
А дүйнө кеткен атандын
Арбагына багыштап,
Желмаянды чала көр!
Башында алтын нокто бар,
Аманат койгон нокто эле,
Канжыгага чала кел,
Энекең мен байкушка ала кел!
Ала келгин өзүмө,
Көргөзө көргүн көзүмө!
«Энекем анык айткан» деп,
Ыраазы болгон сөзүмө!

«Аман барсаң Таласка,
Ак сакалдуу карыя,
Адамдан чыккан олуя,
Кагылайын кулунум,
Жолугасың ошого.
Абандын жайын мен айтсам,
Атаң Манас көкжалды
Ээрчитип жүрүп эр кылган,
Эр уулу менен тең кылган,
Ошол Бакай карыя
Атакең Манас көк жалды
Сайып жүрүп бак кылган,
Салып жүрүп там кылган.
Үзүлгөнүн улаган,
Чачылганын жыйнаган.
Атакең менен кан Бакай
Эриш-аркак турганда
Куу ылаачын теппеген
Кууда бүтүн калбаган,
Эрегишип чабышкан,
Элде бүтүн калбаган.
Куу найза кармап беттешкен
Эрде бүтүн калбаган.
Аккула менен Көктулпар,

Ушул экөө баспайай,
Жерде бүтүн калбаган,
Арстан Бакай олуям,
Айласы жетик шер ошол.
А дүйнө кеткен атаңа
Жолдош болгон эр ошол.
Айтканым жалган болбосо,
Атаң Манас көк жалга
Барабар тууган шер ошол.
Карангыда көз тапкыч.
Капилетте сөз тапкыч,
Белиңе тануу бел ошол,
Белгилүү Бакай эр ошол.
Батасы журтту байыткан,
Кайран абаң кан Бакай,
Эки көзү ириндеп,
Көкүрөгү кирилдеп,
Тирүү болуп элде жок,
Өлүп кетип жерде жок,
«Көк жал Манас өлбө!» — деп,
Куруп жүргөн кезидир.
«Куурагырдын сакалы
Өлбөй мынча жүрдүн» деп,
Өз сакалын эр Бакай
Жулуп жүргөн кезидир.
«Тилегим качан берет,—деп,—
Жетимим качан келет?» деп,
Улуп жүргөн кезидир.
Кулунум, эсен жолуксаң,
Кайраның Бакай кан ошол.
Кан атаң Манас ордуна
Медер болчу жан ошол...

«Муну мындай таштайын,
Кагылайын кулунум,
Калкыңдын жайын айтайын.
Болуп келген кадимден,
Салтыңдын жайын айтайын.
Карылары нарк айтып,
Калың журтка салт айтып,
Карынын сөзүн калкка айтып,
Көк сүлөөсүн, кундуз бөрк
Чалдары сыпаа кыргыздын.

Айтылуу Талас жеринде,
Аргын, кыргыз элинде,
Ок, саадагы белинде,
Калбыр өпкө! жез канат,
Желдей күлүк минген ат,
Кызыл кыргак колунда,
Кармашкандын жолунда,
Балдары баатыр кыргыздын.
Аргытып, атка чабышкан,
Айкашкан жоодо салышкан,
Кийгендери кандагай,
Кыймылдары шамдагай,
Келенгер чачпак, кең соору,
Келини сонун кыргыздын.
Өрүүдө үйүн ондошкон,
Көчкөндө төөсүн комдошкон,
Кызылдан кийген күрмөнү,
Кыркалай таккан түймөнү,
Жаш кайындай буралган,
Тал чыбыктай суналган,
Жарагын алса жарашкан,
Кулачтап чачын тарашкан,
Ак калпактуу, кызыл чок,
Алганына жарашкан,
Кызыл беттүү, кымча бел,
Кыздары сонун кыргыздын.
Шалдыркан кисе байланып,
Жоо жарагын шайланып,
Касташкан калың жоо болсо,
Қара барчын айланып,
Темир калкан, бото кур,
Уулдары баатыр кыргыздын.
Бейкут болуп жайлаган,
Белдемчисиң байланган,
Ачытып арак тарттырган
Кымыз менен айрандан,
Кыңкылдаган балдарга
Кымыз менен сүт берип,
Кыңырылып айланган,
Кемпири сонун кыргыздын.
Телегейи теп-тегиз,
Жери жакшы кыргыздын.
Өзөгүн берген өз десе,

Эли жакшы кыргыздын.
Атпай кыргыз, көп аргын,
Атаңдан калган эл ушул.
Талас менен Сары-Өзөн,
Атпайдын жүргөн жери ушул.
Сенин элиң кыргызда
Отор малдан, жылкы көп,
Оолуккандан тынчы көп.
Солуп жаткан уйку көп.
Жакасынан сырты көп,
Жашыгынан курчу көп,
Жан жыргаткан ырчы көп.
Элдеринде салты көп,
Экиленген марты көп,
Арамдары көрсөткөн
Алда канча дарты көп.
Қара малдан төөсү көп,
Қарды салык бээси көп,
Айры төөдөн нары көп,
Боз коёндон түлкү көп,
Борсулдаган күлкү көп,
Жылкысынан кулан көп,
Жылмаңдаган жубан көп,
Жыргап жүргөн улан көп,
Кеткенинен келген көп,
Базарынан кербен көп,
Бараң аткан мерген көп.
Айбалтадан кымыч көп,
Айранынан кымыз көп
Атандын калкы кыргызга
Андыша турган шыбыш көп.
Қарагай, кайың чери көп,
Қабылан, жолборс, шери көп.
Ак матадан манат көп,
Атадан калган санат көп,
Бозосунан арақ көп,
Боз балдарда жарак көп,
Жүз жанбаган баатыр көп,
Баатырды тапкан катын көп,
Қарысынан жашы көп,
Арақ, бозо ашы көп,
Өзөн-өзөн суусу көп,
Өрдөк-чүрөк куусу көп.

Каркылдаган кызы көп,
Каз ойногон сазы көп,
Арышы жок бечел көп,
Айтышканга чечен көп,
Кайсы бирин айтайын;
Айтылбаган нечен көп...
Адырынан тегиз көп,
Арыгынан семиз көп,
Жалкысынан эгиз көп,
Жапан чыккан жемиш көп,
Токоюнда арал көп,
Батпай жүргөн марал көп,
Марал атып май жеген
Эчен мерген адам көп,
Тектиринде теке көп,
Курбусунда кулжа көп,
Адырында аркар көп,
Адамында даркан көп...

«Адыр-адыр жер келет,
Ашуусу бийик бел келет.
Аркары жүрөт куюлуп,
Адырдын чөбү суюлуп,
Арыздуу пенде наалыбайт,
Аркары адам тааныбайт.
Будур-будур жер келет,
Бурулуп өтчү бел келет.
Бугусу жүрөт куюлуп,
Будурдун чөбү суюлуп,
Мундуулар көрсө наалыбайт,
Бугусу адам тааныбайт.
Бугунун бутун сыя атып,
Бугуну кууп кетерсиң,
Бугуну куусаң, жетерсиң,
Мундуу болгон энеңди
Темир кандын шаарына
Тентигип коюп кетерсиң,
Айланайын кулунум,
Айткан сөзүм үнүтпө,
Унутуп коюп сөзүмдү,
Эки энеңди курутпа!

«Жылкы койго жарашкан,
Жылтырган менен шыбагы,

Шыбагынын түбүндө
Уктап жатат солуктап,
Кайберендин улагы.
Колот сайын куру эмес,
Жылып аккан булагы.
Көк шибери көйкөлөт
Сарымсагы жайкалат.
Алабата, күүдүрөк,
Төөнүн жери кең Талас.
Бетеге белден жошулган
Бээнин жери кең Талас.
Жайлоосу жакын жанында,
Жөөнүн жери кең Талас,
Жылтырган, шыбак аралаш.
Койдун жери кең Талас,
Тамашага ылайык,
Тойдун жери кең Талас
Талас өңдүү жер барбы,
Атпай өңдүү эл барбы?!
Ак көрпөсү булгундай,
Аргымагы дулдулдай,
Боз торгою булбулдай,
Чаркы келсе ар адам,
Таласка барып тургандай.
Кара кыяк жылгундай,
Кара кушу туйгундай,
Кадырын билген Таласка
Качып барып тургандай.
Булбулу сайрап таңшыган,
Булагы агып ташыган,
Булбулдун үнүн укканда,
Мундуу пенде жашыган.
Торгою сайрайт чөлүндө,
Бакасы чардайт көлүндө,
Аркар, бөкөн, ак кийик,
Аралашып чөлүндө
Булбулу сайрайт талында.
Төрткүлдүн төмөн жагында
Албан түрдүү жер жемиш
Төрөмдүн тиккен багында,
Алмасы гүлдөп ачылган,
Жемиши жерде чачылган.
Жапан чыккан алма, өрүк,

Талаада толуп көп жатат.
Алма менен өрүктү
Аюулар ойноп жеп жатат.
Айткан сөзүм унутпа,
Арамдардын колунан
Өлүп калып курутпа!

«Кагылайын кулунум,
Бакайдай абам кайда бар?!
Бакайдан саа пайда бар!
Акылы толук, мээси көп,
Абаңдай жандан айла бар.
Байдын уулу эр Бакай
Жакын тууган Манаска,
Барганда, балам, табарсың,
Баатыр Бакай Таласта.
Бакайды тапсаң өлбөйсүң,
Эч жамандык көрбөйсүң.
Абыке, Көбөш арамдын.
Зордугуна көнбөйсүң.
Бактысын баштан чайпалтып,
Ак сакалын жайкалтып,
Сыңарым качан келет деп,
Сыпатын бузбай, нарк айтып.
Күмүш тоодо жаткандыр,
Күйүткө башы баткандыр.
Семетей жетим сен үчүн,
Бакайдын шору каткандыр,
Арамдар кууп салгандыр,
«Жетимим качан келер»— деп,
Ичи толгон армандыр.
Күмүш тоонун оюнан,
Кең-Көл-Ата боюнан,
Эки Кең-Көл чатынан,
Кең Таластын башынан
Арстан Манас баатырдын
Күмбөзүнүн кашынан
Бакайга, балам, барарсың,
Бакайды таап аларсың.
Бакайдан назаат кеп угуп,
Бар малыңды аларсың.
Абыке менен Көбөштү
Айдап жолго саларсың.

7—1538

«Муну мындай таштайын,
Атаңдан калган жоо-жарак,
Ошолордон баштайын.
Атаңдан калган Тайбуурул,
Аны да айтып таштайын.
Атаңдан калган Буурулду,
Айтпасам кантип билесиң?
Алабаш буурул жылкыдан
Канткенде таанып минесиң?
Кыз Сайкал берген Буурулдун
Кызыгын, чунак, айтайын.
Кыз Сайкалдан Манастын
Алганын чунак айтайын.

«Кечээ Текеликтин сеңирде,
Манас менен Сайкалдын
Теминишкен жеринде,
Олжого келген Тайбуурул
Олуя чалдын элинде,
Кыз Сайкал, Манас касташкан
Балакеттүү баатыр кыз
Манас менен басташкан
Сайкалды Манас «алам» деп,
«Албай кантип калам»—деп,
«Эрегишкен эр кызды
Салбар кылып салам»—деп.
Кыз Сайкал менен Манастын
Сайышкан жери—Текелик,
Болот учтуу Сырнайза,
Майышкан жери—Текелик.
Бир-бирине боору ачып.
Кайышкан жери—Текелик.
Акыреттик жар болуп,
Табышкан жери—Текелик.
Айтышып сөзгө жыргашып,
Таанышкан жери—Текелик.
Бирин бири жеңишпей,
Манаска намыс дегизбей,
Акылы артык кыз Сайкал,
Келишкен жери—Текелик.
«Чылбырын куру кетет» деп
Тайбуурулду тартууга,
Беришкен жери—Текелик.

Тайбуурулдун энеси,
Күмүш куйрук, коён жон,
Айтылуу буудан оёндон.
Тайкы жал келген, марал баш.
Мындай жылкы жаралбас.
«Эти көшмөр болсун,— деп,—
Эрки менен толсун» деп,
Кысыр эмди чагында
Кошуп берген энесин.
Кулунунда ээмп, тайда эмген,
Кунан жашта дагы эмген,
Бышты кезде бычтырган,
Жибектен ноктоо сыздырган,
Самындатып жуудуруп,
Дарайы менен жыштырган.
Жалын тарап бөлдүргөн,
Жалтанбас кылып көндүргөн.
«Колу колоо болот» деп,
Колот жерге үйрөткөн.
Алты кулач ала аркан,
Жибектен эшип сүйрөткөн.
«Буту бүдөө болот» деп,
Буйгаал жерде үйрөткөн.
Ээр качкы болот деп,
Бугудан чылбыр сүйрөткөн.
Ачылсын деп аягы,
Аягекке салып түйүлткөн.
Аркардай колун сайылтып,
Адырмакка жүгүрткөн.
«Башы чайкоо болот» деп,
Кайыштан ноктоо каттырган.
Ноктоосуна келтирип,
Бугудан тизгин тактырган.
«Санаама Буурул толду» деп,
Заяпкерге бактырган.
«Урууда мындай болбойт» деп,
Урумдун каны жактырган.
Асемдетип Буурулду,
Абайы үртүк жаптырган.
Ак арпа жесе, аш кылган,
Адырмакка маш кылган.
Буудайды жесе чайнаган,
Бугудай көзү жайнаган.

Келишимдүү маңкайган,
Кен соорусу данкайган,
Ар мүчөсү келишкен,
Кызыл Буурул чаңкайган.
Көкүлү көркөм жайылган
Өркөчү бийик, сээри бас,
Өңкөй буудан биригип,
Айланайын кулунум,
Тайбуурулга даарыбас.

«Сөөлөткө минсе жалтылдап,
Оозунан көбүк бураган,
Бута атымдай аң келсе,
Бура тартпай чураган.
Тайкы жал келген чоң Буурул,
Жарашыктуу сом Буурул.
Аркар шыйрак, кулан жал,
Айбандан туубайт мындай мал.
Кулжа моюн, кен соору,
Элик жаак, аркар төш,
Бар мүчөсү теп-тегиз,
Балбылдаган бото көз,
Боору жазы, сырты түз.
Желгенине жел жетпейт,
Жез темгилдүү Буурулга
Жер үстүнөн мал жетпес.
Жото жилик жонгондой,
Жону бийик коргондой.
Соорусунун үстүнө
Жолум үй батып конгондой.
Кар жилиги каккандай,
Кашка тиши капкандай,
Карчытынын үстүнө
Төшөк салып жаткандай,
Жол жүрүшү чапкандай,
Жүнү тайкы макмалдай.
Жорголотуп кеткени
Чоң байгеге чапкандай.
Азуусун кайра сайгандай,
Ар мүчөсү тайгандай.
Жал-куйругу жалтылдайт
Асаба желек жайгандай.
Кара тили бүлөөдөй,

Жөн желгени сүрөөдөй,
 Кулактары куйгандай,
 Туу чокусу кумгандай,
 Сопол куйрук, сом туяк
 Жел-куюндан туугандай.
 Сыпаты башка жылкыдан,
 Сыртына гартып суугандай.
 Жоон саны бир кучак,
 Чакмак эти чарадай,
 Сынын көргөн таңданып,
 Өтө алчуу эмес карабай,
 Чапса кетет закымдай,
 Чаткаягы колоттой.
 Төрт туягы сом темир,
 Сомдоп койгон болоттой.
 Семиргени сүмбөдөй,
 Секиргени бүргөдөй.
 Бастырса кетет даңданып,
 Башын чайкап шаңданып,
 Карап калат Бууданды
 Калктын баары таңданып.
 Астынкы эрдин албайтып,
 Үстүнкү эрдин далбайтып,
 Тиш чыгарган сай салып,
 Азуусун сайып, аркайткан.
 «Айбандан мындай болбойт»—деп,
 Ак сакалдар нарк айткан.
 «Жаралбайт мындай Буурул»
 —деп,
 Жалпы кыргыз калк айткан.
 Алтымыш асый болгончо,
 Азуусун сөйкөп карыбас,
 Абыке, Көбөш арытса,
 Арамдар такыр жарыбас!
 Айланайын кулупум,
 Бактына бүткөн Буурул ат,
 Буурулунду мингенде,
 Касындын көөнү куурулат.

«Эми атандан калган сегиз мүлк,
 Жоо-жарагы тегиз мүлк,
 Мүлкүндүн жайын айтайын.

Пил терсин каптаган,
 Сары желим чаптаган,
 Чымын тийсе «чынк» эткен,
 Чертип койсо «дынк» эткен,
 Камчы менен чапканда,
 Койчагырдай «зынк» эткен,
 Жылкы тийип, куш салса,
 Атаңдан калган доолбас
 Жакып кандын колунда.
 Алуучу болсон, мүлк ошол!

«Түбү кытай кырымы,
 Келтирип чебер жасаган,
 Кемтиги жок кылымы,
 Сыртын көкжал өгөгөн,
 Сыртына күмүш бөлөгөн,
 Кароолуна келтирип,
 Калкайтып алтын чөгөргөн,
 Сайын салып келтирген,
 Аткан жоосун өлтүргөн,
 Кундагын сырга сырдаткан,
 Көргөн жанга сындаткан,
 «Таңуусу бекем болсун» деп,
 Сары алтын зымдан чырмапкан.
 Баскан жерде «даңк» эткен,
 Машаадан мурун «тарс» эткен,
 Түтүндөн мурун ок жеткен,
 Ажалдан мурун жан кеткен,
 Ыраакы, жуук ылгабас,
 Болоттон соккон Аккелте.
 Ойноп атса, очогор,
 Чындап атса, замбирек,
 Туруп атса, койчагыр,
 Жакын атса, жазайыл,
 Атаңдан калган Аккелте,
 Айтып айтпай не керек,
 Асынып жүрсө Аккелте,
 Айдалынын көркү эле,
 Кара башка күн түшсө,
 Калаалуу коргон берк эле,
 Көр Көбөштүн колунда.
 Алуучу болсон мүлк ошол!

«Саратанда кыйдырган,
Салкын жерге жыйдырган,
Тутам жерин кырдаткан,
Тутам жерин сырдаткан,
Кара болот, бөрү тил,
Тийген жерин ырбаткан,
«Колдон тайып кетет» — деп,
Кош бүлдүргө тактырган
Кол көтөргүс Сырнайза
Кокондун беги жактырган.
Кыйгагын кынап келтирип,
Тарамыш менен каптаган,
Сары желим менен чаптаган,
Сандыргасын келтирип,
Сан кыргызы мактаган
«Колго жылуу болсун» — деп,
Кой макмал менен каптаган,
Кыйындарга сындаткан,
«Көзгө сүрдүү болсун» — деп,
Колоодон шакек чырмааткан,
Сапарда тийип пайдасы,
Сан кыргызды жыргаткан,
Кара курчтан тык кылган,
Тыгын өткүр курч кылган
Атандан калган Сырнайза,
Тийген жери чыр найза
Абыкенин колунда.
Алуучу болсоң, мүлк ошол!

«Алтымыш ирик таңдатып,
Орто Кең-Кол жайлатып,
Келишимдүү семиртип,
Кербендерге айдатып,
Ак була сатып алдырган,
Аколпокко салдырган,
Келишимдүү бурдурган,
Келеби менен урдурган,
Ортосуна буланын,
Коргошун өгөп тундурган,
Атагы олпок Акчопкут
Асем менен кылдырган,
Энекең кашкөй башында,
Арууке сиңдим кашымда,

Шырыгына чыдабай,
Келиндер качкан безилдеп,
Колдору жадап оюлуп,
«Каныкей кылды кесир» — деп,
Ойлосом кетпейт эсимден,
Оймоктун баары тешилген,
Келишимдүү керме каш,
Келиндин баары жадаган,
Кызыл көйнөк, кымча бел,
Кыздын баары жадаган,
Уруудан чыккан жез оймок,
Уздун баары жадаган,
Каранын огун кайтарган,
Барандын огун майтарган,
Болоттон найза өтпөгөн,
Олпоктор бого жетпеген
(Атаң Манас кийгенде,
Кандай адам бет келген!),
Атандан калган Аголпок
Көр Көбөштүн колунда,
Кагылайын кулунум,
Алуучу болсоң, мүлк ошол!

«Көмүрүнө чыдабай,
Көп токойлор жоюлган,
Сугатына чыдабай,
Суук булак соолгон,
Өгөөсүнө чыдабай,
Элүү шекит ноюган,
Кылып берген устага,
Кырк кулундуу бээ берген,
Алып келип тартканда,
Ботолуу эчен төө берген,
Бөлөкбайга кылдырган,
Чапкан жерин сындырган,
Күмүш менен актаткан,
Көргөн жанга мактаткан,
Күркүрөнүп күндө чарк,
Бүлөөсүнө бүлөгөн
Атандан калган Айбалта,
Эшик эндүү чоң балта,
Абыке кулдун колунда.
О, балам, алуучу болсоң, мүлк ошол!

«Чагарак алтын сомдогон,
Чапкан жоосу оңбогон,
Ак албарстан кураган,
Алты ай бүтүн чыңаган,
Кылымын жакшы келтирип,
Кынга салып кынаган.
«Кыйбатын берип алам» деп,
Урумдун каны сураган,
«Жарасы оор болсун» деп,
Сары заарга сугарган,
Пилдин сөөгүн сап кылган,
Сары алтындан кап кылган,
Ак тасмадан ийлетип,
Бүлдүргөсүн тактырган,
Балдагын алтын чоң кылган,
Баарысын тегиз сом кылган,
Шиберге койсо өрт кеткен,
Шилтегени мүрт кеткен,
Түн ичинде суурса,
Өрттөй болуп кызарган,
Шилтегенде душманга
Аркан бою узарган,
Алып келип тартканга
Кырк ботолуу төө берген,
Он кулундуу бээ берген,
Балдагы алтын Агалбарс
Көбөш көрдүн колунда.
О, балам, алуучу болсоң мүлк ошол!

«Анжыянды чалдырган,
Алма кабык алдырган,
Отуз теке терисин,
Жыдытып жүнүн алдырган,
Чоң челекке салдырып,
Малмасын мыктап кандырган,
Ашаткысын кандырган,
Малмага беш ай жаткырган,
«Ийи өтүп кетет» — деп,
Башына туруп бактырган,
(Муну кылган эненди
Баатыр Кошой жактырган),
Аябай тандап боёктон,

Сапсары кылып боёткон,
Темир кандын Каныкей
Коймакмал менен ичтеген,
Тиштегени Жезбилек —
Кан Бакайдын келини
Коно жатып тиштеген,
Жылан боор бүктүргөн,
Жымырайтып тиктирген
Же кайыганы билинбейт,
Же сайылганы билинбейт,
Ийненин өткөн изи жок,
Бычактын тийген мизи жок,
Багалегин кайырган,
Басма кылып сайдырган,
Мылтык атса, ок өтпөс.
Отко салса, чок өтпөс,
Тартып койсо, чоюлган,
Көё берсе, жыйылган,
«Кандагай» деп аталган,
Муну кылган Каныкей
Кан Кошойдон бата алган,
Атандан калган кандагай
Абыкенин колунда.
О, балам, алуучу болсоң, мүлк ошол!

«Кагылайын кулунум,
Барганда баарын көрөрсүн,
Атандын көрүп күмбөзүн,
Көзүндүн жашын төгөрсүн.
Чоң атаң Жакып баш болуп,
Абыке, Көбөш кас болуп,
Эжелден душман өзүнө,
Байкабастан жаш жетим,
Жалган сөзгө ынанып,
Келтирбе зыян өзүнө.
Эң оболу жолуккун,
Кан Бакайдын өзүнө,
Эмне десе абакен,
Ишенгин, балам, сөзүнө!
Эсен барып, кулунум,
Эсен келгин өзүмө!..»

Каныкей минтип кеп айтат,
 Бардыгын толук эп айтат.
 «Касиеттүү Манаска
 Тапшырдым, балам» — деп айтат,
 Актулпарды мингизип,
 Ақ темир соот кийгизип,
 Жолдун баарын жат айтып,
 «Жолун ач» деп бата айтып,
 Жаштыгына баланын
 Көңүлү токсон бөлүнүп,
 «Кандай заман болот» деп,
 Көзүнүн жашы төгүлүп,
 Кыйла түркүн ой менен,
 Кырк кабырга сөгүлүп,
 Мойнунан бекем кучактап,
 «Аман болгун, чунак» — деп,
 Жаш баладай бышактап,
 Коштошкондо Каныкей
 Калаалуу Букар зар ыйлайт,
 Калайыктын баары ыйлайт,
 Таятасы Темир кан
 Букардын мыкты каны ыйлайт,
 Ушунча журттун баары ыйлайт,
 «Эр жалгызы шер эле,
 Атактуу Манас баатырдан
 Белек калган эр эле.

Аркасында тууган жок,
 Өзү жалгыз неме эле.
 Өлбөй, житпей, бул жетим
 Аман жүрсүн деги эле!».
 Деп ошентип кол жайып,
 Калаалуу Букар зыркурап,
 Кары-жашы чуркурап,
 Каныкей менен Чыйырды
 Катар туруп буркурап,
 Баары бата бергенде,
 «Тулпарды минген турчуу
 эмес,
 Тууганга жетпей тынчуу эмес.
 Кош, апаке, берекем!
 Манасты тапкан энекем!
 Айланайын элимден,
 Адашып калган мен экен!».
 Деп, ошентип, Семетей
 Гаарчын учкан эмедей,
 Аттан ыргып бүгүлүп,
 Бардыгына жүгүнүп,
 Кош айтышып кол берди,
 «Аман бол Букар эли» деп,
 Актулпарга жол берди!..
 Муну мындай таштайлык,
 Семетейдин элине
 Келтенинен баштайлык.

СЕМЕТЕЙДИН ТАЛАСҚА БИРИНЧИ КЕЛИШИ

Боз мунарык керүүнүн
Бою менен кыдырып,
Сыр-Дайра кечип жол тартып,
Ашуу ашып, таш басып,
Бөөт-бөөт бел көрүп,
Бөксөлүү эчен жер көрүп,
Ичке талдап сыдырып,
Чыйырчык, Салар — эки суу
Бою менен кыдырып
Актулпарды чалдырбай.
Жатып уйку кандырбай,
Эски Ташкен, Чалдыбар,
Эңкейип жетим басты эле,
Казы-Курттун чоң талаа,
Ал талаага келгенде,
Жер соорусун көрдү эле,
Адырында аркар бар,
Тектиринде теке бар.
Адырдан жылаан сойлогон,

Түз талаасын карасаң,
Куйрук, жал жок куландар
Кунан чаап ойногон,
Энеси качкан жол менен,
Эрикпей жетим басты эле.
Түз, кара чөл, үйгөн кум,
Чымчып жээр чөбү жок,
«Чык» этип коёр суусу жок,
Эн талаа, күйгөн кум,
Эрикпей жетим басты эле.
Кайыпчынын Кара-Үнкүр,
Кара-Үнкүргө тартты эле.
Актулпарды чалдырды,
Кайыпчынын үнкүргө
Жатып уйку кандырды..

Кайран энем Каныкей
Дүнүйөнү чачканда,
Таластан жөө качканда,

Айла таппай баткан жер,
Берен энем Каныкей
Алты күнгө корголоп,
Жанды багып жаткан жер.
Көз жашы тийген жерине,
Карагат өнүп чайлаган.
Энем баскан жерине
Жийдеси бышып жайнаган.
Бу белгини көргөндө,
Жетимдин ичи кайнаган.
Абасы Бакай элтендеп,
Жетимди издеп келген жер.
Алты аркар, төрт кулжа
Абасы атып берген жер.
Азыктын баарын шай кылып,
Ал кургур, арбагын сыйлап Манастын
Темир канга тентитип,
Караканга качырап,
Эки чанач сүт берип,
Эки семиз күч берип,
Боз борук атап кан Бакай
Белгиге малды сойгон жер.
Жетимиште Чыйырды
Баса жатып тойгон жер.
Ошол жерге келгенде,
Тынч ала албай чочунуп,
Ат бороюн сыдырып,
Энеси келген жол менен,
Эрикпей жетим кыдырып,
Ээр белдей белестин
Эченин катар ашты эле,
Эчен дөбө, эчен сай
Эрикпестен басты эле.
Жээк жолдон сыдырып,
Бөксө менен кыдырып,
Олуя-Ата келгенде,
Он кол жагын караса,
Мунарыктуу чоң белес,
Өзөнчө кайкаң көрүнөт.
Ошол жерди көргөндө,
Көрүп турган жетимдин
Көңүлү жаман бөлүнөт.
Эңкейип көрсө көк чалкак,

Таластын ичи көрүнөт.
Чыдай албай жетимдин,
Көзүнүн жашы төгүлөт...

Жылгындуу Кең-Кол, чоң Талас—
Жер соорусу турбайбы,
Муну жердеген адам тунбайбы?
Адыр-адыр бел экен,
Бөлүнгөн эчен төр экен,
Бөлөкчө бейиш жер экен!
Кең Таластын чоң өзөн
Жаткан экен чалкайып.
Эчкиликтин Кара-Зоо,
Көктү тиреп каркайып,
Адырдан аркар куюлуп,
Адырдын чөбү суюлуп,
Будурдан бугу куюлуп,
Будурдун чөбү суюлуп,
Тектирден теке камалып,
Текенин жүнү сабалып,
Көрүүдөн кийик токтотуп,
Текеси жүздөн топтошуп,
Жаткан экен кең Талас!
Тоолорунда улары,
Токоюнда чынары.
Кең Таластын оюна,
Эчтемесин аябай,
Берген экен кудайы!
Оролуп чөптөн жүрө албайт
Бугу, марал, улагы.
Эңкейген жери будурмак—
Үч-Кошойдун бөксөсү.
Өлгөнүнчө жазылбайт
Көрбөгөн жандын өктөсү.

Адыр-адыр бөлүнөт,
Алыстан караан көрүнөт.
Адырга жаны барганда,
Ар жакка көзүн салганда,
Адырмактуу белестен
Эски жүнү булайып,
Кош кулагы чунайып,
Улуп чыкты Кумайык.

Жерге салаңдаган тили бар,
 Үч кубулган үнү бар,
 Азуулардан бир бөлөк
 Кумайыктын түрү бар.
 Арстан көргөн эмедей,
 Элтең этти Семетей.
 Пенде даабас сүрү бар,
 Анда-мында улуса,
 Киши укпаган үнү бар.
 Бөксө менен бөгүлүп,
 Бөгүп келди Кумайык.
 Көздүн жашын иргелтип,
 Төгүп келди Кумайык.
 Көрүшкөнү жетимге
 Сыйлап келди Кумайык.
 Сагынган Манас келгенсип,
 Ыйлап келди Кумайык.
 Үч-Кошойду жээктеп,
 Кең Таласты тээктеп,
 Үрүл жүргөн кези экен.
 Айтайын десе тили жок,
 «Семетейим келет» деп,
 Билип жүргөн кези экен.
 Суур улап тоюптур,
 Тектирдеги текени
 Үйрү менен жоюптур.
 Манастан калган жетимди
 Он эки жыл күйүптүр.
 Абыке, Көбөш арамдан
 Артык кордук көрүптүр.
 Семетейди көргөндө,
 Ашкере кудай бергенде,
 Кумайыкты караса,
 Мойнунда алтын каргы бар,
 Каныкей айткан белги бар...

«Атамдан калган Кумайык
 Аюудан кайра тартпаган,
 Жолборстон мизи кайтпаган,
 Тиштегенин бүлдүргөн,
 Агыткан ээсин күлдүргөн,
 Кырааны калкка сынаакы,

Атамдан калган мұрапы», —
 Деп, ошентип, Семетей
 Боз кесе салып мойнуна,
 Кумайыкты кучактап
 Башын тыгып койнуна:
 «Айланайын Кумайык,
 Темир кандын шаарына
 Тентип кеткен — мен байкуш.
 Манас шерден айрылып,
 Тентиреп жүргөн — сен байкуш.
 Каракандын шаарына
 Кара кылар тууган жок
 Качып кеткен — мен байкуш.
 Кан Манастан айрылып,
 Кашкулак издеп талаадан,
 Каңгырып калган — сен байкуш.
 Атамдан калган — мен карып,
 Талаалап жүргөн — сен карып».

Кумайыкты көргөндө
 Манастан калган жетим кул
 Манасты көргөн эмедей,
 Көңүлү кетип бөлүнүп,
 Көзүнүн жашы төгүлүп,
 Атасы Манас тирилип,
 Алдына келген эмедей,
 Ангырап ыйлап кучактап,
 Алек бир болду Семетей.
 Кумайык улуйт ангырап,
 Семетей ыйлайт заңгырап.
 Кумайык менен көрүшүп,
 Семетей адамдан бетер өбүшүп:
 «Экөөбүз көргөн ызаны
 Кудайым башка салбасын,
 Ээй, айланайын Кумайык,
 Ичинде кегин калбасын!».
 Деп, ошентип, Семетей
 Кумайыкты жетелеп,
 Барар жагын төтөлөп,
 Барбайып карап турганда,
 Кула чолок кайып бээ
 Келе калды жанына.
 Энеси Каныш айткандай,

Айтуяк чалып жолуна,
Кумайыкты тойгузду
Кула бээнин канына.

Андан ары караса,
Жерине көзү тараза,
Жашаган айкөл Манасы,
Мына бул экен Таласы.
Аргын, кыргыз ой тартып,
Конуп жаткан жери экен.
Таң-тамаша бир кезде
Болуп жаткан жер экен.
Кара эгинден күрүч көп,
Калайынан күмүш көп,
Чабагынан түрлү көп,
Боз коёндон түлкү көп,—
Жер мыктысы турбайбы,
Жердеген адам тунбайбы?!
Ушундай жерин билбесе,
Жетимди кудай урбайбы?!
Таластын суусу ташыптыр,
Таш башынан ашыптыр.
Түбүнөн ташы калдырап,
Үстүнөн көбүк жалбырап,
Актарылып, сөгүлүп,
Төө өркөчтөп төгүлүп,
Төмөн жагын карасаң,
Жаткан экен ченемениз
Төрт дайрадай көрүнүп.
Аккан суудан кайтпаган,
Ажалдан кылчак тартпаган,
Атасын тарткан эр Семен
Актулпарын чуратып,
Жардын башын уратып,
Жайнаган сууга кирди эле,
Колдогону кырк чилтен
Колтугунан алыптыр.
Кара чаар кабылан
Капталында чамынып,
Чолок куйрук, көк жалы
Жандай салып камынып,
Кошо колдоп алыптыр.

Он жагына караса,
Ай сарала ат минген,
Кыл куйругун чарт түйгөн,
Узун бойлуу, кең далы,
Ары балбан, ары шер,
Зорлугу тоонун теиндей,
Кезиккенди жегидей,
Сары жаргак шым кийген,
Түпөгү жок найза алган,
Жалаң кылыч байланган,
Чекири жок, кой көздүү,
Сепкили жок, ак жүздүү,
Алтын кемер курчанган,
Айдай бетин нур чалган,
Какандан өлгөн Алмамбет
Манастан калган жетимди
«Ой, бала, мындай тарткын!»
—деп,
Жылоосунан алыптыр.

Сол жагына караса,
Көк рапыс тон кийген,
Көгала сындуу ат минген,
Ач айкырык, куу сүрөөн,
Алышса, арстандын тиши өтпөгөн,
Чабышса, кишинин алы жетпеген,
Астыга салса, ак жолтой,
Атыша чыкса, сан колдой,
Найза кармап, топ бузган,
Алышкан жоодо окко учкан,
Акбалта кандын баласы,
Кыраандардын сарасы
«Мындай тарт» деп кыйкырып,
Чубакем колдоп калыптыр.
Бер жагына караса,
Орто бойлуу кең далы,
Жыйырма бирде убагы,
Алтымыштын артыгы,
Кырк чоронун кыйыны,
Теке жоомарт ат минип,
Темирдей көпкөк тон кийип,
Жеткилен белин курчаган,
Жети түмөн кол келсе,

Желбегей кирип кой салган,
Кара болот кыргагы,
Кабылан Манас Сыргагы
«Ишим, бери бастыр!»—деп,
Калмактан өлгөн эр Сыргак
Бул да сүрөп калыптыр.

Анын артын караса,
Карткүрөң өңдүү ат минген
Ок өтпөс тандап тон кийген,
Кылмышы жок жөн жүргөн,
Жетимиш түркүн тил билген,
Адамзаттын үндөшү,
Таалайлуу Манас көк жалдын
Талыкпаган тилмечи,
Кара чокко айдаса,
Калмак тилин билчүүсү,
Кызыл окко айдаса,
Кытай тилин билчүүсү,
Солоон, Шибе эки уруу,
Анын тилин билчүүсү,
Капталынан Ажыбай,
«Жетим кул, коркпой кечкин.— деп,—
Аман болсоң, кулунум,
Муратына жеткин!»—деп,
Карткүрөң менен булкунтуп,
Эри өлгөндөй жулкунтуп,
Кан Манастын Ажыбай
Ат сооруп алыптыр.
Таң билбеймин, чын болсо,
Кадимкидей көрүнүп,
Баатырлардын баарысы
Жабалактап калыптыр.

Андан ары караса,
Аккула тулпар ат минип,
Аколпоктой тон кийип,
Майлаган буудай жүздөнүп,
Күүгүм туман көздөнүп,
Астын сала бергенде,
Ажыдаардын түрү бар,
Аркасынан карасан,
Алты миң эрдин сүрү бар,

Күпүлдөгөн үнү бар,
Айың менен күнүңдүн
Жарыгынан бүткөндөй,
Ай алдында булуттун,
Салкынынан бүткөндөй,
Аңырайган капчалдын
Алкымынан бүткөндөй,
Алтын менен күмүштүн
Ширөөсүнөн бүткөндөй,
Асман менен жериндин
Тирөөсүнөн бүткөндөй,
Калдайып турган кара жер
Айкөл Манас көк жалга,
Жердигинен түткөндөй,
Атышка кирип баргандай,
Айбаттанып бакырып,
Манастап ураан чакырып,
«Жетилип келген жетимим,
Жерден колдоп аламын,
Ар качан көзүм саламын».
Деп, ошентип, шер Манас
Жаңырыкты салыптыр,
Жандап жүрүп калыптыр...

Андан ары караса,
Түгөнгөн тоонун урчукта,
Дүмпүйүп жаткан тумшукта,
Кара жолдун үстүндө,
Заңкайып күмбөз көрүндү.
Ак күмбөздү көргөндө,
Көңүлү санга бөлүндү,
Көзүнүн жашы төгүлдү.
Көзү кетти алактап,
Мууну бошоп шалактап.
Алтын жаак айбалта,
Уңгусу алтын сай болот,
Ач бөйрөккө таянып:
«Атакем—менин бейишим,
Алдымда турат бейитиң.
Он эки пирге кол берген,
Ойронум, атам, өлдүңбү?!
Он экиге чыкканда
Оролуп араң келдимби?!

Айтуяк чалып жолуна,
Кумайыкты тойгузду
Кула бээнин канына.

Андан ары караса,
Жерине көзү тараза,
Жашаган айкөл Манасы,
Мына бул экен Таласы.
Аргын, кыргыз ой тартып,
Конуп жаткан жери экен.
Таң-тамаша бир кезде
Болуп жаткан жер экен.
Кара эгинден күрүч көп,
Калайынан күмүш көп,
Чабагынан түрлү көп,
Боз коёндон түлкү көп,—
Жер мыктысы турбайбы,
Жердеген адам тунбайбы?!
Ушундай жерин билбесе,
Жетимди кудай урбайбы?!
Таластын суусу ташыптыр,
Таш башынан ашыптыр.
Түбүнөн ташы калдырап,
Үстүнөн көбүк жалбырап,
Антарылып, сөгүлүп,
Төө өркөчтөп төгүлүп,
Төмөн жагын карасаң,
Жаткан экен ченемсиз
Төрт дайрадай көрүнүп.
Аккан суудан кайтпаган,
Ажалдан кылчак тартпаган,
Атасын тарткан эр Семен
Актулпарын чуратып,
Жардын башын уратып,
Жайнаган сууга кирди эле,
Колдогону кырк чилтен
Колтугунан алыптыр.
Кара чаар кабылан
Капталыңда чамынып,
Чолок куйрук, көк жалы
Жандай салып камынып,
Кошо колдоп алыптыр.

Он жагына караса,
Ай сарала ат минген,
Кыл куйругун чарт түйгөн,
Узун бойлуу, кең далы,
Ары балбан, ары шер,
Зорлугу тоонун тениндей,
Кезиккенди жегидей,
Сары жаргак шым кийген,
Түпөгү жок найза алган,
Жалаң кылыч байланган,
Чекири жок, кой көздүү,
Сепкили жок, ак жүздүү,
Алтын кемер курчанган,
Айдай бетин нур чалган,
Какандан өлгөн Алмамбет
Манастан калган «жетимди
«Ой, бала, мындай тарткын!»
—деп,
Жылоосунан алыптыр.

Сол жагына караса,
Көк рапыс тон кийген,
Көгала сындуу ат минген,
Ач айкырык, куу сүрөөн,
Алышса, арстандын тиши өтпөгөн,
Чабышса, кишинин алы жетпеген,
Астыга салса, ак жолтой,
Атыша чыкса, сан колдой,
Найза кармап, топ бузган,
Алышкан жоодо окко учкан,
Акбалта кандын баласы,
Кыраандардын сарасы
«Мындай тарт» деп кыйкырып,
Чубакем колдоп калыптыр.
Бер жагына караса,
Орто бойлуу кең далы,
Жыйырма бирде убагы,
Алтымыштын артыгы,
Кырк чоронун кыйыны,
Теке жоомарт ат минип,
Темирдей көпкөк тон кийип,
Жеткилен белин курчаган,
Жети түмөн кол келсе,

Желбегей кирип кой салган,
Кара болот кыргагы,
Кабылан Манас Сыргагы
«Ишим, бери бастыр!»—деп,
Калмактан өлгөн эр Сыргак
Бул да сүрөп калыптыр.

Анын артын караса,
Карткүрөң өңдүү ат минген
Ок өтпөс тандап тон кийген,
Кылмышы жок жөн жүргөн,
Жетимиш түркүн тил билген,
Адамзаттын үндөшү,
Таалайлуу Манас көк жалдын
Талыкпаган тилмечи,
Кара чокко айдаса,
Калмак тилин билчүүсү,
Кызыл окко айдаса,
Кытай тилин билчүүсү,
Солоон, Шибө эки уруу,
Анын тилин билчүүсү,
Капталынан Ажыбай,
«Жетим кул, коркпой кечкин,— деп,—
Аман болсон, кулунум,
Муратыңа жеткин!»—деп,
Карткүрөң менен булкунтуп,
Эри өлгөндөй жулкунтуп,
Кан Манастын Ажыбай
Ат сооруп алыптыр.
Таң билбеймин, чын болсо,
Кадимкидей көрүнүп,
Баатырлардын баарысы
Жабалактап калыптыр.

Андан ары караса,
Аккула тулпар ат минип,
Аколпоктой тон кийип,
Майлаган буудай жүздөнүп,
Күүгүм туман көздөнүп,
Астын сала бергенде,
Ажыдаардын түрү бар,
Аркасынан карасаң,
Алты миң эрдин сүрү бар,

Күпүлдөгөн үнү бар,
Айың менен күнүңдүн
Жарыгынан бүткөндөй,
Ай алдында булуттун,
Салкынынан бүткөндөй,
Аңырайган капчалдын
Алкымынан бүткөндөй,
Алтын менен күмүштүн
Ширөөсүнөн бүткөндөй,
Асман менен жериндин
Тирөөсүнөн бүткөндөй,
Калдайып турган кара жер
Айкөл Манас көк жалга,
Жердигинен түткөндөй,
Атышка кирип баргандай,
Айбаттанып бакырып,
Манастап ураан чакырып,
«Жетилип келген жетимим,
Жерден колдоп аламын,
Ар качан көзүм саламын».
Деп, ошентип, шер Манас
Жаңырыкты салыптыр,
Жандап жүрүп калыптыр...

Андан ары караса,
Түгөнгөн тоонун урчукта,
Дүмпүйүп жаткан тумшукта,
Кара жолдун үстүндө,
Заңкайып күмбөз көрүндү.
Ак күмбөздү көргөндө,
Көнүлү санга бөлүндү,
Көзүнүн жашы төгүлдү.
Көзү кетти алактап,
Мууну бошоп шалактап.
Алтын жаак айбалта,
Уңгусу алтын сай болот,
Ач бөйрөккө таянып:
«Атакем—менин бейишим,
Алдымда турат бейитин.
Он эки бирге кол берген,
Ойронум, атам, өлдүңбү?!
Он экиге чыкканда
Оролуп араң келдимби?!

Ак марал айдап уй кылган,
 Алышкан жоону буй кулган,
 Арстаным, атам, өлдүңбү?!
 Алыска тентип чонойгон,
 Ары жок жетим келдимби?!
 Эки суунун куюлуш,
 Дайрасындай кан атам!
 Эки тоонун урунуш,
 Зоокасындай кан атам!
 Күмбөзүң сарай коргончо,
 Жалгызың келди өкүрүп,
 Күйгүлтүк атам, ойгончу!
 Кан Букардын шаарына,
 Качып кетип чонойгон,
 Мендей шордуу бар бекен?!
 Ишимди кудай оңдочу,
 Көк жалым—атам, колдочу!
 Таңкы сары жылдыздай,
 Колдош болуп барбадым!
 Өзүңдөн таалим үйрөнүп,
 Жолдош болуп калбадым!
 Жетимдик тартып өлбөдүм,
 Жеткилең жүзүн көрбөдүм!
 Чөптүн башын силкинтип,
 Желдей бир байкуш бар бекен,
 Атанын жүзүн көрбөгөн
 Мендей бир байкуш бар бекен?!
 Кабылан атам, өлбөй кал,
 Жалгызың жетим калбай кал!
 Атам Манас бар болуп,
 Актуллар оозун бурбадым,
 Өзүңдүн көзүң өткөндө
 Өксөгөн элдин ичинде
 Кызматында турбадым!
 Тентип келип күн көргөн,
 Мендей шордуу бар бекен?!
 Дыдаарын мага көргөзбөй,
 Кан атам, ушинтип өлчү жан бекен?!
 Кабылан эрдин жалгызы,
 Качып жүрөр жөн барбы?!
 Кагылайын атаке,
 Кошулушуп жатууга
 Колтугунда көр барбы!»

Дөп, ошентип, Семетей
 Арманын айтып бакырып,
 «Атакелеп» чакырып,
 Ысмайылдын Сырнайза
 Атасынын күмбөзгө
 Босогого урду эле.
 Сырнайзаны таянып,
 Атакелеп турду эле.
 Бала минтип турганда,
 Кайың ыйлап, тал ыйлап,
 Караган жандын баары ыйлап,
 Көңүлү эчен бөлүнүп,
 Күмбөздүн ичи дүңгүрөп,
 Эчен белги көрүнүп,
 Күмбөз ичи күүлөнөт,
 Өзүнөн өзү сүйлөнөт.
 Каныкей жесир кеп айткан:
 «Чындап кудай берерде,
 Назарын сага саларда,
 Айтканым жалган болбосо,
 Аныктап атаң колдосо,
 Күмбөздүн ичи күңгүрөйт,
 Белгилери дүңгүрөйт.
 «Ошол белги бар болсо,
 Алты арамга бар» деген.
 «Атаңдан калган мүлктөрдү
 Көрүнөө барып ал» деген.
 «Кулунум, ошо белги жок
 болсо,
 Ар жакка барбай кайта кел!
 Белги бербей койду, деп—
 Беренин энекене айта кел!»
 «Энемдин ошол айтканы
 Жалган эмес, чын экен.
 Ыраазымың атама,
 Ыракмат айтам апама!».
 Дөп, ошентип, Семетей
 Андан ары караса,
 Жаңырыктын жар кыя,
 Жалгыз малдын чубама,
 Чубамада серендеп,
 Эки жагын элендеп,
 Көкчологун камчылап,

Көзүнүн жашы тамчылап,
 Төө кайтарып телпилдеп,
 Куу сакалы селкилдеп,
 Жүргөн эле эр Бакай
 «Жетимди кудай берсин»—деп,
 Жетиминин келерин
 Төөлөрү чиркин билиптир.
 Жанырыктын жар кыя,
 Жарыша чаап ойсулдар
 Жапа тырмак кириптир.
 Семетей көздөй зыркырап,
 «Айтайын» десе тили жок,
 Баары бирдей чуркурап.
 Асый тайлак, тай тайлак,
 Баары чуркап тайтандап,
 Чуудалары бөлүнүп,
 Көз жаштары төгүлүп,
 Тегеректеп буркурап,
 Шорго үйүлгөн эмедей,
 Жетимди жыттайт буркурап.
 Төөлөрдүн ары четинде,
 Астында аты арыган,
 Өзү жаман карыган,
 Он эки мүчө, сексен сөөк,
 Токтоно албай дирилдеп,
 Көзүнөн шоро тамчылап,
 Көкүрөгү кирилдеп,
 Моюн сөөгү узарып,
 Кузгундай көзү кызарып,
 Төө кайтарып кар болуп,
 Төрөнүн уулу чунакты
 Бир көрүүгө зар болуп,
 Кайраң Бакай карыя
 Акылы элге дарыя
 Жал куйруктан айрылган
 Көкчологун темниип,
 Көзүнүн жашы себилип,
 «Бозбуурасы кайда» деп,
 Карап чыкты серендеп,
 Төөнүн баарын токмоктоп,
 Сабап чыкты элендеп.
 «Адыр-адыр жыйылгыр,
 Чымын тийип кырылгыр!»

Жетимимди көргөнсүп,
 Тизелери бүгүлүп,
 Жаканы көздөй жүгүрүп,
 Быйыл жаканын чөбүн
 чалбаган,
 Түзөндөн сугат албаган,
 «Кайда кетти, далай төө,
 Кайда кетти Желмаян?» —
 Ай талаада өкүрүп,
 Арам өлмөк экемин.
 Кара малга ээ болбой,
 Белде калмак экемин.
 Көөдөнүмдү жашырбай,
 Мен жерде калмак экемин.
 Кордукту, Бакай, көрбөй кал,
 Муунум кеткен чагымда
 Төө кайтарып кор болдум,
 Мындайды пендесине бербей кал!
 Же Ала-Тоодой барбайып,
 Жыйнап турган кезимде,
 Анда өлбөй не болдум?!
 Каарыма тийгенди,
 Камап турган кезимде,
 Темнише келгенди,
 Сабап турган кезимде,
 Көп кайраттын барында,
 Көк жалым аман чагында,
 Мында өлбөй не болдум?!
 Жердин үстүн кырандай
 Чалып турган кезимде,
 Кармашканды талкалап,
 Алып турган кезимде,—
 Мында өлбөй не болдум?!
 Жетимден кабар келбесе,
 Кайсыга жүрөм каралап,
 Алты арамга кул болуп,
 Алыста жүрөм сагалап.
 Жетимден күдөр үзүлсө,
 Темтендетпей Бакайды,
 Теңизим Манас, ала жат!».

Ал ангыча болбостон,
 Семетей көзгө көрүндү.

Тааный албай таң болуп,
Көнүлү нечен бөлүндү.
Бир караса, баланың,
Бозум өндүү сыягы.
Бир караса, абайлап,
Шер өндөндү кыябы.
Дагы имерип караса,
Жерин душман чалгансыйт.
Кайра имерип караса,
Манас келип калгансыйт.
«Таптаган бейм бозумду,
Каныкей байкуш кыраакым?!
Семетей келип калган бейм,
Манастан калган мурапым?!
Семетейби, башкабы?
Төлгөнү бүгүн салайын,
Ошол жетим чын келсе,
Эрдигин сынап алайын!
Тартты бекен Манасты,
Шердигин сынап алайын!».
Деп ошондо шер Бакай,
Түбү менен теректи
Жерден жулуп алганы,
Айкырыгы баш жарып,
Качырып кирип барганы...

Анда Семен солк этпей,
Атасындай зоңкоюп,
Тизгин тартып шукшура,
Күлүмсүрөп болпоюп,
Саламын айта салганы...
Анда Бакай кеп айтат,
Абай менен бек айтат:
«Балам, урааның ким, дайның ким?
Уругуң ким, айлың ким?
Кай уруктан болосун?
Тил билбеген индис бар,
Он эки уруу кыргыз бар.
Балам, кай уруктан болосун?
Тукумуң ким, дайның ким?
Балам, туура чыккан айлың ким?
Балам, киндигиң кескен жериң ким?
Балам, өнүп-өскөн элиң ким?»

Атың чарчап ыргайдай,
Өзүң чарчап торгойдой,
Алыстан келген баламсың.
Балам, кайда барасың?
Жатуучу элем жабыркап,
Жалгыз адам көрбөстөн.
Алды каткан Бакайдын
Көргөн күнү курусун!
Көп жашадым өлбөстөн,
Туш-тушундан караймын,
«Туйгунбу» деп самаймын.
Туйгун куштай сының бар,
Туйгунум болор ыгың бар.
Айланайың чырагым,
Айтып берер чының бар!
Жан-жаныңдан караймын,
«Жаркыным» деп санаймын.
Жагалмай куштай сының бар,
Жаркыным болор ыгың бар,
Жабыр көргөн Бакайга
Жашырбай айтар чының бар!
Көзүңдү көрсөм кулунум,
Көтөрүлөт жүрөгүм.
Көз көргүс кеткен туйгунду
Көксөп тилеп жүрүмүн.
Тентип кеткен жалгызым,
Он эки жашка толду эле,
Атасын тарткан эр болсо,
Келер кези болду эле.
Окшотуп турам көзүңдөн
Оозундан чыккан сөзүңдөн.
Секетиң кетип калайын,
Семетей чыкпайт эсимден.
«Семетей эмей кимсиң» деп,
Шектенип турам өзүңдөн.
Карылыгым айнытып,
Кара көзүм кал баскан,
Ак сакалым чаң баскан.
Айтып бергин чыныңды!
Мандайыңа карасам,
Ырыскың толуп төгүлөт,
Бар тулкуда карасам,
Чын Манастай көрүнөт!

Сени көрүп, көңүлүм,
Сан санаага бөлүнөт.
Жакамдагы кундузум,
Мандайдагы жылдызым!
Семетей анык сен болсоң!
«Серкебиз качан келет» деп,
Серептеп жүрөт кыргызың,
Көгөргөнүм көргөнбү,
Көксөп кылган дубамды,
Айтып берсең чыныңды,
Балам, кандырасың кыбамды!»

Бозчологун камчылап,
Сакалдан жашы тамчылап,
Ботодой үнү басылбай,
Боздоп турду эр Бакай.
Болуп өткөн күндөрүн
Козгоп турду эр Бакай.
Бакайдан бул сөз чыкканда,
Бакырган үнүн укканда,
Эр Семетей кеп салды,
Кеп салганда деп салды:
«Кара көзүң кал басып,
Какшап жүрсөй мен үчүн,
Ак сакалың чаң басып,
Азап тартсаң эл үчүн,
Айланайын абаке,
Мен арзып келдим эл үчүн,
Абакем Бакай, сен үчүн,
Акшумкардай айланып,
Акыры келдим жер үчүн.
Жетим кетип, жетилип,
Кайрылып келдим калкыма.
Кара жаным өлбөсө,
Жетермин аба, баркыңа!
Чын Семетей өзүммүн,—
Чырагың келди кашыңа!
Чындап жаным кашайды,
Кагылайын абаке,
Көзүңдөн аккан жашыңа!».

Баладан бул сөз чыкканда,
Баатыр Бакай укканда,
Аңгемеси арбыды,

Бозбуудандан каргыды.
Кучактап алып көрүшүп,
Коргошундай эришип,
Аябай төгүп калтырбай,
Арманын айтты эр Бакай.
Шер Манастан айрылып,
Калганын айтты эр Бакай:
«Баатырдан калган белегим,
Манастан калган өбөгүм.
Кагылайын чырагым,
Манастан калган туягым!
Ээрчитип сени эр кылган,
Эр уулу менен тең кылган,
Өдө кылар өбөгүң,
Өлөрүмдө жөлөгүм!
Жалгызымды калкалап,
Букарга качкан аркалап,
Ургаачынын узу эле,
Каныкей эсен бар бекен?
Чынырып кеткен Чыйырды,
Карганда көргөн кыйынды,
Манасты тууган байбиче,
Чоң энен эсен бар бекен?
Жакамда кымбат кундузум,
Төбөмдө чолпон жылдызым!
Атпай кыргыз калкыңа
Калка болор жалгызым!
Семетей сенин жашыңдан
Толуп жатат арманым.
Темир кандын шаарына
Тентип кеткен сен болдуң.
Тендигимден айрылып,
Телмирген Бакай мен болдум.
Айланайын кулунум,
Арбак урган алты арам
Айырды мени элимден.
Нары-бери өткөндө,
Сөөгүмөн сөзүң өткөрүп,
Арамдар басат белимден.
Армандуу Бакай кантейин,
Ажырап калдым жеримден.
Манастан мурун мен өлбөй,
Же Алмамбет менен тең өлбөй,

Чубактан мурун мен өлбөй,
Же Сыргак менен тен өлбөй!
Кече Каңгайга каршы барганда,
Кан Коңурбай Манаска
Ак найзасын малганда,
Манаска ажал жеткенде,
Бакайдан дөөлөт кеткенде,
Аккула окко учканда,
Алмамбет шейит көчкөндө,
Ошондо өлбөй не болдум?!
Семетей балам угуп тур,
Секин айтар кебим бар.
Секетин кетип калайын,
Кебимди угар эбиң бар!
Чоң атаң менен эки агаң,
Аман-эсен дагы эле.
Чоң Манастын тушунда
Даркан өскөн жан эле.
Арага адам жибербей
Үстүнө баса баралы,
Өң көргөндө жүз таят
Өзүнөн кабар алалы!
Кан Жакып болсо, арыган,
Башкача пейли тарыган.
Пейли кара түгөнгүр,
Иттен жаман алжыган.
Көбөш болсо, көр эле,
Көр турсун, кара жер эле.
Көр Көбөштүн өзүнөн
Жакшылык күтпө дегеле!
Абыкеде айып жок,
Акылга дыйкан неме эле.
Айткан тилди алар дейм,
Абыке жөнгө салар дейм».

Деп, ошентип, эр Бакай
Семетейди ээрчитип,
Эми жолду баштады.
Бакайдан назаат кеп угуп,
Баатыр Семен шашпады,
Жолго түшүп каргытып,
Жол жүрүшүн арбытып,
Жакып кандын айлына

Жакын калган кезинде
Жайды билген Бакайдын
Жана бир сөз эсинде:
«Кагылайын каралдым!
Мен Жакыпка барайын,
Барып кабар салайын!
Долу чалды дүрбөтүп,
Сүйүнчү берсе дөдөйдөн
Сүйгөнүмдү алайын!
Сүйүнбөсө ит чиркин
Сөзүнөн чалгын чалайын!
Аста-секин аяңдап,
Аркамдан жете келерсиң,
Балакетин алайын!».
Деп, ошентип эр Бакай,
Бозчологун аргытып,
Аярлыгын арбытып,
Жетип барса Жакыпка,
Олтуруптур сербейип,
Малакайы башында,
Бакдөөлөтү кашында.
Бакай барды чартылдап,

Баштагыдай шартылдап:
«Сүйүнчү, Жакып, сүйүнчү.
Душманга болсун күйүнчү!
Сүйүнчү, Жакып каным-ай,
Сүйүнө турган чагын-ай!
Тентип кеткен чырагың,
Семетей келди, көрүнөр!
Жакып менен Бакдөөлөт
Сүйүнө турган кезиңер!
Сүйүнчүмдү бергиле!
Каным менен канышам
Сүйөрүн келди көргүлө!».
Бакай айтып турганда,
Ушул сөздү урганда,
Жакып кан калды ойлонуп,
Тескери карап толгонуп,
Канча түрлүү ойлонуп,
Кара каска жойлонуп.
Карсылдап Жакып күлгөнсүп,
Кан Бакайды сүйгөнсүп:

«Болсун, Бакай, болсунчу!
Баламды бачым алып кел,
Көрүп көзүм тойсунчу!
Мындан кийин дос, душман
Айткан сөзүн койсунчу!
Бачым, Бакай, барып кел,
Баламды азыр алып кел!
Сүйгөн балам келиптир,
Тилекти кудай бериптир!».

Деп, ошентип, кан Жакып
Эр Бакайды жөнөтүп,
Эми кайта кеп салды
Кеп салганда деп салды:
«Чоң байбичем Бакдөөлөт,
Жойпуланган чубут кул,
Кеттиби алыс байбиче?
Бакай кетсе сөзүмдү ук,
Кеп айтайын билгизе.
Сездирбестен тымызын,
Семетей келип калыптыр,
Башынан бузук, ит Бакай,
Баланы колго алыптыр.
«Балаң келди» дегенсип,
Мага кабар салыптыр.
Бул кара тумшук жайрагыр,
Каныкейден кеп укту.
«Кан Жакыптын тукуму
Жакшылык кылбайт» — деп укту.
Туубай жатып туйлаган,
Туурга конбой талпынган,
Чаппай жоону коркуткан,
Кечпей сууну толкуткан,
Бул узабагыр өлбөсө,
Уяң кылат балдарды.
Колу жетсе кор кылат,
Кан Жакыптай чалдарды.
Ушул сөздү билбеген,
Ушул кезде жан барбы?
Өжөр жетим соо турбайт,
Өчөшкөнүн соо кылбайт.
Өлмөйүнчө тынбайт го?
Абыке менен Көбөшкө

Эч жакшылык кылбайт го?
Тилимди алгын, байбиче,
Тийгизип айттым билгиче.
Жаш жайрагыр жетилген,
Жакшылык келбейт жетимден.
Бура салган бузуктун
Жоготкомун далайын.
Таза аарчыган пыяздай,
Тукумун үзүп салайын!..
Өзүм ичкен идишке
Бакайга шербет-суу бергин!
Аракка чылап аябай,
Семетейге уу бергин!..
Шербетке Бакай дууласын,
Заар ичип, жетим ууласын!
«Байбичем, бачым тургун,—
дейт,—
Ушул ишти кылгын,— дейт.—
Бакай кайтып келгинче,
Даяр кылып тургун дейт!..».

Жакыптан бул сөз чыкканда,
Бакдөөлөт муну укканда:
«Жеткир чал, түпкө жетерсиң,
Алдына салып балдарды
Айдаган бойдон кетерсиң!
Өз балаңды өлтүрсөң,
Өжөрдө сендей жан болбойт!
Келгенди кетип жоготсон,
Кесепет, сендей чал болбойт!
Уунду Жакып, чылабайм,
Чыласаң өзүң чылагын,
Чылаганга чыдабайм!
Жаны өспүрүм жандарга,
Кесириң тиет балдарга.
Кабарың кетет кандарга,
Канча түрдүү жандарга!
Карыган кезде соо өлбөй,
Каргашан тиет балдарга!
Ушак сөзүң угулат,
Өзүң теңдүү чалдарга!
Бул сөзүңдү койгун!» — деп,
Бакдөөлөт айтып турганда,

Кылычын кындан сууруп,
Бакдөөлөттү кууруп,
Жакып турду калтылдап,
Бакдөөлөткө барпылдап:
«Азыр сени соёюн,
Союп таштап коёюн!
Сенден өчүм аламын,
Көөнүмдү жайлап каламын.
Өлтүрөм сени арам,— деп,—
Кара тумшук кан кускур,
Качан менин балам?» — деп,
Кылычын алып колуна,
Оолугуп Жакып турганда,
Чыдай албай Бакдөөлөт,
Чыркырап ууну чылады.
«Чыны менен баланын
Чырпыктай бою сынабы?»
Деп, ошентип, Бакдөөлөт,
Не кыларын биле албай,
Бакырып барып сулады...

Ал ангыча болбостон,
Семетей менен кан Бакай
Кирип келди «салам!» — деп.
Киреринде кан Бакай:
«Атана сунбай ичпегин,
Көзүмдүн нуру, садага,
Бергенин байка, балам!» — деп,
Тапшырып койду балага.
Семетейди көргөндө,
Бакдөөлөт менен Жакып кан
Басып калды «балам» деп.
«Балам келип калат,— деп
Бар беле менин санаам?» — деп.
«Жашында сүйбөй калганга
Армандуумун» — деп баштап,
Каныкейге жүк таштап,
Кайгыргансып кеп баштап,
«Эрмегим, жалгыз Семетей,
Энең жайсыз киши эле.
Жетимчем сени сүйдүрбөй,
Чебер-чендүү күйдүрбөй,
Арстаным Манас өлгөн сон,

Чыйырды эстен адашты.
Каныкейге кошулуп,
Чындап бетбак жанашты.
Качып кетти тил албай,
Таштап коюп Таласты.
Кайсы бирин айтайын!
Көрдүм балам көзүңдү,
Агаларың сагынып,
Тосуп жүрөт өзүңдү!
Келдиң балам, болду эми!
Кеткеним келип, конду эми!
Туйгунум келдиң болду эми!
Атаңдан калган туурга
Асылым туйгун конуучу,
Соолгон көлүм мелтилдеп,
Калыбындай толуючу!
Атасы Манас жашынан
Ачкыл жандуу болуучу.
О, байбиче Бакдөөлөт!
Арак, шербет куйсанчы,
Суусал келген балама
Бачым куюп сунсанчы!
Адеп менен турсанчы,
Бакайым келди барбайып,
Аянбай кызмат кылсанчы!
Өзүм иччү шербеттен
Эр Бакайга сунсанчы!
Мен өлсөм Бакай сени алат,
Көзүң менен көрсөнчү!
Бакайдан башка эрин жок,
Тапшыра турган жерим жок.
Байкап жүргүн Бакдөөлөт,
Бакдөөлөтүм тура кой,
Бакайга шербет куя кой!
Баркыңды билчү кайниче
Басып келип суна кой!».

Кумурадан Бакдөөлөт
Куюп сунду шербетти.
Ойлонуп Бакай ар кепти,
Ичип алды унчукпай,
Колуна тийген шербетти.
Алтын ооз каркыттан

Ууну койду балага.
Семетей алып колуна:
«Атага кызмат кылбастан,
Адаштым ата, жолуман,
Арбагың улуу чон атам.
Ичип кой менин колуман!
Сизден мурун идишти
Колума кантип алайын,
Ичип бер, ата батанды!
Тилегиме үйүндөн
Жеткендей болуп калайын!».

Деп, ошентип, Семетей
Тура калып сунганда,
Жакып кан шашып жалдырап,
Сөз баштады балдырап:
«Кулунум, уккун чынымды,
Айтайын бардык сырымды:
Кечээ балам Манас өткөндө,
Башыма балаа жеткенде,
Элден ушак кеп угуп,
Кеп укканда эп угуп,
«Бакдөөлөт менен Жакып кан
Кудайдан коркпойт» — деп угуп,
Көңкү журттун баарынан
Көңүлдөн калгыс кеп угуп,
«Манасты Жакып ойлобойт,
Көөп кетти» деп угуп,
«Бакдөөлөт менен Жакып кан
Арак ичип жүрөт, — деп, —
Жашка толгон кезинде
Аракка тоюп күлөт» — деп,
Ошондон бери ант кылып,
Таштап койгом аракты.
Айланайын кулунум,
Карылар ичет шарапты,
Бул сыяктуу ичкилик
Биздей чалга тамакпы?
Кара сакал ак болуп,
Кайта турган чак болуп,
Сакалымдын агында,
Сапар кетер чагымда,
Мурутумдун агында

Бузулбай кетер чагымда,
Кыстаба балам, «ичкин» деп,
Кыямат кетер табымда.
Кызыл чоктуу дозокту
Аралап өтөр чагымда.
Ичпеймин арак ашыңды,
Тиледим, балам, жашыңды!
Манастан калган бир жалгыз,
Көрсөттү кудай башыңды.
Таттырба даамын мунундун,
Ичип кой, сүйгөн кулунум!».

Жакып кан ичпей койгон соң,
Манастан уулу эр Семен,
Басалгалуу эр немең
«Атам-энем татпаган,
Арагың кантип ичемин?
Атамдан мурда кол салып,
Тамагың кантип ичемин?
Арак ичпес атамдын
Алдында арак ичпейин!» —
Деп, ошентип Семетей,
Жорукту башка баштады.
Ит аякка толтуруп,
Аракты куюп таштады.

Маңгыт-даңгыт иттери,
Жыттаганда кулады.
Ана-мына дегиче,
Жансыз болуп сулады...

Жашырган иши чыккан соң,
Жакып калды алдырап,
Эч ылаажы таба албай,
Эки көзү жалдырап.
Ошол кезде Семетей,
Бакдөөлөткө кеп айтты,
Кеп айтканда эп айтты:
«Атамдан калган мүлкүмдү
Алып бергин!» — деп айтты...

Бакдөөлөткө алдырып,
Баданасын бөктөрүп,

Акдобулун байланып,
Айтып сөзүн өткөрүп,
Акдобул менен Аколпок
Азыр тийип колуна,
Абыке менен Көбөштүн
Эми түштү жолуна...

Эми Бакай кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Сабыры бар кишиге
Самаган калбайт кабылбай.
Арапчы шайтан азгырса,
Адам калбайт жаңылбай.
Жаңылып калган Жакыпка
Кетелик балам, таарынбай!
Иттигин көрчү Жакыптын,
Ичинен кири арылбай,
Жүрөгүнө муз катып,
Жүрүлтүр сени сагынбай.
Туугандан чыккан душманга
Туйгузбай баса баруучу,
Айланайын кулуум,
Аныктап сырын алуучу.
Айыл-апа баарынан
Аябай сөзгө кануучу.
Мен кан Көбөшкө барайын,
Айлынан чалгын чалайын!
Мен Абыкеге барайын,
Калкынан чалгын чалайын!
Калкынан кабар кеп угуп,
Абыдан сөзгө канайын!
Аяна турган жөнүм жок,
Алдына өзүм барайын!
Арамдардын өзүнөн
Аныктап кабар алайын!
Аркамдан түшүп аяндап,
Акмалап келгин кулунум!».

Ошентип айтып кан Бакай,
Ак сакалын жайкалтып,
Бозчологун чайпалтып,
Көөлдөгөн Көбөшкө
Кирип келди салт айтып.

«Оо, баатыр Көбөш, бегим, ук,
Керилген Талас, жерим, ук,
Карган курдаш, теңим, ук!
Ажардуу туулган шер келди,
Кас, душманга күйүнчү,
Сенделип кеткен Семетей,
Сергегим келди, сүйүнчү!..
Каркылдаган кан Көбөш,
Канатың келди тосуп ал!
Кайгырып кеткен ининди
Кадырлап элге кошуп ал!
Сүйүнчү, журтум, сүйүнчү!
Өлгөн Манас тирилди,
Өлүп кеткен арстандын
Өлбөгөнү билинди!..».

Бул сөздү Бакай салганда,
Көөлдөгөн көр Көбөш
Ачуусу келип, чыр салды.
Кубанып келген Бакайды
Кол бакан менен бир салды.
Кан Бакайдан ал кетти,
Башынан кочкул кан кетти.
«Эми жаным калбайт» деп,
Абыкeden жан кетти.
Кырк чоро чуркап барышып,
Көбөштү кармап алышып,
«Кечиргин аба, кечир! — деп,
Бакайдын башын таңышып,
Карылары Көбөштү
Тилдеп жатат жабышып.
Карап турган калың эл
Киши өлгөндөй чуркурап,
«Семетей келип калды» — деп,
Кубанып ыйлап, буркурап,
Бир-бирине айтышып,
«Мен сүйүнчү алам» — деп,
Айылга чаап кайтышып,
Сүйүнчүгө ат алып,
Жыргаганы андан көп.
«Элдин ээси келди» — деп,
Ырдаганы андан көп.
Түпөктүү найза колго алып,

«Семетейди тосом» — деп,
Ыргаганы андан көп.
Тебетейин колго алып,
«Жүр, Семетей келди» — деп,
Бирин-бири чакырып,
Булгаганы андан көп.
Кубангандан бир жерде,
Турбаганы андан көп..

Ошондо курган Абыке,
Кан Бакайга какшады.
«Эми жаным калбайт» — деп,
Абыке сөзүн баштады:
«Арбак урган Көбөштү
Анык кудай алды го?!
Армандуу дүйнө кантейин,
Иш бузулуп калды го?!
Абаке Бакай, сабыр кыл,
Азапка мени салды го?!
Баш айрылса, жабылуу
Бөрк ичинде калса экен!
Кополдордон кол сынса,
Жең ичинде болсо экен!
Тумшугу жок Көбөштү
Туйгун иним соёт го?!
Шегин билсе, соо койбой,
Как эле көзүн оёт го?!
Абаке Бакай, арзымды ук,
Ичимде толгон дартымды ук!
Жетимим келсе, жетилип,
Сүйүнбөй кантип коёмун?!
Кетип калган бир жалгыз,
Келип турса оёnum!
Сүйүнчүлөп келдиңиз,
Сүйүнчү кабар бердиңиз.
Сүйүнчкө келген абамдын
Башын жарса талкалап,
Басып жүрсө чалкалап,
«Абыке мындан таза» деп,
Ким калат мени калкалап?
Арманым катуу, дартым зор,
Көбөштөн күйүп, болдум кор!
Энелеш болуп калганым —

Маңдайымда калың шор!
Күйгөнүмдү тыңдаңыз,
Күнөөмдү, аба, ылгаңыз!
Жазык барбы өзүмдө?
Жакшылап, аба, сындаңыз!
Жетимчем келсе, жетилип,
Көтөрүп аттан алайын,
Манастан калган эл-журтун
Өз колуна салайын!
Каныкей анык айтыптыр,
Ит Көбөштү «арам» деп,
Билесин аба сырымды,
Мени да жүргүн «балам!» — деп.

Абыке минтип турганда,
Ушул сөздү урганда,
Бакай турду октолуп,
Баш көтөрүп козголуп,
Кейиген менен иши жок,
Кебин айтты токтолуп:
«Аганы ини уруучу,
Урган ини куруучу,
Мындай-мындай иштерге
Бакайың сабыр кылуучу.
Бакайдын жайын билбейсин,
Мен кечтим иттин күнөөсүн.
Камынып тургун Абыке,
Казыр алып келейин
Атпайдын сүйгөн бүлөсүн!».
Деп, ошентип, эр Бакай
Ак сакалы жаркылдап,
Бозбууданы шартылдап,
Жетип келсе Семене,
Эригип турган кези экен,
«Көп олтуруп калды» деп,
Теригип турган кези экен.
«Арамдар кордук кылды,—деп...
Абамдын шагы сынды» — деп,
Кара жаны кашайып,
Карап турган кези экен.
«Кандай жорук болду» деп,
Санап турган кези экен,

Билдирбестен кан Бакай:
«Элиң келди балам,— дейт,—
Элине бергин салам!» дейт.
Абыкеге жеткирип,
«Мына бул сенин агаң» дейт.

Тосуп турган Абыке
Амандык-соолук сурашып,
Айтып сөзүн өткөрдү:
«Чымчыктай кезде айрылган,
Чырагым, аман келдинби?
Чырпыктан өсүп жетилген,
Чынарым, аман келдинби?
Туйгундан калган туурунда,
Тынарым, аман келдинби?
Манастан калган бактыма,
Мурадым, аман келдинби?
Эркектей таап кенешип,
Эптеп багып, энесип,
Жай кылып Букар калаасын,
Жакшылап багып баласын,
Калтырып кеткен Таласын,
Эли-жерин сагынган,
Женем аман жүрөбү?
Жерине «жетип өлсөм,— деп,—
Туугандан турпак көрсөм»— деп,
Меңкээрип калган Чыйырды—
Энем аман жүрөбү?
Карып калган чагында,
Калкын сурап тагында,
Темир кан аман жүрөбү?
Байбичеси Темирдин
Барпыжан аман жүрөбү?
Кан Темирдин баласы—
Кан куда аман жүрөбү?
Букарга тентип кеткениң—
Көр Көбөштүн чатагы.
Кантейин иним, арман күч,
Жаман болду атагы.
Кара жолтой Көбөштүн
Кастыгы мага артылды.
«Абыке мындан акпы» деп,

Карасы бетке тартылды.
Айланайын, чырагым,
Кандай айла кыламын?
Азыраак айтып өтөйүн,
Ичимдеги дартымды.
Кыянаттуу ит үчүн
Кимге айтайын арзымды?
Кара жолтой ит чиркин,
Кан болуп алды серейип.
Кандыгына мас болуп,
Семирип алды чердейип,
Менден улуу түгөнгүр,
Айтсам албайт тилимди.
Кагылайын Семетей,
Каран кылды күнүмдү!
Кечээ арстан Манас өткөндө,
Башыма балаа жеткенде,
Калың кыргыз калкындан
Касиет-куту кеткенде,
Иттигин көрчү Көбөштүн,
Каныкей менен касташты.
Уят менен иши жок,
Ургаачы менен басташты.
Үч айга бүтүн толтурбай,
Өлүккө карап олтурбай,
Беш айга бүтүн толтурбай,
Белгиге карап олтурбай,
Ашы-жытын бердирбей,
Асага адам келтирбей,
Армандуу дүйнө кантейин,
Ченем-чендүү өлтүрбөй,
Астыртан айтып кеп коюп,
«Аламын сени» деп коюп,
«Акыдай» деген энеңди,
Алып койду ит чиркин,
Учаан теңиз уятты
Салып койду ит чиркин.
«Албаймын» десем болбостон,
Акмак Көбөш оңбостон,
«Актанды» деп ойлобо,
Акмактыгын койбостон,
Адам уккус кеп айтып,
«Абыкеге Канышты

Алып берем» деп айтып,
 Аябай чырды баштады.
 Каныкей «тийбейм» деген соң,
 Манастын айлын көр агаң
 Бүлдүрүп чаап таштады.
 Балтырдан дөбөт капканда,
 Дөбөттү кудай атканда,
 Балакет баскан ит Көбөш
 Манастын айлын чапканда,
 Көбөштүн салган чырында,
 Кабары кетти кылымга,
 Копол агаң Көбөштөн
 Кордук көргөн Каныкей
 (Кошомат эмес, чын сөзүм),
 Зордук көргөн Каныкей,
 Жалгыз сени калкалап,
 Каң Темирдин шаарына
 Качып кеткен аркалап.
 Эсен-аман эр жетип,
 Жалгызым келди, болду эми!
 Тулпардан калган бир туяк,
 Туурума туйгун конду эми!
 Аtpай кыргыз көп тууган,—
 Эл сеники Семетей!
 Керилип жаткан кең Талас,—
 Жер сеники Семетей,
 Аягы Талас, Сары-Өзөн,—
 Чүй сеники Семетей!
 Атагы кеткен чоң ордо,—
 Үй сеники Семетей!
 Жайылып жаткан саң кара,—
 Мал сеники Семетей!
 Жалпы кыргыз тууганың,—
 Ал сеники Семетей!
 Айланайын жалгызым,
 Сен билбеген түркүн бар.
 Атаңдан калган аманат
 Жоого кийчү мүлкүң бар.
 Алты ай чапса арыбас
 Тайбуурул сындуу тулпар бар.
 Аманат жандын эрмеги—
 Атаңдан калган шумкар бар.
 Қалканчың сенин тирегиң,

Кадырлуу кыргыз калкың бар.
 Каң Шыгай менен Көбөштөн
 Катуу тийген дартың бар.
 Карыя Бакай каның бар,
 Кадырың билген карың
 бар!...».

Казыр короп кете элек
 Казына толгон зериң бар.
 Казына баккан жанында,
 Кырк үйлүү кара калчаң бар.
 Кайсы бирин айтайын,
 Казына толгон парчаң бар.
 Каныкей билет аныгын,
 Эсебин билбейм, канчаң бар»
 Абыке минтип буркурап,
 Арманын айтып зыркырап,
 «Абыке анык айтты» деп,
 Аtpай кыргыз чуу турат.
 Эми эр Семетей кеп салды,
 Кеп салганда деп салды:
 «Абыке агам, айбың жок,
 Ыраазы болдум сөзүңө.
 Энемде экен кежирлик,
 Көрүндү ачык көзүмө.
 Айтып өткөн сөзүңдү
 Алып жүр, аба, эсиңе!
 Карыса да жеңенди
 Алып берем өзүңө.
 Атамдын ордун бастыртып,
 Ата кылам өзүмө,
 Тентек болсо бир агам,
 Келип калар эсиңе!
 Женеси «тийбейм» деген соң,
 Желикпей Көбөш канетсин
 Ургаачынын сөзүңө?
 Баарыңды жайлап алайын,
 Баштакы салтка салайын!
 Абыке, Көбөш — эки агам,
 Семетей сенин маанайын.
 Өргө чыксам, өбөгүм,
 Төмөн түшсөм, жөлөгүм.
 Калдайып турган калайык,
 Элим эсен барсыңбы?

Атамдан калган агайын,
Белим эсен барсыңбы?».

Семетей антип турганда,
«Аман жүрсүн жалгыз!»—деп,
Абыке ыйлап буркурап,
«Балам аман жүрсүн!» — деп,
Бакай кан ыйлап зыркурап,
Бата берди көп кыргыз,
Баарысы бирдей чуркурап.
Эр Семетей баланын
Кебин угуп баарысы,
Баштан аяк чурулдап,
Батасын берди карысы.
«Арбактар жардам болсун,—
деп,—
Атанын бакты консун,— деп,—
Эми жүргүн, балам» — деп,
Көбөшкө келди баарысы.

Көрсөтүп айтып калысы,
«Атанын мүлкүн Семетей,
Эби бар — деп алышы!».
Көбөш турду «бербейм» деп,
«Айнытканга келбейм,— деп,—
Аккелте менен Аголпок,
Атагы чыккан Сырнайза,
Агамдан калган мүлкүм,— дейт,—
Айтпасын муну чиркин,— дейт.
Абыке «бергин» дегенде,
Аябай келди күлкүм,— дейт.—
Өлбөй туруп жаракты
Өзүм кантип берем,— дейт.—
Семетейден келгенди
Так төбөмдөн көрөм!» дейт.

Көбөш айтып турганда,
Ушул сөздү урганда,
Калктын баары жабырап,
Карылар турду бабырап:
«Бул алда кандай кордугу,
Жетимге кылган зордугу,

Мындай шумдук бар беле!
Ээсине малын бербеген,
Балакеттүү шумдукту
Көрөт экен өлбөгөн!
Ээси келсе теңдикке,
Зордукчу теңге көнбөгөн.
Кара ниет Көбөшүн
Кан болмоктон, дөө болсун,
Семетейдин мүлкүнө
Кантип Көбөш ээ болсун?!
Абыке сага, не болгон?
Алып берип кутулгун!
Бакдөөлөттүн балдары,
Ченин менен кутургун!».
Калың кыргыз жабырап,
Каршы сөз айтып турганда,
Карынын баары нарк айтып,
Калкынын баары жалпы айтып,
«Айланайын Семетей,
Буурулдун сырын билгин,— дейт,—
Алчайып атка мингин!»—дейт.

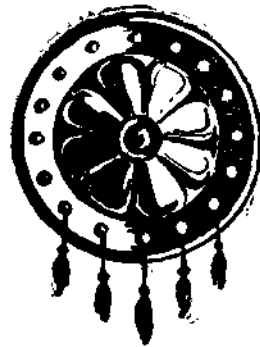
Ошол кезде жаш жетим
Буурулду минип булкунтуп,
Ойку-кайкы жулкунтуп,
Абыке менен Бакайды
Айланып келип кеп айтат:
«Айланайын абаке,
Атамдан калган Акшумкар,
Каркылдаган карт Бакай,
Эми кайда?» — деп айтат.
Тирилип Манас келгендей,
Тике басып айкөлүн,
Бакайга колун бергендей,
«Ай, кулунум!»—деп баштайт,
Акшумкардын кабары
Мына мындай, деп баштайт:
«Арпанын башы жайыктан,
Ак жумуртка туюктан,
Асырап-сактап куш кылган
Арстан эрге туш кылган,
Алты аркан салса жетпеген,

Каран калган Акшумкар
 Айланып зоодон кетпеген.
 Жети аркан салса жетпеген,
 Жеткилен алгыр Акшумкар
 Көк тиреген көк зоодон
 Тегеренип кетпеген.
 Болот текөөр, боосу жез,
 Боору кара, мойну кез.
 Кукулуктап унчукса,
 Куштан бөлөк үнү бар.
 Куйрук, башы жалтылдап,
 Куудан аппак жүнү бар.
 Айбат менен караса,
 Алп кара куш түрү бар.
 Саноорлору сары алтын,
 Таканак жүнү баары алтын.
 Чырымтал жүнү чылк алтын.
 Текөөрү болот темирден,
 Серпкени жерге себилген.
 Тумшугу болот канжардан
 Алтындан боо тагылган.
 Ай мунарын жем кылып,
 Асем менен багылган.
 Күмүштөн боо тагылган,
 Күн мунарын жем кылган.
 Күпкө ичинде багылган.
 Куу-куулап айтып үндөсө,
 Келип конгон колуна.
 Салганынын баарысы
 Далдайып жаткан жолуна.
 Асмандагы канаттуу
 Айбатынан уча албай,
 Төрт аяктуу азуулуу
 Желип чыгып кача албай,
 Тегеренип баса албай,
 Текөөрүндө болчу эле.
 Ааламда жок Акшумкар
 А дүйнө кеткен атандын
 Келген болчу багына.
 Атандын көзү өткөн соң,
 Кордукка көзү жеткен соң,
 Кеткен болчу айланып,
 Туулуп өскөн жагына.

Кулунум, сени «келет» деп,
 Күтүп жүргөн кезидир.
 Тыншачы, балам, үн чыгат.
 Акшумкарың өзүдүр.
 Айланайын кулунум,
 Жалганы болбос сөзүмдүн.
 Жакшылап кара асманды,
 Кубаты бар го көзүңдүн,
 Келгенимди билген го
 Керээзи жалгыз өзүңдүн.
 Куу-куу! чиркин, Акшумкар!
 Жайдарымды жаза көр!
 Жалтылдаган канатты,
 Жайган туудай ача көр!
 Сагынып келген жетимдин
 Санаасын, шумкар, баса көр!

Деп, ошентип, кан Бакай
 Куу-куулады кудундап.
 Ал ангыча болбостон,
 Кызыл түлкү кыядан
 Кача берди бүжүндөп.
 «Тилекти кудай берди» — деп,
 Эр Бакай турду күжүлдөп.
 Ал ангыча болбостон,
 Асмандын бети күркүрөп,
 Тоо жаңырып, дүркүрөп,
 Канатынын күүсүнөн
 Тал, карагай диркиреп,
 Качып калган түлкүнү
 Шукшуруп алып Акшумкар
 «Келе кой, жетим» дегенсип,
 Керилип туруп силкинет.
 Канча кайрат болсо да,
 Чыдай албай Семетей
 Көзүнүн жашын иргелтип,
 Айласын таппай кенедей,
 Кучактап алды шумкарын
 Киндиктеш тууган эмедей..
 Муну мындай таштайлык,
 Кең Букардан Таласка
 Келгенинен баштайлык.

Семетей сагынган элине мбоку канып, жарактарын алып, Аколпокту кийинип, Тайбуурулду минип, эми көчүп келүүгө, эли менен коштошуп, кайта Букарга барды. Каныкей Семетейге ариап жасаган Акөргөсүн бүктөдү, кызыл нарга жүктөдү. Темир кан мал көзүнө карабай, кызы менен жээнинен түк эчтеме аябай, энци берип узатты. Чөйчөктөй көздүү сары көмүрчүгө тон жакшысын кийгизип, ат жакшысын мингизип алып, Семетейлер Таласка жүрүп калды..

СЕМЕТЕЙДИН ТАЛАСКА КӨЧҮП КЕЛИШИ

Кең эмей Талас тар беле,
Келем деп оюм бар беле?!
Бул — кудайым бергенни,
Кең-Колго көчүп келгеним.
Жалгызым сенин бардыгың —
Таласты кашкөй көргөнүм.
Аман жеттим бул жайга,
Арманым жок кудайга.
Береки булуң болуп бурчтанган —
Бул төрөмдүн кылган көлү эле.
Кырк чоро менен олтуруп,
Кенеш кылган жери эле.
Бул алма, өрүк, жер жемини,
Төрөмдүн тиккен багы эле.
Төрөсү менен Каныкей
Жыргап турган чагы эле.
Жыргалдуу жерге жеткирген,
Айланайын кулунум,
Мээнетимдин агы эле.

Ондоду кудай ишимди,
Келтирди кудай түшүмдү,
Түшүм туура келди!» — деп,
Каныкей көчүн түшүрдү.

Эми эр Бакайдын кеби бар,
Кебин айтар эби бар,
Серепчилеп ар качан,
Қарап жүргөн эр Бакай,
«Семетей келип калат» деп,
Санап жүргөн эр Бакай
Кайнарга калың көч келип
Токтогонун көргөндө,
Мал удургуп жайылып
Оттогонун көргөндө,
«Жетимдин көчү келди, — деп,
Анык кудай берди» — деп,
Эр Бакай айтып келгенде,
Айлына кабар бергенде,

Өчкөн оту тамгандай,
Өксүгү толуп калгандай,
Калктын баары жабырап,
«Барабыз» деп дабырап,
Жылкыдан кармап ат токуп,
«Кимдин аты» дебестен,
Ат токуса бат токуп,
Сүйүнгөндөн жан калбай,
Жатып ичер чал калбай,
Бакайдын уулу Байтайлак,
Минген аты Кержайдак
Камкатай минген Кержорго,
Жезбилек минген Суржорго,
Айлынан адам калтырбай,
Ээрчитип келди эр Бакай.
«Манасты тууган тунжурум —
Чыйырды аман барсынбы?
Чын көрүүгө зар болгон
Каныкей аман барсынбы?
Кагылайын журт күтөт,
Калың журттун алдына
Көрүнөргө барсынбы?»,—
Деп ошентип, жаркылдап,
Бакай келди баркылдап,
Чыйырды менен көрүшүп,
Чындап Бакай эришип,
Каныкей менен көрүшүп,
Каймак майдай эришип,
Байтайлак ыйлап булкулдап,
Жезбилек ыйлап, солкулдап.

Бакай ыйлап, буркурап,
Камкатай ыйлап зыркырап,
«Энебиз аман келди» деп,
Эренден калган жетимдер
Эреркеп ыйлап чыркырап
Карап туруп көз көргөн,
Киши өлгөндөй чуркурап.
Чыйырды ыйлап чыңырып,
Бакайды баса жыгылып,
Каныкей ыйлап камсыгып,
«Кубангандан так бүгүн
Кетпейт — деп — неден жан чыгып?».

Сүйүнгөндөн ыйлашып,
Кадырын салбай сыйлашып,
Ый басылып, күлүшүп,
Күлкүнү баштап жыргашып,
Туш-тушунан ырчылар
Жар салышты ырдашып.
Сур найзага туу байлап,
Сайып койду ыргашып..

Үй тигилер кезинде
Каныкей туруп кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Энеке, көк жалың Манас
өлгөн журт,
Башыма балаа келген журт,
Төрт түлүк малдан айрылып,
Төркүнүн кашкей көргөн журт.
Баатырым Манас өткөн журт,
Башыма балаа жеткен журт;
Кайненемди ээрчитип,
Каныкей тентип кеткен журт.
Айтканым айыл болбосо,
Журт которуп тигейин,
Жалгызымды ээрчитип,
Журтунда эне, жүрөйүн,
Жетимге сөзүм эп болсо,
Жер которуп тигейин!
Жетимчемди ээрчитип,
Кагылайын кыргыздын
Жергесинде жүрөйүн!».

Каныкей айтып турганда,
Ушул сөздү урганда,
Эр Семетей кеп салды,
Кеп салганда деп салды:
«Айланайын энеке,
Арка кылган абакем,
Ардагым Бакай мынаке.
Абакем сөздү тындасын,
Анык жерин ылгасын.
Болтуруп айткан сөзүмдүн
Болор жерин сындасын.
Бул айтканым эп эмес,

Адам укчу кеп эмес.
 Атамдын журтун сагынып,
 Көчүп келдим ырымдап,—
 Менин атам Манастын
 Жактырган журту кылымдан.
 Бул — Манас конгон майлуу журт,
 Манаска жаккан жайлуу журт,
 Кудайым берген куттуу журт,
 Сагынып келдим мыктуу журт.
 Каныкей мени тууган журт,
 Киндик каным жууган журт.
 Киндигимди кескен журт,
 Кийимди эзип жууган журт.
 Аtpай журтка кан болуп,
 Атам Манас өткөн журт.
 Аягы Талас, башы Чүй,
 Аtpай кыргыз өскөн журт.
 Жамандык кылган душманы
 Жанына келбей безген журт.
 Шер Манас—Манас болгон журт,
 Бакты, дөөлөт конгон журт.
 Атагы чыгып дөө болуп,
 Баатырлар өсүп, өнгөн журт.
 Ушул жерден аттанып,
 Жоо келсе жообун берген
 журт!».

Деп, Семетей айтканда,
 Бакайга макул кеп болуп,
 Каныкейге эп болуп,
 Жандырып айтар адам жок,
 Жандын баары тек болуп,
 Каныкей менен Камкатай,
 Кожонун кызы Жезбилек,
 Керегесин жайдырып,
 Кыз-келинди курдатып,
 Келишимдүү ордонун,
 Келбетин журтка сындатып,
 Түндүгүн бийик көтөрүп,
 «Баландын үйү кандай» деп,
 Бакай канга сындатып,
 Сарамжалын шайлатып,
 Эшиктен төргө көз жеткис
 Ордону тикти жайлатып...

Муну мындай таштайлы,
 Абыке, Көбөш, Жакыптын
 Ангемесин баштайлы.
 Угар замат Абыке
 Өзүнө-өзү кеп салды,
 Кеп салганда деп салды:
 «Семетей көчүп келиптир,
 Тилекти кудай бериптир.
 Жакыпка кабар салайын,
 Көбөштү кошуп алайын.
 Байбичеге Жакыпты
 Баштап алып барайын.
 Шер Манастын ордуна
 Кандай пенде коно алат?
 Келип консон конушка
 Семетей иним боло алат!
 «Семетейге барсак,— деп,—
 Барып тосуп алсак,— деп.—
 Барып тосуп албасак,
 Ыраазы болбойт арбак»—деп,
 Актелкини каргытып,
 Абыке келди Көбөшкө.
 «Семетей көчүп келди,— дейт,—
 Иттигинди карматпа,
 Анык кудай берди,— дейт.—
 Аттангын Көбөш атка,— дейт,—
 Бекер карап жатпа,— дейт.—
 Убалга Көбөш каласын,
 Жининдин баарын ташта,—дейт,—
 Акмактык кылып элирип.
 Акылыңдан шашпа,— дейт.—
 Жамандык албай оюна,
 Жакшы жолго башта,— дейт.—
 Чыйырды менен Канышка
 Учурашып келелик!
 Карыган кезде энемдин
 Барып жүзүн көрөлүк!
 Мен Жакыпка барайын,
 Барып кабар салайын».

Деп, ошентип, Абыке
 Бура тартып дыргытып,
 Актелкисин жулкунтуп,

Абыке, барып Жакыпка,
Салам айтып кеп салды.
Сандыргалуу Абыке
Кеп салганда деп салды;
«Манастан калган жалгызың—
Семетей көчүп келиптир.
Сүйүнчү, ата, сөзүмдү ук,
Сага кудай бериптир.
Таарынчын болсо кечиргин,
Ичтеги кирди кетиргин,—
Айланайын атаке,
Жазыгы жок жетимдин.
Ата-бала басташкан,
Атпайда мындай укум жок.
Семетей балаң болбосо,
Чын жери сенден тукум жок.
Убалга, ата, калбагын,
Бул сөзүмдү кармагын.
Тумшугу жок киши элек,
Тукумду үзүп салбагын!
Ойлонбостон башында
Ойрон кылдың чарбагын,
Ойлонгун Манас арбагын!
Айланайын атаке,
Оозунду кармап калбагын!
Байбиченин алдында
Бакдөөлөттү ээрчитип,
Бала-чака калдайып,
Баарыбыз барып көрөлүк,
Байкуштардын муңдарын
Баарыбыз орток бөлөлүк!
Билген жанга бир далай,
Бизде айып кеп болгон,
Чынырган үнү басылбай,
Чыйырдыга кек болгон.
Чын жерин айтып берейин,
Көөлдөгөн Көбөшүн
Каныкейге жек болгон».

Абыке айтып турганда,
Ушул сөздү урганда,
Кан Жакып турду күпүлдөп,
Каршы сүйлөп дүпүлдөп:

«Бул Абыке акмак онбойт го,
Ар качандан бир качан,
Акмактыгын койбойт го?!
Намыс кылсам бул ишке
«Коркутам» деп ойлойт го?!
Жекеден чыккан бул жетим
«Тууган кылып алам» дейт.
Тумшугу жок ит коркок
«Туура жолго салам» дейт.
Семетей тууган болчу эмес,
Муну «тууган» деген оңчу эмес.
Душмандыгын Семетей
Өлмөйүнчө койчу эмес.
Эл аралап алган соң,
Элирип мындан кеп чыгат.
Эси жок акмак билбейсиң,
«Эл меники» деп чыгат.
Калк аралап алган соң,
Калк ичинен кеп чыгат,
«Калкты бийлейм» деп чыгат.
Кара тумшук жайрагыр,
«Калк меники» деп чыгат.
Кадыры болот бетинде,
Калк айланат жетимге.
Калкындын түрү башкача,
Нээтинин баары жетимде.
Жетимди ээрчип эл кетсе,
Кара тумшук Абыке,
Каласың калктын четинде.
Ажары болсо бетинде,
Журт айланат жетимге.
Зордоп элди тыйбайсың,
Тумшугу жок Абыке,
Жүрөсүң журттун четинде.
Эки күн өтпөй эсирип,
«Эл меники» деп айтат.
Энеси бетпак үйрөткөн,
«Жер меники» деп айтат.
«Жалпы жайык, калың журт,
Жан меники» деп айтат.
«Жайылып жаткан сан кара,
Мал меники» деп айтат.
Абыке акмак, билбейсиң,

Айткан тилге кирбейсиң.
 Эч болбосо, ит чиркин,
 Оозунду басып жүрбөйсүң!
 Көбөш балам, кайдасың?
 Жетимдин тапкын айласың!
 Кара тумшук жетимге
 Камындырбай барып кел,
 Айдап жолго салып кел!
 Жерди-сууну булгатпай,
 Жетимдин башын алып кел!
 Колунда кандык турганда,
 Чаларыңды чалып кел!
 Элдин баарын ээрчитип,
 Жетимге бүлүк салып кел!
 Тил албаган кишинди
 Тирүү койбой жарып кел!
 Желмогузду жоготуп,
 Албаган өчтү алып кел!
 Алагды кылбай айтпайды,
 Жеримде тынчып калайың.
 Элирген эки канчыкты
 Айдап жолго салайың.
 Баарынан мурун өлтүрүп,
 Бакайдын башын алайың.
 Жалпы журтум уккула,
 Жалпы аттанып чыккыла!
 «Барбайм» деген адамды,
 Көргө карай тыккыла!
 Эликтирбей эч кимди,
 Буйругумду уккула!».

Деп ошентип кан Жакып,
 Келгендерге баркылдап,
 Айдап алып жөнөдү.
 Алдына салып чаркылдап,
 Жакыптын арка жагынан
 Көбөш да кирди чаңкылдап.
 «Койдой кырып таштайм» деп,
 «Кой! кой!»—деген кишини
 Коркутуп жүрөт барпылдап.
 «Барбайбыз» деп айта албай,
 Жашынып үйгө кайта албай,
 Келгендердин баарысы

Үнкүйүшүп жөнөдү.
 «Жөнөбөймүн» дегенге
 Жөөлүгөн Жакып көнөбү;
 Асаба желек кылкылдап,
 Найзанын учу жылтылдап,
 Аз гана эмес, мол менен,
 Алда канча кол менен,
 Жакып кан менен көр Көбөш
 Жөнөп калды жол менен.

Эми Абыке айтып кеп салды,
 Кеп салганда деп салды:
 «Айланайын атаке,
 Айтсам тилим албайсың,
 Ар качандан бир качан
 Кыянаттан талбайсың.
 Азапка тууган курган жан,
 Арам өлсөң кандайсың!?
 «Коркок» деп мени ойлойсун,
 «Кой» десем, тилим албайсың,
 Кор болоруң билбейсиң.
 Бир бейлиңден жанбайсың,
 Колу тийип жетимдин,
 Кокустан өлсөң кандайсың?
 Айланайын атаке,
 Салмакчы болдуң каранды.
 Элдин ээси келгенде,
 Кубанбастан душманча
 Чабуул коюп барамбы?
 Андан көрө, кан Жакып,
 Калкың менен тосуп ал
 Адам болчу баланды!
 Айып эмес, айтканым,
 Менин тилим алганың!
 Кылбаганың жок эле,
 Чыйырдынын алдына
 Кечирим сурап баргының!».

Жалынса Жакып болбостон,
 Жардыгын Көбөш койбостон,
 Жакып кан менен көр Көбөш,
 Күүлөнгөн бөйдон токтобой,
 «Семетей кетсин,— деп келди.—

Жерди, сууну боктобой!».
Кепке, сөзгө келбестен,
Сөзгө жооп бербестен,
Жакып кан чырды баштады.
Жарлык айтып көр Көбөш,
Семетейдин айлына
Чабуул коюп таштады.
Антандаган алты арам
Каныкейди чапкандай
Жоруктарын баштады...

Араң келген адамдын
Түшүп жатты колунан
Көтөрүлбөй каскагы;
Бирдемени шылтоолоп,
Элдин чети дырдыгып
Кетенчиктей баштады.
Муну көрүп турган соң,
«Элде кеп жок кенедей,
Көтөрүлбөйт каскагы»
Деп ойлонуп Семетей,
Акылынан шашпады.
Өзү келген кандардын
Бул чырынан качпады.
Чыйырды туруп чынырып,
Чынырган үнү угулуп,
«Арбак уруп салды,— деп,—
Арамдар келип калды» — деп,
Коркуп калган чон кемпир
Бет алдынан жыгылып.
Каныкей турду кансырап,
«Кантейин» — деп алсырап,
«Жалгызга кудай жардам!»—деп,
Жайын айтып алдырап.
Бакай турду баркылдап,
Баштап сөзүн шартылдап:
«Балам, аттан, Семетей,
Тартынба!» — деп чартылдап...

Манастын уулу эр Семен,
Басалгалуу эр немең:
«Ата сендей болбойт го,
Атамдын арты оңбойт го,

Ата турса чыр баштап,
Айлыбыз жакын конбойт го?,
Тууган мындай болбойт го,
Туугандарым оңбойт го?!
Тигинтип жүргөн ит чиркин
Тынчытып мени койбойт го?!
Тумшугу жок курган жан
Туугандан душман чыкканда,
Кармаша чыксам иттерге,
Алыстан уккан кеп айтар,
Атасы менен сайышып,
Арстандын уулу Семетей
Алышып жатат деп айтар.
Эл көзүнө уят го?!
«Уят» десем иттердин,
Кордугу өтүп турат го?!
Бул кара жолтой Көбөштү
Кандай пенде тыят,— дейт,—
Тыюучу пенде өзүм,— дейт,—
Ачайын мунун көзүн,— дейт.—
Кесепеттүү чиркиндиң
Келтирди кудай кезин,— дейт.—
Айлына чабуул келгенде
Аянамын несин?» — дейт.
Жоо бөрүсү чунагың
Жоо жарагың камданып,
Кылычын кыя байланып,
Тайбуурулду тарттырып,
Бар жарагың шайланды,
«Жамандар ишти бузду» деп,
Чап жагына айланды.
«Каныкей менен кан Бакай,
Какшадыңар көп эле.
Жалган эмес кордукту,
Өзүм да көрдүм эми эле.
Өзөгүмө өрт түшүп,
Каражолтой тууганга
Өрттөнүп кеттим тим эле».

Деп, ошентип, эр Семен
Сырнайзаны булгалап
Каргып атка минди, дейт,
Качырып эми кирди, дейт.

Кирген жерде сүрүнтүп,
Кара жандан түңүлтүп,
Аттан сайып түшүрдү
Көр Көбөштү бүгүлтүп.
Кармап алды качырбай,
Абыкени жүгүнтүп.
«Бул пейилден жанар,— деп,—
Ак көңүл болуп калар» деп,
Көр Көбөштүн кордугун,
Көңкү журтка жардатып,
Абыке менен Көбөштү
Орго салды зарлатып.
Калган элди токтотуп,
Кай бирөөнү боздотуп,
Аттан-тондон айырып,
Сайып өттү окшотуп.

Карылар анда кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Айланайын Семетей!
Жакыптан коркуп келдик,— дейт,—
Жазыгы жок калайык,
Так үшүнтүп өлдүк! — дейт.—
Баш көтөрөр баатыр жок,
Көбөштөн кордук көрдүк,— дейт.—
Көк жалдын уулу Семетей!
Сенден кордук көрбөстөн,
Көрүнөө ажал келбестен,
Өзүбүз келип өлдүк! — дейт.—
Бул Жакып кандын зордугу
Жанга батты кордугу.
Каарданба калкыңа,
Бул Көбөш кандын кордугу!
Көрүнүп турат мынакей,
Көрсөтүп кылган зордугу!
Атан Манас кан эле,
Кечиримдүү жан эле.
Кечирсең, балам, өзүң бил,
Кечирбесең, кескин тил,
Семетей балам жан соога?!
Жазык жок жалпы калкыңда!
Баш көтөрөр дарман жок,
Манастын калдык артында.

Кандай кылсаң өзүң бил,
Кордук менен биз келдик,
Күткөнүбүз сен эле.
Күнөөсү барбы калкыңда?!».

Деп чуркурап турганда,
Ушул сөздү урганда,
Эр Семетей кеп салды,
Кечиримдүү чунагын,
Кеп салганда деп салды.
«Айт-айтпаса төгүнбү,
Кандары жардык кылчу эле,
Кандары жардык кылган сен,
Кара аламан букара
Качан карап турчу эле!
Кара аламан букара —
Калкым сенде жазык жок,
Калың тууган көп кыргыз,
Журтум сенде жазык жок.
Жалпы журтум тынгыла,
Жайланып оокат кылгыла!
Эки күндө, бир күндө
Чоролор келип тургула!
Баатыр Манас салтындай,
Башкарып кеңеш кургула!
Атамдан калган кырк чором,
Сен дагы көрдүң жабырды.
Армандуу жетим Семетей,
Мен дагы көрдүм жабырды.
Эр Манастан айрылып,
Эл дагы көрдү жабырды.
Мындан ары чоролор
Кеңешти бирге баштагын.
Ичинде пикир калбасын,
Кусаматка баспагын.
Мен болбосом, эл үчүн
Өткөн-кеткен айыпты
Ичинде алып таштагын!
Силерде бирдик болбосо,
Ала болуп өлөбүз.
Кордук көрүп душмандан
Өпкөдөн канды агызып,
Жара болуп өлөбүз.

Же болбосо калың журт
Көбөштүн ишин эп дейби?
Мыкты болсо кан Жакып
Пайдасы тиер баласын
«Жоготом» деп жектейби?!
Кыргыз минтип чырдашса,
Араң турган Коңурбай
Олжо кылып кетпейби?!
Андан көрө чоролор
Бириндебей бек болуп,
Беттешкен жоону кектейли!
Кагылайын калайык,
Сары абам өзү кан болсун!
Кан болбосо Сары абам,
Канткенде ишим кам болсун?!
Каяша кылган адамдын
Кара оозуна кан толсун!».

Деп, ошентип, Семетей
Кеңеш айтып турганда,
Элдин баары эп көрүп,
Жетилип келген жетимге
Чогулуп моюн сунганда,
Бакай менен Жакып жок,
Эл көңүлүн бурганда,
«Көрүнбөйт» деп көзүмө,
Калын элин ээрчитип,
Чыга келсе Семетей,
Кара тоонун ташында,
Туюк колот башында,
Жан адам жок кашында,
Жакып, Бакай кармашып,
Жан аябай арбашып,
Ал-кубатын аңдышып,
Аянбастан кармашып,
Колдорууда жарак жок,
«Кой» деп койгон адам жок,
Жакыпты Бакай талпайтып,
Аттан сүйрөп салыптыр.
Чалкасынан жаткырып,
Төшүнө минип алыптыр.
(Манастан калган Кең-Колдо
Кырк кулач казган ору бар.

Түртсө кетет түбүнө,
Түшкөн жандын шору бар.
«Алпарып орго салсам» деп,
Эр Бакайдын ою бар).
Атынан тартып түшүрүп,
Жакыпты басып алыптыр.
Алышып көргөн кол менен
Алкымынан алыптыр.
Ал аңгыча болбоду,
Калк жайылып кеткенде
Сеңирдей болгон буудандан
Семетейди көргөндө,
Баатыр Бакай эрдемсип,
Баласы жыгып бергенсип,
Байдын уулу эр Бакай
Кан Жакыпты байлатып,
Катыра шорун кайнатып,
Абыке менен Көбөштүн
Үстүнө салды жайлатып.

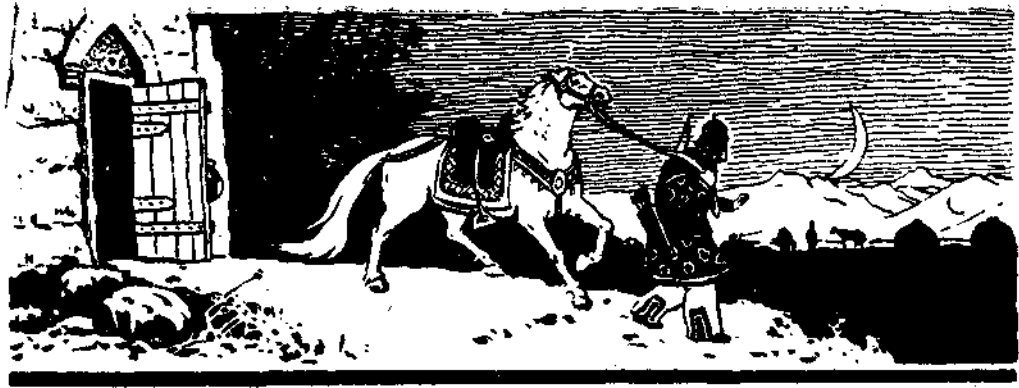
Анан Бакай кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Жакып болсо жайланды,
Көбөштүн жолу байланды.
Алды каткан Абыке
Ак-карасы билинбей,
Карага иши айланды,
Кастыгы жок кармалды.
Калган журтум угуп тур,
Бакайдын айтар кеби бар,
Боло турган оокаттын
Жайын айтар эби бар!
Атпай кыргыз калың журт,
Арманың барбы Манаска,
Манастан калган бир жалгыз
Жаныдан конду Таласка.
Эсиң болсо көп кыргыз,
Эрдикти мындан талашпа!
Жакып кан менен Көбөшкө
Жакын барып жанашпа!
Манастан калган кырк чоро,
Баарыңа жагар кеп айтам.
Башчы болгон Кыргыз чал,

Карына жақкан эп айтам.
Манастан калган жетимче
Баарыңарга деп айтам.
Адашпай адам калчу эмес,
Адашкан жолго барчу эмес.
Адашкан жолдон баш тартпай,
Азапка өзүн салчу эмес.
Манастан калган жетимге
Чоро болуп алгыла,
Кеңеш таап, жетимди
Келтирип жолго салгыла!
Келе турган жоолор көп,
Кеңешип жолун чалгыла!
Семетейдин доорунда,
Серпишкенге бой бербес,
Сепил болуп калгыла!
Ким кубанбайт калайык,
Семетей көчүп келгенге!
Күтүп жүргөн баланы,
Жеткирип кудай бергенде,
Элирип кеткен бир жетим

Элин-журтун көргөндө,
Көр Көбөштүн колунан
Эр Сарынын колуна
Жаны кандык келгенге,
Чакырамын баарын кел!
Ойлоно турган ой болот,
Үч күндөн кийин той болот.
Келбей койгон кесепет,
Кай жакка барып зор болот?!
Ынтымактан качкандар
Ыгы жок өзү кор болот!».
Ушинтип Бакай кеп айтып,
Кеп айтканда эп айтып:
«Жалпы журтум үч күндө,
Даяр болгун» — деп айтып,
Элди Бакай таратты,
Карап турган калың эл
Бакайдын сөзүн жаратты.
Муну мындай таштайлык
Чоролордун чыккынчы
Жоругунан баштайлык.

Кыргыз чал баштап кырк чоро Манас өлгөндөн кийин Көбөшкө чоро болуп калышкан. Анын айтканын кылып, Кыргыз менен Баймат Каныкейге ыдык көрсөтүшкөн. Кыргыз эми өзүнөн өзү Семетейден чочуп, чоролорду азгырды: «Чоң атасы Жакыпты, эки бирдей агасын кармап алды, тайманбай орго салды. Алар кутулбас куяга калды, эми бизге күн жок» — деп коркутту. Чоролордун ар кимиси өзүнчө жандарынан түңүлүп, болгон чатакты бири-биринен көрүшүп, бирин-бири сөгүшүп, акылынан ажырашты. «Эми айла кантет» деп кеңешип да көрүштү. Кай бирөөлөрү Семетей менен Бакайдын сөздөрүн «анчейин алдоо» деп чечишти. Бирок, душманга кол салгансып, Көбөштүн буйругу менен мурун Каныкейди чапкандарын, эми көчүп келген Семетейге чабуул койгондорун, чоролор «барып турган ымансыздык» деп ойлошуп, «суят — өлүмдөн катуу, Семетей менен элдешүү чоролорго жарашпайт, бары бир мында калсак өлөбүз, өлбөсөк да чунактан көргүлүктү көрөбүз, калмакты көздөй качалык; кармашып чыкса Семетей, канды аябай чачалык, кетчү жолду ачалык, калмакка башты каталык» — дешти. Кай бирөөлөр ыргыздын болушуп калтаарышты. Ошондо Баймат баатыр чоролордун намысына тийди.

ЧОРОЛОРДУН ЧЫККЫНЧЫЛЫГЫ

Ай, чоролор, чоролор!
Канткенде ишиң оңолор?
Семетейге уялбай
Кантип жакын барабыз?
Кыргыз чал кылган иши үчүн
Балаага эми калабыз!
Каныкейди какшаткан,
Канчалык ишин аксаткан,
Элден-журттан кубалап,
Эркенин маңын бастаткан,
Жанга кеңеш салбастан,
Адамдын тилин албастан,
«Чоролор менден чыкпайт» деп,
Кирип кеттик Көбөшкө.
Мен кетемин, турбаймын,
Жолум даяр жөнөшкө.
Бакай менен Семетей —
Ойной турган жоо болбойт.
Калчуулардын биринин

Кара башы соо болбойт.
Өкүнүч болуп жүрбөсүн,
Өгөйлөп бизди сүрбөсүн,
Балаа салып куу башка,
Балакетти үйбөсүн?!
Каныкей менек беттешип,
Кантип мында турамын?!
Калмактын журту боорукер,
Калмакка кетип тынамын!
Калмакка кетип тынбасам,
Кандайча арга кыламын?!»
Баймат минтип турганда,
Акылдашып баарысы,
Жашы менен карысы,
Кыргызга жүктөп убалын,
«Айт-айтпаса ырас» деп,
Кетмек болду баарысы.
Нан чайнашып манти кылып,
Ок тиштешип ант кылып,

«Кой, чоролор, кетпе» деп,
Адам жок жайлап айтарга.
Малга, жанга карабай,
Чоролор качты жайсаңга
«Кайран жер Талас калдың» деп,
Катын-бала буркурап,
Түн жамынып жөнөштү
Кой-козудай чуркурап.

Бир күн өтүп кеткенде,
Экинчи күнгө жеткенде,
Семетей кабар кеп угуп,
«Чоролор чогуу калмакка
Качып кетти» деп угуп:
«Бул кара жолтой чорого,
Качан кылдым зордукту?!
«Калмакка кирип кетем» деп,
Көрсөттү мага кордукту.
Келгеним беш күн боло элек,
Кеткеним айыл коно элек.
«Ай» деп койгон жерим жок,
Жаман айткан кебим жок.
Чоролор менден жатыркап,
Чочуп качар эби жок.
«Кыянат кылып кетем» деп,
Чоролор качса калмакка
(Колум тийген жери жок),
Иттерди койдум арбакка!
Кырк чорого барайын,
Токтотуп алып калайын,
Ынтымакка келтирип,
Чоро кылып алайын!».
Деп, ошентип, Семетей
Кан Бакайга кеп айтып,
«Кабарлап тургун» деп айтып,
Манастын уулу эр Семен—
Басалгалуу эр немен
Буурулду минип булактап,
Олпокту кийип кылактап,
Жоо-жарагын шайланып,
Кылычын кыя байланып,
Аккелтесин асынып,
Атка минди ашыгып.

Сырнайзасын таянып,
«Кантемин?» деп аянып,
Жолду сурап жат алып,
Бакай кандан бата алып,
Качкандарды кубалап,
Жөнөп калды Семетей
Жоболондуу жорукка
Кабыргасы маталып.

Муну мындай таштайлык,
Чочуп калган Каныштын
Жоругунан баштайлык:
«Көбөштү көргө киргизип,
Дүйнөдөн көзүн жоёлук!
Чоролор антип жаткан соң,
Арамдарды бул жерден
Тындым кылып коёлук!»,—
Деп, ошентип, Каныкей
Оторду алып башына,
Очорду алып кашына,
Жан аябас жигиттен
Жанына Каныш көп алып,
«Жакып кан менен Көбөштү
Жайлап ташта!»—деп алып,
«Донуз канды чыгар»—деп,
Муршапка буйрук кылышып,
Муршаптар карап турбастан,
Буйругун эки кылбастан,
Кепке-сөзгө келбестен,
Жакыпты жайлап таштады.
Жакып кандын артынан,
Көбөштөн күйгөн дартынан
Каарданган Каныкей
Муршаптарга буюруп,
«Көр Көбөштү сойгун,— дейт,—
Абыкени бошотуп,
Азат кылып койгун»—дейт.
Көбөштү ордон чыгарып,
Колун-бутун байлатты.
Муршаптарга тапшырып,
Көз алдында жайлатты.
«Эми Абыкени чыгар,— деп,—
Жайланып сөзгө сынар,— деп,—

Абыке өлсө кокустан,
Кан Бакай уят кылар»—деп,
Абыкени алдырып,
Каныкей сөздү баштады.
Баштан аяк бар сөзүн
Ачык айтып таштады.

«Атаң болсо өлдү,— дейт,—
Ажалга эрксиз көндү—дейт.
Көбөш болсо өлдү,— дейт,—
Көргүлүктү көрдү,— дейт.—
Жазыктуу адам өлүүчү,
Жазыгын өзү көрүүчү.
Капа болбо атаңа,
Кайгырбагын агаңа!
Кыянат болсо, бир тууган
Кылмышын тартат ар качан.
Аман койдук Абыке
Ниетиндин агынан,
Канчалык кордук болсо да,
Иш бүтөт экен агынан.
Эми алсаң даяр Каныкей,
Алар болсоң кези бар,
Жалгызынды ээрчитип,
Ата болор өзүң бар!».

Деп, ошентип кашкайып,
Каныкей айтып турганда,
Ушул сөздү урганда,
Абыке туруп кеп айтат,
Өзүнө макул эп айтат:
«Каныкей сени албаймын,
Азапка жалгыз калбаймын!
Ак да болсо, башыма
Азаттык сурап албаймын!
Бул сөзүмдө жалган жок,
Атам менен агама
Айтпаган сөзүм калган жок.
Ошентсем да Каныкей,
Атам өлүп, мен калып,
Агам өлүп сандалып,
Калк ичинде уялбай
Кантип жүрөм жаң багып?!».

Абыке айтып турганда,
Ушул сөздү урганда,
Чыйырды турду чаңырып,
Карт жолборстой чамынып,
Каныкейге каарданып,
Этек-жеңин кагынып:
«Бул кашкөйдүн айткан кебин көр,
Жанынан тапкан бегин көр!
Кыйгачтаган канчыктын
Таап алган эрин көр!
Кечеки кордук жоругун,
Каныкей кашкөй ойлойбу?!
Абыке адал болгондо,
Жолбун ит мага жойлойбу?!
Эч болбосо Көбөштөн
Эмчегин жара чапканда
Арачалап койбойбу?!
Жакып, Көбөш кысканда,
Арача көздөн учканда,
Адал болсо Абыке,
Арачачы болбойбу?!
Ичимден чыккан душманды
Каныкей кандай билбейсиң?!
Эр издеген карабет,
Кандай сөздү сүйлөйсүң?!
Кара жолтой кан Жакып—
Мен касташкан кара жоо,
Кан Жакыптын күчүгү —
Абыке, Көбөш — баары жоо.
Ойкуштаган карабет,
Бул сөзүңдү ит уксун,
Ит укпаса ким уксун?!...
«Карабет сөздү койгун,— дейт,—
Муршаптарым турбастан,
Абыке кулду сойгун,— дейт,—
Жезит чалдын тукумун
Бир жолу үзүп койгун!»—дейт.

Каныкейге ээ кылбай,
Чыйырды чырды баштады.
Кадыры калган Чыйырды
Бул чырынан качпады,
Абыкени актабай,

Аны да жайлап таштады.
Акылайды алдырып,
Акылынан тандырып,
«Көбөшүндөн калба» деп,
Аны да салды жардырып...

Муну мындай таштайлы,
Куугунга кеткен Семейдин
Жоругунан баштайлы.
Эми Семетейдин кеби бар,
Кейип турган эби бар.
Калын кыргыз калкынан
Качкан чоро артынан,
Тайбуурулду зыргытып,
Ала-Бел менен чулгутуп,
Тура калып из карап,
Суусамыр бойлоп кыркындап,
Ачуусуна чыдабай,
Оозундагы отуз тиш
Келе жатты кычырап.
Кара-Колдун башында,
Сандык, Тармал-Сазында
Чоронун жетти артынан
Жалпак-Таштын кашында.
Жеткен замат Семетей
Чоролорго кеп айтты:
«Чоролорум,— деп айтты.—
Кылайган менин өзүмдө
Кине барбы,— деп айтты.—
Чоролор токтой тургула,
Чогулуп кенеш кургула!
Менден айып иш өтсө,
Кечирип сабыр кылгыла!
Кечээ келдим калкыма,
Атпай кыргыз жалпына.
Чоролор качып чочуттун,
Бүгүн түштүм артыңа.
Айып өтсө өзүмдөн,
Айтып турган сөзүмдөн,
Айланайын чоролор,
Кечиргиле жетимден!
Минткенинер эп болбойт,
Жылуу-жумшак кеп болбойт!

Андып жүргөн жоолор көп,
Жала менен доолор көп.
Минте берсең чоролор,
Далай жерге кеп кетет,
Эл ичинең эп кетет!
«Кыргыз минтип жатат» деп,
Жансыздардан кеп кетет!
Алалардан шек кетет,
Кан жыттанган Коңурбай
Көп калмагын ээрчитип,
Жерибизди тепсетет!
Аккан канын кечирип,
Кыргыз атын өчүрүп,
Алда кимдер жеп кетет!
Кагылайын чоролор,
Алдымдагы Тайбуурул—
Атым тартуу, чоролор!
Манастан калган мен жетим—
Башым тартуу, чоролор!
Атпайдан келген кадимден
Алдына тартуу келчү эле,
Алдына тартуу тартылса,
Көнүлдүн кири кетчү эле.
Араздашкан калайык,
Айкалышып өтчү эле!».
Деп, ошентип Семетей
Тартып калды бууданды.

«Айып көрбө, агалар,
Арканардан кууганды!
Таштап кетер жөнүң жок
Жалпы кыргыз тууганды!
Тилимди албай кырк чоро,
Чының менен кетсеңер,
Бар оокаттан айрылып,
Бакыр болуп кетерсин.
Жат элдин жайын биле албай,
Жакыр болуп кетерсин.
Алымсынбай калмакка
Армандуу болуп өтөрсүн!
Таштап кетсең бул жерди,
Таласка уят келтирдиң!
Ай ааламга атактуу

Манаска уят келтирдин!
 Манастан калган мен шордуу
 Семетейди өлтүрдүн!
 Манаска душман Коңурбай
 Каткырып күлүп кеп айтар,
 Кеп айтканда деп айтар:
 «Манастын уулу кыскандан,
 Күйүп отко бышкандан,
 Өзүнөн чыккан душмандан
 Чоросу качкан» деп айтар.
 Кыргыздын калкы өзүмө
 Кылчайгысыз кеп айтар.
 Кылымга сөзүм угулса,
 Кылымдын калкы кеп айтар:
 «Семетей жетим кыскандан,
 Кыскандан күйүп бышкандан
 Жек көрүнүп чоролор,
 Жеринен чыкты» деп айтар!
 Айланайын шер чором,
 Атамдан калган жан жором!
 Кеткениң кайтып келгенде,
 Тилекти кудай бергенде,
 Качып кеткен жалгызың,
 Кайрылып калкың көргөндө,
 Жылтыркандуу Таласка
 Жыргай турган кезиңде
 Жыйылып жоро ичишип,
 Ырдай турган кезиңде,
 Айланайын чоролор,
 Ыгы жок жерден эсирбе,
 Кыргызга кырсык кылам,—деп,—
 Калбагыла кесирге?!».

Семетей туруп муну айтып,
 Кара жанды муңайтып,
 Жашын төгүп зар айтып,
 Жалган эмес, чын айтып,
 «Токто, чором, токто!» деп,
 Тосуп туруп кеп айтып,
 Торгоп сөздү көп айтып,
 «Токто, чором» деп айтып,
 Тогуз жерден ат тартып,
 Ат түгүл кара баш тартып,

Күнү калган эмедей,
 Тосуп турду Семетей.
 Эми чоролор чогуу кеп салды,
 Кеп салганда деп салды:
 «Манастын уулу, уккун,— дейт,—
 Баатыр болсоң, чыккын,— дейт.—
 Кайрылып кантип бардык,— дейт,—
 Барганыбыз — ардак,— дейт.—
 Уялбай бизге не келдиң?
 Укпайбыз сенден жардык!»— дейт.

Кыйгачтаган Кыргыз чал
 Кыйкырып туруп кеп айтат,
 Кеп айтканда бек айтат:
 «Байкушум тапкын жөнүңдү,
 Көрбөйбүз кыргыз элиңди.
 Койгун бизге кебинди,
 Моюнга алдык өлүмдү.
 Биз кайтпайбыз кыргызга,
 Бекер бизге тырмышпа!
 Биз кетебиз, турбайбыз,
 Жылдыз менен Кундузга.
 Таарынгансып Семетей,
 Тапшырасың арбакка!
 Таарынсаң мейлиң, кетебиз,
 Тамаша салып калмакка
 «Токто» деп айтар сөзүң жок,
 Качкынды «кайта келгин» деп,
 Семетей сенин бетиң жок!
 Аянбастан бел байлап,
 Атышып туруп кетебиз!
 Кызыл канга бир жолу
 Батышып туруп кетебиз!
 Ажал жетсе, өлмөк — чын,
 Аянып сенден нетебиз?!
 Аянбастан атышып,
 Түбөлүккө Семетей,
 Ажырап сенден кетебиз!».

Кара-Колдун боюнда,
 Капка-Таштын оюнда,
 Кара жолтой чоролор,
 Кайрылбады турушка.

Ок жаадырып, жаа тартып,
Качырып кирди урушка.
Жолун тосуп эр Семен,
Тосуп турган кезинде,
«Кандай кылып жетсем» деп,
Козуп турган кезинде,
Бараң мылтык барсылдап,
Кара мылтык карсылдап,
Чоролор чырды баштады,
Ок жаадырып тарсылдап.
Саадактын огу ызылдап,
Ар кимиси чоронун
Айкырышты быжылдап.
Айтканынан кайтпастан,
Жаман тилин тартпастан,
Мылтыктын огу тийгенде,
Чарайна зоот чартылдап,
Чарайнага ок тийсе,
От асманга жаркылдап,
Кыянатчы кырк чоро
Аянбай чырды баштады.
Ызасынан Семетей
Өлүп кете жаздады.

«Айлансам чоро болбойт го,
Аламын деп ойлойт го?!
Тартуу тартсам болбойт го.
«Талкалайм» деп ойлойт го?!»
Семетей муну ойлонуп,
Капалык ичке толгондо,
Канчалык ыйлап, жалынса,
Кайрылбай турган болгондо,
Кара чунак Семетей
Кара жандан тойгондо:
«Аттин-арман, жаштыгым,
Бир атадан аздыгым,
Жашымда жетим калганда
Мен жакындын көрдүм кастыгын.
Армандуу дүйнө кантейин,
Ар кимден көрдүм кордукту,
Эрегиш кылып энеме,
Эки агам кылды зордукту!
Чогоолдугун карматып,

Чоң атам кылды кордукту.
Чогулуп качып калмакка,
Чоролор кылды чоңдукту.
Атам Манас кайран эр
Чоң дөөлөттө турганда,
Чоңдугун Манас көрсөтүп,
Чорого кылган жардыкты.
Кылымды билген кезинде
Кырк чоро көргөн бардыкты.
«Кылчайып карап койгун» деп,
Кыйкырып үнүм кардыкты.
Кылчайып мага карабай,
Кырк чоро кылдың тардыкты!
Кылча жаным аябай,
Кыйгылыгым чыдабай,
Кылдым деп буга ардакты...»,
Арманын айтып Семетей,
«Аманат жандан тойдум,— деп,
Армандуу дүйнө кантейин,
Арбакка, иттер, койдум!»—деп,
Аккелтесин дүрмөттөп,
Аянбай Семен он атты.
От чагышкан чородон
Онун бирдей сулатты.
Анттан кайтпас чоролор,
Айкырышты бакылдап.
«Койгула эми, чоро!» деп,
Семетей келет жакындап.
«Аянбай, чоро, киргин» деп,
Кыргыз чалы какылдап...

Ошол кезде жаш жетим—
Алты жашар Күлчоро
Чоролорго кеп айтат:
«Койгула, чоро, койгула,
Баарың өлдүң!» деп айтат
«Акыретти көрдүң,— деп.
Алтын ордо Таластан
Ажал айдап келдиң»—деп.
Чорого Күлүс кеп айтты,
«Чогулуп өлдүң,—деп айтты.—
Чоң жолборско катылып,
Баарың өлдүң»—деп айтты.

Кырк чорого кеп айтты,
 «Кысылып өлдүң,— деп айтты.—
 Манастын тузу ургандан
 Бузулуп өлдүң,— деп айтты.—
 Аттиң—арман, жаштыгым,
 О, чоролор, пастыгын!
 Манастын уулу жалгызга
 Бар беле сенин кастыгын?
 Айтайын. сенде акыл жок,
 Акылың болсо, чоролор,
 Манастан башка жакын жок!
 Жакынга жайлап кеп айтпай,
 Жарашыктуу эп айтпай,
 «Жайым мындай» деп айтпай,
 Көрбөгөндү көрдүңөр,
 Ай талаада өлдүңөр.
 Катарыңар келди го,
 Өлгөнүң өзүм көрдүм го,
 Эрегиш кылган арамдар,
 Эр Семетей жендин го?!
 Уялбай жолго салдыңар,
 Убалга чоро калдыңар.
 «Кыргыздан качып келдик.— деп,—
 Касташып келген калмакка
 Жагынып-жазып келдик,— деп,—
 Намысы жок чоролор,
 Канткенде келет баргыңар?»

Деп, ошентип, зар ыйлап,
 Күлчоро сайрап турса да,
 Антташып алган чоролор,
 Баланын сөзүн элебей.
 Жалгыз келген Семенди
 Али да болсо баатырлар,
 Бучкагына теңебей,
 Тегеректеп жөө тартып,
 Тытып кетчү немедей,
 Найзаларын сунушуп,
 Өлчү жерге сугушуп,
 Кылычтарын алышып,
 Кыйгай түшүп чабышып,
 Чоюнбашын чамдашып,
 «Чокуга!»— деп камдашып.

Тайбуурулдун соорусун
 Суу төккөндөй кандашып,
 Чындап кирген кезинде
 Кочкордун төмөн четинде,
 Бала жолборс Семетей
 Көп каргага бир шумкар
 Жалгыз тийген эмедей,
 Оң жагынан келгенин
 Ойрон кыла баштады.
 Сол жагынан келгенин
 Солдойто чаап таштады.
 Тегиз кыргын болгончо,
 Текебердүү чоролор
 Тегеренип качпады.
 Атка бекем баатырлар,
 Жан оозунан кеткиче,
 Жан соогалап шашпады...

Каарданган чорого
 Каран түндү салганда,
 Кара жердин бетинде
 Кайтпас болуп калганда,
 «Кандай иш кылып койдум,—
 Эрегиш кылдым, сойдум!» деп,
 Семетей кирди арманга:
 «Эрегиш кылып чоролор
 Эби жок чырды салды го,
 Элинен качкан чыккынчы,
 Өлүмдү каалап алды го?!
 Эрмек кылып алайын,
 Эпке келбес эрлерден
 Эки бала калды го?!
 Атамдан калган кырк чоро
 Кыйноону менден көрдү го?!
 Калмакка качып кайрылбай,
 Өлүмгө өзү көндү го?!
 Атамдан калган чородон
 Эрбейген эки жаш бала
 Медерим болуп калды го?!
 Уруулуу чоро кырылып,
 Уятка мени салды го?!
 Алты сан кыргыз калкына
 Укум калсын дүйнөдө,

Мажик менен Камбардан
Тукум калсын дүйнөдө!
Атаңдын көрү дүнүйө,
Арбыды мээнет күнүгө.
Атамдан калган чоронун
Кыянат кылгам кимине?!
Берет белем бирөөнү
Беттешип жүргөн жоолордун
Беренинин мицине?!
Өзөндөн чыккан өрт жаман,
Өзүңдөн чыккан жат жаман,
Кыянат кылган чиркиндин
Көргөнү, кокуй, тигине!
Каршылашпай, элдешсе,
Бербейт белем жанымды,
Жалгыздыкка карабай,
Ошолордун бирине!..».

Деп, ошентип, Семетей
Атайын келген эмедей,
Кочкордун калкын жыйдырып,
Кол алдына сыйдырып,
Жердин бетин ачтырып,
Көрүн терең каздырып,
Кара жерди ойдуруп,
Кара ашын мыктап сойдуруп,
Келген элдин баарысын
Этке-майга тойдуруп,
Кырк чоронун бейитин
Кыркалата койдуруп,
Кызматы өткөн Манаска,
Кырк чоронун жоругун
Уруулуу журтту сындатып,
Ар бирөөнүн эрдигин
Жомокчуга ырдатып,
Атактуу уста алдыртты,
Ак күлбото чалдыртты,
Арбагына ардактап,
Ак күмбөздү салдыртты.
Эрикпеген чунагың
Эки ай жатып күтүнүп,
Кырк чорого кырк күмбөз
Кыялдатып бүтүрүп,

Акысына устанын
Айры өркөчтөн нар берип,
Алда канча мал берип,
Алтын, күмүш зер берип,
Кырк күмбөзгө кырк найза,
Желегин байлап жөлөдү.
Кыялында зарланып,
Кыя тартып Семетей,
Күңгүрөнүп жөнөдү.
«Кыянатчы болбосо,
Кырылмак беле, эл киши?
Кычаштык кылып элине,
Келген окшойт өлгүсү.
Кырк күмбөздү салганым,
Кыран Манас айкөлгө
Кызматынын белгиси.
Кырк чором болсо кырылды,
Кыргыздар угар чырымды.
«Кырк чоросун кырды» деп,
Кылымга сөзүм угулду.
«Кымбатымды кырдым» — деп,
Кимге айтамын сырымды?
«Кой» деп койгон адам жок,
Карыя Бакай абам жок!
Кандай жорук баштадым,
Кырк чорону кыйратып,
Каргаша кылып таштадым.
Арача кылган адам жок!
Айрылып калдым чоромдон,
Армандуу дүйнө ушу экен!
Атамдан калган жоромдон,
Эки бала — эрмегим,
Элтеп кудай бергеним,
Миндирсем, атка минеби.
Сапардын жайын билеби?!
Алыстан келген жоо болсо,
Абасына эш болуп,
Айкалыша жүрөбү?!...».
Деп, ошентип калганда,
Болгон окшойт арманда.
Муну мындай таштайлык,
Семетейге чыр салган
Чынкождон баштайлык.

ЧЫНКОЖОНУН СЕМЕТЕЙДЕН АТ СУРАТКАНЫ

ми Чынкожонун кеби бар,
Чымырканар эби бар.
Кан Шыгайдын баласы,
Кай жеринде кеми бар?!
Шыгайдын уулу Чынкожо —
Чыныгы баатыр, чын ошо.
Жалпы нойгут баштыгы
Семетейди жашсынтып,
Кайнап чыкты кастыгы.
Чынкожону эсирткен
Семетейдин жаштыгы.
Эр Чынкожо ойлонуп,
Ок жыландай толгонуп,
Эртиш, Токо чоросу—
Экөө менен кеңешип,
Семетейге теңешип,
Бул сөздү айтты эгешип:
«Семетей» десе дардайып,
Уктап жатат барбайып.

Эси жок жетим жаш болуп,
Этке, майга мас болуп,
Канын чачкан калмактан
Манастын кунун куубады.
Акун канга барбады.
Аныктап кабар салбады.
Арнап койгон колукту —
Айчүрөктү албады.
Минтип жүрсө бул итти,
Түбүндө кудай каргады.
Кара тумшук ит кулду,
Кантип кудай жалгады?
Айчүрөктөн айрылса,
Арманын айтып зарлайт го,
Гайбуурулдан айрылса,
Жанында адам калбайт го?!
Талас, Чүйдү бир чапсак,
Айчүрөк бизди тандайт го?!
Айчүрөктү алгандын,

Эч арманы калбайт го?!
Эби келсе, Эртишим,
Буурулду сурап баралык!
Алдап туруп жетимден.
Тайбуурулду алалык!
Тайбуурул колго тийген соң,
Семетей колго кирген соң,
Тамашаны салалык,
Талас, Чүйдү чабалык,
Олжону мыктап табалык,
Абыдан көңүл тынган соң,
Акун канга баралык!
Перинин кызы Чүрөктү,
Борсе кудай, алалык!
Аягы Букар, Самаркан.
Бүтүн колго каратыл,
Букара кылып салалык!

«Жан жолдошум эр Токо,
Жаныма күйчүү шер ошо.
Кезегинде, эр Током,
Керегиң тийген шер ошо.
Эдилбайдын Эртиши —
Тартынбаган эр киши.
Элчиге барган тартынбай,
Эр кишинин белгиси.
Семетейге барганда,
Аста секин кеп айткын!
«Чыңкожо агаң жиберди.
Ат сурап келдик,— деп айткын!—
Буруу-терүү санабай,
Мал көзүнө карабай.
Тууганды алыс санабай,
Чыңкожонун көөнү үчүн,
Буурулду бергин»—деп айткын!
Айткан сөзгө кирбесе,
Кадырыңды билбесе,
«Буурул атты бергин,—де,—
Бул сөзүмө көнгүн,—де.—
Буурул атты бербесең,
Бул сөзүмө көнбөсөң,
Коргүлүктү көрдүн,—де.—
Тирүүлүккө ишенбе.

Чыңкожолон өлдүн,—де,—
Тайбуурулга келдим,—де,—
Тартынбастан бергин!—де,—
Тайбуурулду бербесең,
Тамашаны көрдүн!—де,—
Жетпесе да ажалын,
Чыңкожолон өлдүн!» де.
Семетейге барып кел.
Буурулду берсе алып кел!
Абыдан сөзгө канып кел,
Менден кабар салып кел!
Тайбуурулду бербесе,
Таластын жолун чалып кел!
Каарыма алганда,
Камап туруп аламын,
Кайнардагы калаасын,
Талап туруп аламын!
Калжыраган жетимди
Сабап туруп аламын!
Таласынан чыгарбай,
Кордук кылып аламын!
Колу менен бербесе,
Зордук кылып аламын!
Чаап алам Таласын,
Талап алам калаасын!
Чакырып келбейт Семетей,
Өлүп калган Манасын!
Ногой менен Нойгуттун
Ачып коём арасын.
Ойлоп көрсүн чамасын!
Чыңкожо бар деп ойлосун,
Шыгай кандын баласы!
Сураса бербес Буурулду,
Олжо кылып аламын!
Баш көтөртпөй жетимди
Молдо кылып аламын!
Кайнардагы калаасын
Ордо кылып аламын!
Жортугунан көндүрүп,
Жорго кылып аламын!
Аянбастан кеп айткын,
Тартынбастан бек айткын!».
Деп, ошентип, Чыңкожо

Эртиш менен Токону
Семетейге жөнөтүп,
Күтүп келген жери ошол.
Эртиш менен эр Токо
Адырандап жөнөдү.
Чынкожо буйрук кылган соң,
Барбаганда өлөбү?!
Суру кетип, суу кечип,
Арада нечен күн өтүп,
Эртиш менен эр Токо
Жетип барды Кен-Колго.
Чынкожо буйрук кылган соң,
Чымындай жанды аяйбы.
Өкүм өскөн эки дөө
Өлгөнүнө карайбы?!
Өздөрү баатыр болгон соң,
«Өлөмүн» деп санайбы?!
Таласты көрүп сөз салып,
Карап турган кезинде,
Түш кылтайган бешимде
Калың жылкы көрүндү.
Көп жылкыны көргөн соң,
Тизгин колго карышып,
Ач бөрүдөй ыкыстап,
Салган бойдон барышып,
Эртиш, Токо — эки кул
Издеп келген эли ушул.
Жазы менен Өзгөндөн
Самап келген жери ушул.

Көп жылкыны аралап,
Көй кашкалар саралап,
Ойлободу «киммин» деп,
Өз кубатын чамалап.
Аттын башын бурбастан,
Аял кылып турбастан,
Чынкожонун тапшырган
Буйругун эки кылбастан,
Жакын келди отоого
Тизгинин жыя тартпастан.
Секин-секин кеп салды,
Чечилип сырын айтпастан,
Отоо башы Аман эр,

Ойлонгон сөзү жаман эр,
Чыргайлыгы кармаса,
Чалып салчу каман эр.
Жылкычылар чогуулап,
Аманга жетип барышты.
«Бул алда кандай адам» — деп,
Одурайып алышты.
Аста-секин сүйлөшүп,
Шыбырашып калышты.
«Доспу» десек, салам жок,
«Душман» десек, жарак жок,
«Мас болгон» десек, арак жок,
Кайратында санат жок.
Каршылык кылган биз жактан
Кара кылдай залал жок,
Көрдүңбү, балдар, мүнөзүн,
Көңүлүндө адал жок.
Кандардан келген элчиби?
Душмандан келген ченчиби?
Калк аралап сөз тартып,
Канына кабар берчүбү?.

Секин-секин кеп айтат,
«Семетей кайда» деп айтат,
Акырын аста кеп айтат,
«Арстаның кайда» деп айтат.
Ошондо Аман тура албай,
Унчукпай сабыр кыла албай,
Ачууланып бакырды,
«Канчоро менен Күлчоро,
Жоо келди!» деп чакырды.
Камбардын уулу Канчоро,
Алмамбет уулу Күлчоро
Жылкыга келген көрмөккө,
«Кийик атып, аң уулап,
Жыргайбыз» деп эрмекке.
Амандын үнүн уккан соң,
Ыргып турду уйкудан.
«Ким алат» — деп жылкыдан?
Жоо кайдалап элендеп,
Душманың кайда көрөм, — деп, —
Айылга келген жоо болсо,
Аманат жаным соо болсо,

Атышып жатып өлөм—деп,—
Арбашканын көрөм.—деп,—
Жазасын колго берем деп,
Жетип келди Аманга,
Желигип турган шамалга.
Келсе Аман—башында,
Жылкычылар — кашында.
Ачууланып бакылдап,
Сүйлөп жатат шакылдап.
Эртиш менен эр Токо
Келип калган жакындап.

Анда Аман кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Талас, Талас болгону,
Таласка кыргыз конгону.
Төргө жылкы толгону,
Кайнарга калаа салганы,
Калкты Семен алганы,
Калган жок журтта арманы.
Манастан калган мен Аман
Кең-Колго жылкы салганы,
Кең-Кол турсун мал багып,
Суусамырга барганы,
Өткөн эмес өрүштү,
Чоочун жандар аралап,
Кайдан келген жансыңар,
Каракчыдай сагалап?».
Деп, ошентип, эр Аман
Эртиш менен Токону
Алган экен камалап.
Камбардын уулу Канчоро,
Алмамбеттин Күлчоро
Эртиш менен Токону
Көрөр замат таанышты.
«Аман аке, койгун!» деп,
Токотушту, наалышты.
Эртиш менен Токону
Ат үстүнөн алышып,
Алдына төшөк салышып,
Айтып сөзгө канышып,
Аңгеме сөзгө барышып,

Кымыз куюп сунушуп,
Абыдан ичти тунушуп.

Күлчоро эми кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
Эртиш, Токо—эки ага,
Эсен-аман болдуңбу,
Эрикпей аман жүрдүңбү?
Эстегенде келдиңби?
Сак-саламат болдуңбу?
Сагынбай эсен жүрдүңбү?
Санаана алып тууганды,
Сагынганда келдиңби?
Аксыдан көчкөн көп нойгут—
Тууган аман жатабы?
Шыгайдын уулу Чынкожо —
Буудан аман жатабы?
Жалпы нойгут саламат,—
Элиң аман жатабы?
Шыгайдын уулу Чынкожо —
Бегин аман жатабы?
Аксакалдуу карыя,
Чалдар аман жатабы?
Ашык атып ойногон
Балдар аман жатабы?
Эпендешип сүйлөшүп,
Эненер аман жатабы?
Жери-суусун сагынбай,
Жеңелер аман жатабы?
Аксыдан нойгут көчкөндө,
Алты жашта бар элек.
Эчтемени билбеген
Ат чабуучу бала элек.
Жаш да болсок, ар ишти
Байкай жүрчү жан элек.
Семетей абам жаштыктан,
Арак ичкен мастыктан,
Акыл-эсин жыйнабай,
Айткан сөзүн тындабай,
«Аксакалдуу абам,— деп,—
Мен дагы сеңин балаң,— деп,—
Чекилик кылса мейли,— деп,—
Шыгай канды сыйлабай,

Абам Шыгай карыя,
 Кечеги сөздү танды,—деп,—
 Изиме чөбүн салды,—деп,—
 Келе жаткан жол менен,
 Кербеним талап алды,— деп.—
 Жылкысын алды жылдырып,
 Шыгай канды сындырып.
 Болор-болбос иш үчүн,
 Болжолсуз ишти кылды,—
 деп,—

Абам Шыгай камынып,
 Азыраак сөзгө таарынып,
 Көчүп калган көп нойгут,
 Анжыянга жамынып,
 Көп нойгутка баш болуп,
 Көчүп кеткен Шыгай кан,
 Көнүлү калып туугандан.
 Көтөрүлүп бу жайдан,
 Аксыдан көчтү турбастан,
 Аттын башын бурбастан,
 Аял кылып тынбастан,
 Артына сабыр кылбастан,
 Көчүп барып Шыгай кан
 Конуш алды— деп уктук.
 Кара-Кулжа, Жазыдан
 Олут алды—деп уктук.
 Кара-Кулжа төр жайлап,
 Кара кызыл бээ байлап,
 Кара түпөк сыр найза
 Ыргап турат—деп уктук,
 Калың нойгут Жазыда
 Жыргап турат—деп уктук.
 Бир жылдан кийин Шыгай кан
 Каза тапты—деп уктук.
 Шыгайдан кийин Чыңкожо
 Баатыр болду—деп уктук.
 Каттоосу бизден Кашкарга
 Жакын болду—деп уктук.
 Кара атын минип Чыңкожо,
 Кашкарга барат—деп уктук.
 Эрдигинен ал элден
 Алман алат—деп уктук.
 Эртиш, Токо—эки ага,

Уккан сөзүм чын бекен?
 Шыгайдын уулу Чыңкожо
 Ушунчалык тың бекен?
 Нойгуттун калкын кайтарып,
 Өз боюна чын бекен?
 Кара таман кашкардык
 Чыңкожого кул бекен?
 Эртиш, Токо—эки ага,
 Эми сизге кеп келди,
 Агалар аман көрүштүк.
 Айтсаңар сөзгө эп келди!».

Деп, ошентип, Күлчоро
 Элчилерге кеп берди.
 Чыңкыжодон элчиге
 Чындап келген эр Токо
 Мына мындай кеп салды.
 Кеп салганда деп салды:
 «Канчоро менен Күлчоро,
 Аксыдан нойгут көчкөндө,
 Ашыгып үйүн чечкенде,
 Калың нойгут тууганың
 Кара жандан кечкенде,
 Жоргонун белин ашканда,
 Наманганды басканда,
 Күдөрүн үзүп туугандан
 Күндөп-түндөп качканда,
 Канчоро менен Күлчоро
 Алты жашта бар элең,
 Атка чапчу бала элең.
 Эртиш, Токо—эки агаң
 Жыйырма жашта бар эле.
 Жыйында жүрчү жан эле.
 Ыйлап көчтүк көчкөндө,
 Чындап үйдү чечкенде,
 Көчкөнүбүз билинбей,
 Аксыдан барып Өзгөнгө,
 Жыргап калдык Өзгөндө.
 Өзөнүнө Өзгөндүн
 Шыгайдын уулу Чыңкожо
 Калаа салды, бу да чын.
 Кара атты минип Кашкарга
 Кыраан чалды, бу да чын.

Барган жери корккондон
 Ыктап калды, бу да чын.
 Баш көтөрбөй көз жумуп,
 Уктап калды, бу да чын.
 Кара-Кулжа. Жазыдан
 Калын нойгут жай алдык.
 Кашкардан сурап чай алдык.
 Кан Шыгайдан башкасы
 Калын нойгут амандык.
 Эртиш. Токо—эки агаң
 Мурун көрдүк жамандык.
 «Жамандык» деп кек кылбай,
 Кылып келдик адалдык.
 Аздап калды агасы,
 Кылбас бекен Семетей
 Тайбуурулга сараңдык?
 Ат аяган жер карайт,
 Куш аяган көк карайт,
 Кас тууганы дос болсо,
 Кандай адам мал аяйт?
 Чыңкожо агаң жиберди,
 «Көрүп кел» деп силерди.
 Кайдагыны ойлонбой,
 Кайтып боору имерди.
 «Таластагы тууганга,
 Барып кел—деп жиберди.
 Сүйлөшүп сөзгө абыдан.
 Канып кел—деп жиберди.
 Семетей берсе, Буурулду
 Алып кел—деп жиберди.
 Ногой, нойгут ортосун
 Кынап кел—деп жиберди.
 Убада сөздү бек кылып,
 Чыдап кел—деп жиберди.
 Семетейдин марттыгын
 Сынап кел—деп жиберди.
 Тайбуурулду баатырдан
 Сурап кел—деп жиберди.
 Колкосуна аларын
 Билип кел—деп жиберди.
 Берип салса, Буурулду
 Минип кел—деп жиберди.
 Сагынышкан тууганга

Жүрүп кел—деп жиберди
 Атын берсе, туугандан
 Күлүп кел—деп жиберди.
 Эр агандын мүнөзүн
 Билип кел—деп жиберди.
 Манастын уулу Семетей
 Туугандыкка келбесе,
 Тайбуурулду Семетей
 Эрки менен бербесе,
 Кайнардагы калаасын
 Талап туруп алмакпыз,
 Каяша кылган калчадай.
 Сабап туруп алмакпыз!
 Ордосунан чыгарбай,
 Кордук менен алмакпыз!
 Кыймылдатпай ордунан,
 Зордук менен алмакпыз!
 Талкан кылып таштайбыз,
 Чаң бастырып Таласын.
 Чакырып келбейт Семетей,
 Сөпөт болгон Манасын.
 Билип койсун Семетей,
 Чыңкожонун чамасын!
 Күлчоро менен Канчоро
 Көндүрүп койсун абасын!
 Көнбөсөнөр чоролор,
 Чыңкожонун калын кол
 Кең Таластан табасын!
 Байкагыла чоролор,
 Шыгайдын көр коо баласын!..»

Дел, ошентип, эр Токо
 Айтып сөзүн билгизди.
 Өкүмдүгүн, эрдигин,
 Экөөнө тең тийгизди.
 Күч көрсөткөн жеринде
 Күлчорону күйгүздү.
 Канчоро менен Күлчоро
 Ачуусу келип арбайып,
 «Айткан сөзү кандай»—деп
 Ант ичкендей саргайып,
 Жаш муруту тик чыгып,
 Жаагын жара түк чыгып.

Күлчоро туруп кеп айтты:
«Күйдүргү, Токо» деп айтты,
Ачуусу келип чунагың,
Аянбастан бек айтты:
«Буурулду бергин—дегениң,
Бууданын өлсүн—дегениң!
Асырап сактап өстүргөн
Тууганың өлсүн—дегениң!
Атыңды бергин—дегениң,
Абамды өлсүн—дегениң!
Ардактап баккан Канчоро
Агамды өлсүн—дегениң,
Буурулду сурап келгениң,
Бул эмне дегениң?
Шыгайдын уулу Чынкожо,
Айта албай жүргөн кеби бар,
Атасы кордук көргөн кул,
Ала албай жүргөн кеги бар.
Тайбуурулдан айрылса,
Жайлаймын—деген чени бар.
Каражолтой кош баатыр,
Мунун кай жеринде эби бар?!
Эрчишип келген эки кул,
Эми эле билдим чыныңды.
Билбелмин сенин сырыңды.
Башыңды чагып талкалап,
Басайын сенин чырыңды!
Маскара болуп нойгутка,
Айтып баргын чыныңды!
Кастыгың мага билиңди,
Кагайың сенин жиниңди!
Баатырсынган эки кул,
Басайын сенин үнүңдү!».

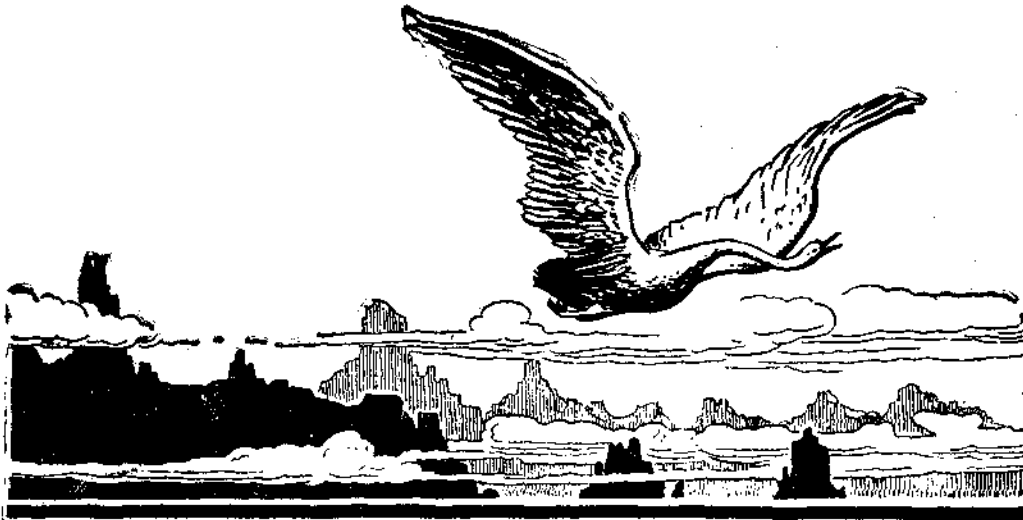
Деп, ошентип, калганда,
Токону кудай каргады.
Кончундагы нар кескен
Азыр сууруп алганы.
Азыр мууздап ийчүүдөй,
Канчорону кармады.
«Андай эмес, мындай» деп,
Канчоро менен Күлчоро
Эртиш менен Токону
Тепкилекке алышып,
Өлбөгөндөй кылышып,
Өлөрчө сөздү угузуп:
«Куйканды тилип мурч салам!
Куйругун тилип туз салам!
Далыңды тилип чок салып,
Таманың тилип ок салам!».
Деп, ошентип, Күлчоро
«Чынкожо бегин көрсүн» деп,
Тамга салды бетине.
Каршы-терши чаптырып,
Көк ала салды этине.
«Мындан кийин түз келип,
Көрүнсөңөр көзүмө
Жору менен кузгунду
Кондурамын төшүңө.
«Айта баргын» деп айтты,
Эр Чынкожо тил алса,
Келип жүрсүн эсине!».
Деген экен чоролор
Чынкожонун бегине.
Муну мындай таштайлык,
Айчүрөктүн айлалуу
Учушунан баштайлык,

**ЧЫНКОЖО
ТОЛТОЙДУН
ЧАТАГЫ**

ЧЫНКОЖО, ТОЛТОЙДУН ЗОРДУГУ, ЧҮРӨКТҮН УЧУШУ

Чынкожо Тайбуурулду алдап ала албады. Кордук көрүп барган эки чоросун көрүп, ого бетер кыжыры келди, бирок өзү гана Семетейге кол салуудан коркту. Толтойдун атасы Багыш калмактарга чыккынчылык кылгандыгы үчүн өлтүрүлгөн болучу. Ошондуктан Чынкожо Толтойду Семетейге каршы көкүтүп, Семетейдин колуктусун Толтойго тартып алып берүүгө аракет кылат. Семетей анда Айчүрөктү билген эмес. Толтой: «Семетейге каршы барбайлык. Чүрөктү албайлык, андан көрө Семетей менен жакындашып татуулашалык»—деп Чынкожо Толтойду ардантат. «Намысын жок, сен эр эмессин, сен Багыштан туулбай кал! Семетей менден эр эмес, сен барбасаң өзүм барамын, Сени достуктун антына коём. Айчүрөктү өзүм алам»—дейт. Акырында Толтойдун намысы келет. Ошентип, эки баатыр Акун кандын элине көчө барышып, «Айчүрөктү берсин» деп элчи жиберешет, Акун кан элчиге катуу жооп берет.

Чынкожо, Толтой элинен
 Эр өлтүрүп салбасам,
 Эски доого калбасам,
 Күндөй болгон баламды
 Күйгүзүп кармап бергендей.
 Күнөө кылып салбасам,
 Айчүрөктү бербеймин.
 Менин чамам келбесе,
 Издеп алар шері бар,
 Жоолап алар эли бар.
 Эр Семетей баатырдын
 Колуктусу болучу.
 Атасын тарткан эр болсо,
 Зордук кылган баатырлар
 Семетейден көрөт го?

Серпише келсе Чынкожо,
 Ажалдан мурда өлөткө?!
 Айчүрөк алсаң оң болбойт,
 Асилн ишин жөн болбойт.
 Урушсаң, уят болосун,
 Кармашсаң, кордук көрөсүн!
 Эр Семетей баатырдын
 Катынын алсаң өлөсүн!
 Кайтып кеткин үйүнө.
 Керек болсо дүнүйө,
 Минерине ат берем,
 Киерине тон берем.
 Он эки капка шаарыман
 Тандасаң сулуу кыз берем.
 Манастын уулу Семетей,

Алыстан кабар кеп угар,
«Аташып койгон жарынды,
Чынкожо алды» деп угар.
Аттанып чыгар жол алып,
Алтымыш түркүн кол алып,
Кысып салар элинди,
Сындырып салар белинди!
Союп салар атынды,
Жоюп салар калкынды!
Айтып баргын каныңа,
Мен Чүрөктү бербеймин.
Бермек түгүл алардын.
Жүздөрүн да көрбөймүн!».
Акун кандын бул сөзүн,
Так ошондой деп айтып,
Элчи келди бек айтып.

Бул кабарды уккан соң,
Кан Шыгайдын Чынкожо—
Кадимки баатыр тын Кожо
Жедигердин Толтойго
Чакырып кенеш салды ошо.
Ат көкүлүн сүйүшүп,
Ат куйругун түйүшүп,
Атышарга мергенди,
Мылтык атар эренди,
Бир башка бөлүп алды эми.
Желекти жерден көтөрүп,
Жекелеп жоого киргенди,
Жоо жарагын билгенди.
Кылкандай найза кылайтып,
Жасоо бөлүп салды эми.
Чабышарга балбанды,
Жаса чаппас мыктууну,
Жоого тиер ыктууну,
Алга салып Чынкожо,
Тууну берип Толтойго,
Акун кандын шаарына
Чабуулду коюп калды эми.
Ат ойнотуп турушуп,
Акун кандын аскери
Астынан торгоп урушуп,
Карагай найза кагышып,

Как жүрөккө малышып.
Аркы-терки сүрүшүп,
Качпай туруп салышып,
Айбалта колго алышып,
Аябай башка салышып,
Болоттон соккон калканды
Талкалашып калышып,
Тоо түбүндө турушуп,
Тоону кандап урушуп,
Коо түбүндө турушуп,
Коону кандап урушуп,
Айбалта тийип чекеге,
Алда канча жигиттер
Өлүп жатты жекеде.

Тайманбастан Чынкожо
Ошондо туруп кеп айтат,
Өкүмдүгүн билдирип,
«Талкан кылам» деп айтат.
«Жазында аштык салдырбай,
Күзүндө эгин алдырбай,
Жалдуу байтал мингизбей,
Жакшы кийим кийгизбей,
Куйруктуу козу жегизбей,
Талкандай элин чалам,— дейт,—
Жүдөтүп жатып алам!»—дейт.
Дүмөктү мыктап салды эми.
Чалгынды мыктап чалды эми.
Жайлоого чыккан мал койбой,
Жалпы тийип алды эми.
Күрүчүн атка жем кылып,
Алты сан элин дем кылып,
Камап жатып калды эми...

Акун кандын Айчүрөк
Ошондо туруп кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Олжого түшүп барганча,
Олжо катын болгончо,
Минтип кордук көргөнчө,
Эр Семетей баатырды
Издеп кетем өлгөнчө.

Абыдан баатыр эр болсо,
Чакырып алып келейин.
Зордук кылган Толтойдун
Маани-жайын көрөйүн.
Чынкожого чын эле
Кантип тирүү барайын?!
Семетей анык эр болсо,
Ээрчитип келип Толтойдон
Чындап өчүм алайын!»,—
Деп, ошентип Айчүрөк,
Акылы жандан табылып,
Ак куу кебин жамынып,
Канатын күнгө каккылап,
Куйругун кумга чапкылап,
Ак куурай башын сыдырып,
Ай ааламды кыдырып,
Кең Талас өндүү жер таппай,
Семетей өндүү эр таппай,
Алыска кетип адашып,
Айланып жүрдү эл таппай.

Чет Бээжиндин оюнда,
Жекендүү көлдүн боюнда,
Сары ала жылкы сандан көп,
Сур жылкысы андан көп,
Коңурбайдын көп жылкы
Жаткан экен жер жайнап,
Жашылданган төр жайлап.
Акундун кызы Айчүрөк,
«Семетейдин жылкысы
Кызыл буурул» деп уккан.
Катын-кыздан кеп уккан,
«Семетейдин жылкысы
Кара буурул» деп уккан.
«Кечээ кайнатам Манас өлгөндө,
Абыке. Көбөш — эки арам
Олжо кылып бөлгөндө,
Айгырын сурдан салганбы?
Буурулуна бузулуп,
Сурча болуп калганбы?
Же болбосо, дүнүйө,
Көргөн киши жалганбы?», —
Деп, ошентип, ой ойлоп,

Асмандан ыйлап бойбойлоп.
Айчүрөк турган кезинде,
Алгара минип койкоюп,
Чоң өтүк бутта чойкоюп,
Алтындан топчу чоң күрмө
Айдалыда жаркылдап,
Алдындагы Алгара
Алчыланып шартылдап,
Теминөөрү телпилдеп,
Аркасында айдары
Ары-бери селкилдеп,
Калдайган калың жылкыга
Коңурбай келди баркылдап.
Көзүндөгү таштеги
Тегирмендин ташындай.
Көздөн чыккан шоросу
Чоң кочкордун башындай,
Мурундарын карасаң.
Селебенин кабындай,
Муруттарын карасаң,
Айбалтанын сабындай,
Аркасында айдары
Аргымактын жалындай,
Каардуу калмак башы бар.
Калпакта шуру ташы бар.
Муруту буурул болуптур,
Далай жашка толуптур.
Адырайган баатырдын
Абыдан бою солуптур.
Айдалысы кең экен,
Адамдан чыккан эр экен.
Асылышкан эрлерди
Алары да эп экен.
Сол далысы кең экен,
Солоондон чыккан эр экен.
Он далысы кең экен.
Ойроттон чыккан эр экен.
Далай жашка толбосо,
Калкыма душман болбосо,
Тийип алчу неме экен!
Тийип алар күн болсо,
«Качып барып карабет,
Калмакка тийди» дээр бекен?

Деп, ошентип Айчүрөк,
Муну сынап өттү эми,
Мындан кайып өттү эми.

Чоң-Ополдун оюнда,
Сары-Көлдүн боюнда
Канатын Чүрөк сылады.
Буудайык кандын Музбурчан
Сакалы бар бир кучак,
Асмандан байкап сынады.
«Сакалынын агы экен,
Сапар кетер чагы экен.
Эр Толтойдун дартынан,
Чынкожо кулдун зарпынан:
Баштап алып барганга,
Барып өчүн алганга,
Жыйырма беште болсочу,
Жаш кезинде жайнаган,
Жалдуу кара шер экен!
Кармашкандан кайтпаган,
Жигиттин гүлү эр экен!
Мында кудай туш кылса,
Тийбей турган эр бекен?!
Мындан өтүп кеткенде,
Отуз бешке жеткенде,
Мында кудай туш кылса,
Тийбей турган эр бекен?!
Кырк жашына жеткенде,
Кошулбай турган шер бекен?!
«Качып барып карабет,
Карыга тийди» дээр бекен?!».

Деп, ошентип, Айчүрөк
Канатын кайра чапкылап,
Куйругун кумга каккылап,
Санаасы санга бөлүнүп,
Кабырга сөөгү бөлүнүп,
Мындан кайтып өттү эле.
Алайды басып сыдырып,
Анжыян менен Ташкенди
Аралап учуп кыдырып,
Кара-Буура, Чаткалдан
Кайра айланып чыкты эле,

Асманда жүрүп ой-ойлоп,
Семетей таппай бойбойлоп,
Көңүлүн көпкө бөлдү эле;
Ак булуттун астынан,
Ак мунардын үстүнөн
Аныктап жерди көрдү эле.
Төрт-Кулдун төмөн жагында,
Манастын тиккен багында,
Кайнардын кара көзүндө,
Как чынардын өзүндө,
Кең-Колдун маңдай жагында,
Айга баккан ак сарай
Абыдан көрүп алды эми.
Асмандагы Айчүрөк
«Издеп келген Семенди
Таптым го?!» деп калды эми.
«Жердеген жери Галас. — деп,
Атасы баатыр Манас» деп,
Уккан экен укмуштан.
«Баатыр Манас өлгөндө,
Эл чогулуп көмгөндө,
Ак саргылды сойдуруп,
Алты күнү эрикпей,
Казанагын ойдуруп,
Кызыл дилде чачтырып,
Кыямат жолун ачтырып.
Чоң-Өзөндүн боюнан,
Күлботосун чалдырып,
Нарга жүктөл алдырып,
Төрө Манас күмбөзүн
Даңаза кылып калдырып,
Жети миң эркеч майына
Кыш бышырып бек салган,
«Жетигимдин күмбөзү
Жети кылым өткүчө
Турар бекен» деп салган.
Алты миң эркеч майына
Кыш бышырып бек салган,
«Асылымдын күмбөзү
Алты кылым өткүчө
Турар бекен» деп салган.
«Андан мурун күмбөз жок,
Күмбөз болсо, ошо. — деп, —

Талас болсо, ошо, — деп,
Кайнатам Манас баатырдып
Үстүнөн учуп өтпөйүн,
Арбагына чет болуп,
Жубарымбек болуп кетпейин!».

Деп, ошентип, Айчүрөк
Ала-Тоо башын айланып,
Ар жагы менен учту дейт.
Алмалуу-Булак, Шумкар-Таш
Ашып учуп түштү дейт.
Төрт-Күлдүн төмөн жагында,
Баатырдын тиккен багында,
Кайнардын кара көзүндө,
Как Чынардын өзүндө
Он эки канат ордосун
Окчун тигип салыптыр,
Кермесине ат толуп,
Журт казандап калыптыр.
Өйүз-бүйүз эки ордо
Көрүнөө тигип салыптыр.
Маңдай жагы боз секи,
Боз секиге Айчүрөк
Жетип барып конду, дейт.
Аккуу кебин чечинип,
Анык адам болду, дейт.

Ал аңгыча болбоду,
Эрке катын Чачыкей
Ордодон чыкты маңкайып,
Ак кулжадай данкайып,
Наакери бутта тайпайып,
Элечек башта кайкайып.
Алтындан кылган чоң сөйкө
Акыректе жаркылдап,
Шурудан тизген чач мончок
Аркасында шаркылдап,
Басып чыкты Чачыкей,
Ак булуттай калкылдап.
Жеңи жерге сүйрөлгөн,
Желбегей басып үйрөнгөн.
Алтынга боюн шыбанган,
Чачыкейди Айчүрөк

Көрүп туруп кубанган.
«Эр Семетей баатырдын
Мурунку зайбы ушудур,
Ургаачынын узудур.
Арзы-муңум айтайын,
Акылдашып кайтайын»,—
Деп, ошентип, Айчүрөк
Арка чачын булайтып,
Ак тамагын кылайтып,
Он бештеги кыз болуп.
Басып барды муну айтып:
«Сары алтындай эжеке,
Соо-саламат жүрдүңбү?
Сагынбай бала сүйдүңбү,
Эсен-аман жүрдүңбү,
Эрмекке бала сүйдүңбү?
Эжеке, мага кулак сал,
Айта турган арзым бар!
Айтпай койсом, эжеке,
Кутулбай турган карзым бар.
Шыгайдын уулу Чыңкожо
Асмандан мунар боз болуп,
Жедигердин Толтойго
Жетип барып дос болуп.
Толтойдон барып жол сурап,
Он эки түркүн кол сурап,
Шаарымды басып сабады,
Жайы-кышы камады.
Жазында эгин салдырбай,
Күзүндө аштык алдырбай,
Элиме бүлүк салганда,
Качып келдим аркалап,
Кара башка иш түштү,
Чымындай жанды калкалап.
Аташкан жары Чүрөктү
Эр Семетей баатырың
Талашып барып алабы?
Кумурскадай колу бар
Толтойго бүлүк салабы?
Жээ болбосо баатырдын
Кылган иши чалабы?
«Күнү болуп калат» деп,
Көңүлүнө албагын!

Атап туруп ант берем,
Атабыз Манас арбагын!
Өрүдө үйүн ондоюн, ♪
Көчкөндө төөн комдоюн,
Жалган айтсам оңбоюн!
Кырк жылы кызмат кылайын,
Кырк жылда карып өлөрсүң,
Кыямат жолун көрөрсүң,
Акылың болсо, эжеке,
Айтканыма көнөрсүң!
Айтчы, эжеке, кебинди,
Таппайсыңбы эбимди!».

Деген кезде Чачыкей
Чочуп кетти солк этип,
Чочугандан жүрөгү,
Чыга жазды болк этип.
Чогоол-чогоол кеп айтты,
Кеп айтканда деп айтты:
«Шайтан сүрөт карабет,
Шакылдабай ары кет!
Суудан чыккан суксунбу,
Жерден чыккан жексинби,
Жээ жез тумшук сенсинби?
Талас—Талас болгону,
Таласка төрөм конгону.
Калдайган атпай элинде
Мындай укмуш болбоду.
Карысынбы, жашсынбы,
Каркылдап учкан казсынбы?
Куркулдап учкан куусунбу,
Куркурап аккан суусунбу?
Кайдан келген долусун,
Кандай жандын чорусун?
Болбосоң керек адамдан,
Босогомо түштүңбү
Боройлогон шамалдан?
Кызылды кийген оңорбу,
Атасынын төрүндө
Эр издеген оңорбу?!
Эр албаган эски күн,
Кашка таман, кески күн,
Чачы куудай болгуча,

Тиши буудай болгуча,
Акун кандын төрүндө
Көп олтуруп зак болгон,
Саамай чачын ак болгон.
Эр Семетей баатырдын
Аташканы — Чачыкей.
Чүрөк сенден кем эмес,
Сага окшогон чор таман
Чачыкейге тең эмес!
Айтканыңды кылгандай,
Арачы кишин мен эмес.
Баатырдын уулу Семетей
Сени алуучу шер эмес.
Кара таман, ак саамай,
Бул айтканың кеп эмес!».

Деп, ошентип, Чачыкей
Буулумдан кылган чоң ичик,
Буластата жамынып,
Болкулдаган жүрөгү
Боконого чабылып,
Эси чыгып эндиреп,
Кайта басты кагынып.
Акундун кызы Айчүрөк
Уялгандан өлбөдү,
Өлбөй тирүү калбады.
Таманын жерден тарта албай,
Көзүнөн жашын арта албай,
Олтуруп калды Айчүрөк...

Эрке катын Чачыкей
Үйгө кирди кысылып.
Таза чыккан Чачыкей
Үйгө кайта киргенде
Жаман болду бузулуп.
Садагасын кактырып,
Өпкөсүн азыр чаптырып.
Эл чогултуп дүрбөдү...

Ал ангыча болбоду,
Күлчоро менен Канчоро
Кен-Колдун баш көлмөдө
Жаткан эле жылкыда,
«Эр Семетей баатырдын

Амандыгын билем—деп,—
 Амандашып келем» деп,
 Жетип келди бөрүлөр.
 Экөө бирдей жарышып,
 Үзөнгүсү кагышып,
 Абасына барышып,
 Амандашып алышып,
 Чоролор тура калганда,
 Семетей анда кеп айтат.
 Кеп айтканда деп айтат:
 «Камбардын уулу Канчоро,
 Ой, Алмамбеттин Күлчоро,
 Атамдан калган Акшумкар
 Этине келген чагы экен,
 Өрдөк, казды илдирип,
 Сала турган табы экен.
 Эртең Таласты бойлоп куш салам,
 Бууданымды булкунтуп,
 Эртеңден калбай эрте кел!
 Эрте келсең Күлчоро,
 Кара жол менен чабарсын,
 Кара суудан табарсын.
 Ал аралдан таппасан,
 Ак-Жар ылдый чабарсын,
 Ак-Инектеп табарсың!».
 Деп ошентип, тапшырып,
 Күүгүм кире, күн бата,
 Жумшак төшөк, лактага,
 Чачыкей менен Семетей
 Айкалышып жатты эле.
 Аркар менен кулжадай,
 Бото менен тайлактай,
 Көп кызыкка батты эле...

Тараза жылдыз батканда,
 Таң саргарып атканда,
 Шаатемир кызы Чачыкей
 Кечеге көргөн Чүрөктү
 Билем деп бара жатканда,
 Акундун кызы Айчүрөк
 Арка чачын булайтып,
 Ак тамагын кылайтып,

Чачыкейдин алдына
 Тосуп чыкты муну айтып:
 «Айланайын эжеке,
 Толук жайым айтайын,
 Кабар салып кайтайын!
 Эр Семетей баатырын
 Тайбуурул атын минеби?
 Жоодон коркпос эр болсо,
 Айчүрөк жайын билеби?
 Чыңкожо менен Толтойдон
 Чүрөгүн тартып алабы?
 Же Чүрөктү берип Толтойго,
 Таласта жатып калабы?
 Айланайын эжеке,
 Айныбай жыйна эсинди,
 Ак болоттой төрөнө
 Айтып берип сөзүмдү.
 Чыңкожо, Толтой деген жоо,
 Чын төрөм менен кас экен.
 Чымчыкты көзгө мээлеген.
 Чыдагыс мерген маш экен.
 Эрегишкен эки кул —
 Экөө бирдей жаш экен.
 Камсыз жаткан төрөмө
 Кара боору таш экен.
 «Акундун кызын алам,—деп,—
 Айдап жолго салам,—деп,—
 Айчүрөктү алган соң,
 Армансыз болуп калам,— деп,—
 Анын арка жагынан,
 Семетейге барам,— деп.—
 Такалуудан тай калбай,
 Таласты талап алам» деп,
 Камап жатат каланы,
 Какшатып жатат баланы.
 Мага эже сен болсоң,
 Сага синди мен болсом,
 Тамаша менен таң атсын,
 Күлкү менен күн батсын!
 Алты күнү саа жатсын,
 Акыркы күнү маа жатсын!
 Жети күнү саа жатсын,
 Жетпеген күнү маа жатсын.

Көчкөндө төөнү айдайын.
Өрүдө бээни байлайын,
Колдуу кумган колго алып,
Кол жуугузчуң болоюн,
Бедерлүү кумган колго алып,
Бет жуугузчуң болоюн!..
Асыл төрөң Семетей,
Аргасын мунун табабы?
Аташканын алдырып,
Же намысы жок балабы?».

Деген кезде Айчүрөк
Чачыкей туруп кеп айтат,
Кечиктирбей бек айтат:
«Какылдаган карабет,
Шайтандан келген элчиби.
Көз байлоочу серчиби?!
Өлбөй туруп төрөсүн,
Серчи күңгө берчүбү?!
Чачыңды кесип албасам,
Күң кылып ишке салбасам,
Таманыңды тилбесем,
Эшек кылып минбесем,
Чачыкей болбой өлөйүн,
Туубай туна чөгөйүн!».

Деп, ошентип Чачыкей.
Ач билектен алганда,
Арманды башка салганда,
Акундун кызы Айчүрөк
Адамдан башка байкалып,
Ак сымалтай чайкалып,
Коргошундай көлкүлдөп,
Тунук суудай мөлтүлдөп,
Каргыш айтып кеп салды,
Кеп салганда деп салды:
«Эрке катын Чачыкей,
Баатырдын уулу Семетей,
Талаага чыкса, меники!
Үйдө калса, сеники!
Сонорго эртең барганда,
Акшумкарын салганда,
Кара суунун боюнда,

Ак була болуп бурулуп,
Алты түрдүү кубулуп,
Үч көрүнүп көзүнө,
Сыр көрсөтүп өзүнө,
Жолго жатып калбасам,
Шумкарын колдон албасам,
Акшумкарын издетип,
Азапка башын салбасам!
Андан айла келбесе,
Кара суунун көлчүктөн
Туура кечип өткөндө,
Ак балык болуп кылтылдап,
Алтындай болуп жылтылдап,
Үч көрүнүп көзүнө,
Сыр көрсөтүп өзүнө,
Балык болуп калбасам,
«Балык» деп басып алганда,
Канжыгага чалганда,
Колундагы шумкарын
Эптеп кармап албасам,
Элине бүлүк салбасам!
Андан айла болбосо,
Өрдөк көлдөн өткөндө,
Эр Семетей баатырың,
Куш салар маалы жеткенде,
Жекендүү көлдүн жээгине,
Шабырлуу көлдүн четине
Аккуу болуп албасам,
Башымды көлгө салбасам,
Кара күчкө кукулдап,
Балырды суңгуп калбасам,
«Куу» деп кушун салганда,
Эптеп кармап албасам,
Эр төрөнү ээрчитип,
Элиме алып барбасам!
Өзүнө тиет карабет,
Өкүмсүп кылган далбасан!
Ушул ишти кылбасам,
Туубай туна чөгөйүн,
Айчүрөк болбой өлөйүн!
Шаатемирдин Чачыкей,
Сактап калчы, көрөйүн!
Эрге чыкпай эрденген,

Уяты жок долусуң!
Айыпка келген аркарга,
Үмөтөйдүн чорусуң!
Сары-Арканы жайлаган
Элин кайда. Чачыкей?
Көкчөнүн уулу Үмөтөй,
Эриң кайда, Чачыкей?
Жергеси бүтүн Жети-Суу,
Жер меники, Чачыкей!
Жети-Сууда жердеген
Эл меники, Чачыкей!
Жер бетинде көйкөлгөн
Көл меники, Чачыкей!
Абамдын уулу Семетей—
Эр меники, Чачыкей!
«Эски» деп айтып торгойсуң,
Эп сөз айтса, болбойсуң.
Эзелки менин төрөмдү
Эминеге коргойсуң?
Чын катыны сен болсоң,
Айтканыңдан жылбагың!
Касам кылсам болбодун,
Эми эч жакшылык кылбагың!».
Деп, ошентип, Айчүрөк
Кукулдап учуп калды, дейт,
Куюн шамал салды, дейт.
Шыңкылдаган чунагың
Шыпылдап учуп калды, дейт,
Шыбыргак шамал салды, дейт.
Бөксөнүн башы мөндүрлөп,
Жаканын башы жамгырлап,
Асмандын баарын тундуруп,
Сегиз сай мөндүр куйдуруп,
Караса көзгө илинбей,
Кай кеткени билинбей,
Көздөн кайым болду, дейт...

Ошол кезде эр Семен
Тайбуурулдай күлүккө
Жолборстон үртүк жаптырып,
Жибектен кежи тактырып.
Алтын менен саптаган,
Пил терисин каптаган,

Чымын тийсе занк эткен,
Камчы менен чапканда,
Мылтык аткан эмедей,
Тоо жаңырып «данк» эткеп
Алтын алкак доолбаш
Кайра байлап капшырып,
Канжыгага тапшырып,
Алдыңкы кашы карк алтын,
Арткы кашы чылк алтын,
Эки каптал эп темир,
Эбелеги сом темир,
Эптеп кылган аккаңкы,
Тайбуурулга чак кашкы
Баса токуп алды, дейт.
Куймалуу алтын үзөңгү
Теплей ыргып минди, дейт.
Ошол кезде Күлчоро,
Жоого чыкса миң чоро,
Абасынын жанында
Жан кубантар бир чоро
Төрөсүнө келди, дейт,
Келип салам берди, дейт.

Эми Чачыкейдин кеби бар,
Келтирип айтар эби бар.
Акырын басып шаңкылдап,
Айнектей көзү жаркылдап,
Алтындан кылган чач мончок,
Аркасында шаркылдап,
Шаатемир кызы Чачыкей
Төрөсүн кармап тизгинден,
Семетейге кеп айтат,
«Токточу, төрөм!—деп айтат,—
Бүгүн күнгө шейшемби,
Сапар кылар күн эмес.
Акшумкарды колго алып,
Сыртка чыгар күн эмес.
Эрдигиң бар, эсиң жок,
Эчтеме менен ишин жок.
Эки бала эрмегиң,
Жанында башка кишин жок.
Үч күн туруп аттангың,
Үч күндөн кийин ишим жок!».

Деген кезде Семетей
Ант ичкендей саргайып,
Ачуусу келип арбайып,
«Кан кармабас тизгинди,
Карабет долу, кармадын,
Жан батпаган жанымды
Кара жиндей арбадын.
Кандын баары жыйналып,
Кашыма каршы барган жок,
Бектин баары жыйналып,
Тизгинимден алган жок.
Менменсинген баатырдан
Бетиме бири чыккан жок.
Ойлогон ишим оң болду.
Сөзүмдү адам жыккан жок.
Бул сыяктуу кордукту
Семетей жандан уккан жок!
Көй бер, долу, тизгинди,
Сураба менден үч күндү!».
Деп, ошентип, эр Семен
Алты эркектин терисин
Тасма кылган булдурсун,
Асый өгүз терисин
Өзөк кылган булдурсун,
Өзөгүн үч ай кердирген.
Жылан боор өрдүргөн,
Как ыргайга саптаган,
Карылар көрүп мактаган,
«Колго жумшак болсун» деп,
Кой макмал менен каптаган,
Алаканын көркөмдөп,
Асыл таштан ойдурган,
Кой башындай коргошун,
Түшкүнүнө койдурган.
Каяша кылган адамды
Какылдаткан булдурсун,
Кокондогон кожону
Койкуйлаткан булдурсун,—
Булдурсунду Семетей
Бура кармап алды, дейт,
Тизгиндеп турган айымын
Жондон ары салды, дейт.
Шаатемир кызы Чачыкей

Көзүнүн жашы төгүлүп,
Кайгыга терең чөмүлүп,
Козголо албай калганда,
Жүрө берди Семетей,
Опол тоодой көрүнүп...

Теңирсинген Чачыкей
Теңселип аран козголуп:
«Аксымдык кылып салдым, ээ,
Армандуу болуп калдым, ээ.
Айчүрөк менен сырдашпай,
Алтын, жездей чырмашпай,
Сары майдай эришпей,
Санаалаш болуп келишпей!»—
Деп, ошентип, Чачыкей
Күлчорону чакырып,
«Кагылайын Күлүсүм,
Кабак ачат күлүшүн,
Бура тургун атынды,
Абаң укпай кеткен соң,
Сага айтамын датымды.
Жолуңардан үч түркүн
Сыр көрүнөт көзүнө,
Зыян тийип жүрбөсүн,
Ишенем, Күлүс, өзүңө!
Акбула жатса, албагын,
Акчабак көрсөң, барбагын,
Аккууга кушту салбагын!
Бул үчөөнүн биринен
Азапка башты салбагын!
Женендин айткан бул сөзүн
Унутуп кокус калбагын?!
Алыстатып жибербе
Абаңа конгон арбагын!
Ушул ишти сен кылсаң,
Атасы эле барктуудан,
Энеси асыл нарктуудан,
Кытаттай кара чачтуудан,
Алгыр тынар баштуудан,
Каламдай кара каштуудан,
Айткан сөзү наздуудан,
Мурду порум мистедей,
Аппак эти чүчтөдөй.

Колу асыл күмүштөй,
Тиши аппак күрүчтөй
Сулуудан тандап келемин,
Бир күнкү кылган ишинче
Ушундай тартуу беремин!
Ушул айткан жумушка
Теби, Күлүс, керегин?
Атасы журттун улугу,
Энеси суунун тунугу,
Кызы кыздын шайыры,
Аманат жандын кайыры,
Ушул сөздү аткарасаң
Мөлтүрөгөн кара көз,
Келбети сонун, ширин сөз,
Кымындай жок айыбы,
Кайнимдин болот зайыбы!..».

Анда Күлүс кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Ишенгин, жеңе ишенгин,
Эркелигим эп болбос,
Абакем укчу кеп болбос.
Акбуланы алгызбайм,
Ак балыкка баргызбайм!
Актайлактай аккууга
Акшумкарды салгызбайм!
Кош болгун, жеңе, кош болгун», —
Деп, ошентип, шарт коюп,
Жүрүп кетти Күлчоро;
«Убадаңа бек бол!» деп.
Күлүп кетти Күлчоро;
Түшүнбөгөн бир ишке
Кирип кетти Күлчоро...

Ошол кезде Чүрөгүн,
Болкулдатып жүрөгүн,
Акмалап учуп калды, дейт,
Абайлап сынап алды дейт:
«Эр Семетей баатырың
Айтканындай бар экен!
Кара көздөн нур жанган,
Кармагандан кан тамган, C
Чондугу төөнүн нарындай,

Толкуну көлдүн шарындай,
Ысыгы күйгөн жалындай,
Суугу сырттын шамалдай,
Качырганы жолборстой,
Кармаганы илбирстей,
Курчтугун көрсөң, албарстай,
Кендигин көрсөң, Таластай,
Эрдигине карасаң,
Атасы өткөн Манастай.
Маңдайына карасаң,
Кара кашка тынардай,
Тулку боюн карасаң,
Сайга чыккан чынардай.
Жорго минип шаркылдап,
Жүрөр күнүм бар бекен?!
Эр Семетей баатырга
Тиер күнүм бар бекен?!
Буурул ат минип булкулдап,
Сыр найза колдо солкулдап,
Семетейим турганда,
Эркеси болуп баатырдын
Көрөр күнүм бар бекен?!
Буулум кийип Чүрөктү
Алар күнүң бар бекен?!
Чабуусунан Толтойду
Жарар күнүң бар бекен?!».

Деп, ошентип, Айчүрөк
Акмалап жүрдү асмандан,
Алда канча кайрылды,
Төрөсүн көрүп шашкандан.
Ал аңгыча болбоду,
Алмамбеттин Күлчоро
Жоого кирсе, миң чоро,
Төрөсү мекен жүргөндө,
Кыз кылыктуу бир чоро,
Кара суунун боюнда,
Жекендүү көлдүн оюнда,
Семетейге жакындап,
Кирип келген кезинде,
Семетей туруп кеп айтат:
«Күйдүргү чунак, — деп айтат, —
Бул жерге кербен жетиптир,

Түн катып өтүп кетиптир.
Түн катып өткөн кербендер
Түштүк жерге жетиптир.
Буласы жатат бурулуп.
Эчен түркүн кубулуп.
Далай мүлкү калган го,
Шашкандардан куюлуп.
Чором, атыңдан түшүп ала көр,
Ак куржунга сала көр!
Абаңа келип жетимдик,
Алыска тентип барганда,
Атамдан калган Аколпок
Арамдарга калганда,
Булайт кийип салыптыр,
Жендин учу кырылып,
Жырткык болуп калыптыр.
Буладан келеп кылдырып,
Коргошун эгеп тундуруп,
Балбандарга бурдуруп,
Жаныдан була салалык,
Эрке катын, энеме
Жасатып алып калалык!».

Күлчоро анда кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Айланайын абаке,
Өрдөккө кушту салбастан,
Өрдөк, чүрөк албастан,
Бул жоругун туурабы,
Кудай сени урабы?!
Талаада жаткан буланы
Уялбай кантип алайын,
Жоктон тапкам эмедей,
Куржунга кантип салайын?!
Албаймын, аба, эскиңди,
Жыргатпайт эски эчкимди!
Керек болсо ак була,
Анжыянга барайын,
Алтымыш ала жорго алып.
Ак була сатып алайын!
Ар бир түркүн олпоктон,
Жасатайын далайын!»,—
Деген кезде эр Семен,

Сөзгө элпек эр немең,
«Эмесе чунак мейлин» деп,
Акшумкарды алды, дейт,
Томогосун шыпырып,
Таманга кагып калды. дейт.

Түрөгөй өрдөк, бала каз,
Туура салып илдирип,
Канжыгасын кан кылып,
Каз, өрдөккө билдирип,
Балапан өрдөк, бала каз
Барпыратып илдирип,
Кара-Сууну айланып.
Өрдөк менен каздарды
Канжыгага байланып,
Тайбуурулду тер кылып,
Багалегин кир кылып,
Кара-суунун көлчүктөн
Туура кечип өтөрдө,
Агын суудан шаркылдап,
Алтын балык жалтылдап,
Аярдыгын билгизип,
Аябай ичти күйгүзүп,
Ыргып түшүп шартылдап.
Ылайга жукпай жаркылдап,
Суудан чыгып жылтылдап,
Сууга кирип кылкылдап,
Ойноп жаткан балыкка
Семетейдин жүрөгү
Туйлап кетти зырпылдап.
«Күйдүргү Күлүс, карачы,
Күмүштөй болгон балыкты
Угуп-көргөн эмесмин,
Балыктан мындай жарыкты.
«Алтын» десем, күмүштөй,
Кабыгы аппак күрүчтөй.
«Күмүш» десем алтындай,
Көрүнөт көзгө жаркылдай.
Ушуну кармап алалык,
Кайнарга кайтып баралык,
Атамдан калган көлчүккө
Ак балыкты салалык!
Тамаша кылып жүрөлүк,

Ғаң каларлык түбөлүк!
Суусу тайыз кармагын,
Жаздым болуп калбагын!».
Деп, ошентип Семетей
Буурулдун башын бурду эми,
Буйрук кылып турду эми.

Бала жолборс Күлчоро,—
Жоого чыкса мин чоро.
«Абаке балык кайда,— деп,—
Алсак балык,— пайда» деп.
Көрбөгөнсүп жалтактап,
Кара сууу баткактап,
Аябай сөөгүн кыйратып,
Айчүрөктү ыйлатып,
«Көрбөй калды көзүм — дейт,—
Чындап, аба, уялып,
Чыга жазды эсим» дейт.
«Билбедим» деп чамасын,
Күлүмсүрөп Күлчоро
Жайкап койду абасын.
«Болуптур эми, чунак» деп,
Асманга шилтеп шумкарын,
Атырылтып тулпарын,
Кербездигин билдирип,
Кечке өрдөк илдирип,
Тамашага батканда.
Талыкшып кайра тартканда,
Кечки салкын бешимде,
Кете турган кезинде,
Балырлуу көлдүн оюнда,
Баатырдын жүргөн жолунда,
Удургуу агып суу турат,
Кукулдап аппак куу турат.
Муну көрүп Семетей,
Бура тартып тулпарын.
Күлчорону жумшады,
«Агыткын!» деп шумкарын.

Күлчоро анда кеп айтат,
Күйдүргү сөздү эми айтат:
«Айланайын абаке!
Канаты менен жер сабайт,—

Ғарып калган куу белем,
Далай жашка жабыркап,
Барып калган куу белем.
Куйругу менен кум сабайт, —
Куруп калган куу белем,
Уя басып уча албай,
Туруп калган куу белем.
Алдырып койсок шумкарга,
Жетим калар балдары,
Жетимдикти көрдүк го,
Абаке, жаман эле салмагы!
Салбаймын аба шумкарды,
Зая болор жандары!
Убалы бизди уктатпас,
Энесиз калса балдары!
Куу да куштун асылы,
Тукумун үзүп койбойлу!
Асылга асыл катылса,
Башыңа кесир болбойбу?
Абаке, убалына калбайлы,
Абаке, Акушумкарды салбайлы!».

Семетей анда кеп айтат,
Ачуусу келип бек айтат:
«Күлүмсүрөп сүйлөгөн
Күйдүргү чунак, оңбойсуң!
Мен өжөрлүгүм карматып,
Өз атамдын атасы
Жакып канды жалмадым,
Абыкени аймадым.
Көбөштү көргө киргиздим,
Көк жалдыкты билгиздим,
Канакей кесир болгону?
Ал кесирдин баарысы
Канакей мени соргону!
Қыларыма келгенде
Қырк чоромду жалмадым.
Қаршылык кылган душманды,
Қарсылдатып айдадым,
Қана тийген кесири?
Ғарып калган куундун
Қайдан тийсин кесири!
Қаяша кылган кара өскөй,

Кан Шыгайды көчүрдүм,
Күйгөн отун өчүрдүм. 3
Малын алдым талкалап,
Башын кетти калкалап,
Ташкент менен Таласты
Ээлеп калдым чалкалап.
Кан Шыгайды какшаттым,
Кана тийген кесири ?
Карып калган куундун
Кайдан тийсин кесири!
Жоо тосуп чалгын чалганда,
Кастын тоосун бөксөлөп,
Кайра тартып калганда,
Ойлонбогон кезимде,
Он сегизде жашымда,
Агыз менен Алтайда
Ала-Айгыр менен Сайкалда,
Кошунум жок аркамда,
Кан Теңирдин тоосунда,
Үч Музарттын оозунда
Огумду атка жүктөдүм,
Калмакка жансыз болгондо,
Каргаша чалды бүктөдүм.

Кара тумшук Күлчоро,
Канакей кесир болгону,
Канакей мени соргону?!
Кызыл-Кыя, Сан-Таштан
Кыя салып өткөндө,
Жедигерди аралап,
Ысык-Көлгө жеткенде,
Көлдүн башын түргөндө,
Ысык-Көлдүн башынан
Ылдый карап киргенде,
Калмакка мыят эр Багыш
Көрүнөө чыгып сайышты.
«Олжомду алып калам» деп,
Кабыргасы кайышты,
Эрегиш болуп бул жерде,
Эр Багышты жайладым.
Эпке келбес эрлерин,
Опоя тоого айдадым.
Кара тумшук Күлчоро,

Кана тийген кесири?!
Карып калган куундун
Кайдан тийсин кесири!
Кармашканда калмактын,
Канчасын чаап какшаттым,
Кан Жайнагын өлтүрүп,
Баатырларын аксаттым.
Бул ишин чеки дебестен,
Мында ишим жараттың!
Эми айтып турган кебин көр,
Кылып турган эбин көр!
Сага салдырбаймын кушумду,
Билдирбеймин ишимди!
Менден башка тандап ал,
Бийлей турган кишинди!
Оң кылган ишин ушубу?
Келе, бери кушумду!
Каршылык кылып жолума,
Бүткөнсүңбү шорума?». .
Деп, ошентип, Семетей
Сары жибек узун боо,
Үзүп алды колунан,
Кесепеттүү куу туяк,
«Келер—деп,—ишим оңунан»,
Кууга салып шумкарын,
Карап калды сонунан.
Жанындагы Күлчоро,
Уялгандан өлгөн жок,
«Абама уят болдум» деп,
Өлүп көрдү көргөн жок.
Телгүрөңгө камчы уруп,
Оңдоп-солдоп каршы уруп,
Темир таман үзөңгү,
Теппей ыргып, тик түшүп,
Таманы жерге тийгенде,
Табактай жерге из түшүп,
«Аябай уят болдум» деп,
Аябастан бек түшүп,
Жетим Күлүс жеткенче,
Жетим сермеп кеткенче
Кууну кудай уруптур,
Тамандап өөдө туруптур.
Чагарактуу алтын боо,

Жыя кармап алыптыр,
Чыркыратып Шумкарды
Бооруна басып калыптыр.
Эргий-эргий чалкактап,
Ак канаты калкактап,
Көтөрүлүп алыптыр,
Ээн жолго салыптыр...

Күндү жайлап тундуруп,
Борошо жамгыр урдуруп,
Бөксөгө мөндүр жаадырып,
Жакага жамгыр куйдуруп,
Борошо жамгыр, муздуу кар,
Боройлотуп урдуруп,
Канатын жерге каккылап,
Куйругун кумга чапкылап,
Туман салып жазгырып,
Кукулдап учуп калды, дейт.

Айлананын баарысын
Куюн, шамал алды, дейт.
«Акылы болсо билди, — деп,—
Акшумкар колго тийди!» деп,
Ак канатын сабалап,
Ак туман менен аралап,
Куюн, шамал, эпкиңдей,
Телгүрөңгө жеткирбей,
Караса көзгө илинбей,
Кай кеткени билинбей,
Дареги чыкпай жок болду,
Дал болуп чоро токтолду,
Күйбөгөн жери күл болуп,
Түтүнү жок чок болду.

Муну мындай таштайлык,
Акшумкардын дайыннан
Аныктап кабар баштайлык.

АКШУМҚАРДЫН ДАЙЫНЫ

Көк жал Күлүс чоронун
Көнүлү санга бөлүнүп,
Көзүнөн жашы төгүлүп,
«Кандай заман болду?» деп,
Эч айласын таба албай,
«Эмне болуп кетти,—деп,—
Шер абамдын колунан
Эми ажалым жетти» деп,
Эки көзү жалдырап,
Эт жүрөгү калтырап,
Атынын башын тарта албай,
Аккуу жайын айта албай,
Алактаган Күлчоро
Шашкан бойдон кеп айтты,
Кеп айтканда деп айтты:
«Айланайын абаке,
Адам көргүс иш болду,
Аккуу болуп көрүнгөн,
Алда кандай күч болду!

Мурун жетип алам деп,
Мунбай чапкан менденби?
Артта туруп байкаган,
Абаке, кырсык сенденби?
Же болбосо асмандан
Желип жүргөн желденби?
Билбей калдым шумкардын
Эмне болуп кеткенин.
Алда канча дем кылып,
Ант урганга жетпедим!
Болгонун өзүң көрдүң го,
Болжой албай өлдүм го?!
Жетпей калды тулпарым,
Аппак кууга алдырып,
Алда кимдин колуна
Түшүп кетти шумкарың».

Деген кезде Күлчоро,
Семетей туруп кеп айтат,

Кеп айтканда деп айтат:
 «Күйдүргү чунак Күлчоро,
 Ушул бүгүн үч кылдың,
 Аягында күч кылдың!
 Ак була көрдүм албадын,
 Балыкты көрдүм баспадын.
 «Аккууга кушун салба» деп.
 Шектүү сөздөн баштадың!
 Айта койгун шумкарды,
 Арытпагын тулпарды!
 Асыл жанга керегим,
 Атамдан калган белегим —
 Акшумкар колдон кеткени —
 Ажалымдын жеткени!
 Тайбуурул арып өлгүчө,
 Башымды көрүм көргүчө,
 Акшумкар издеп көрбөсөм,
 Армандуу болуп жүрбөсөм,
 Туулбай туна чөгөйүн,
 Тумчугуп жүрүп өлөйүн!
 Акшумкар алган алты каз,
 Алтоону бирге кактайын,
 Акшумкардын азабын
 Алсырап минтип тартайын!
 Акшумкар колдон кетти деп,
 Арзымды кимге айтайын?!
 Акшумкар колдон качты деп,
 Айланып кантип кайтайын!
 Атамдан калган шумкарды
 Арыганча издейин,
 Алдымдагы Тайбуурул
 Карыганча издейин!
 Билбесең жайын шумкардын
 Бүгүндөн калбай кайтып бар,
 Шаатемирдин кызына
 Шашып кабар айтып бар,
 Аккуунун жайын айта көр!
 Айтып берсин кушумду,
 Илгери кылсын ишимди!
 Эртең менен жеңендин
 Башкача болгон кылыгы.
 Айланайын Күлчором,
 Ал ушул күндүн чырыбы?!

Айтпай койсо кушумду,
 Жергенин сары талаада
 Сары абама жетип бар,
 Бүгүндөн калбай келсин де.
 Айттырып берсин кушумду,
 Илгери кылсын ишимди!
 Айтпай койсо кушумду,
 Чачын кыркып алсын де,
 Кементайды кийгизип,
 Кер байталга мингизип,
 Шаатемирдин колуна
 Эртенден калбай салсын де!
 Аттангын, чоро, кете бер,
 Эртенден калбай, эрте кел!»

Деп, ошентип, айтканда,
 Күйүп турган Күлчоро
 Жүрүп кетти Кең-Колго.
 Көрпөчөсүн жазданып,
 Күн чыгышты баштанып,
 Аколпогун жамынып,
 Кабагы карыш салынып,
 Жан билбеген ак кууга,
 Жаш балдардай таарынып,
 Жүрөгүнө жик түшүп,
 Жүгүнгөндөй бүктүшүп,
 Кара суунун боюнда,
 Камыштуу көлдүн оюнда,
 Жарадар болгон эмедей,
 Жатып калды Семетей...

Эки чоро жарышып,
 Үзөнгүсү кагышып,
 Чачыкейге барышып,
 Ачуусу келген Күлчоро
 Аттан түшпөй кеп айтат,
 Арстандай болгон түгөнгүр,
 Ачууланып бек айтат:
 «Ак ордодо Чачыкей,
 «Ак була болсо алба, — деп, —
 Аккууга кушун салба, — деп, —
 Ак балыкка кызыгып,
 Азапка анык калба» деп,

Аныктап жатып тапшырды,
Армандуу кылып жазгырды!
Акшумкарды алдырып,
Абама мени жаздырды.
Өтөр иш өтүп кеткен соң,
Кадырманым жеңеке,
Аябагын чынынды,
Айтып бергин сырынды!
Ак була болуп жаткан ким?
Алтын балык болгонсуп,
Аярдыкты каткан ким?
Ак тайлактай койкоюп,
Аккуу болуп калган ким?
Акшумкарды көтөрүп,
Асманга алып барган ким?
Абакем сага кеп айтты,
Аныктап туруп бек айтты,
Айтар болсо шумкарды,
Артыкча көрөм — деп айтты.
Артына катын албайм, дейт.
Артылып камчы салбайм, дейт.
Айтканымдан танбайм, дейт.
Айта койгун токтолбой,
Азапка бизди ким салды,
Акшумкарды ким алды?
Азабын колго берейин,
Арбашкан кандай жин алды?
Атадан калган шумкарды
Алакчын кандай түн алды?».

Айткан сөзгө теригип,
Ачуусу келип урушуп,
Чачыкей туруп кеп айтат,
Чочугандан деп айтат:
Бул кебинди ит уксун,
Ит укпаса ким уксун?
Бул кебинди куш уксун,
Куш укпаса ким уксун?
Үйдө олтурган катындын
Ашы менен иши бар,
Кушу менен неси бар?
Качарында Акшумкар,
Кылчайып үйгө кайтыппы?

«Кош болгун жеңе кеттим» дей,
Кайтпас сөзүн айтыппы?
«Сонорго чыкса качам» деп,
Сырдашып жүрдү дейсинби?
«Чабыттап чыкса келбейм» деп,
Чалкактаган төрөмө
Чырлашып жүрдү дейсинби?
«Чачыкейге айткын» деп,
Төрөмдүн айтар кеби жок.
«Кушумду катын тапсын» деп,
Тапшыра турган эби жок.
Талаадан кушун качырсам,
Таамайлап кылган шеги жок!
Талаада жүргөн сен болсоң,
Үйдөгү катын мен болсом,
«Шумкарды тапкын» дегениң —
Тамаша кылып келгениң;
Жекирип келип турганың, —
Жеңене кордук кылганың!
«Үч жумушту айтты» деп,
Ошентип неге булгадың?!
Буланы качан мен айттым?
Муну да жалган сен айттың!
Балыкты качан мен айттым?
Баарысын жалган сен айттың!
Ак кууну качан мен айттым?
Аны да жалган сен айттың!..
Жекирип келип турганың,
Жетишер ушу кылганың!
Калдайып жаткан жериң бар,
Капарсыз жаткан элиң бар.
Какчандап жаткан кары бар,
Кайдагынын баары бар.
Качып кеткен кушунду
Ошондон сурар эбиң бар.
Оолугуп мында турбастан,
Ойрон болгон арам кул,
Обочолоп жолго сал!».

Деп, ошентип, Чачыкей
Кайта басты бурулуп,
Жинди болгон эмеде»

Өзүнөн өзү жулунуп,
Жолборс мүнөз Күлчоро —
Айыгышкан жоого миң чоро
Ачуусу келип калыптыр.
Алакандай чолпон көз
Арбагандай жалтырап,
Оозунан түтүн буркурап,
Көзүнөн жалын шыркырап,
Күйбөгөн жери күл болуп,
Көңүлү кара түн болуп,
Толгомолуу чоң камчы
Толгой кармап алды эми.
Кайта баскан аксымды
Капталга басып калды эми.
Кырмазы кызыл көйнөгү
Кыр-кырынан бөлүндү.
Кыянаттуу сулуунун
Кылгырып жашы төгүлдү.
Ылаачындай Күлчоро
Ыргып түшүп атынан,
Колуна буруп имерип
Колоңдой кара чачынан:
«Кыянат кылган карабет,
Чачынды кыркып салбасам,
Чолок байтал кылбасам,
Жайдак атка мингизип,
Жалпы журтка билгизип,
Кементайды кийгизип,
Шаатемирдин колуна
Бүгүндөн калбай салбасам!
Же болбосо долунун
Башын кесип албасам,
Уяты жок тилиңден
Канжыгага чалбасам,
Күлчоро болбой өлөйүн,
Туубай туна чөгөйүн!
Денендеги каныңды,
Тепсеп жатып төгөйүн!
Сенден келген кордукту
Так төбөдөн көрөйүн!
Так ушуну кылбасам,
Төбөсү ачык көк урсун,
Төшү түктүү жер урсун!

Аккелтенин огу урсун,
Ак милтенин чогу урсун!».

Деп, ошентип, айтканда,
Айласы кеткен Чачыкей
Өксөл-өксөл кеп айтты,
Кеп айтканда деп айтты:
«Өрттөнүп кеткен Күлчоро,
Качып кеткен шумкарды
Акун кандын долусу —
Айчүрөк алды!» — деп айтты.
«Чынкожо, Толтой—эки дөө—
Чырмалган балаа»—деп айтты.
Чыдашып келген дөөлөрдүн
Чыр кылар жерин бек айтты...

Бала куштай барк этип,
Жайкы күндөй жарк этип,
Ачуусу тарап Күлчоро
Аттанып калды шарт этип.
Кубангандан куу чунак,
Күлүп койду демигип.
Алагар көзү жылтылдап,
Ач бөрүдөй желигип,
Жогунун жообун табышып,
Учкан куш менен жарышып,
Семене жетип кеп айтты,
Кеп айтканда деп айтты:
«Абаке сага сүйүнчү,
Душманга болсун күйүнчү!
Сымбаттуу сулуу сеники,
Суйкайган күлүк меники.
Айтылуу сулуу сеники,
Ашкере күлүк меники!
Сүйүнчүгө кааласам,
Аламын аба тулпарды!
Оң кулагың оң уксун:
Айчүрөк алган шумкарды!!
Жүрөгү майлуу толтолуу,
Ашык болсо абама,
Шумкардан Чүрөк коркобу!
Чүрөктүн жайын сурасан,
Көбүк кардай эти бар,

Кызыл кандай бети бар,
 Калемдей кара кашы бар,
 Кундуздай сулуу чачы бар,
 Берметтей таза тиши бар, —
 Журттан башка иши бар.
 Кара жерге кар жааса,
 Карды көр да, этин көр,
 Кар үстүнө кан тамса,
 Канды көр да, бетин көр!
 Ургаачыдан шок деген,
 Укмушта мындай жок деген.
 Перизаттай мелтирөп,
 Ак берметтей мөлтүрөп,
 Ак куу болуп сүзөт, дейт,
 Айланасы Чүрөктүн
 Адам өткүс күзөт, дейт.
 Аман болсон, абакем,
 Айланып учкан аппак куу
 Койнуна сенин түшөт, дейт.
 Айчүрөк болсо алганын,
 Акшумкар болсо салганын!
 Аtpайдын баатыр баласы,
 Айланайын абакем,
 Кай жерде калат арманын?!».

Жылгындуу Кең-Кол жеринен,
 Жалындуу кыргыз элинен,
 Кайнардын кара көзүнөн,
 Как чынардын өзүнөн,
 Төрт-Күлдүн төмөн жагынан,
 Төрө Манастын тиккен багынан,
 Бар-Көлдүн мандай жагынан,
 Бакайдын салган тамынан,
 Жети-Көлдүн оюнан,
 Жекендуу суунун боюнан
 Акшумкарды качырып,
 Анык жерден кеп угуп,
 «Айчүрөк алды» деп угуп,
 «Аркасынан шумкардын
 Барамын» деп, дем уруп,

Бакайдан жолду сурады,
 Баатыр Семен кеп угуп.
 Бакай кан анда кеп айтат:
 «Байкагын балам, — деп айтат. —
 Курдашым Манас барында
 Көрбөгөндү көргөмүн,
 Абыкенин тушунда
 Ар жорукка көнгөмүн.
 Өзүн бойго жеткени
 Эч жамандык көрбөдүм.
 Көз жазымда калбаса,
 Барбаган жерим калбады.
 Мерчемдүү жолду менден ук,
 Менден уксаң калет жок.
 Аттиң дүйнө жаш өмүр
 Алыстап кетти айла жок.
 Жыйырма беште чагымда,
 Толуп турган табымда,
 Башыма бул иш туш келсе,
 Барбайт белем барында,
 Олжолош болуп жанына.
 Карылык келди башыма,
 Кемтиги болсо сөзүмдүн,
 Кейибе, балам, башыма!
 Баатырдаң калган шумкарым,
 Бабадан калган урпагым,
 Абандын айткан сөздөрүн
 Аянбай, балам, тыншагын!
 Ашыкпай жүрсөң, кулунум,
 Алтымыш күндө барасын.
 Алыстан байкап көрөсүн,
 Акундун аппак калаасын.
 Эригип кетип тез жүрсөң,
 Элүү күндө барасын.
 Калкылдап учкан Чүрөктү
 Ошол жерден табасын...».

Дөп, ошентип, кан Бакай
 Жолдун баарын каттады,
 Жоо жарагын баптады.
 Араң турган Семетей,
 Албарстан соккон эмедей,
 Ак чатырды бүктөтүп,

Акборчукка жүктөтүп,
 Көк чатырды бүктөтүп,
 Көкборчукка жүктөтүп,
 Шалк этмени саптатып,
 Айбалтасын таптатып,
 Айга жетчү күлазык
 Ак куржунга баптатып,
 Соёруна бээ алып,
 Сокто жүктөп төө алып,
 Кылычтары кыңгырап,
 Үзөңгүлөр шынгырап,
 Калкандары жаркылдап,
 Асабасы калкылдап,
 Жекендин башын чалбаган,
 Жейренге жетпей калбаган,
 Караңгыда калт этпес,
 Башка чапса жалт этпес,
 Мамынын башын кемирген,
 «Манастап» чапса семирген,
 Каптаган калың чуу чыкса,
 Кайыптай учуп элирген,
 Санаттан чыккан сай буудан,—
 Он төрт атты айдатып,
 Чоролордун жарагын
 Жоруктапта байлатып,
 Жолдун баарын жат алып,
 Айчүрөктү ойлосо,
 Ак чыбыктай маталып,
 Абакеси Бакайдан
 Аябаган бата алып,
 Асаба кызыл туу менен,
 Эки чоро, бир төрө
 Айбаттанган дуу менен,
 Таң каларлык шаң менен,
 Тамылжыган таң менен,
 Добулбасын барс коюп,
 Аккелтени тарс коюп,
 Туяктан чаңын бургутул,
 Тайбуурулду чулгутул,
 Чоролорду мингизип,
 Чоктой кызыл кийгизип,
 Жоого тууган Семетей,
 Жоого кирген эмедей,

Түпөктүү найза кылгытып,
 Жүрүп калды зыргытып.

Айдап жүргөн малдары —
 Ногойдон чыккан он төрт ат.
 Он төрт аттын ичинде
 Орошон күлүк Буурул ат,
 Абалап учкан жылдыздай,
 Октолуп колдон суурулат.
 Качырып жоого киргенде,
 Душмандын күнү куурулат.
 Бирден санап өткөндө,
 Мындай болчу санаты,
 Бардыгында бар эле
 Көрүнбөгөн канаты.
 Билгендер жалган айтпаса,
 Биринин болбойт калети.
 Айныбай түткөн жарага
 Асыл тууган Сарала
 Учкан куш жетпей убара,
 Уя куйрук Көгала,
 Арчатору, Ачбуудан,
 Ажыбайдын Карткүрөң,
 Бакай кандын Бозжорго,
 Жакып кандын Керчунак,
 Сакалын жайкап зыргыткан
 Сары кандын Туучунак,
 Каныкей минген кадимден,
 Каракашка аргымак,
 Абыкенин Актелки,
 Калдуу кызыл, жалдуу көк,
 Көбөш кандын Суртелки,
 Калкамандын Кара аты,
 (Канатында бар эле,
 Кайкалап бүткөн канаты), —
 Аtpайдан чыккан тулпардын
 Он төрт болуп санаты,
 Бөкөйдүн бөксө жол менен,
 Бөрү жүрбөс жер менен,
 Бөксө-бөксө дөң менен,
 Бөлүнгөн нечен көл менен,
 Кара тулаң чөп келсе,

Чалдырбай жүрүп баратат,
Кара булак суу келсе,
Кавтырбай жүрүп баратат.

Эшилген аппак шор басып,
Орчун-орчун жол басып,
Тоо түгөнүп уч болуп,
Жол айрылып үч болуп,
Жер түгөнүп сай болуп,
Ат арыктап тай болуп,
Семетейдин ичкени
Жеркендин кызыл чай болуп,
Төрөнүн уулу чунагын,
Түн уйкусун бөлүптүр,
Түркүн айбан, түркүн куш,
Жер сонунун көрүптүр.
Бакасы чардап көлүндө,
Булбулу сайрап чөлүндө,
Булагы агып ташыган,
Булбулу сайрап таңшыган,
Булбулунун үнүнө
Мундуу адам жашыган,
Бетеге белден булаган,
Бедеси бүрдөп дуулаган,
Жашыл ала гүлүнөн
Жыпардай жыты бураган,
Өрүгү чирип көн болгон,
Өзөндө кара дөң болгон.,
Бөлчөк-бөлчөк көлүнө,
Өрдөгү менен каз толгон.
Желбиреп гүлү ачылган,
Жемиши жерге чачылган,
Жойлогон жери доңуздуу
Кемегедей казылган,
Төшүндө кайып жайнаган,
Түркүн куштар сайраган,
Каздары чөптү жиреген,
Кайыңы көктү тиреген.
Чырпыгы бар чынардай,
Чынары бар мунардай,
Чымчыктардын үнүнө
Чыдап пенде тура албай

Талдары бар түркүктөй,
Таранчысы бүркүттөй,
Таң каларлык жаралган,
Бүркүттөрү үзүктөй,
Сар чычканын карасаң,
Сарала моюн күчүктөй,
Жекендери желектей,
Камыштары билектей,
Маралдарын карасаң,
Мала кашка инектей,
Ор коёну куландай,
Куландары кунандай,
Кескелдирик жойлосо,
Кере кулач жыландай,
Жергелүү эл конгондой,
Желесин тартып койгондой,
Үйдү тигип салгандай,
Семетей төрө чунагын,
Жерди көрүп ар кандай.
Күндөп-түндөп жол жүрдү,
Көнүлүн ачып зарланбай.

Күндөрдөн күндөр өткөндө,
Күндөрдөп түндөр өткөндө,
Баатырдын уулу Семетей
Бакайдын катын карады.
Күнгө бөлүп жыйнаган
Келтенин огун санады.
Сууп келген буудандар
Сүмбөдөй болуп жарады.
Ушул жерди көргөндө,
Семетейдин оюна
Сонун кыял тарады.

«Токтой тургун, Күлүс! —
дейт,—

Ардагы арстан баланы,
Кештелүү калпак, кең чалбар,
Кеңешим айтам, жаш балдар!
Саймалуу калпак, кең чалбар,
Санаамды айтам, жаш балдар!
Күндө салган ок менен
Күн эсебин санадым.
Түндө салган ок менен

Түн эсебин санадым.
Абакемдин эсеби
Бүтүп калган көрүнөт.
Эси болсо Айчүрөк
Күтүп калган көрүнөт.
Алты күнү бул жерге
Ат өрүтүп алалы!
Бүткөн бойду сергитип,
Акун кандын шаарына
Андан кийин баралы!
Артык тууган Чүрөктөн
Анан жообун алалы!
Жолукса Толтой, Чынокжо.
Аянбай найза салалы!
Атабыз Манас болгон сон,
Айткандан кантип калалы!
Уурдангансып барбайлык,
Уктап жаткан калааны
Уялбай басып албайлык!
Тыңч калаага кол салсак,
Эрден сыймык кетпейби,
Атага наалат жетпейби?!
Каракчыдай иш кылып,
Абийрибиз кетпейби?!».

Деп, ошентип, эр Семен
Кенеш кылып кеп айтып,
«Кошту түшүр» — деп айтып,
Төбөсү бийик чоң чатыр
Таналтарын тарттырып,
Жез бурама казыкты
Жерге мыкты кактырып,
Кемегесин ойдуруп,
Кер байталды сойдуруп,
Аттардын баарын кермеге,
Аркы-терки астырып,
Көмкөрүлүү казанын
Кемегеге астырып,
Кайкан сары белесте
Кабыландай комдонуп,
Кара кулак жондонуп,
Кайгырбаган эр Семен,
«Ушул жерде болом» деп,
Кайрылып түштү, «коном» деп.

Муну мындай таштайлык,
Айчүрөктүн жайынан
Айланып кабар баштайлык.

АЙЧҮРӨКТҮН ТҮШҮ

Айчүрөктүн Ак сарай —
Ардемеге чак сарай,
Бейбак өзү салдырган,
Бекемдиги бир далай.

Кыйла жерден көрүнгөн,
Зангыраган чоң сарай.
Кардай аппак сарайдын
Каалгасы сом калай.
Ак сарайдын баарысын
Алтын менен кырдаган,
«Күүгүм болуп калат» деп,
Күмүш менен сырдаган.
Айнегинин алкагын
Атилес менен чырмаган,
Эки киши сүйлөсө,
Өзүнөн өзү ырдаган,
Бул сарайдын ичинде
Өнөрү жок кылбаган.
Көргөндү айран калтырып,
Гүл сүрөтүн салдырып,

Чагылышы сарайдын
Күйгүзгөндөй жандырып,
Босогонун боюна
Аябай алтын чойдурган,
Адам карап тургандай,
Арстан жасап койдурган,
Дарбазанын оозуна
Көөхар таштан ойдурган
Көргөндөр айран калгандай,
Көк жолборс жасап койдурган
Кереметтүү сарайга
Таң агарып атканда,
Тараза жылдыз батканда,
Адырдын жели зыркырап,
Алыстан кулун чуркурап,
Асмандагы жылдыздар
Кезек менен дыркырап,
Камыштын башы куудурөң,
Кара кыяк, калың чөп,
Ойку-кайкы шуудурап, «

Торгой, чымчык чырылдап,
Тараза жылдыз кыбындап,
Теректин башы дырылдап,
Тентек суусу күрүлдөп,
Курт-кумурска кыбырап,
Бешикте балдар тыбырап,
Түн катып учкан канаттуу
Туюкту көздөй зымырап,
Азан маалы болгондо,
Акундун кызы Айчүрөк
Акыл жеткис түш көрөт,
Таң каларлык иш көрөт.

Эртең менен турганда,
Эринбей жүзүн жууганда,
Таманы жерге такылдап,
Көмөкөйү какылдап,
Саамайы тоту жүнүндөй,
Дабышы булбул үнүндөй,
Акун кандын Чүрөгү
Ак тамагы кылактап,
Басып келип булактап,
Улуусуна кеп айтат,
«Эжекелер!»—деп айтат,
Кичүүсүнө кеп айтат.
«Синдилерим!»—деп айтат.
«Таң алдында түш көрдүм,
Таң каларлык иш көрдүм.
Чырагы күйүп жалына,
Байланды буудан мамыма.
Тартынбай жерди жемирди.
Байлоодо туруп семирди.
Чапчышы жерди термелтти,
Чайпалгансып көл кетти,
Чарк айланып гөр кетти.
Бул эминне болучу?
Бул түшүмдү жоручу!
Майыштырып шагына,
Булбул конду талыма,
Сайраса, боюм эриди.
Санаанг санаам жериди.
Ал эминне болучу?
Ал түшүмдү жоручу!

Буудайык конду туурума,
Талпынбай күндү бүркөдү,
Асманды карап шаңчыса,
Айдын көзүн чүмкөдү.
Бул эминне болучу?
Бул түшүмдү жоручу!
Оозу кандуу кабылан,
Калаанын оозун торгоду,
Каршы барып бир адам,
Кабар алар болбоду.
Бул эминне болучу?
Бул түшүмдү жоручу!
Атырылган ак жолборс
Калаанын ичин жойлоду,
Карс этип иттер койбоду.
Каңкылдашып далай ит
Капшыттарга сойлоду.
Бул эминне болучу?
Бул түшүмдү жоручу!
Он төрт бөрү качырып,
Калың койду каптады.
Кайра качып бөрүдөн,
Карс этип иттер каптады.
Бул эминне болучу?
Бул түшүмдү жоручу!
Ажыдаарды мен көрдүм,
Кайраттанып чыкканда,
Кара тоого теңелди,
Каарланып киргенде,
Кандуу суулар бөгөлдү.
Жанаша турган эки тоо
Бир-бирине жөлөндү.
Жаткан жери быркырап,
Ышкырыгы зыркырап,
Оозунан оргуп көрүндү.
Кызыл жалын шыркырап,
Жойлогон жери коо болду,
Топурак чыгып тоо болду.
Айбатына чыдабай,
Аска тоолор быркырап,
Ала салып көчүштү,
Айбатына чыдабай,
Аккан суулар бурулуп

Алыс жайнап кетишти.
Жүргөнүнө чыдабай,
Жүзүм, алма күбүлдү.
Каршылашкан калын жоо
Кара жандан түңүлдү.
Бул эмине болучу?
Бул түшүмдү жоручу!».

Акундун кызы Айчүрөк
Акырын басып аяндап,
Көргөн түшүн баяндап,
Айтып болгон кезинде,
Отуз келин, отуз кыз,
Ойротто жок Калыйман,
Кырк келин, кырк кыз,
Кылымда жок Калыйман
Эки колу боорунда.
Эрке Чүрөк доорунда,
Ийни салык, мойну кез,
Издеп тапкыс кара көз
Ийиле түшүп кеп айтат:
«Эжеке Чүрөк!»—деп айтат,
Аңкоосунуп кеп айтып,
«Апике Чүрөк!»—деп айтат.
«Мен жооруймун түшүндү,
Оңдосун кудай ишинди!
Келтириптир алдына
Ашык болгон кишинди!
Байланса буудан мамына,
Тартынбай жерди кемирсе,
Байлоодо туруп семирсе.
Чапчышы жерди терметип,
Чаң түшүрүп элирсе,
Булчуңу бука мойнундай,
Тайбуурул келе турганы,
Мунун несин айтасың?!...
Булбул коңсо багына,
Сайраса, боюн эресе,
Булбул өңдүү мундуу сөз,
Келер күнү ушу кез.
Эр Манастын кулуну,
Жездекем келе турганы,

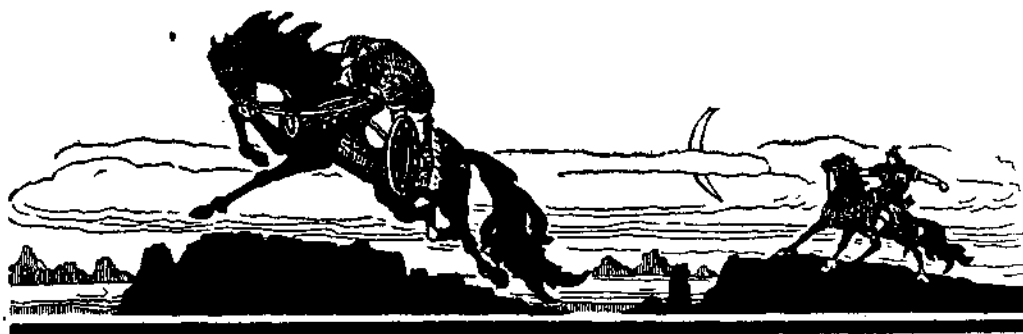
Мунун несин айтасың?!...
Буудайык консо тууруна,
Талпынбай күндү бүркөсө,
Асманды көздөй шаңшыса,
Айдын бетин чүмкөсө,
Акшумкар сизде турбайбы,
Анын несин айтасың?!
Оозу кандуу кабылан
Калаанын оозун торгосо,
Канчоро келе турганы,
Мунун несин айтасың?!
Атырылса ак жолборс,
Каңкылдашып далай ит
Капшыттарга сойлосо,
Кырк чоронун сарасы,
Алмамбет эрдин баласы,
Жайдары жаздын күнүндөй,
Күлгөнү булбул үнүндөй,
Күлчоро келе турганы,
Мунун несин айтасың?!
Он төрт бөрү качырып,
Калың койду качырса,
Карс этип иттер каппаса,
Он төрт буудан келери,
Чындап теңир берери.
Тулпарларын туйлатып,
Баатыр жездем Семетей
Чыңкожону женери.
Бөрүдөн буудан кем бекен,
Башка буудан жездемин
Бууданына тең бекен?
Мунун несин айтасың!
Ажыдаар сен көрсүң,
Ала тоого тең көрсөң,
Аккан суулар бөгөлсө,
Ала-Тоого теңелсе.
Асыл төрөң жездекем
Адам өлчөөр шер бекен,
Ат салышкан душманга
Ажыдаардан кем бекен?!
Толтой менен Чыңкожо
Жүгүнбөй турган эр бекен?!
Мунун несин айтасың?!

Жойлогон жери коо болсо,
Топурак учуп тоо болсо,
Арбашына чыдабай,
Ала-Тоолор куласа,
Айбатына чыдабай,
Агын-дайра чайпалса,
Жүргөнүнө чыдабай,
Жүзүм, алма күбүлсө,
Каршылашкан душманы
Кара жандан түңүлсө,
Манастын уулу — жездекем
Камап жаткан жоолорду
Кармаш менен алары.
Чынкожо менен Толтойду
Чабуусунан жарары.
Акундун кызы Айчүрөк
Жүзүмдөй болуп мөлтүрөп,
Алдынан тосуп барары.
Мунун несин айтасың?!
Айланайын эжеке!
Асмандан күткөн табылды,
Абийрин анык жабылды.
Андан көрө турбастан,
Алыстан келген жездеме
Аныктал кылгын камынды!
Мен уккамын карыдан,
Узун кулак баарыдан.
Ак албарстай жездекем
Темир кандан келгени
«Тентек чыкты» деп уктум,
Темир кийген душманын
Тепсеп чыкты—деп уктум.
Келе турган жездемдин
Жолун тосуп баралык!
Аябастан ар түркүн
Азык-түлүк алалык!
Арып келген жездемдин
Астын тосуп калалык!
Кең Үргөнчтүн боюна
Даяр кылып салалык!».

Деп, ошентип, айтканда,
Акундун кызы Айчүрөк

Калыймандан көп угуп,
Отуз келин, отуз кыз,
Жоруганын эп угуп,
«Алда качан каалаган,
Ашыгың келет» деп угуп,
Сүйүнүп көңүл бөлгөнсүп,
Семетей жетип келгенсип,
Акырын басып шанданып,
Семетейди көргөнсүп,
Айткан сөзгө танданып,
Бар шайманын камданып,
Ак чатырды бүктөтүп,
Ак дөнөнгө жүктөтүп,
Кол чатырды колго алып,
Коногуна жорго алып,
Түштүгүнө бээ алып,
«Түндүгүнө керек» деп,
Сүт бото тайлак—төө алып,
Каркыт менен көөкөрдүн
Жибектен боосун чалдырып,
Шекер-шербет, ширин аш
Кол куржунга салдырып,
Сары алтындай мейиздин
Сабактарын тердирип,
Көөкөргө кымыз алдырып.
«Күчү жанып калат» деп,
Кучала туурап салдырып,
Ак-Кыянын оюна,
Кең Үргөнчтүн боюна,
Манастын уулу чунактын
Келе турган жолуна,
Кайым ырдап женишип,
Селкинчегин тебишип,
Отуз келин, отуз кыз,
Ортосунда Чүрөк уз
Кербен тарткан эмедей,
Жаркыны күндөй көрүнүп,
Күтмөк болуп чунакты,
Жүрүп калды бөлүнүп...

Муну мындай таштайлык,
Кең-Колдон чыккан төрөнүн
Жайынан кабар баштайлык.

КУЛЧОРОНУН ЧАЛГЫНЫ

Б адалдан бугу ышкырып,
Марчадан кийик бышкырып,
Бөксөдөн элик бакырып,
Бабырган деген байкуш куш
Балдарын издеп чакырып,
Бүркүтү бийик шаңкылдап,
Ителги көктөн баркылдап,
Үкү менен жарганат
Үңкүрдү көздөй салпылдап,
Чакчыгайы чакылдап,
Каргалары какылдап,
Сай сағызган оштонуп,
Таш бакасы козголуп,
Таң атардын сары жел
Талыккансып токтолуп,
Таң жаркырап атканда.
Төрөнүн уулу Семетей
Төрдөн туруп октолуп,
Кермеден атты алдырып,

Көрүү жерге чалдырып,
Кара суудан кандырып,
Кара шибер туланга,
Кайсандата чалдырып,
Кылычын кыя байланып,
Кырга басып айланып,
Сырнайзасын таянып.
Сыймыктанып жай алып,
Ак-Инектин башына
Көнүлдөнүп олтурду
Көмүркөйдөй ташына.
Аттанып чыккан күндөрүн
Алда нече санады.
Чабыты келген бүркүттөй,
Чарк айлана карады.
Үргөнчтү туман чалыптыр,
Тунарыктап калыптыр.
Ала карга, сағызган
Айланганы билинбейт,

Каран калган Үргөнчтүн
Кайсы экени билинбейт.
Тозоң уюп, тоз түшүп,
Толурак учуп, боз түшүп.
Мунарыктап калыптыр.
Ошол кезде чунагың
Койнуна колун салыптыр,
Оң бөйрөгүн таянып,
Обдула түшүп жай алып,
Дүрбүнү сууруп калыптыр.

Дүрбүнүн жайын сурасаң,
Каныкей азап көргөндө,
Абыке, Көбөш эки арам
Манастан калган дүйнөнү
Камчыга ченеп бөлгөндө,
Бөтөнчө тууган Каныкей
«Жоого барса салсын.—деп,—
Жоо ченемин алсын.—деп,—
Кайгылуу тууган энеге
Капа болбой калсын»—деп,—
Белдемчинин бүгүнө
Бекем катып капшырган,
Баралына келгенде,
Баласына тапшырган.
Дүрбүнүн ичин карасаң,
Оттой болуп кызарган,
Тартып койсо танабын,
Кулач бою узарган.
Тегерегин тегиздеп,
Кобул салып чаптырган,
Алтын менен күмүштү
Аркы-терки кактырган.
Алты муунак чоң дүрбү
Алты бурап жеткирген,
Алты күндүк жол болсо,
Алты аркан бою келтирген,
Алтын ооз, бото көз,
Айта берсек түгөнгүс,
Ар жерине кыялдап,
Асыл таштан орноткон,
«Айнеги сынып калат» деп,
Алтын менен чордоткон,

Бой тумардай кабы бар,
Болоттон кылган сабы бар
Болжолу жок чоң дүрбү
Алыстан тартчу табы бар.
Боосун албай мойнунан,
Сууруп алып койнунан,
Кынабына толтуруп,
Кыя тартып олтуруп,
Ондоп кармап имерин.
Ополду көздөй жиберип,
Тегерегин имерип,
Теңизди карай жиберип,
Кара көзгө салды эми,
Кайкалап карап калды эми...

Карарган туман, калын бак,
Кароолонгон алма шак,
Дүмпүйгөн кара калаадан
Бөлүнүп чыкты бир топ жан,
Жаш Семетей чунагың
Таанып албай болду таң.
Андан бери караса,
Аккан суунун боюнда,
Ак-Кыянын оюнда,
Кызыл-тазыл бөлүнөт,
Кызыл ала куш баш ээр
Кыздын аты көрүнөт.
Муну көрүп Семетей,
Кыялына чөмүлдү.
Кыялданып күлгөнү
Күлчорого көрүндү.

Күлчоро анда кеп айтат:
«Ой Канчоро,— деп айтат, —
Азап тарткан эмедей,
Арсан этип күлбөгөн,
Адам сырын билбеген,
Күйүт тарткан эмедей,
Күнгүрөнүп күлбөгөн,
Күйгөнүн адам билбеген,
Абакем нени билди экен,
Не себептен күлдү экен?»

Жүр төрөмө баралык,
Сырын сурап алалык!».
Деп, ошентип, жүгүрүп,
Жетип келип бүгүлүп,
Күлчоро туруп кеп айтат:
«Айланайын абаке,
Эмне көрдүң?»—деп айтат.

Семетей анда кеп айтат:
«Ой, чунактар!,—деп айтат,—
Карарган калың калаадан,
Бер жагында талаадан
Бөлүнүп чыкты бир топ жан;
Тааный албай болдум таң.
Анын берки жагынан
Кызыл-тазыл көрүндү,
Кыздын көркү болбосун,
Көңүлүм буга бөлүндү.
Теңирсиген дөө бекен,
Темтейдеген жөө бекен?
Темир кийген жоо бекен,
Теминишкен дөө бекен?
Телегей кийген кыз бекен?
Жээ болбосо чунактар,
Тентуш Чүрөк уз бекен?
Издегени биз бекен?
Көңүлү бизге түз бекен?
Кыя тартып карасам,
Кырка түтүн бөлүнөт,
Кызыл чатыр көрүнөт.
Кызыл тердик, куш баш ээр,
Кыздын аты көрүнөт.
Агарып чатыр көрүнөт,
Асмандан түтүн бөлүнөт,
Абайы көпчүк, ак быштан
Аргымак аттар көрүнөт.
Ажыратып биле албай,
Таң калып көңүл бөлүнөт.
Калдайып жаткан көлбү дейм,
Калкынын четин торготуп,
Каздырып койгон орбу дейм?!
Же болбосо, түгөнгүр,
Кайнатып койгон шорбу дейм?!

Айланайын чоролор,
Ак боз бээни сойдурдум,
Атыңды уйкаш койдурдум,
Экөөңдү багып тең кылдым,
Өзүмдөн артык эр кылдым.
Элге тааныш болсун деп,
Ат жакшысын миндирдим,
Алыс жолго жүргүздүм.
Көөнү сергек болсун деп,
Тон жакшысын кийгиздим,
Топ аралап киргиздим.
Жүрөгү майлуу болсун деп,
Качкан жоону куудурдум.
Жалтак болуп калат деп,
Айтышканды жеңдирдим.
Өкүм болуп өссүн деп,
Колуңа бийлик бердирдим.
Шамдагай болбой калат деп,
Көкбөрү улак кердирдим.
Бетине даңкан тийгизбей,
Беттеген душман киргизбей,
Экөөңдү бирдей тең бактым.
Биринерден бириңи
Кайсы жерде кем бактым?!
Айланайын чоролор,
Булдуруктап көрүңгөн,
Бул эмине, билгиле!
Текөөрлөшөр эр болсо,
Теминишип киргиле!
Жолоочу болсо, жолго сал,
Жортуулчу болсо, башын ал,
Бадачы болсо, кабар ал!
Кайкалаган жоо болсо,
Кагышпастан кайра сал!
Карууланып кирелик,
Кайратын анан билелик!
Айланайын чоролор,
Кимин барсаң анын бар,
Ар киминдин боюңда
Адам түткүс алың бар!».

Деп, ошентип, калганда,
Болом го деп арманда,

Канчоросу кеп айтат:
«Кабылан абам!—деп айтат.—
Кайкалаган жоо болсо,
Качырып кирсем, миндеймин,
Катын-кызга туш келсем,
Кантеримди билбеймин.
Кыйытып айтар кебим жок,
Кыз-келинге эбим жок!
Тил алсаң, аба, барбайын.
Кыз-келиндер туш келип,
Уят болуп калбайын?!
Күйдүргү Күлүс шок эле,
Сөзүндө сөлтүк жок эле.
Чукугандай сөз тапкан,
Чуулдап учкан ок эле.
Эрдиги менен элдиги
Бирдей келген эме эле.
Бул жагынан Канчоро
Күлүскө качан тең эле?!
Тили чечен, өзү шок,
Тирүүдөн мындай эме жок!».

Канчоро минтип калганда,
Күлүс күлүп кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Айланайын абаке,
Чалгынды өзүм чалайын,
Чалбай кантип калайын?!
Көрүнүп турган Үргөнчкө
Көз ачканча барайын!
Азабым болсо көрөйүн,
Ажалым жетсе өлөйүн!
Абыкенин Актелки,—
Аягы мукур ит телки,
Агыны катуу суу келсе,
Агып өлүп калбайын?!
Айкалышкан жоо чыкса,
Азапка түшүп калбайын?!
Айланайын абаке,
Буурулду берчи, минейин!
Буулумду берчи, киейин!
Алкынып жаткан дайрага
Аянбастан кирейин!

Тосуп жаткан жоо болсо,
Ылаачындай тиейин,
Кабыргасын сөгөйүн,
Кара канын төгөйүн!
Баатырын жоюп салайын,
Башкасын байлап алайын!
Окшомдуу жеңем Чүрөккө
Олжо кыла барайын!
Айланайын абаке,
Айтар жообун канаке?
«Аттанам» деп суранган,
Арстанын чорон мынаке?!».

Деп, ошентип, калганда,
«Бербеймин» деп айта албай,
Берендин көөнүн кайтарбай,
Буурулду берди «мингин» деп,
Буулумду берди «кийгин» деп.
Кубангандан Күлчоро
Күлүп тура калганы,
Күүлөнүп турган баланы
Семендин көзү чалганы.
«Күлүсүм бар!»—деп кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Кагылайын Күлүсүм,
Жаш баладай жарк этип,
Кубандырат күлүшүн!
Кудутуп баргын чалгынга,
Куттуу болсун жүрүшүн!
Он экиде жашын бар,
Оёнду жеңер башын бар.
Ат арытып мине элек,
Ат кадырын биле элек,
Тон тоздуруп кие элек,
Тон кадырын биле элек,
Кыйгактуу найза ала элек,
Кыйкырып жоого чаба элек,
Жабдыкты толук биле элек,
Жайнаган жоого кире элек
«Жашчылык» деген айбын бар,—
Жабдыктын баарын толук ал!
Бурма темир, сом балта,
Буруп соккон айбалта,

Жонуна темир кырдаган,
Жомокчулар ырдаган,
Жандап кеткен жарасы,
Жан чыкканча ырбаган,
Эргип чапкан адамдар,
Экинчи кайта турбаган,
Бул да болсун колунда!
Көмүрүнө чыдабай,
Көөнө токой жоюлган,
Көөрүгүнө чыдабай,
Көк букалар союлган,
Сугатына чыдабай,
Көлдүн суусу кургаган,
Чыңоосуна чыдабай,
Чыр усталар кыйраган,
Сыртына алтын чөгөргөн,
Жайы-кышы тынбастан,
Бөлөкбайдын колунан
Бөлөкчө болуп өгөлгөн,
Ал бүткөнчө Ажыбай
Армандап жүрүп өнөргөн,
Атамдан калган Наркескен,
Ачуусу келсе таш кескен,
Бул да болсун жанында!
Ыпылас жерге аспаган,
Ирмегенин жазбаган,
Түтүндөн мурун жан кеткен,
Ажалдан мурун ок кеткен,
Үйдө турса, малындай,
Асынып жүрсө, жанындай,
Атсаң, аманат жандын эрмеги,
Асынсаң, айдалынын айнеги,
Тушакчысы сом темир,
Тийген жери бир сеңир,
Короолу адам башындай,
Огу сайдын ташындай,
Жаткан койдой алтынды,
Машаасына тундурган,
Куржун көзү дарыны,
Кулагына куйдурган,
Оозу очогордун боруму,
Түбү Кытайдын кызыл кырымы,
Атамдан калган Аккелте,

Айланайын Гүлчоро,
Бул да болсун далында!
Алтын менен күмүштү,
Аркы-терки сулаткан,
Найза сайса тешпеген,
Кылыч чапса кеспеген,
Барандын огу майышкан,
Саадактын огу тайышкан,
Айбалта чапса кайышкан,
Отко салса күйбөгөн,
Тарсылдаган ок тийсе,
Күнгүрөнүп сүйлөгөн
Атамдан калган Аголпок,
Асылым, сага чак олпок,
Айланайын Гүлчоро,
Ак билекке чалгынчы,
Муну кийип алгынчы!
Сым күмүштөй каскагы,
Кызыл жыгач сыйдасы,
Учундагы бөрү тил,
Ак болоттун кыймасы,
Чарым менен чаптаган,
Желим менен эптеген,
Кыйла кызыл жыгачтан
Кыркып жатып саптаган,
Он эки түрдүү кырдаган,
Отуз түрдүү сырдаган,
Кырынан коюп караса,
Кызгылтым тартып тунарган,
Каршысынан караса,
Қараңгы тартып мунарган,
Сайганы сая кетпейт деп,
Сары заар менен сугарган,
Қараанын көргөн душмандар
Қачып жүрүп кубарган,
Он эки кулач Сырнайза,
Атамдан калган чыр найза,
Қаруулап алгын, чунагым,
Қармашып калсаң сынагын!..
Айланайын Күлчоро,
Буурулдун жайын айтайын:
Атасы — тоонун Тобурчак,
Энеси — чөлдүн Музбурчак;

Бул экөөнөн жаралган
Таза тулпар аргымак.
Кумда туулуп, чөлдө өскөн,
Кулан менен бирге өскөн.
Алты ай минсе арыбас,
Алтымыш асый болсо да,
Азуусун жалап карыбас.
Кашка тиши кадоодой,
Кара тили бүлөөдөй,
Азуулары болоттой,
Чаткаягы колоттой,
Жараганы кабыктай,
Жалдын асты жабыктай,
Семиргени сүмбөдөй,
Секиргени бүргөдөй,
Кен соорусу кетмендей,
Керилип колуң жеткендей,
Кебездей болгон көкүлү
Көзүнө ченеп керткендей,
Туягында тура жок,
Жүрөгүндө кара жок,
Буура көкүл, жар маңдай,
Көргөн жан айран калгандай,
Көкүрөгү тайгандай,
Азуусун кайта сайгандай,
Кыйган камыш кулактуу,
Кыз баладай сыяктуу,
Өткүр көзү кузгундай,
Туягынын сокмогу
Чулу ташты бузгудай,
Желгени октой атылган,
Жезкемпир көрүп жактырган,
«Жеткилең тулпар ушу» деп,
Жер астында бактырган.
Бугудай мойнун бураган,
Бута бою жар келсе,
Бутун салбай чураган,
Мурунку жылы күзүндө
Буттап алтын зар берип,
Букардын каны сураган.
Сураганга бербеген,
Бермек түгүл үстүнө
Белгисиз адам минбеген.

Тамандан учкан таштары,
Салмоор менен ургандай,
Бура тартып турганы,
Үргөнчтүн суусун бургандай,
Уюлдай болгон чокусу
Чоюндан куйган кумгандай,
Жанбашынын кошкону
Он эки карыш казанды
Асып койсоң, тургандай,
Чакмак эти чарадай,
Солк этиеген жүрөгү
Уктап жаткан баладай,
Көчүк эти көнөктөй,
Көмөкөйү челектей,
Жибектей болгон сыйда жал
Жүгүргөндө желектей,
Бакайдагы тарамыш
Баатырдагы билектей,
Жанаша казган ороодой,
Эки көздүн чарасы,
Кербендер чубап өткөндөй
Чаткаяктын арасы,
Кара бели капкандай,
Качан болсо, түгөнгүр,
Качырып бара жаткандай,
Таноосуна бир бала,
Тайрандап ойноп жаткандай.
Аярлар көрүп Буурулду,
«Түгүндө белги бар» деген.
«Учу кара, түбү аппак,
Кыйык жалда — кал» деген,
«Качырганын куткарбас
Касиеттүү мал» деген.
Караңгыда калт этпес,
Башка чапса жалт этпес,
Малдан башка жаралган,
Машаалап аткан ок жетпес,
Куран моюн, кулжа сан,
Сом туягы казандай,
Дүбүртүн уккан тулпарлар
Туруп калчу басалбай,
Сопол куйрук, сом туяк,
Сонун күлүк Буурул ат!

Кой бербесен тизгинди,
Кош колтугун суурулат.
Токтото албай куу чунак,
Заманаң минтип туурулат!
Элендеген түгөнгүр,
Өөдө жүрсөң бекем жүр,
Ылдый жүрсөң секин жүр!
Эсинден эгер чыгарба
Эр Манастын арбагын!
Чалгынчы болсо тартынба,
Качырбай баарын кармагын,
Калдайып жаткан кол болсо,
Качырып жалгыз барбагын!
Как талаада абанды
Ажыратып Буурулдан
Мусалыр кылып салбагын!».

Деп, ошентип, эр Семен
Буурулду берип колуна,
Күлүстү салды жолуна.
Астындагы Буурул ат —
Айбандын чоңу коңкоюп,
Үстүндөгү Күлчоро
Адамдын чоңу зоңкоюп,
Абасы менен коштошуп,
Жөнөп кетти бөлүнүп,
Чоң Ополдой көрүнүп...

Тайбуурулу шартылдап,
Жоо-жарагы жаркылдап,
Ок жыландай толгонуп,
Бура тарта бергенде,
Бута атым жерге октолуп,
Көрүнсө араң көрүнүп,
Көрүнсө, Тайбуурул
Закым болуп бөлүнүп,
Таноосунан буу чыгып,
Кыл куйруктан чуу чыгып,
Учкан куштай Буурулдун
Колтугунан суу чыгып.
Эки жагын каранып,
Койго тийген бөрүдөй,
Оозу-мурдун жаланып,

Күүсүнөн шамал жаралып,
Жал, куйругу таралып,
Ана-мына дегенче,
Куюндай болуп диркиреп,
Бороондой болуп күркүрөп,
Кынарактай белеске
Күлүс чыгып барды ошол,
Абай кылып ар жагын,
Аныктап карап калды ошол,
Айдай сары талаага
Мелтиреп көзүн салды ошол
Ат жыгылар аңы жок,
Айланып учкан чаңы жок,
Батып калар сазы жок,
Туякка тиер ташы жок,
Муну көргөн Күлчоро
Чапнай турган жайы жок!
Атырылган Буурулдун
Эрип кетер майы жок.
«Абакем артык күлүк» дейт,
Күлүктүгүн билейин,
Анык тулпар мал болсо,
Күндө сурап минейин!
Кайкалап келген жоо болсо,
Акшумкардай тиейин!», —
Деп, ойлонуп, Гүлчоро
Колундагы булдурсун, —
Чапса кулак тундурсун,
Алаканы айнектүү,
Бүлдүргөсү баргектүү,
Асый өгүз терисин
Өрүм кылган булдурсун,
Кунан өгүз терисин
Өзөк кылган булдурсун,
Кой башындай коргошун
Кошо түйгөн булдурсун,
Конок албас кожону
Кокуйлаткан булдурсун,
Каяша кылган катынды
Кайкалаткан булдурсун,
Опол тоонун ак-ыргак
Как кылдырган булдурсун,
Сыртына көкжал каптатып,

Сап кылдырган булдурсун
Толгой-толгой имерди,
Тоодой болгон Буурулду
Томукка тартып жиберди.

Чапкан жери тулпардын
Чарадай болуп оюлду;
Карга, кузгун, сагызган
Самагандай тоюнду.
Кара сандан аккан кан
Кадимкидей төгүлдү.
Чагарактап ыргыштап,
Уча турган көрүндү.
Кандын жытын шимшилеп,
Бөрү, түлкү жойлоду.
Аргамжыдай жыландар
Аркы-терки сойлоду.
Кара темир ооздук
Көмөкөйдө карсылдайт,
Болот така, күмүш мык
Төрт туякта жаркылдайт.
Көнөчөктөй көбүктөр
Туш-тушуна шалпылдайт.
Көкүлдүн көккө ыргытып,
Чарадай болгон туягын
Кара жерге мылгытып,
Эти ачыган Тайбуурул
Эбелектей дыркырайт.
Жолум үйдөй даңканы,
Чоронун төбөсүндө зыркырайт.
Көнөчөктөй таштары,
Көктү көздөй чыркырайт.
Таноодон чыккан көк түтүн
Кол ыштыктай буркурайт,
Арт жагынан караса,
Ак кайыптын сүрү бар.
Үстүндөгү чорону
Желпинишке жеткенче
Ала качаар түрү бар.
Ыргычтаган Тайбуурул
Каргып барып тик түшөт,
Казандай болгон таштарга
Каршы,-терши жик түшөт,

Топурагын тоо кылат,
Туяк тийген жерлерин
Эшик эндүү коо кылат.
Көкүлдүн көккө ыргытып,
Чарадай болгон туягын
Кара жерге мылгытып,
Көрүнгөндө көрүнүп
Көрүнбөсө Тайбуурул,
Закым болуп бөлүнүп,
Качкан аркар буттанып,
Кундузу куйкум жытанып,
Кызып калган Тайбуурул,
Кызарып учкан ок болуп,
Арткы буту тийген жер
Тутана түшүп токтолуп,
Жабалактап ширенди,
Жайнап барып жок болуп,
Кагылышкан майда таш
Көктө жүрөт от болуп.
Күлчоронун жүрөгү
Чыга жаздап опколуп,
Ээрге бекем жабышып,
Эки колу чунактын
Тизгинине карышып,
Абакендин Тайбуурул,
Арпаны жара чайнаган,
Аркардай көзү жайнаган,
Аркан бою жар келсе,
Аткан октой чураган.
Ак-Инектин белинде,
Аша коюп адуулап,
Астындагы Тайбуурул,
Абайы менен жабуулап,
Арам өлгөн Тайбуурул,
Ооздук менен алышып,
Окоро түйгөн ак тизгин
Чоронун кош колунда карышып,
Абакендин Буурулу
Учкан куш менен жарышып,
Куюндай ойноп, атылып,
Куйругун желге сапырып,
Кулаалы, күйкө, аксары,
Көтөрүлө бергенче,

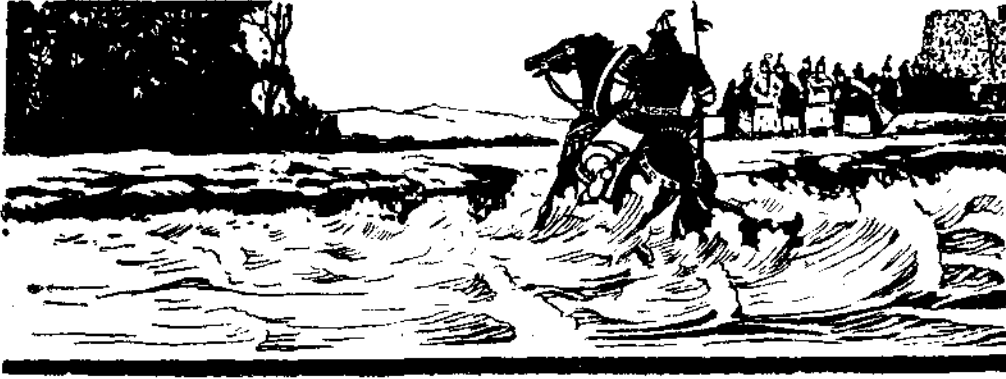
Калып жатты басылып.
Абакендин Тайбуурул
Араандай оозу ачылат.
Жолум үйдөй ак көбүк
Жол боюнда чачылат.
Төрт туягы тийген жер
Ороодой болуп казылат.
Көкүлүн көккө ыргытып,
Туягы жерге мылгытып,
Жолум үйдөй данканды
Бута атым жерге ыргытып,
Семетейдин Тайбуурул
Балакетти салыптыр,
Он экиде чорону
Ала качып алыптыр...

Эки көзү алактап,
Эки буту салактап,

Бүткөн бойдон тер кетип
Тайбуурулдун боорунан,
Шыркыраган сел кетип,
Көргөн эмес Күлчоро
Өзүн мындай тердетип,
Чапкан сайын Тайбуурул
Чарчабаган башынан,
«Өлүп кетет экен» деп,
Көргөн жандар жашыган.
Дүбүртүнөн Буурулдун
Булактын суусу ташыган,
Буу тумандап көгөрүп,
Кошо сызып баратат
Күлчоронун башынан...

Муну мындай таштайлык,
Үргөнчтөгү Айчүрөк
Кабарынан баштайлык.

ҮРГӨНЧТӨН ӨТҮҮ

Алдында Буурул койкоюп,
Көкжеке бутта чойкоюп,
Асаба колдо калкылдап,
Бозкисе жанда шаркылдап,

Атагы чыккан Аккелте
Ай далыда жаркылдап,
Кылычы кында кыңгырап,
Үстү-башын карасаң,
Ай тийгендей жаркылдап,
Алыстан көргөн адам зат
Айбатынан калтылдап,
Үнү чыккан Үргөнчкө
Он экиде Күлчоро
Кирип келди шартылдап.

Маңдай жагын караса,
Отуз келин, отуз кыз,
Ортосунда Чүрөк уз.

Теректин башын бурушуп,
Аркы-терки турушуп,
Селкинчегин тебишип,
Акийнегин айтышып,
Бирин-бири жеңишип,
Чорону көрүп карашып,
«Кимиси» деп талашып,
«Суудан кантип өтөт,—деп,—
Бизге кантип жетет,—деп,—
Кече калса, бул чунак
Агынды болуп кетет» деп,
Акундун кызы Айчүрөк
Око бөркүн оң кийип,
Он эки түркүн тон кийип,
Кошо басып Калыйман,
Кол артканы Бурулкан,
Жандай баскан Тынымкан,
Жароокөрсүп сөз айткан

Жарашыктуу Калыйман,
Жаш-балага таң калып,
Карап калды жарданып.

Үргөнч деген суу экен,
Үстү көбүк буу экен,
Уккан жанга чуу экен.
Болжолу жок чоң Үргөнч
Бопбоз болуп алыптыр,
Болбой кирип калыптыр.
Кыпкызыл болуп алыптыр,
Кыйың кирип калыптыр.
Үстүнөн үйөр жүрүптүр,
Үргөнчтүн жайын сурасан,
Үч айрылып кириптир.
Тегерете караса,
Теңир урган чоң суунун
Киргенинде карал жок,
Алакандай арал жок.
Таш агызып күркүрөп,
Чоң суунун жайын көргөндө,
Чоронун бою дүркүрөп.
Ак чалма болуп ылайлап,
Жаткан экен чоң Үргөнч,
Жанына келген пендеси
Жакасын кармап кудайлап.
Төө өргөчтөп көрүнүп,
Жайнай түшүп төгүлүп,
Жекендин башы желпилдеп,
Камыштын башы калкылдап,
Талдын баары жайпалып,
Теректин баары теңселип,
Үстү көбүк кир болуп.
Капчыгай менен бир болуп,
Агыны катуу шар агып,
Үстүнөн үйөр, кар агып,
Орто жерин карасаң.
Билектей кара кан агып,
Имерилип оң агып,
Иледен канча чоң агып,
Тегеренип оң агып,
Теңизден канча чоң агып,
Тегирмендей кара таш

Тегеренип калдырттап,
Үстүндөгү көбүгү
От жаккандай жалбырттап,
Жаткан экен чоң Үргөнч
Өзүнөн өзү сүйлөнүп.

Карагай кайың короюп,
Толкундан чыгып балыгы,
Өлүп жатат тороюп,
Ар кайсы жерде булактап,
Сайда жатат сороюп.
Жарылып тийген жерине
Жар туруштук бере албай,
Бурулуп тийген жерине,
Муз туруштук бере албай,
Чыбырын түлкү жойлобой,
Толкундап чыккан көбүгү
Чылбыр салса бойлобой,
Алыстан келген жолоочу
Кечемин деп ойлобой,
Адырын түлкү жойлобой,
Аралга жаткан үйөргө
Найза салса бойлобой,
Аркы четин карасаң,
Ысык-Көлдөй көлкүлдөйт
Берки четин карасаң,
Баш айлантып мелтилдейт.

Үргөнчтүн боюн карасаң,
Жайылган төдөй таштар бар,
Кара баткак саздар бар,
Каркылдап учкан каздар бар.
Бөлөк-бөлөк саздар бар,
Бөлүнүп учкан каздар бар.
Теңирсиген чоң Үргөнч
Теңиздей болуп ташыптыр,
Тал башынан ашыптыр.
Атыла түшүп бөлүнүп,
Жайнай түшүп төгүлүп.
Карап турган адамга
Жан алчудай көрүнүп,
Күкүк болуп күүлөнүп,
Күңгүрөнүп сүйлөнүп,

Алда канча түрдөшүп,
Адам болуп сүйлөшүп,
Бай карагай, балаты
Тамыры менен суурулуп,
Жардын башы туурулуп,
Үйдөй болгон боз чалма
Камырдай болуп жуурулуп,
Күкүк болуп күүлөнүп
Күнгүрөнүп сүйлөнүп,
Агымы катуу шар агып,
Ар жыгачтын баары агып,
Арча менен тал агып,
Аюу, жолборс, баары агып,
Аңтарылып сал агып,
Ак көбүктөп кар агып,
Орто жерин карасан,
Орган кара кан агып,
Бурулуп тийген жерлери
Бут атым жерге шар болуп,
Барып тийген жерлери
Үч найза бою жар болуп,
Кирген экен чоң Үргөнч
Кечерге пенде зар болуп,
Муну көргөн адамдын
Кен дүйнөсү тар болуп.

Мөнгүнүн баары бузулуп,
Мөңкүп сууга кошулуп,
Туйлап жаткан туура суу
Туш-тушунан кошулуп,
Бурулуп тийген жерине
Муз туруштук бергисиз,
Муну көргөн адам зат
Буусуна жакын келгисиз.
Толгонуп тийген жерине
Тоо туруштук бергисиз,
Кечмек түгүл бул суунун
Тозуна жакын келгисиз.
Алакандай арал жок,
Аркыраган чоң суунун
Киргенинде карал жок.
Төөдөй болгон балыктар,
Токтоно албай буралат,

Калдыраган кара таш
Камчы саптай куланат.
Чарпындысын карасан,
Чарк айланып чубалат.
Киргенине чыдабай,
Оналактап алыптыр,
Былтыр аккан жерлери
Кургак болуп калыптыр.
Коркконунан бул суудан
Адырын түлкү жойлобойт,
Акырын аккан жерине
Аркан салса бойлобойт.
Муну кечкен адам зат
Өлбөймүн деп ойлобойт...

Муну көрүп Күлчоро,
Акылы кетти алдырап,
Айланчыктап бул сууга
Карап туруп жалдырап.
«Абакемдин жанынан
Канчородон кырдуусуп,
Мында келдим тындуусуп,
Ушул суудан кечпесем,
Карап турган кыздарга
Уялбай кантип беттешем.
Суудан коркуп кечпесем,
Кабарын алып кетпесем,
Күлчоро болбой өлөйүн,
Туубай туна чөгөйүн!».

Деп, ошентип, куу чунак
Кыдырып кечүү карабай,
Кызды көргөн түгөнгүр
Кылча жанын аябай
Жардын башын уратып,
Сууга кирди чуратып.
Таш ургандай чулп этип,
Чөгүп кеткен эмедей,
Суунун үстү шырып этип,
Карап турган кыздардын
Жүрөктөрү зырып этип,
Кирген жерде жоголуп,
Сүрдүгө түшүп оңолуп,

Анда-санда Буурулдун
Кулагы чыгат кылт этип,
Анда-санда чоронун
Төбөсү чыгат жылт этип.
Ак болотун дат алып,
Адис болгон Тайбуурул
Агынын көздөй маталып,
Суу үстүндө ыргыштап,
Кайып беле Тайбуурул,
Суу түбүндө чөкпөгөн
Кайык беле Тайбуурул,
Туура сүзүп ыргыган
Балык беле Тайбуурул!
Суунун бети былк этип,
Текирсиген дайрадан
Ыргып чыкты кылт этип,
Болот така, күмүш мык
Төрт туякта жылт этип...

Суудан чыгып калтылдап,
Кундуздай жүнү жылтылдап,
Шайбырлай түшүп жорголоп,
Булгаары тердик, көк желдик
Бурчунан суусу шорголоп,
Бала жолборс Күлчоро
Маңкаң-манкаң бастырып,
Жолдун четин каздырып,
Жолум үйдөй көбүктү
Жол четине чачтырып,
Кароолчу койгон Кара кыз,
Сакчы койгон Сары кыз, —
Экөөнү бирдей шаштырып,
Шыңкылдашкан кыздардын
Шыбырларын бастырып,
Жакын кирип келгенде,
Маңдай жарык бото көз,
Моймолжуган ширин сөз,
Күмүш үндүү, колон чач,
Кош каркыра, керме каш,
Акак тиштүү, ай нурдуу,
Алма моюн, түймө баш,
Ак кочкордой данкайып,
Ак маралдай шанкайып,

Акча бети жарк этип,
Алтындан кылган чоң сөйкө
Акыректе шарк этип,
Жылаажындуу дабышы
Жез комуздай шанк этип,
Акундун кызы Айчүрөк
Күлчорого кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Кызыл буурул ат минген,
Кыл куйругун чарт түйгөн,
Солкулдаган чыбыксын,
Көтөрүлүп зоболоң,
Сонун жолго чыгыпсын.
Чоочун бала экенсиң,
Кайсы жакка барасың?
Кайдан келген баласың?
Козу кара кочкордой
Токчондогон сен кимсиң?
Эркек кара каргадай
Чокчондогон сен кимсиң?
Жайынды толук айтпасаң,
Жашыңдан жайрап каласың».

Анда Чоро кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Сөөгүндө муунун жок,
Беш манжаңда муунун жок,
Ким экениң билбеймин,
Айчүрөк дебей ким деймин?
Менин жайым сурасаң,
Жок качырып элимден,
Суроо салып келемин.
Качырганым Акшумкар
Чүрөк сенден көрөмүн!
Акшумкардын бутунда
Ак жибек, алтын боосу бар,
Жоготкон болсон Шумкарды,
Алтымыш кыздын доосу бар.
Билбегенсиң кеп айтып,
«Ким болосун?» деп айтып,
Керилип сөздү кеч айтып,
«Өлөсүң!» деп пеш айтып,
Коркутпа, жеңе, Чорону;

Сенден корккон оңобу?!
Ар сөздүн башын көрсөтүл,
Аңдышкан жоосун көргөнсүп,
Аңдыганың болобу!».

Деп, ошентип, Күлчоро
Атынын башын имерди
Калыймандын мойнуна
Колун артып жиберди,
Ийиктей болгон ак эмчек
Имерилте сермеди.
Уялгандан Бегимжан
Унчуга албай тердеди.
Муну көргөн Айчүрөк
Ардангандан өлбөдү,
Өлбөй тирүү калбады.
«Абийри жок шум чунак!
Кандай курган баласың!
Кызды көрүп жутунуп,
Кыйшалаңдап каласың!
Эзелки билиш эмедей,
Койнуна колду саласың.
Кол тийбеген эмчегин
Компоё кармап аласың!
Бул жоругуң койбосоң,
Бир балаага каласың!
Акылы кыска жаш бала,
Азапка башың саласың.
Оозунду желге көптүрүп,
«Шумкар» деген эмиңе,
Таанышпай жатып, «жеңе»

деп,

Шоктоносун тим эле!
Аксымданган түгөнгүр,
Сенин өзүң ким элени?!
Чоң атаңдын өзүн айт,
Как эле кара көзүн айт!
Жолоочу болсоң, жол мына,
Жортуулчу болсоң, мал мына!
Туткун болуп түшөсүн
Айчүрөктүн колуна!
Кутула турган жайың жок,
Түшүрө турган тор мына!».

Анда Чоро көп айтат,
«Айчүрөк, жеңе!» деп айтат,
Ачуусу менен кубанчы
Аралашып бек айтат:
«Жерибиз Кең-Кол, кең Талас,
Атабыз артык шер Манас,
Калкыбыз атпай көп кыргыз,
Кыргыз, кыпчак аралаш,
Ногой деген уруктан
Жайдары тууган эр Манас.
Эр Манастын баласы,
Жетим калып жетилген,
Ак болоттой кетилген
Семетейдин иниси —
Мен, иниси эмей кимиси!
Атамдын аты—Алмамбет,
Арстан Манас агасы,
Ак жолборстой Алмамбет —
Азиз кандын баласы.
Эрдигинин чеги жок,
Кырк чоронун сарасы.
Аттанып жоого чыкканда,
Ала-Тоодой карасы.
Атпай элдин ичинде,
Айтып турган сөзүмдөн
Калдыбы, жеңе, чаласы?!
Сени «жеңе» дегендин
Кайсы жерде талашы?
Акшумкардын артынан,
Айчүрөк жеңе дартыңан,
Он төрт күлүк айдатып,
Жоо жарагың шайлатып,
Арчатору бууданга
Аяктай кебез байлатып,
«Бүгүндөн калбай барам,—деп,—
Айчүрөк сени алам!»—деп,
Душманга салып күйүнчү,
Аташканын Семетей,
О, жеңе, келип калды сүйүнчү!».

Деп, ошентип, Күлчоро
Аттан ыргыл бат түшүп,
Таманы тийген жерине

От ордундай так түшүп
Аралашкан кезинде,
Белесте калган эр Семен
Дүрбүнү кармап имерип,
Күлүстү көздөй жиберип,
Кыз экенин билген соң,
Токтоно албай, түгөнгүр,
Чилдедеги буурадай,
Тура калды чиренип,
«Канчоролоп» чакырып
«Ат току!» деп бакырып:
«Акжолтой тууган Күлчоро
Айчүрөк таап алганбы,
Жеңеси менен биригин,
Абасын күтүп калганбы?
Кереметтүү куу Чүрөк
Келерим билип алганбы,
Эртелеп тосуп калганбы,
Же болбосо дүрбүнүн
Көрсөткөнү жалганбы!
Айчүрөк болсо, алалы,
Чыңкожо менен Толтойду,
Айланайын Канчоро,
Уят кылып салалы!
Акшумкар алып колуман,
Айчүрөк тоссо жолуман,
Алдырып койсок Толтойго,
Мандайымда шоруман
Эки чором барында,
Кандай адам талашып,
Кармайт менин колумдан!».

Деп, ошентип, Семетей
Тоодой болуп көрүнүп,
Кызды көргөн түгөнгүр,
Кыялына чөмүлүп,
Даңканын көккө бургутуп,
Актелкини чулгутуп,
Жинденип жаткан дайрага
Кирип келди зыргытып.
Чалмаланган чоң Үргөнч
Чагарактап калыптыр.
Мелтиреген мейкинди.

Жалгыз бийлеп алыптыр.
Карагайдай балыктар
Суу түбүнө чөгө албай,
Калдалактап калыптыр.

Муну көрүп Канчоро,
Минтип айтты токтоло:
«Айланайын абаке, эй!
Кабарчы Күлүс канекей?
«Тайчандар кечет» деп айткан
Үргөнчүн, аба, мынакей!
Жин ургандай бул Чоро—
Атасы жайчы Күлчоро
Кол арык кылып Үргөнчтү
Аттатып кеткен турбайбы!
Келбесин бүгүн абам деп,
Күндү жайлап Үргөнчтү
Каптатып кеткен турбайбы!
Келип кызды көргөндө,
Келе калчу шайтаны.
Күлчоро сырын билбесе,
Канчороң минтип айтабы!
Кагылайын абаке,
Кечүүнү мыктап чалалык,
Кечүүдөн кабар алалык,
Акундун кызы Чүрөккө
Эртең эле баралык!
Айланайын абаке,
Акылдашып көрөлүк,
Армансыз болуп көрөлүк!
Минтип жаткан дайрага
Кантип кирип өлөлүк!».

Анда Семен кеп айтат:
«Суу болгон кийим кургачу,
Суудан коркуп турбачы!
Аттап өтүп жүргөн суу
Айчүрөктөй ургаачы,
Жаш бала кечкен дайрадан
«Кечпеймин» деп качканың—
Акылыңдан шашканың!
Мундуу адам мунбайбы,
Дайрадан коркуп кечлесем,

Абаңды кудай урбайбы!
«Кайдан чыккан баатыр» деп,
Карабет шылдың кылбайбы!».

Деп, ошентип, Семетей
Канчорону камалап,
Он төрт атты сабалап,
Жардын башын уратып,
Сууга кирди чуратып.
Кирген жерден чоң дайра
Алып кетти сулатып.
Думана келсе, турбаган,
Туруп салам кылбаган,
Кандар келсе, кайкалап,
Олтурган жерден жылбаган,
Кожо келсе, айдаган,
Колу-буту байлаган,
Эшенин көрсө, урчу эле,
Кашкайып карап турчу эле,
Кара мүртөс түгөнгүр,
Кай жерде тобо кылчу эле!
Агып бара жатканда,
Күү менен кошо күүлөнүп,
Күйүткө түшүп Семетей,
Өзүнөн өзү сүйлөнүп:
«Астымда Буурул атым жок,
Арзымды айтар датым жок,
Жанымда Күлүс баатыр жок,
Чүрөктөн башка дартым жок!
Калкып сууда баратам,
Каралды болор калкым жок!
Тилдеген тилди уккандай,
Чоң дайра сенин салтын жок!
Телмиртип мени сүйрөгөн,
Тилсиз сага паркым жок!
Ушунтип өтөт турбайбы
Армандуу кылып дүйнө шок.
Айдаганым он төрт ат
Тайбуурулча болбоду!
Жанымдагы Канчоро
Күлчорочо болбоду!
Кан Манастын арбагы
Качан мени колдоду?!».

Суу атасы Сулайман
Кана жолдош болгону?!».

Деп, ошентип, Семетей
Арманда бара жатканда
Суу атасы Сулайман
Чылбырдан сүйрөп калды, дейт
Кан Манастын арбагы
Колтугунан алды, дейт.
Кырк чоронун арбагы
Сууну бөгөй салды, дейт...
Карап турган кыз-келин
Айчүрөктөн кеп сурайт:
«Айтчы эжеке,—деп сурайт.—
«Семетей» деген ушубу?
Алып келген Буудайык
Так ушунун кушубу?
Чынокко деген кеп экен,
Чыныгы жездем эр экен!
Чарк айланып ааламды
Издегениң эп экен!...».

Деп, ошентип, күлүшүп,
Семетейди көрүшүп,
«Айылыбыз бирге консо,— деп,—
Манастын уулу Семетей
Алган жарым болсо,— деп,—
Азгана ойноп-күлсөк,— деп,—
Моюндашып жүрсөк,— деп,—
Моокум басып күлсөк,— деп,—
Таң атканча жүрсөк,— деп,—
Тамашалап күлсөк» деп,
Кыздардын баары мелтиреп,
Мас болгондой энтигет.
Ар кимиси өзүнчө
Жоруктанат мөлтүрөп.
Ар кимиси өзүнчө,
Чыдай албай чайпалып,
Билип коёт дегенсип,
Өз бойлорун кайтарып,
Карап турган кезинде
Суудан чыкты жарк этип,

Ителги куштай барк этип.
Эки ийиндин мүрүнө
Эки киши конгондой,
Эки бети жарк этип,
Күндөн пайда болгондой,
Мандайына караса,
Аппак саңоор тынардай,
Бүткөн боюн карасаң,
Күмүштөн соккон мунардай,
Кайраттанып караса,
Кара тоону жаргандай,
Кармашып келген ажалга
Кашкайып каршы баргандай,
Жер көтөргөн дөө болсо,
Жүрөгүн сууруп алгандай,
Ачуусу келсе ааламды
Алаканга салгандай,
Күңгүрөнүп күүлөнүп,
Күлчорого сүйлөнүп
Талымсып Семен кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Тезек терген кыз болсо,
Тентуш болуп аласың,
Куурай терген келинге
Курдаш болуп каласың!
Курдашын тапкан эмедей,
Курган кандай баласың!
Чалгынды качан чаласың?
Акун кандын шаарына
Качан кабар саласың?!
Жообун качан аласың?
Жолдо жүргөн кыздарга
Жолдош болуп аласың!
Жоболондуу баласың,
Көтөрүп койгон жайың жок
Кайнатып койгон чайың жок,
Кандан уккан дайың жок!
Уяты жок баласың,
Минтип жүрүп абанды
Бир балаага саласың!
Бул эминен кылганың,
Аттангың, чунак, тезирек,
Бул эминен турганың?!».

Анда Чоро кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Асылым аба, тура тур,
Атыңдын башың бура тур!
Алты шаар Анжыян,
Ортосу Кокон, Маргалаң,
Анжыяндын Сынчыбек,
Алып-бериш кылгандай,
Анын журту мында жок!
Өлөңүн айтып чаңырган,
Өзөңдүн баары жаңырган,
Өкүм тууган баатыры
Өздөрүнөн табылган,
Таруусун таштай актаган,
Катынын кыздай мактаган,
Шайыр мүнөз, жайдары,
Кадырыңды билгендей
Көкчөнүн эли көп казак,
Анын калкы мында жок!
Намыска бирге чабышкан,
Наалыбай кошо барышкан,
Кабарың угуп алыстан,
Алдыңды тосуп келгендей,
Кыргыздын журту мында жок!
Издегениң—Акшумкар,
Энсегениң—Айчүрөк,
Экөө күтсө жолунду,
Кимге кабар саламын,
Кимден кабар аламын!
Качырган Шумкар колунда,
Кадырлуу женем жолунда,
Акшумкар таптым, салып кет,
Айланайын абаке,
Айчүрөк таптым, алып кет!
Же болбосо Чүрөктүн
Мойнуна күнөө чалып кет!..».

Семетей анда кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Жыргап жаткан жеримден,
Жылас Чүрөк, козгойсуң,
Козгогонго жараша,
Кол куушуруп тоспойсуң!..».

Анда Чүрөк кеп айтат
«Кантээр экен» деп айтат:
Жолоочу киши жол менен,
Чоочун киши сый менен,
Кол куушуруп тоскондой,
Карап турган каның жок,
Доомат кылып сүйлөгөн,
Ким болосун дайның жок!
Чынокожо аттуу жээним бар,
Толтой аттуу эрим бар.
Жолоочуну тоскондой,
Кандай менин эбим бар!».

Манастын уулу Семетей
Ачуусу келди арбайып,
Алдыңкы ээрди калбайып,
Оозунан түтүн буркурап,
Көзүнөн жалын шыркырап:
«Акундун кызы Айчүрөк,
Акшумкар берчи, кетемин!
Жолго казан асыпсын,
Жолоочу жолун тосупсуң,
Керүүгө казан асыпсын,
Кербенчи жолун тосупсуң!
Тишин буудай болгончо,
Чачың куудай болгончо,
Кан атандын төрүндө
Картайганча күтүпсүң,
Акшумкар алар сен белең,
Тамаша кылчуң мен белем?!
Калаана бүгүн кирбесем!
Жээниң менен эриндин
Желкесинен тилбесем,
Жекелеп жоого кирбесем!
Жердеп турган жеринди,
Жекеле өзүм билбесем!,
Акшумкардын артынан,
Азапка салган дартыңан,
Чалгынга сени жиберип,
Чамалап жүргөн калкыңан
Кегимди мыктап албасам,
Кишимсип кантип жер басам!
Таянганың Чынокожо

Баатырыңды кул кылам!
Айымыңды тул кылам!
Менсинип жүргөн эрлерди
Талпакча сабап жүн кылам!
Армаңда болуп калбасың,
Элиңе барып кабар сал!
Эрлердин баарын жыйнап ал!
Тим жаткан жанды тим койбой,
Тийдин, ээ, Чүрөк жиниме!
Акшумкарды алдырып,
Көрбөсөм ушул кордукту,
Кыла турган зордукту
Көрсөтөт белем бирине!
Күбө болгун, Айчүрөк,
Күйдүрүп айткан тилиңе!
Арка кылып таянган
Эриң келсин урушка,
Ай ааламды буй кылган.
Шериң келсин урушка!
Кара курттай кайнаган
Элиң келсин урушка!
Тилге келсе калдайган,
Жериң келсин урушка!».

Акундун кызы Айчүрөк
Анда шашып кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Кең Үргөнчтө жатканда,
Көп олжого батканда,
Алтын тактын үстүндө
Акун кан атам жатканда,
Калмактан алган олжону
Камчыга ченеп бөлгөндө,
Ардактууган атамдын
Касиетин көргөндө,
Сенин атаң шер Манас
Алтымыш эки нар алып,
Ак куржунга зер алып,
Алтымыш жорго айдатып,
Башына кебез байлатып
Бел куда болгон жери бар.
Кан Манас менен Акундун
«Куда» дешкен кеби бар.

Алдыдагы Чүрөктүн
Алты жаны болсо да,
Карый турган эби бар...
Кан атам Манас өлгөндө,
Каныкей азап көргөндө,
Темир кандын шаарына
Тентип кетип сен калды,
Телмирип Чүрөк мен калдым,
Каймана сөздү чын кылып,
«Карысың» деп сындырдың,
Кан атандын арбагың
Кай жерде, төрөм, тындырдың!
Карыганча келбеген
Кадырлуу төрөм сенденби?
Арбакты аттап өтө албай,
Кылчактап алыс кете албай,
«Жаш төрөм качан келет» деп,
Карганча күткөн менденби?!
Эркек болуп, эр болуп,
Сен келбедиң мени издеп,
Арбакты аттап өтөм деп,
Кыдырып учтум сени издеп.
Мен арбактан кутулдум,
Сен кутулбай арбактан
Чадам деп элге жутундун!
Арыптастан тулпарды
Ачуун келип калыптыр,
Ала койгун Шумкарды!».

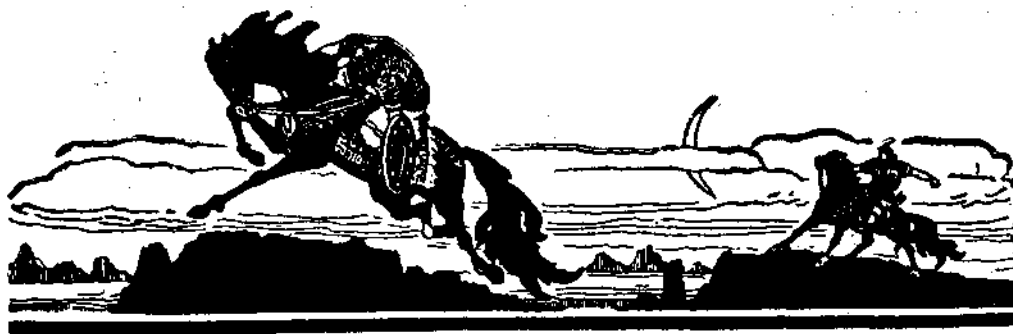
Калыйман анда кеп айтат:
«Ой, жездеке!—деп айтат, —
Ачуунду мага бериниз,
Ак чатырга кириңиз!
Жоо-жаракты чечиңиз,
Арак-шарап ичиңиз...
Бизден кеткен иш болсо,
Деңиздей жезде, кечиңиз!».

Деп, ошентип, кашкайып,
Күзгүдөй бети тастайып,

Эңкейип үйгө киргизип,
Эптүүлүгүн билгизип,
Чайдоостон чайын куйдуруп,
Тай байталды сойдуруп,
Арак менен бозону
Аркы-терки сундуруп,
Табакка салып бал коюп,
Казы керттип, жал коюп,
Балдызы сунуп, жезде ичип,
Баатырдын уулу чунагың
Удаасы менен бешти ичип,
Кызымтал болуп кызыды,
Ачууланган чунактын
Тулку бою ысыды.

Ошондо Семен кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Ашуусу бийик тоо аштык,
Айчүрөк жайын уккандан
Алтымыш күндөй жол бастык.
Чырма этип уйку албадык,
Чер жаза чайга канбадык.
Куш уйкуну салбадык,
Азыраак уктап алалык.
Акун кандын шаарына
Аттанып анан баралык.
Менден кеткен иш болсо,
Кечиргин, Чүрөк, сөзүмдү,
Аныктап издеп таптым го,
Айнектей кара көзүңдү.
Сөз менен жыгып алдың го
Качандан берки өчүңдү!..».
Деп ошентип калганда
Көрбөгөндөр арманда.

Муну мындай таштайлык,
Түмөнбай менен Чыңкожо
Чатагынан баштайлык.

ЧЫНКОЖО МЕНЕН ТОЛТОЙ КҮТПӨГӨН ҚЫРСЫҚТАР

Түменбай Айчүрөктүн учканын угуп, Чыңкожону саалытып, белгилүү мөөнөт сураган болчу. Убадалуу күнү бүткөндө да Түменбай Чыңкожонун алдына келген жок. Ачуусу келген Чыңкожо Түменбайга элчи жиберип, «Түменбай менен Ажыбай бүгүндөн калбай келсин де! Айчүрөктүн чын жообун, бүгүндөн калбай берсин де! Бербеймин десе Чүрөктү, Чыңкожо менен Толтойду так үстүнөн көрсүн!» деп буюрду. Ажыбай менен Түменбай Каманбайды ээрчип, Чыңкожого жооп берүүгө аттанды. Айлакер Түменбай жолдо баратып, жолдошторуна карап, акыл салды.

Эр Түменбай кеп салды,
 Кеп салганда бек салды:
 «Каманбай менен Ажыбай,
 Сөзүмдү тынша!—деп салды,—
 Чыңкожо менен Толтойго
 Айчүрөктү бербеймин,
 Семетейдин кордугун,
 Берип коюп көрбөймүн.
 Эр Түменбай—баатырмын,
 Эрегиштим, көнбөймүн.
 Кандай кордук көрсөм да,
 Ажал жетпей өлбөймүн.
 Чыңкожо менен Толтойго
 Өчөшүп калдым беттешип,
 Кара жанды каркыттап,
 Качканым жок чөттөшип!
 Төрт ай болду тыныгып,
 Ат семирп дык болду,
 Эр тыныгып нык болду.

Кошунум даяр чук болду.
 Аянбастан атышам,
 Аңгемеге батышам.
 Ажал жетип күн бүтсө,
 Жерге сулап жатышам.
 Кан Акундун эрлери
 Бүт жыйылып чук болду.
 Жедигер менен нойгуттун
 Жергесин бузар ык болду.
 Мурунку сөздү танбаймын,
 Чыңкожо менен Толтойду
 Бүгүн да барып алдаймын.
 «Акундун кызы белең,—деп,—
 Айчүрөктү берем,— деп,—
 Семетейден келгенди
 Нак төбөмдөн көрөм» —деп,
 Түменбай салат адатын,
 Алдап алам Каратын.
 Карат колго тийген соң,

Көрүп алгын ошондо
Түмөнбайдын санатын.
Каратынан айрылса,
Сындырамын канатын!
Эр Каманбай, Ажыбай,
Менин кылар ишим бул болчу.
Төрт ай мөөнөт бүткөн соң,
Каратын алдап алмакмын.
Айчүрөктү берем деп,
Кадыр айтып бармакмын.
Карат колго тийген соң,
Өз убалы өзүнө,
Согушту мыктап салмакмын.
Кашканын уулу Каманбай,
Ала байтал Ажыбай,
Бул сырымды уккула,
Көрүнөөгө чыккыла!
Чынкожо менен Толтойду
Жүйө менен жыккыла!
Кудай берсе тилекти,
Кубандырса жүрөктү,
Берекесиз иттерге
Бербейлик асыл Чүрөктү!».

Түмөнбай минтип кеп уруп,
Уккандары эп угуп;
Болжол кылган жерине
Салган бойдон келишти,
Келип салам беришти.
Чынкожо менен Толтойго
Эр Түмөнбай көрүштү.
«Эр Түмөнбай келди.—деп,—
Бизге кудай берди.—деп,—
Анык көзүм көрдү» — деп,
Эр Чынкожо кеп айтты,
Кеп айтканда деп айтты:
«Үч ай бүгүн ай өттү,
Сары атан жайлоо жай өттү.
Сары атан өтүп, күз болду,
Саналуу айың үч болду.
Үч турсун айың төрт болду.
Өзөгүмө өрт болду,
Айчүрөктү алам деп,

Айткан сөзүм шерт болду.
Кайнагаң болгон Каманбай,
Кайраттуу баатыр Түмөнбай,
Акылга дыйкан даанышман,
Ала байтал Ажыбай,
Берсең Чүрөк, «берем» де,
Бекер сүйлөп наалыбай!
Беш айдан бери жатасың
Чынкожону тааныбай.
Эр Толтойду эскербей,
Эрегишип кеп бербей.
Мыктысынып жатасың,
Биздин сөздү эп көрбөй.
«Алыстан келген куда,—деп,—
Куданын жөнү мына,—деп,—
Изат кылчу күйөө,—деп,—
Күйөө кылчу жүйөө» деп,
Союшка берген тайың жок,
Изат кылган жайың жок.
Бербеймин деп Чүрөктү,
Кутула турган шайың жок!
Жаңыртып жаңы сөз баштал,
Бура тартар ыгың жок.
Берер болсоң чыныңды айт,
Ичиндеги сырыңды айт!
Бербес болсоң Чүрөктү,
Эрегишкен чырыңды айт!
Үргөнчүндөн чыгарбай,
Камап туруп аламын,
Кара жандан түңүлтүп,
Канга боёп жеринди,
Сабап туруп аламын.
Асмандан окту жаадырып,
Кабыргана канжарды
Кадап туруп аламын!
Как жүрөккө найзамды
Мадап туруп аламын.
Айткын сырың угамын,
Эрегишсең жыгамын!
Каршылык кылсаң Түмөнбай,
Казбай жерге тыгамын.
Ачуум келсе Түмөнбай,
Азыр эле жайлаймын.

Кадыры кеткен кул кылып,
Кол-бутунду байлаймын!
Акундун кызы Чүрөктү
Алмайынча тынбаймын.
Айтып койгон шертимди
Күйөө болчу Толтойго
Эгерде эки кылбаймын!».

Деп, ошентип, бакырып,
Айтып сөзүн өткөрүп,
Айбалтасын көтөрүп,
Ыргып турду Чыңкожо,
Анык баатыр чын ошо.
Түлкүнүн уулу Түмөнбай
Ачуусу келип аянбай,
Нар кескенин көтөрүп,
Бу да турду жаяндай.
Чындап ачуу келгенден
Тартынбады өлүштөн.
«Мындан кордук көргөнчө
Артык болор көрүстөн.
Кызы талак Чыңкожо,
Бул кайдан чыккан тың кожо!
Чүрөктү коркуп бергеним, —
Өлгөн жерим чын ошо!
Колумдагы Наркескен
Атандан калган темирби?
Аландаган аксым кул,
Же айбалтадан жеңилби?!
Чүрөктү коркуп бергеним,
Аз күндүк көрөр өмүрбү?
Сага окшогон албуутту
Же талкалаарым төгүнбү?!
Жекеге кел Чыңкожо,
Самап калсаң өлүмдү!
Атырылган арам кул,
Көрсөтөйүн көрүндү!».

Деп, ошентип, Түмөнбай
Тура калды булкунуп,
Ач жолборстой аттады,
Чыңкожого жулкунуп.
Эртиш менен эр Толтой

Чыңкожону кармашты,
Эр Каманбай, Ажыбай,
Түмөнбайга жармашты.
«Адам кылар ишпи!» деп,
Арачалап алышып,
Ачуусу таркап калган соң,
Аңгеме сөзгө барышып,
Акылга дыйкан Ажыбай
Айтып сөзгө кирди ошол,
Туйгундугун карматып,
Туюк сөзгө кирди ошол:
«О, кан күйөө эр Толтой,
Угуп тургун сөзүмдү,
Чакырып келип Чыңкожо,
Уят кылды өзүмдү.
Сүйлөшөсүң ким менен,
Ачып кара көзүңдү!
Алдыргансып мататпай,
Абыдан жыйчы эсиңди!
Аксымдык кылып Чыңкожо
Адамдын баркын кетирди.
Каргашалуу Чыңкожо
Кандайлыктан эсирди!
Кудаларын таарынтып,
Ишке кылды кесирди!
Кайнагаң болсо Түмөнбай,
Кашында турса Каманбай,
Айтып сөзүн өткөрүп,
Алдында турса Ажыбай,
Таарынганы тай болсо,
Самаганы май болсо,
Тайдын этин жеген соң,
Чыңкожо көөнү жай болсо,
Тайды союп жеп кетсин!
Тамакка тойдум деп кетсин!
Асыл тууган Чүрөктү
Бербейм деген адам жок,
Чыңкожо менен Толтойдон
Тескери баскан кадам жок.
Бекер сүйлөп турганы,
Бузуп сүйлөп өз ишин,
Бул эминен кылганы?!
Төрт ай кылган убада

Айың бүттү, эр Толтой,
Саратан жайлоо төрт айда
Жайың бүттү, эр Толтой.
Түмөнбай качан кеп айтты,
«Чүрөктү бербейм» деп айтты?
Кудаларга катылды,
Каргашага чатылды.
Тамак үчүн таарынып,
Жалгыз тайга сатылды!
Тайынды союп жеп алып,
«Тамакка тойдум» деп алып,
Жедиргенде, эр Толтой,
Жети-Сууга кете гой,
Оюн эмес, чын сөзүм,
Опол тоого кете гой.
Айчүрөктү мен билем,
Түмөнбай менен тең билем!
Кан Акун аман турганда,
Кай жеринен кем билем!
Каршылык кылсаң Чыңкожо,
Кармашып дале көрөмүн!
Кабырганды кыйратып,
Же колундан өлөмүн.
Карындашым Чүрөктү
Кордук менен бербеймин.
Толтой менен Чыңкожо,
Силерден кордук көрбөймүн!
Түмөнбай аман турганда
Зордугуна көнбөймүн!
Ажал күнүм бүтсө да,
Чыңкожо сенден өлбөймүн.
Аксымдык менен алактап,
Эрегиш кылсаң жеңемин,
Уйпап-суйпап коюуга
Колундан кантип келемин!
Берер болсом Чүрөктү,
Эрдик менен беремин!
Эрегиш кылбай, жарашсан,
Элдик менен беремин!
Калың айдап, мал алып,
Теңдик менен беремин.
Айткан сөзүм эп көрсөң,
Акылга туура деп көрсөң,

Кан Шыгайдын Чыңкожо,
Кан кудага катылды,
Аксымдык кылып салам деп,
Айыпка барып чатылды.
Биздин элдин наркы бар,
Билсең сөздүн паркы бар!
Айыпка токсон байламак,
Атадан калган салты бар.
Анан куда болушса,
Жыйылып жүрүп той жесе,
Жыгыла турган анты бар.
Эптештирип кежирди,
Жардам болор калкы бар.
Кан Чыңкожо, эр Толтой,
Каратты баштап токсон ат —
Баарын бирдей байлагын!
Кайнагандын көңүлүн
Как ушунтип жайлагын!
Калың кылып той союп,
Мойнун кайрып кой союп,
Куда болуп курчашып,
Кудагылар ун чачып,
Күйөө келип кайындап,
Элге-журтка дайындап,
Сүрүп-сүрүп мал бергин.
Сүйрү өркөчтүү нар бергин.
Айдап малды көп бергин,
Айры өркөчтүү лөк бергин!
Каада калың бүткөн соң,
Акунга анан барасың,
Чыңкожо менен эр Толтой,
Анан Чүрөк аласың.
Калыңдан качсаң Чыңкожо,
Как талаада каласың!».

Акылга дыйкан Ажыбай
Айтып сөздү урду ошол,
Суркийигин чулгутуп,
Туура тартып турду ошол.
Чыңкожо турду «кулдук,— деп,—
Бул сөздө жок шумдук,— деп,—
Ушул сөзгө сындык,— деп,—
Айып менин мойнумда,

Жазасын алсак, чындык,—деп,
Кайнага болгон Ажыбай
Кайраттуу баатыр Каманбай,
Калктын башын кармаган,
Кадырманым Түмөнбай!
Айып менден өттү,—дейт,—
Өтпөгөндө нетти,—дейт.—
Анча-мынча аксым сөз
Оозуман чыгып кетти,—дейт,
Азыраак айттым кесир,— деп,—
Айбымды сурайм, кечир,— деп,—
Эркелейм деп силерге,
Эми кирди эсим,—деп,—
Эрк өзүндө Түмөнбай,
Эсепсиз калың жейсин,— деп,—
Токсон эмес, жүз кылам,
Баарын семиз түз кылам.
Жарашыктуу баарына
Жабдууларын киш кылам.
Көргөн жандын баарына
Көрүп өткөн түш кылам.
Каратымды баш кылам,
Баарын окшош жаш кылам.
Калың малдан жалтайлап,
Кантип малды аз кылам.
Каратты тартуу кылуудан
Канткенде бүгүн тартынам?».

Деп, ошентип, Чыңкожо
Түмөнбайдын алдына
Тартып калды Каратын.
Эр Түмөнбай чебердеп,
Көрсөтүп өттү адатын:
«Баатыр Толтой, Чыңкожо,
Айбынарды кечтим,—дейт,—
Азгын жолдон бездим,—дейт.
Каратынды Чыңкожо
Калыңга кошуп аламын.
«Изат менен алдым» деп,
Калкка кабар саламын.
Чын баатырга Чүрөктү
Бермек болуп келдим, дейм.
Сый, сыпатын куданын

Көрмөк болуп келдим, дейм.
Кан Акунга барамын,
Калың журттун баарына
Кабарды мыктап саламын.
Көкүлүнө Караттын
Аяктай кебез байласын.
Кан Акундун алдына
Калың малды айдасын.
Эл жыямын үч күнү,
Элдин баарын чакырып,
Той беремин жүз күнү».
Деп, ушунтип, Ажыбай
Акылынан шашпады.
Чыңкожо менен Толтойду
Кубандырып таштады...

Муну мындай таштайлык,
Чыңкожо, Толтой күтпөгөн
Кырсыктардан баштайлык.
Түлкүнүн уулу Түмөнбай
Кылчайып моюн бурбастан,
Чүрөккө карап турбастан,
Кеңеш кылып Акунга
Сөз баштады бир баштан:
«Абаке Акун каныбыз,
Көкүрөктө жаныбыз,
Баштан аяк сөзүмдүн
Баарын угуп алыңыз.
Абаке, сизге эп келсе,
Жалгыз мага кеп келсе,
Чыңкожо менен Толтойдун
Каратын алдап аламын,
Карат тийсе колума,
Кайтадан согуш саламын,
Чыңкожо менен Толтойдон
Өлбөгөн жерде каламын!
«Айчүрөктү берем» деп,
Алмак болдум Каратын.
Караты колго тийгенде
Сындырам жоонун канатын!
Күндөп-түндөп урушуп,
Басып келген Чыңкожо
Түмөндүн көрөт санатын!

Мени кудай бактыңа
Баатыр кылып жаратты,
«Айчүрөктү берем» деп,
Алганым кандай Каратты?
Караты колго тийген соң,
Кылганым кандай санатты?
Атын алдап алган соң,
Айдап жолго салмакмын.
Так ушундай кылбасам,
Эл менен шорго каламын!
Абаке, сизге жакпаса,
Мындай ишке жүрбөймүн!
Жардыгындан башканы
Жаным барда билбеймин!».

Акун кан анда кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Балам, мунун сөз эмес,
Пайда болбойт атындан,
Ат үчүн алдап сөз берип,
Айныпсың, балам, акылдан!
Карындашын Чүрөктүн
Учканы жума түн болгон,
Учуп үйдөн кеткени
Үч ай токсон күн болгон.
Семетейге баргандыр,
Аныктап кабар алгандыр.
Таластан таап сүйлөшүп,
Санаасы тынчып калгандыр!
Менин балам Айчүрөк
Бекерге учуп жүргөн жок,
Жанымдан учуп кеткенин
Жалгыз адам билген жок.
Алдап атын алганың—
Адам угар кеп эмес.
Акылың болсо Түмөнбай
Бул айтканын эп эмес!
Чын баатырдын адаты,
Баш күндөн келген санаты,
Жалган айтып жүрчү эмес,
Алдап эрдик кылчу эмес.
Мындайча кылган шум кыял
Эрлерге макул болчу эмес.

Эрлерде жок бул жорук,
Мындай баатыр оңчу эмес!
Эр менен эрлер сайышып,
Найзалары майышып,
Тыгы болот сыр найза,
Төшкө тийип тайышып,
Ат үстүнөн алышып.
Ыргыта сайып салышып,
Армандан чыгып калчу эле,
Анан атын алчу эле!
Буга күчү келбесе,
Сайдырып туткун барчу эле.
Толтой менен Чыңкожо,
Зордугунду көрбөсө,
Алдатып атын берчү эмес.
Анык баатыр болушса,
Айрылышпайт атынан.
Ал жорукка көнчү эмес.
Жедигердин Толтойду
Алдап адам жеңчү эмес.
Алдаганга ат берсе,
Чыңкожо мында келчү эмес.
О, Түмөнбай кулунум,
Укканың азыр чын болсо,
Жалгызым Чүрөк келиптир.
Барып сүйлөш, Түмөнбай,
Каманбайды кашыңа
Алып сүйлөш, Түмөнбай.
Ажыбайды алдына
Салып сүйлөш, Түмөнбай!
Жандын баары туюнсун,
Жарык сүйлөш, Түмөнбай.
Айчүрөк барса алдыңа,
Эр Семетей келбесе,
«Айчүрөктү алам» деп,
Анык жооп бербесе,
«Акун кан мени кайным» деп,
Киши ордуна көрбөсө,
Манас кылган башында
Батасынан кутулдук.
Семетей турсун, эр Манас —
Атасынан кутулдук!
Айчүрөккө эп келсе,

Айтканыңды эп көрсө,
Чыңкожо менен жайлашып,
Убада сөзүн байлашып,
Толтой менен эптешип,
Убада сөзүн бектешип,
Чыңкожого Чүрөктү
Чынын менен берсеңчи!
Бактыңа келген насипти
Мандайыңдан көрсөңчү!
Кагылайын Түмөнбай,
Чүрөктү берип тынсанчы,
Чыңкожо менен Толтойго
Бирдешип оокат кылсанчы!
Сактаган мендей болобу,
Санаана бул сөз толобу?
Семетей келип бербесем,
Акун кан анда оңобу!
Алпарып кызды берүүчү,
Атадан калган наркым жок,
Жыйырма жылы кыз сактап,
Семетейге паркым жок!
Кан Чыңкожо, Толтойго
Кармаша турган чаркым
жок!».

Түмөнбай анда кеп айтты,
Кеп айтканда деп айтты:
«Айланайын абам,—дейт,—
Азыр жакшы чамам,—дейт,—
Чыңкожо менен Толтойдун,
Айласын өзүм табам,—дейт.
Өлбөй туруп Чүрөктү
Кантип аба беремин,
Чыңкожодон келгенди
Так төбөдөн көрөмүн!
Келбес болсо Семетей,
Кен дүйнөдө баатыр көп,
Башкасына беремин.
Эрегиштим эки итке,
Ажал жетсе, өлөмүн!
Айчүрөктү бергенге
Өлгөңдөн кийин көнөмүн!..».
Деп, ошентип, Түмөнбай

Өжөрлөнө кеп салды.
«Чыңкожо менен Толтойго
Кетпей турган кек калды» —
—Деп, ошентип, эр Түмөн
Айласы көп башында,
Ылдам барып кеп салды
Айчүрөктүн кашында,
Каманбай менен Ажыбай
Карап турду башында.
«Айланайын Айчүрөк,
Башка түштү чон дүмөк!
Баштан-аяк сөзүмдүн
Баарын уккун, Айчүрөк.
Баатыр Толтой, Чыңкожо
Басташып мага келгени,
Азапты элге бергени,
Алтай бүгүн атыштым,
Кызыл канга батыштым.
Аянбастан уруштум,
Күндө майдан кылыштым.
Алтай бүгүн өткөн соң,
Убада кылып тыныштым!
Убада кылып үч айга,
Сабыр кылып туруштум.
Чыңкожого өзүңдү,
Бербес болуп тырыштым!
Бербегенге койбостон,
Чыңкожо, Толтой болбостон,
Күн бүттү деп кеп салды,
Кеп салганда бек салды.
Айланайын Айчүрөк,
Учканын жума түн болгон,
Семетейге кеткениң
Үч ай токсон күн болгон.
Кабарын угуп Түмөнбай
Ичинен тынып тим болгон.
Ызаат кылсаң Манасты,
Барып көрсөң Таласты,
Семетей келсе намыска,
Барар жериң жарашты.
Толтой менен Чыңкожо
Көпкөндүктөн талашты.
Айткын, Чүрөк, сырынды,

Жашырбагын чыныңды
 Семетейге барбасан,
 Анык кабар албасан,
 Сүйүнчүлүү бир сөздү
 Кулагыма салбасан,
 Эр Толтойду эп көрсөн,
 Чынкожону бек көрсөн,
 Чынкожо менен Толтойго
 Чын сөзүңдү өткөрсөн,
 Барсан, Толтой—эр мына!
 Жедигер, нойгут эл мына!
 Жалган эмес, анык сөз,
 Ылайыктуу жер мына!
 Барсаң баатыр Чынкожо,
 Мактагандай, бай мына!
 Жакканына барасын,
 Жарашыктуу жай мына!
 Семетей сени таштаса,
 Чынкожо, Толтой жакпаса,
 Өзүн тапкан эр болсо,
 Ылайыктуу жер болсо,
 Акун кан абам карганда,
 Сүйөр эмес чырымды.
 Айткын Чүрөк, сен дагы
 Мен угайын сырынды!».

Эр Түмөнбай баатырың,
 Сүйлөп турду Чүрөккө,
 Семетейди жашырып,
 Чүрөк салды дүмөккө.
 Эрке Чүрөк кеп салды,
 Кыжырына чыдабай,
 Кеп салганда жеп салды:
 «Манастын уулу жетимге
 Барганым жок, Түмөнбай,
 Талас жактан кабарды
 Алганым жок. Түмөнбай!
 Уламыштан укмушту
 Укканым жок, Түмөнбай!
 Үйдөн чыгып, бир кадам
 Учканым жок, Түмөнбай!
 Акун кандын үйүнөн
 Чыкканым жок, Түмөнбай!

Айчүрөктү берем деп,
 Убаданды берген соң,
 Акун атам унчукпай
 Макулдукка келген соң,
 Барып кабар Таласка
 Салганым жок, Түмөнбай!
 Кандай жерге тапшырсан,
 Арманым жок, Түмөнбай!
 Айтып турган сөзүмдө
 Жалганы жок, Түмөнбай!
 Манастын уулу баатыр деп,
 Семетей менен ишим жок.
 Сенден башка бир тууган,
 Кайрылар тууган кишим жок!
 Үч күн уктап ойгонсом,
 Семетей кирер түшүм жок.
 Кадимден калган адатты,
 Калкка маалым санатты,
 Эр Түмөнбай кан ага,
 Сөзүмдүн жок калаты!
 Бузбадың го Түмөкө
 Мурункунун адатын,
 Калын малга алсаңчы,
 Чынкожонун каратын!
 Эби келсе, кыздарды
 Эли бийлеп берүүчү,
 Кадимден берки адаты
 Кары бийлеп берүүчү.
 Калайыкка эп келсе,
 Баары бийлеп берүүчү!
 Кан Түмөнбай өзүңдөй,
 Каны бийлеп берүүчү.
 Акун кандай карыя
 Ата бийлеп берүүчү!
 Ажыбайдай билимдүү,
 Ага бийлеп берүүчү!
 Мен өңдөгөн кыздары
 Ата менен аганын
 Айтканына көнүүчү.
 Агасы берем деген соң,
 Айдап калын берген соң,
 Азапка тууган кыз чиркин,
 Буйлалаган төө болот,

Баары журтка эп келсе,
Барбайм десе, кээ болот.
Чын-чынына келгенде,
Чынырган менен кыз байкуш,
Башына кайдан ээ болот.
Менин оюм, Түмөнбай,
Эр Толтойго барбаймын,
Сизге айып болбосо,
Чынокжону таңдаймын.
Чынокжого тапшырсаң,
Чыным ушу, танбаймын.
Агам болсоң Түмөнбай,
Амырындан калбаймын.
Каратың алып жатасың,
Калың малга сатасың.
Карындашын Чүрөктү
Бермек болгон окшойсуң,
Канчалык малга сатасың?!».

Деп, ошентип, Айчүрөк
Түмөнбайга кеп айтты,
«Берген, койгон ишинди,
Өзүң билгин!» — деп айтты.
Айчүрөктүн сөзүнө
Абыдан күйүп чок болуп,
«Тумшугу жок Чүрөк!» деп,
Тура албады Түмөнбай,
Ок жыландай октолуп.
«Карындашым Айчүрөк,
Калкыма салдың көп дүмөк!
Калжырап айткан сөзүңдөн,
Кайнап кетти эт жүрөк!
Жалгыз Чүрөк сен үчүн
Жалпы тууган эл үчүн,
Төгөмүн деп канымды,
Аябадым жанымды!
Айрылбаган баш калбай,
Алжайбаган каш калбай,
Абышка өлүп, жаш калбай,
Уруш кылдым жазганбай.
Туу түбүндө туруштум,
Тулпар минип уруштум.
Чынокжого Чүрөктү

Бербеймин деп тырыштым.
Кылган шергим бузулуп,
Түмөнбай качан жылыштым!
Карындашым Айчүрөк,
Касиеттен жылыштың,
Кан Чынокжо, Толтойго
Качан барып тыныштың?!
Карындашым Айчүрөк,
Жети-Сууга барат деп,
Эр Семетей баатырга,
Жетип кабар салат деп,
Акундун кызы Чүрөктү
Атаганы алат деп,
Чынокжо менен Толтойду,
Семетей өзү табат деп,
Ойлоп жүрдүм ичимде,
Семетейди Айчүрөк,
Сен көрбөсөң түшүндө.
Бар экен го Чүрөгүм,
Кытмырдыгың ичинде!
Жакын жерден жайланып,
Чынокжого байланып,
Кара тумшук Айчүрөк,
Каргашага кармалып,
Алдап жүргөн экенсиң!
Үйдө туруп душманды,
Жалгап жүргөн экенсиң!
Эл-журтунун атагын
Сендей кыздар булгайбы!
Намызды саткан уятсыз,
Арбактар сени урбайбы!
Үч ай учту дегенде
Чынокжого барыпсың.
Чындап бейлиц бузулуп,
Эринди таап алыпсың!
Кан Манастын арбагын,
Карабет Чүрөк, чаныпсың!
Акун кандың алкышын
Алда качан таныпсың!
Ушунчалык уятка,
Чүрөк, мени салыпсың!
Кармашып өлгөн көп элдин
Убалына калыпсың!

Өзүн тапкан жерине,
Баатыр Толтой, Чыңкожо —
Бара турган эрине,
Ач билектен сүйрөтүп,
Азоо тайдай үйрөтүп,
Чыңкожо менен Толтойго,
Алып барып берейин!
Карабет сенден келгенди
Как төбөмдөн көрөйүн!».

Деп, ошентип, Түмөнбай,
Айкырыкты салды ошол,
Акундун кызы Чүрөктү
Ач билектен алды ошол.
Ой-боюна койбостон,
Үйдөн сүйрөп калды ошол.
Чүрөктү колдон алган соң,
Түмөнбай сүйрөп калган соң,
Ачуусу келип аянбай,
Ааламга бүлүк салган соң,
Бурулуп Чүрөк жүгүнүп,
Мункана түшүп бүгүлүп,
Айтпаймын деп сырымды,
Курган жандан түңүлүп,
Акылман Чүрөк кеп айтты:
«Азыр айтар сөзүм бар,
Сабыр кыл, ага,—деп айтты.—
Толтойго кабар салгын,— деп,—
Чыңкожого баргын — деп,
Өзүн айттын, мен уктум,
Сөзүңдөн качан мен чыктым?
Сенин айткан сөзүңдүн
Жөнүнө карап унчуктум,
Эрегишпей Толтойго
Баргын,— дедин, Түмөнбай.
Эрте барып, жакшы орун
Алгын,— дедин,— Түмөнбай!
Чыңкожого чын жери,
Баргын.— дедин,— Түмөнбай.
Чындап орун эртелеп,
Алгын,— дедин,— Түмөнбай.
Сенин айткан сөзүңдөн
Кайтканым жок, тил албай, ...

Жашырам деп бир сөздү,
Түмөнбай сага ынанбай,
Бул кордукка туш болдум,
Не кыларым биле албай.
Жашырып койгон жазыгым,
Жалгыз түркүк казыгым,
Бура салып бир сөздү,
Бузулду менин басыгым!
Манастын уулу Семетей
Күйөөңүз келген, Түмөкө,
Мунканып күткөн тилекти
Кудайым берген, Түмөкө!».

Деп, ошентип, Айчүрөк
Семетей жаткан сарайга
Ээрчитип кирип калды дейт.
Түмөкөмдүн жүрөгү,
Түйүлүп-туйлап алды, дейт.
Ээрчип келген эки ага
Семене көздү салды, дейт.
Керилген тактын үстүндө
Атилес шайы чоң жууркан
Алдына жая салдырып,
Башына мамык койдуруп,
Аголпок тонду жамынып,
Ар жакты карап болкоюп,
Манастын уулу көк жалын
Уктап жаткан солкоюп,
Баатырдын көзүн көргөндө,
Баякы экөө делдейип,
Карап калды селдейип,
Аяк жагын байкаса,
Буттай темир курчанып,
Кызыл өңүн сур чалып,
Турган экен эр неме —
Кара мүртөс Канчоро,
Анык байкап караса,
Шакардай көзү кайнаган,
Чолок чопкут тон кийген,
Казандай кундуз бөрк кийген,
Карап турат Күлчоро
Баш-аяктан жаш балдар
Карап турат бакыйып;

Кам санабай душмандан
Касиеттүү төрөсү
Уктап жатат закыйып.
Буларды көрүп Күлчоро
Аюу талпак, чоң күрсү
Алдына жая салды эле,
«Кел абаке Түмө!» деп,
Жылмайып карап калды эле.
Чукуранып Семетей,
Көзүн ача салды эле.

Сөзгө чечен Ажыбай,
Амандашып кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Башка келген заманбы?
Каптала келдик үстүңө
Кабылан күйөө аманбы?
Төбөгө келген заманбы,
Туктамал келдик үстүңө,
Төрө күйөө, аманбы?
Кара-Буура Чаткалдан
Калың журтуң аманбы?
Үч-Кошкондун бөксөдө
Пайгамбар сындуу бабабыз
Бар бекен Бакай абаңыз?
Басып келген эки дөө
Чыңкожо менен Толтойго
Келбей жатат чамабыз...
Асыл атаң өткөндө;
Алыскы шаарда өстүрүп
Айланып элге жеткирип,
Ат жалын тартып мингизген,
Аргын, ногой журтунду
Так өзүңө билгизген,
Кара кан кызы Каныкей
Асыл энең аманбы?».

Түмөкөң да кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Ушу Чүрөк дартынан
Жайынкысын болгондо
Жалдуу байтал минбедик,
Кышынкысын болгондо

Күйруктуу борук жебедик.
Жазгы утурум көктөмдө
Жердин жүзүн ачпадык,
Ушул Чүрөк дартынан
Уучтап эгин чачпадык!
Ай сайын алым жөнөтүп,
Топор боло жаздадык.
Аттын баарын таптатып
Кайрат жетсе, күч жетпей,
Ээликкен эки баатырга
Копол боло баштадык.
Айланайын Семетей,
Аттын баарын шатектеп,
Көрмеге байлап салыпсың,
Кам санабай Толтойдон
Кайкалап жатып алыпсың.
Минтип жүрүп бу шаардан
Бейбакты кантип аласың!
Минте берсең Семетей,
Пеши кеткен бул элди
Бейпайга дагы саласың!
Толтой оной тоо эмес,
Чыңкожо коркок жоо эмес.
О, Семетей, кулак сал!
Эки чоро эрмегин,
Арканда турган колуң жок,
Кандайча минтип келгениң?!
Иш ушундай болгон соң,
Айласын өзүм табайын,
Аларга дагы барайын.
Айчүрөктү берем деп,
Чыңкожонун Каратын
Салык атка алайын.
Эр Толтойдун Суркоён
Эки күлүк баш кылып,
Берендердин күлүгүн
Бересин деп Чүрөктү,
Калыңына алайын.
Жоого минчү атынан
Ажыратып салайын!».

Анда Семен кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:

«Айлапайын Түмөкө,
Корко бербө дүмөкө.
Эр Чыңкожо беттешсе,
Урушта жүргөн кол ушул,
Кан жөткүртүп качкынды
Уруп жүргөн чоро ушул.
Чыңкожодон чочусак;
Келбес белек кол алып,
Эчен түркүн мол алып,
Келе бердик, Түмөкө,
Эрте күндү кеч кылбай,
Эки чоро ээрчитип,
Келе бердим жол алып.
Аттарын алдап алганда,
Арсыздыкка жатпайбы!
Ал өндөнгөн баатырды
Кудайдын өзү атпайбы.
Басып келген көөдөккө
Байкашып эле көрөлүк.
Азабы болсо, көрөлүк,
Ажалы келсе, өлөлүк.
Арбактар бизге жар болсо,
Ажалга келген эрлердин
Аты, тонун бөлөлүк».

Деп, ошентип, Семетей
Кош чоросун ээрчитип,
Эшикке чыкты элөөрүп,
Эриккендей делөөрүп.
Ажыбай менен Түмөнбай
Арт жагынан чыгарда
Айчүрөк тосуп кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Чоролорун чогултуп,
Кан атам Акун келсин де,
Келген уулун көрсүн де.
Досунун уулу жалгызга
Алкышын эми берсин де!».

Ажыбай менен Түмөнбай
Экөө бирдей жарышып,

Кан Акунга барышып,
«Кан ата» деп кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Сүйүнчү, каным, сүйүнчү,
Душманга болсун күйүнчү!
Сөөлөттүү кийим кийинчи,
Алтайдан бери журтунду
Каматарың эп экен,
Келбеттүү сулуу бу кызың
Күйөр жери эп экен.
Атасы Манас кудадан
Артыла тууган неме экен.
Байкап көрдүк күйөөнү,
Омоктуу бүткөн неме экен.
Анча-мынча баатырды
Бул Семетей балаңыз
Тенебеген шер экен.
Эки чоро ээрчитип,
Эр күйөөнүз келиптир.
Байкап көрдүк күйөөңдү
Ал күйөөңдүн жанында
Чыңкожо, Толтой дегендер
Анчейин эле эме экен».

Акун кан анда кеп айтат:
«Айтпадым беле бая эле,
Тилегим кудай берет» деп.
Жалпы журттан жалгызым,
Кайнына быйыл келет» деп.
Кубангандан Акун кан
Көзүнөң жашын агызып,
Суу мончоктой куюлтуп,
Сакалдан ылдый тамызып,
Күтүп турган Семене
Атасындай жабышып,
Кучактап алып кеп айтат:
«Кулунум жетим,— деп
айтат,—

Амансыңбы, жалгызым?
Жетпегениң бар болсо,
Жараткан өзү жабдысын!
Жолунду кудай жолдосун,

Жолборс атай колдосун!
Жолукса Толтой ойбосун!
Ишинди эгем ойдосун,
Эрегшкен душманын
Эгерде эки болбосун!
Чыңкожодой кесепти
Сунган колун сомдосун.
Кор болбо балам эч качан,
Кол салган душман ойбосун!».

Батасын алып Семетей,
Узун боюн пас кылып,
Кызыл өңүн саз кылып,
Урмат кылып унчукпай,
Акуи кандын алдына
Семетей турду баш уруп..
Муну мындай таштайлык,
Күлчоро менен эр Толтой
Беттешкенден баштайлык.

КУЛЧОРОНУН КҮЗӨТҮ, ТОЛТОЙДУН ЖАРАЛАНЫШЫ

Чүрөккө Семен кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат.
«Коркуп калган экенсиң,
Көрдүм Чүрөк көзүңдү.

Укмуш кылып сүйлөйсүң,
Укпаймын эми сөзүңдү.
Кара каска кыйгачтап,
Жарабаган чыр баштап,
Кылба Чүрөк кесирди.
Чочуй турган мен эмес,
Чыгарба менин эсимди!
Менин жүргөн жериме
Жоон моюн күрсүлдөк,
Жоон өлкө түрсүлдөк,
Чыңкожо кантип жойлосун!
Мени менен беттешип,
Толтою кантип ойносун!
Толтой менен Чыңкожо

Өзүнүн артын ойлосун!
Баатырсынган эки итти
Бала Күлүс сойбосун!
Шору каткан чиркинди
Соғум кылып койбосун!
Кагылайын Күлчоро,
Тайбуурулду мине көр,
Аголпокту кие көр,
Чыңкожо менен Толтойдун
Кабарын анык биле көр!
Май-Дөбөнүн белинен,
Эл ортосу жеринен,
Чыңкожо менен Толтойго
Түмөнбай кылган чегинен
Барып жолун чалып кел,
Анык кабар алып кел!
Чыңкожо, Толтой көрүнсө,
Айдап жолго салып кел.

Каршылашып кармашса,
Абакеңдин алдына
Баштарын кесип алып кел!».

Деп, ошентип, Семетей
Чорону жумшап салды ошол.
Эрке Күлүс чунагын,
Барып тура калды ошол.
Чын эле болсо, абаке,
Андай жорук канаке!
Аябай кызмат кылуучу
Арстанын Күлүс мынаке!
Каршы чыкса Чыңкожо,
Калбаймын,— деп,— сактанып,
Көрүнсө Толтой, соём»—деп,
Абасына мактанып,
Эрке Күлүс аттанып,
Жоо-жарагын шайланып,
Кылычын кыя байланып,
Абасынан сөз угуп,
Абыдан көөнү жайланып,
Тайбуурулду каргытып,
Ооздон көбүк баргытып,
Түндө жүрүп Күлчоро,
Түлкүдөй изин чаргытып,
Алмамбеттин Күлчоро,
Айтылуу тууган эр чоро.
Шаардан чыгып шартылдап,
Асаба колдо калкылдап,
Май-Дөбөнүн белине,
Мазар-Талдын түбүнө,
Чыңкожо менен Толтойго,
Түмөнбай кылган чегине,
Желдей болгон ат менен
Жетип барды тим эле.
Бала жолборс Күлүсүн
Баламын деп ойлобойт
Балалыктай жүрүшүн.
Келди деп ишим оңунан,
Чыңкожо менен Толтойдун
Чыгам деп кезеп жолунан,
Чоң Үргөнчтүн ою деп,
Кан-Арыктын бою деп,

Эрегишкен эки эрдин,
Эми түшөт тою деп,
Жолдун тоомун кармады,
Жолуксам деп зарлады.
Түн ортосу мезгилде
Уйку басты көшүлтүп,
Бала чунак Күлүстүн
Бүткөн боюн эзилтип,
Уйку мыктап келген соң,
Бышыкпаган чунакты
Чындап уйку женген соң,
«Келер кези өттү,— деп,—
Өтпөгөндө нетти» деп,
Көңүлүн Күлүс жайлады,
Буурулду талга байлады.
Баса түшүп жол карап,
Бир карабай оң карап,
Акылын уйку алган соң,
Акыл-эстен танган соң,
Айбалтасын таянып,
Азыраак уктап жай алып,
Чыңкожо, Толтой көрүнсө.
Калбасмын деп аяшып,
Кырк күн калган уйкудан,
Уктады Күлүс тура албай.
Уйку басып келген соң.
Бир дем сабыр кыла албай,
Май-Дөбөнүн белинде,
Мазар талдын түбүндө
Айбалтага сүйөнүп,
Чарчаган арстан өндөнүп,
Уктап кетти Күлүсүн
Ырас көрүп бул ишин...

Эми эр Толтойдун кеби бар,
Кебин айтар эби бар,
«Жалпы калкым укта,— деп,—
Эки жакка чыкпа,— деп,—
Салгар жолго салам,— деп,—
Чалгынга өзүм барам,— деп,—
Өзүм барып Үргөнчтүн
Төрт тарабын чалам,— деп,—
Душман чыкса жолумдан,

Жалгыз жайлап салам» — деп,
Баатыр Толтой шартылдап,
Бадана кийип жаркылдап,
Кылыч белде кыңгырап,
Бастырып чыкты зыңгырап.
Суркоёнун чулгутуп,
Туягын жерге мылгытып,
Кашка-Жолдун боюна,
Кан-Арыктын оюна
Жетип келген жери ошол.
Жедигердин эри ошол.
Суркоёндун дүбүртүн
Тайбуурул угуп алыстан,
Кара башка күн түшсө,
Калбаймын деп жарыштан,
Тегеренип токтобой,
Тегин малга окшобой,
Тик түйүлүп кыйгачтап,
Айбандан асыл жаныбар
Алда канча чыр баштап,
Бугу чылбыр бурмалуу,
Төнөлүгү куймалуу,
Чоюп үзүп кетсем деп,
Кетпегенде нетсем деп,
Жерди чапчып оюлтуп,
Кара жерди союлтуп,
Бугу тери бек чылбыр
Алда канча чоюлтуп,
Тегеренип жер чапчып,
Кош аяктап жаныбар
Ыргып турган кезинде,
Мазар-Талды чыдатпай
Ийип турган кезинде
Тайбуурулдун дүбүртүн
Күлчоро угуп ойгонуп,
Кандай заман болду деп,
Ойгонгондо ойлонуп,
«Мен аттанып келип жекеге,
Айбалта батып чекеге,
Уктаймын деп уялбай,
Өлөмүмбү жекеде!».
Айлантып санаа санаса,
Тайбуурулду караса,

Тик түйүлүп Буурул ат,
Акыл жеткис тамаша!
Ичин тартып кошкуруп,
Тегеренип алыптыр.
Чапчып жерди союлтуп,
Ороо кылып салыптыр.
Бугу тери бек чылбыр
Үзүлө жаздап калыптыр.
Чындап Буурул тартканда,
Чылбырын чоюп узартып,
Бугудай көзүн кызартып,
Тегеренип алыптыр.
Тик түйүлүп калыптыр.
Муну көрүп Күлчоро:
«Арам өлгөн Буурул ат,
Заманан неден куурулат!
Эки жакты байкасам,
Дабыраган дабыш жок,
Шуудураган камыш жок.
Чыйык эткенден чычкан жок,
Чыкылдаган чымчык жок,
Как эткенден карга жок,
Карсылдашып чабышкан,
Уруш менен калба жок!».

Деп, ошентип, чунагың,
Чечип минди Буурулду.
Эр болсо да Күлчоро,
Эчтемени биле албай,
Заманасы куурулду.
Атка минип түгөнгүр,
Арбактанып, койкоюп,
Ак үзөңгү күмүштөн
Эки бутта чойкоюп,
Бала Күлүс жол карап,
Бастырып калды койкоюп,
Тыгы болот Сырнайза
Оң колунда коркоюп.
«Кандай жорук болду» — деп,
Айланып санаа санаса,
Май-Дөбөнүн белинен
Бастыра түшүп караса,
Кашка жолдун оюнда,

Кан-Арыктын боюнда,
Келе жатыр бир адам.
Алдында Аксур аты бар,
Темир сооттун сыртында
Тепме кара чапандуу,
Быжыгыр кара сакалдуу,
Кең көкүрөк жайык төш,
Келишимдүү өткүр көз
Келберсиген эр Толтой,—
Жедигердин эри ошол.
Суркоёнун самсытып,
Жетип келген жери ошол.
Чокдугу төөнүн чарымдай,
Толкуну көлдүн шарымдай,
Бала Күлүс Толтойдун
Кылычынын сабындай.

Көрө коюп Күлчоро,
Боконосу болк этип,
Тоодой болгон Толтойдон,
Жаш жүрөгү солк этип,
Өмүрүнчө Күлчоро
Көрбөгөн мындай көрүмдү.
Уйку-соолуу көзүнө
Укмуштай болуп көрүндү.
«Качып берсем айып,— деп,—
Ойрон болгон он колум
Сынып бүткөн майып,— деп,—
Акундун кызы Айчүрөк
Өзү аяр молтолуу
Учуп жүргөн кайып,— деп,—
Кереметтүү Айчүрөк
Качканымды билбейби,
Бала Күлүс баатыр,— деп,—
Капия сөзгө илбейби!
Кан абамдын алдында
Айбымды айтып бербейби.
Шыбырлашып күлбөйбү,
Шылдын кылып жүрбөйбү.
Канчоро карап турбайбы,
Каткырып шылдың кылбайбы,
Апсайган кулдан качканда
Арбактын баары урбайбы».

Буурул атты алчылап,
Ондоп-солдоп камчылап,
«Алда кудай, алда,— деп,—
Атам Манас колдо,— деп,—
Колдой турган кезин! — деп,—
Бала Күлүс өзүм,— деп,—
Жедигердин Толтойдон
Тартынамын несин»,— деп,
Бала Күлүс чунагын,
Манастан ураан чакырып,
Качырып калды айкырып.

Беттешип Күлүс жетерде,
Белин бүктөл өтөрдө,
Жедигердин эр Толтой:
«Семетей келип калган го,
Кесепетти салган го?
Кесирленген жанымдан
Айрылганым арман го?
Семетей келди көрдүм го,
Ажал айдап бул жерге
Жалгыз чыгып келдим го?
Айласыздан өлдүм го,
Аманат жанды бердим го?».

Деп, ойлонуп, эр Толтой
Бура тартып калды ошол.
Суркоёнго камчы уруп,
Салгар жолго салды ошол.
Аркасынан Күлчоро
Аябай кууп алды ошол.
Тартынбаган чунагын,
Тайбуурулга камчы уруп,
Ондоп, солдоп каршы уруп,
Жан аябай барды ошол.
Найзанын учу кылкылдап,
Жакын жетип калды ошол!
«Алтын кемер чети,— деп,—
Айдалынын бети,— деп,—
Өпкө-боор тушу,— деп,—
Өлөр жерин ушу» деп,
Тартынбай найза салды ошол.
Ийик саптай кызыл кан

Атыл чыгып найзанын
Түпөгүнө жабылып,
Жанынан жолборс табылып,
«Өлдүм!» деп Толтой сабылып.
Үзөнгүдөн бут тайып,
Ээрден көчүк кылтайып,
Эми түшөр кезинде,
Эр Толтойду жешинде
(Бала Күлүс чунагың
Качырып жеке кире элек,
Жоо кадырын биле элек,
Жолго жалгыз жүрө элек)
Ойлонбостон Күлчоро,
Мүчүй сайып салыптыр,
Колундагы кош тизгин
Колдон чыгып калыптыр.
Алдындагы Буурул ат,
Тизгинге колун чалыптыр,
Чылбыры менен оролуп,
Тоңкочуктап калыптыр.
Кунан байтал терисин
Буруп кылган ак тизгин,
Күдөрү кылып ийлеткен
Тайбуурулга чак тизгин
Колдон түшүп кеткенде,
Тушап салды Буурулду..
Ат тушалып, өксүтүп,
Аттай албай торолду.
Чыйраксыган эр Толтой
Чычая качып жоголду...

«Камдык кылып салдым»—деп,
Күлүстүн көзү тунарып,
Ачуусу келип өзүнө,
Ант ичкендей кубарып,
Кайта минди атына,
Качкан жоонун артынан
«Кубалап эми жетсем,—деп,—
Качкын Толтой баатырды
Капшыра сайып өтсөм»—деп,—
Кармалашып беттешсе,
Канын төгүп кетсем,—деп,—

Жаным аман турганда,
Жардыкты абам кылганда,
Сайбаганда нетсем» деп.
Эр Толтойду караса,
Ажап-кызык тамаша:
Чаң созулуп тунарып,
Жерди басып мунарык,
Жедигердин эр Толтой
Чүдөп кетип калыптыр.
«Чынкожого баргандыр,
Чындап кабар салгандыр.
Кантейин эми арман көп,
Качырып жоону алган көп,
Качкан жоону сая албай,
Карап туруп калган көп.
Караңгы көрдө эшик жок,
Шыкааларга тешик жок,
Качкан жоону куткарган
Күлчоро менде кешик жок!
Баатырларга туруш жок,
Басташпаса уруш жок.
Качкан жоону куткарган
Күлчоро менде ырыс жок.
Жамандыгым-жаштыгым,
Жалгыздыгым-аздыгым.
Чолубай найза салышка
Жок болуп менин маштыгым,
Кызыталак Толтойго
Көрсөтө албай мен калдым
Өлүмүнүн жаздыгын!
Эми абама кантип барамын,
Кандай кабар саламын!
Тоого чыгып барсамбы?
Тополоң кылып салсамбы?
Толтойдун элин тоздуруп,
Такыр кырып салсамбы?
Алдым деп жоодон кегимди,
Абама айтып барсамбы?
Же чөлгө түшүп барсамбы,
Чөлгө бүлүк салсамбы,
Чынкожонун колуна
Чөл түшүрүп калсамбы?!
«Душмандан кегим алдым» деп.

Абама айтып барсамбы?
 Же алдымдагы Буурулдун
 Кулагын кесип салсамбы.
 «Чапсам жетпей койду» деп,
 Минтип айтып барсамбы?
 Же асынганым Аккелте
 Шыйрагын жулуп алсамбы,
 «Атсам жетпей койду» деп,
 Минтип айтып барсамбы?
 Же колумдагы сыр найза
 Түпөгүн үзүп алсамбы,
 «Сайсам өтпөй койду» деп,
 Минтип айтып барсамбы?
 Же балдагы алтын ак болот,
 Балдагын жулуп алсамбы,
 «Чапсам өтпөй койду» деп,
 Минтип айтып барсамбы?..
 Ал айтканым кеп эмес!
 Жалган сөз мага эп эмес!
 Бейкут элди чапканым
 Адамдыктын тегин эмес!
 Чынкожо үчүн элинен
 Кек алганым эп эмес!
 Атамдан калган Тайбуурул
 Адам кордоор мал эмес,
 Кыянат кылып, калп айтып,
 Кылар ишим ал эмес!
 Күлүктү уят кылган соң,
 Күлчоро анда жан эмес!
 Асылганым Аккелте
 Адам кордоор мүлк эмес.
 Жалган сөз айтыш абама —
 Тамаша-оюн күлкү эмес!
 Колумдагы Сырнайза
 Тарамыш менен капталган,
 Желим менен чапталган,
 Сан кыргызы матаган,
 Ак болоттон тык кылган,
 Тыгын өткүр курч кылган
 Көк жалдан калган Сырнайза
 Адам кордоор жаракпы?
 Кан абамдын алдында
 Кантип айтам калатты!

Атамдан калган Айбалта
 Тийген жери жай балка,
 Унгусу болот, учу курч,
 Учуна салган кара курч.
 Жайы-кышы чыңаган,
 Мизине албарс улаган,
 Жарасы оор болсун деп,
 Заардан чылап сугарган
 Атамдан калган айбалка
 Адам кордоор жаракпы!
 Мартабалуу адамды
 Баатыр кылып жаратты.
 Абакемдин алдында
 Кантип айтам калатты.
 Акундун кызы Айчүрөк
 Кереметтүү кашка эле,
 Өзү аяр молтолуу,
 Керемети башка эле.
 Жалган айтып барганда,
 Жеңем чүрөк билбесин,
 «Жалган айтып жатыр» деп,
 Мыкыйында күлбөсүн,
 Шылдың кылып жүрбөсүн!
 Мындан кийин Айчүрөк
 Жалганды бетке сүрбөсүн!
 Шылдың кылган сөзүнөн
 Абакем анык билбесин.
 Шыңкылдаган Айчүрөк
 Сырымды айтар абама,
 Шыбырап айтып угузуп,
 Уят кылар агама.
 Жалган сөз жанды жарытпайт,
 Жакшылык менен карытпайт.
 Жалган сөзүм жаман го
 Чынымды айтып барам го,
 Кесепеттүү Толтойго
 Келгени ушу чамам деп,
 Эрегиш кылсам Толтойдун
 Эртең башын алам,— деп,—
 Эрдигимди көрсөтсөм,
 Ыраазы болор абам» деп,
 Бура тартып калды ошол,
 Бууданды жолго салды ошол

Абасынын алдына
Аныгын айтып барды ошол.

Семетей күлүп кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Жарады Күлүс жүрүшүн,
Жакты мага бул ишин.
Асырап баккан инимсиң, —
Айланайын Күлүсүм,
Жаза сайган — жаштыгың,
Балалыгың — мастыгың,
Кеткенин көрбөй калганың, —
Жалгыз барган аздыгың.
Бүгүн Толтой кутулчуу,
Кутулганга кутурчуу.
Эрегишкен эки кул
Эртең колго тутулчуу.
Жайланып Күлүс уктагын,
Жанымдан алыс чыкпагын!
Эрегишкен эки итти,
Эртең келсе, ныктагын!».
Деп, ошентип, Семетей
Күлүмсүрөп токтоду,
Өксүктө калган балага
Өкүнүч сөзү жок болду.

Эми эр Толтойдун кеби бар,
Эрикпей айтар эби бар.
Чыңкожонун алдына
Чыңырып Толтой эр барды.
Толтойдун үнүн уккан соң,
Дүрбөлөңдө эл барды.
«Эр Семетей келди, — деп, —
Келгенин көзүм көрдү!» — деп,
Бакырып Толтой келгенде,
Баарына кабар бергенде,
Эч камы жок, эсен-соо
Уктап жаткан калың жоо
Жараланган Толтойдон
Корко турган кеп угуп,
«Семетей келди» — деп угуп,
Абайсыз төшөк салган эл,

Абыдан уктап калган эл
Дүрбөлөңү күч болуп,
Чоң топслоң иш болуп,
Байпагын кийип башына,
«Бөркүм» деген андан көп,
«Көргүлүктү бир жолу
Көрдүм» деген мындан көп.
Бөркүн кийин бутуна,
«Өтүк» деген андан көп.
«Ажал жетип, күн бүтпөй,
Өлдүк» деген андан көп.
Семетейдин кордугун
Көрө электе бакырып,
«Көрдүк» деген андан көп.
«Ажал айдап бул жерге
Келдик» деген мындан көп.
«Малды-жанды бир жолу
Бердик» деген андан көп.
Тон этегин жамынып,
«Жакам» деген андан көп.
Жүрөгү түшүп, тура албай,
«Жатам» деген мындан көп.
Ыштан салды кылгандар,
Ырысы жок ургандар,
Чочугандан түйүлүп,
Тикесинен тургандар
Ыштанына чалынып,
«Токтой тур!» деп жалынып,
Эси чыгып кысталып,
Эки буту тушалып,
Маң болгондой селдиреп.
Мандайы менен бир тийип,
Ченем-чендүү жыгылбай,
Чекеси шишип күлтүйүп,
Мурду канап кансырап,
Эси чыгып алсырап,
Эки көзү жалдырап,
Чочуп жүргөн андан көп.
Ат-тонунан айрылып,
Шашып жүргөн мындан көп.
Кыпжылаңач жүгүрүп,
Качып жүргөн андан көп.
Эси кетип эндиреп,

Басып жүргөн андан көп...
Ошо кезде эр Толтой
Чыңкожого кеп айтты,
Кеп айтканда деп айтты:
«Шыгайдын уулу Чыңкожо,
Өлөр жериң чын ошо!..
Икки, кокуй, далым-ай!
Чыгып барат жаным-ай!
Кетелик десем болбойсун,
Кебимди айтып торгойсун!
Кара жанды калкалап,
Кайсы жакка коргойсун!
Айткан тилди албайсың,
Зордук кылам деп келип,
Арам өлдүк кандайсың!
Кой десем тилим албайсың,
Комутта өлдүк кандайсың!
Айчүрөк албай, апанды ал,
Эрке кыз албай, эненди ал!
Манастын уулу Семетей
Оңой-олтон эр эмес,
Катыла турган шер эмес,
Козголо турган тоо эмес,
Оңдура турган жоо эмес.
Айгышкан адам жеңчү эмес,
Алышкан адам алчу эмес!
Ээлигип тийген эрлерди
Алмайынча калчу эмес!
Манастын уулу Семетей,
Колдогонун болсо да,
Колубуздан келчү эмес!
Тирүү туруп, Чүрөгүн
Экөөбүзгө берчү эмес.
Тилимди алгын, Чыңкожо,
Бир кыз үчүн өлчү эмес!
Жүр, Чыңкожо, кетелик,
Эрке кыз алып нетелик.
Элинди аман асырап,
Ополго эрте жетелик!
Манастап ураан салганда,
Найзаны сунуп калганда,
Ыраазы болдум Суркоён —
Алдымдагы айбанга.

Найза кирди колумдан,
Кан куюлду жонумдан,
Эки бирдей Кан Арык
Каршы келди жолумдан.
Икки, кокуй, далым-ай!
Чыгып барат жаным-ай!..
Айтылуу күлүк Суркоён —
Малдан чыккан бир оён.
Эңиште качкан эликтей,
Экөөнөн бирдей түйүлдү,
Түйүлүп аттап өткөн соң,
Эт жүрөгүм сүйүндү.
Икки, кокуй, далым-ай!
Чыгып барат жаным-ай!
Алдымдагы Суркоён
Бууданынан кутулдум,
Манастын уулу Семетей
Кууганынан кутулдум!
Аттай албай Тайбуурул
Арыкка келип токтолду,
Карабадым аркама,
Дабыш чыкпай жок болду.
Эсим чыгып канкордон,
Эт жүрөгүм козголду.
Икки, кокуй, далым-ай!
Чыгып барат жаным-ай!
Омурткамдын ону ооруйт,
Кош далымын солу ооруйт.
Кабыргамдын кыркы ооруйт,
Как далымдын сырты ооруйт!
Алтын кемер чети ооруйт.
Ай далымдын бети ооруйт.
Өпкө-боордун тушу ооруйт,
Өлөр жерим кошо ооруйт.
Икки, кокуй, далым-ай,
Чыгып барат жаным-ай!
Шыгайдын уулу Чыңкожо,
Айткан сөзүм уктун го?!
Чыйраксынып Чыңкожо,
Тилимди албай чыктың го.
Семетейдин эрдигин
Канча жандан уктум го!
Каршылык кылып канкорго

Қанына башты тықтың го!
Икки, кокуй, далым-ай,
Чыгып барат жаным-ай!
Айчүрөктү албайлы,
Азапка башты салбайлы.
Арстандар менен арбашып,
Айылды көрбөй калбайлы!
Манастын уулу Семетей
Тилектен бүткөн эр болчу,
Тиктеше келген душмандан
Жеңилбей турган шер болчу.
Жүргүн эми кетелик,
Эртелеп элге жетелик,
Эки кыз тандап алалык,
Аябай койду соёлук.
Кетелик, Кожо, кетелик,
Айчүрөк алып нетелик!
Элди канга бөлөбөй,
Эртелеп жерге жетелик!
Икки, кокуй, далым-ай,
Чыгып барат жаным-ай!».

Курумданып кызыл кан
Кусуп турат эр Толтой,
Азыр качып кетүүгө
Кысып турат эр Толтой.
Эр Чыңкожо баатырга
Ушул сөздү урганда,
Окшуп-окшуп кан кусуп,
Чыдай албай турганда,
Эр Чыңкожо кеп айтты,
Кеп айтканда деп айтты:
«Аста, досум, азбагың,
Акылыңдаг шашпагың!
Бала-чака коркпосун,
Бакырыкты таштагың!
Менин досум эр Толтой,
Семетейден качпагың,
Жаш баладай боздобой,
Жакшы жорук баштагың!
Кемпир-чал муну укпасың,
Кейип чубап чыкпасың!

Жамандар муну укпасың,
Жанындан душман чыкпасың!
Жетишпеген жетимден
Чыңкожо кантип ыктасың!
Душмандар сырды албасың,
Канкорго кабар салбасың.
Сабыр кыл, досум, токтогун,
Иштин артын соктогун».
Деп, ошентип, Чыңкожо
Толтойдун билди чамасын.
Он колуна шам алып,
Толтойдун көрдү жарасын.
Ийик саптай кызыл кан
Атып турган кези экен,
Эр Толтойдун жанына
Батып турган кези экен.
Тамган каны киймине
Катып турган кези экен.
Шыгайдын уулу Чыңкожо
«Дарысын мунун табам,— деп,—
Дары менен жакшылап,
Досумду өзүм багам» деп,
Табыптарын жыйдырып,
Акимдерин алдырып,
Найза тийген жерине
Кытайдын кызыл дарысын
Аябастан салдырып,
Тоодой болгон Толтойдү
Акыл-эстен тандырып,
Аккан канын токтотуп,
Аябай жууду окшотуп.
Таза кылып жуудуруп,
Дарайы менен буудуруп,
Кытайдын кара дарысын
Кырып алган сарыдан,
Ажалсыз жанга бир себеп,
Қыла турган дары деп,
Сепкен жери өң тартып,
Сергип Толтой жөп тартып,
Найза тийген чеги жок,
Кан куюлган шеги жок,
Онтоп жаткан Толтойдө
Ооруйт деген кеби жок.

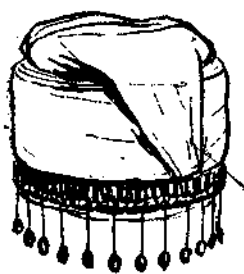
Табыптары Толтойду,
 Таза кылып салган соң,
 Жарасында дайны жок
 Таза болуп калган соң,
 Эр Чыңкожо кеп айтты,
 Кеп айтканда деп айтты:
 «Менин досум эр Толтой,
 Сөзүмдү уккун,— деп айтты.—
 Сени сайган эр Толтой,
 Семетей эмес, Күлчоро —
 Алмамбеттин баласы!
 Катыкпаган чоронун
 Ошондой болот чамасы.
 Он экиде жашы бар
 Күлчоро сени сайыптыр,
 Сайганда найза тайыптыр.
 Жаш балага сайдырып,
 Качканың, досум, айыптыр!
 Чыдай албай баладан,
 Чычая качып калыпсың!
 Чыйраксынган эр Толтой,
 Салагар жолго салыпсың.
 Ошо кара тумшук, куу туяк
 Качырып жоого кире элек,
 Жөболондуу Күлчоро
 Жоо кадырын биле элек.
 Мурун найза сала элек,
 Каруулап найза ала элек,
 Машыга элек жаш бала,
 Бастыга элек мас бала,
 Жаш балага сайдырып,
 Кылдын го, досум, маскара!
 Кошколдоп найза салыптыр,
 Колунан тизгин тайыптыр,
 Эки колун тизгинге
 Тайбуурул чалып алыптыр.
 Тизгин тушап Буурулду
 Жүгүрө албай калыптыр.
 Жаш балага сайдырып,
 Сени кудай алыптыр!
 Атыңды досум мактаба,
 Айтып сөзүң какшаба!
 «Семетей сайып салды» деп,

Өзүңдү досум актаба!
 Айтылуу күлүк Буурул ат
 Жетпей калчу мал эмес,
 Семетей сени сайганда,
 Сойбой кетчү жан эмес.
 Сайдырган кишин — Күлчоро,
 Семетей андай болчу эмес!
 Найзасы тийген оңчу эмес.
 Семетей сени сайганда
 Өлтүрбөй тирүү койчу эмес.
 Жаш балага сайдырып,
 Шашыл келдин, эр Толтой,
 Суркоёнуң күлүк деп,
 Качып келдин, эр Толтой.
 Семетей келип калды деп,
 Кабар бердин, эр Толтой.
 Семетейдин келгенин
 Кайдан билдин, эр Толтой?!
 Бармак басым жарага,
 Баатыр Толтой, шашасың!
 Бала чоро чунактан
 Мынчалык несин качасың!
 Калктын баарын коркутуп,
 Карап кылып гаштадын,
 Кайраттуубуз, эр Толтой,
 Кандай жорук баштадын!
 «Семетей келди көрдүм,— деп,—
 Жедигер, нойгут өлдүң» деп,
 Бул айтканың эп эмес,
 Адам угар кеп эмес!
 Семетейден коркуучу
 Эр Чыңкожо мен эмес!
 Семетей менден эр эмес,
 Эр турсун мага тең эмес!
 Шыгайдын уулу Чыңкожо
 Семетей менен эл эмес!
 Жедигердин эр Толтой,
 Кетсең, досум, кете кой!
 Оюн эмес, чын сөзүм,
 Опол тоого жете кой!
 Анты, шертин ала кой,
 Чын шертинден таңа кой!
 Уюлбасаң, эр Толтой,

Убада сөзүн тана кой!
Жедигерин көчүрүп
Улуу тоого бара кой!
Корксон, Толтой, жүрө кой,
Аксак сары мине кой!
Манастын уулу жетимден
Мен коркпоймун, эр Толтой.
Семетей менен көрүшөм,
Ажалым жетсе, өлүшөм.
Аябастан атышам,
Кызыл канга батышам!
Кара жан өлбөй турганда,
Качып тайбайм шертимден,

Манастын уулу Семетей
Баатыр эмес эч кимден!
Качантан берки кек үчүн
Азапка башын саламын.
Сен албасан жерге кир,
Чүрөктү өзүм аламын».
Деп, ошентип, Чыңкожо
Көрсөтмөк болду дүмөктү,
Салмак болду бүлүктү.

Муну мындай таштайлык
Эрегишкен эрлердин
Кармашынан баштайлык.

ЧЫНКОЖО, ТОЛТОЙДУН ЖЕҢИЛИШИ

Чынкожо, Толтой аттанды
Аз гана эмес, мол менен,
Алда канча кол менен,
Алтын айчык туу менен,
Айгайлаган чуу менен,
Сап-сап болуп бөлүнүп,
Жандан сүрдүү көрүнүп,
Атармандар бөлүнүп,
Алдына түштү атмакка,
Ажал жетип окко учуп,
Жерге сулап жатмакка,
Найзакерлер саймакка,
Жан аябай бармакка,
Кан Акундун элинен
Калың олжо алмакка.
Найзакерлер кылкылдап,
Жан аябай шылкылдап,
Желпилдетип желекти,
Жетип олжо алсак деп,

Ойлобойт андан бөлөктү.
Баатырлары баш кошуп,
Сап-сап болуп жөнөштү.
Кылчайып карап койгонун
Кыя чаап таштады.
Кыжылдаган калың жоо
Кырсыгынан качпады.
Коркконунан айдакка
Көнүп жүргөн андан көп,
«Жоо кайда?» деп сүйүнүп,
Өлүп жүргөн андан көп.
«Бир кыз үчүн өлдүк» деп,
Кейип жүргөн андан көп.
Олжо алам деп жүрөгүн
Өйүп жүргөн андан көп.
«Ушундайбы, чынбы?» деп,
Кейип жүргөн андан көп.
Калааны камап калкылдап,
Жазайыл огу жаркылдап,

Баатыр Толтой, Чыңкожо
Басылбастан баркылдап,
Замбирек атып, топ коюп,
Жазайылга от коюп,
Акундун шаары Үргөнчтү
Камап калды калкылдап.

Эми Семетейдин кеби бар,
Эрке Чүрөк койнунда,
Эминеден кеми бар?
Кайдан Толтой келсин деп,
Ойлобой жаткан чени бар.
Таңга жакын калганда,
Эр Семетей төшөктөн
Уктап уйку канганда,
Чуркураган чуу чыкты,
Чыңкожолоп үн чыкты.
Айгайлаган чуу чыгат,
Адамдын үнү көп чыгат.
Басылбай ураан чакырып,
«Баатырым Толтой!» деп чыгат.
Басылбай мылтык тарсылдайт,
Добулдун үнү карсылдайт.
Асмандан учкан жылдыздай,
Ок асманда жаркылдайт.
Добулдун үнүн уккан соң,
Толтойлоп ураан чыккан соң,
Кандай кылып сойсом деп,
Кандай чабуул койсом деп,
Эр Семетей кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Чоролорум, тургула!
Чочубай кеңеш кургула!
Аябай согуш кылгыла!
Жоо-жаракты шайлангын,
Кылычты кыя байлангын!
Кагылайын чоролор,
Мезгил эмес, кор болор!
Чыңкожо, Толтой келиптир,
Чындап кудай бериптир!
Акундун шаары Үргөнчкө
Ажалы айдап келиптир.
Ажалы жеткен арамдар

Акыры бизден өлөт го,
Келберсиген дөөлөрдүн
Кейишин көзүм көрөт го!
Арбак урган эки кул
Артын ойлоп санашпай,
Алдыма элчи келбеди,
Акыл-эстен адашпай,
Калкыма жабыр иш кылды,
Жайдары жакшы жарашпай,
Көп жедигер, нойгутту
Көчүрүп алып тарашпай.
Күндөрүн көрүп жүрбөдү,
Найза менен жанашпай.
Акылы болсо, Чүрөктү
Аламын деп талашпай,
Талашса да, ит чиркин,
Жакшылык менен жарашпай.
Булардын кылган зордугун,
Көрүнөө кылган кордугун,
Көпсүнүп мага келген соң,
Көрөмүн кантип чоңдугун!
Канчоро менен Күлчоро,
Калкаң тиер кезегиң!
Кара жанды аябай,
Аркаң тиер кезегиң!
Баатыр чором бар болсоң,
Пайдан тиер кезегиң!
Өзү келген душманды
Өрттөй басчу кезегиң!».

Деп, ошентип, Семетей
Жоо-жарагын асынып,
Жоону көздөй шашылып,
Туягынан тулпардын,
Кемеге болуп казылып,
Эки чоро, бир төрө,
Он эки катар капкадан,
Чыга калды шанданып,
Карап калды калың кол
Кайратына танданып...

Шыгайдын уулу Чыңкожо
Чындап тууган шер экен,

Бактысы төмөн болбосе,
Башкача тууган эр экен.
«Манастын уулу кайда,— деп,—
Баатырсынган канкордун
Башын чагып, жайла! — деп,—
Аттын башын бурбастан,
Артка качып турбастан,
Манастын уулун сойгун,— деп,—
Башка сөздү урбастан,
Жерге басып койгун!» деп,
Кылычын алып колуна,
Кирип калды Чыңкожо
Кан төгүшөр жолуна.

Жедигер, нойгут кылкылдап,
Толуп келген кезинде,
Качырып кирди эр Семен,
Кайраты мол өзүндө.
Мылтыкка адис мерген кул,
Тилеги кабыл келген кул,
Тиктеп келген жоо менен
Тик сайышып көнгөн кул
Карсылдатып атышып,
Кызыл канга батышып,
Далай адам окко учуп,
Жерге сулап жатышып,
Учу болот Сырнайза,
Как жүрөккө малышып,
Кайра гартып алышып,
Чалкасынан салышып,
Как жүрөккө малышып,
Кылыч менен чабышып,
Кызыл канды агызып,
Чочмор менен чабышып,
Чокудан канды агызып,
Орто жерин эр Семен,
Оюп кетип баратат,
Эки четин чоролор
Жоюп кетип баратат.
Санжап менен сайышып,
Майдан болду бир баштан,
Сан жедигер, нойгутту
Сайып кирди бир баштан.

Тоо таянып турушуп,
Тосуп-тосуп урушуп,
Токтобостон үч күнү
Мыктап майдан кылышып,
Калың кошуун кылкылдап,
Качканы жок тырышып,
Туу түбүндө турушуп,
Тулпар минип урушуп,
Чаң созулуп тунарык,
Жер көрүнбөй мунарык,
Чаң-тополоң болушуп,
Тартынбастан согушуп,
Далай адам найза жеп,
Турбай жатат солушуп.
Айрылбаган баш калбай,
Алжайбаган каш калбай,
Абышка өлүп, жан калбай
Биринен-бири жазганбай,
Кыйла өнөр көрсөттү,
Кылышпаган маш калбай.
Намыс үчүн кайышып,
Кара болот Сырнайза
Канга жашып майышып,
Кылыч менен чабышып,
Кылыч сынып кеткенде
Чаны колдо калышып,
Айбалта менен салышып,
Айбалта ыргып кеткенде
Сабы колдо калышып,
Найза менен сайышып,
Найза сынып кеткенде,
Кыйгагы колдо калышып,
Жарак колдон кеткен соң,
Жакасынан алышып,
Аянбаган чоролор
Асылыша келгенди
Аттан сүйрөп салышып,
Чалкасынан дардайып,
Сулап жаткан андан көп.
Жер кучактап тура албай,
Кулап жаткан андан көп.
«Кор болдук» деп кокуйлап,
Колу сынган андан көп.

«Бу кордуктан өлдүк» деп,
 Буту сынган мындан көп,
 Көпчүлүктөн найза жеп,
 Көзү чыккан андан көп.
 Элден качып элирип,
 Эси чыккан мындан көп,
 Буту-колдон айрылып,
 Чолок болгон андан көп.
 Кулагынан айрылып,
 Мулук болгон мындан көп.
 Тилден калып бир жолу
 Дудук болгон андан көп.
 Манастын уулу эр Семен
 (Эрикпеген эр немец)
 Жаныдан майдан салганда,
 Жан аябай барганда,
 «Тап этинэ келе элек,
 Жүгүрөр кези боло элек,
 Тайбуурулум семиз,— деп,—
 Согуушар жерим — тегиз,— деп,—
 Арчатору бууданды
 Азыр алып минем,— деп,—
 Буудандыгын билем,— деп,—
 Өзүм минчүү зыргытып,
 Арчаторум буудан,— деп,—
 Атам Манас ушуну
 Минип жоону кууган,— деп,—
 Тайбуурулдан кем эмес,
 Тап этинде сууган» деп,
 Арчатору ат менен
 Эр Семетей киргенде,
 Семетейдин айбатын
 Кап Чыңкожо билгенде,
 Карат менен чаргытып,
 Аңгемесия арбытып,
 Чыдай албай шашканда,
 Чыңкожо чыкты асманга.
 Көк жорудай айланып,
 Учуп жүрөт асманда
 Чыңкожонун Караты:
 Капталында бар эле
 Калдайган эки канаты.
 Шыгайдын баатыр Чыңкожо,

Чыныгы баатыр чын ошол
 Айланып көктөн имерип,
 Асмандан окту жиберип,
 Алкынып жүрөт Караты,
 Асман жакка имерип,
 Алеңгир жаа, сыр жебе
 Кошо тартат Чыңкожо.
 Асмандан окту жаадырып,
 Кайра тартат Чыңкожо,
 Зыркыраган жаа менен
 Арчатору кулады,
 Ала салып Семетей
 Аты менен сулады...

Шыгайдын уулу Чыңкожо
 «Чыныгы баатыр өзүм,— деп,—
 Өз колумдан келген соң,
 Тартынамын несин,— деп,—
 Семетейди сойдум,— деп,—
 Союп таштап койдум,— деп,—
 Эрегишкен канкордун
 Эки көзүн ойдум» деп,
 Карат менен каргытып,
 Кубанганын арбытып,
 Туман менен аралаш
 Жүргөн жолун чаргытып,
 Учуп жүрөт асманда.

Мингенинен ажырап,
 Эр Семетей шашканда,
 Жоо бөрүсү Күлчоро
 «Абам кайда жүрөт?» деп,
 Кылчайып көңүл бөлгөндө,
 Астында минген аты жок,
 Жөө калганын көргөндө,
 Айланган жоону качырып,
 Арстандыгын ашырып,
 Жоо бөрүсү эр Күлүс
 Жарып өтүп жоолорду,
 Жеткирип берди Буурулду.

Буурулду Семен мингенде,
 Самсып кирген жоолордун
 Заманасы куурулду.

Тайбуурулду минген сон,
Кайта жолборс кирген сон,
Көп жедигер, нойгутту
Көнтөрүлтүп сүргөн сон,
Жедигер, нойгут тура албай,
Не кыларын биле албай,
Эси кетип калганда,
Эки чоро, бир төрө,
Бет-бетинен барышты,
Дагы майдан салышты,
Эртиш менен алышты,
Токо менен салышты.
Качырганын жайлаган
Карышкырдай Канчоро,
Каарына душман кулаган
Кабыланы ал чоро
Кагышып жоого киргенде,
Жалгыз эмес, миң чоро.
Атагы андан кем эмес,
Асманда жүргөн Чыңкожо
Тендик берер эр эмес,
Үргөнчтүн кумдуу мейкини
Чыңкожо түшчү жер эмес..

Айласы кетип үч күнү,
Семетей андып отурду.
Ок дарысын болтурду,
Күпсөрдөн дары күбүлүп,
Жалгыз окко сүйөнүп.
Кара жандан түнүлүп,
Күнгүрөнөт Семетей:
«Ажал жетсе, өлөрмүн,
Амырына көнөрмүн,
Ок дарым такыр түгөндү,
О, чиркин, кандай болот көрөр күн?!
Ыраака атса, ылгабас,
Алыска атса чарчабас,
Алтын кулак алмабаш,
Алыс, жуук аңдабас,
Каран калган Аккелте
Канчалык атсам жеткен жок.
Шыгайдын уулу Чыңкожо

Айланып менден кеткен жок,
Заманымды куурултуп,
Кайгы ичине толду го.
Шыгайдын уулу Чыңкожо
Нак төбөмө конду го.
Жарык дүйнө көрсөтпөй,
Жайлар кези болду го!»
Октун баары күбүлүп,
Кара жандан түнүлүп.
Аманат жанды аянып,
«Кандай заман болот?» деп,
Аккелтени таянып,
Карап турган кезинде,
Мөндүрлөгөн көп октон
Жадап турган кезинде,
Эрке Күлүс чунактын
Абасы жүргөн эсинде,
«Аккелте үнү чыккан жок,
Чыкканын кулак уккан жок,
Абакемдин башында
Алда кандай заман? — деп, —
Бул жоругу жаман — деп, —
Абакем барбы аман?» деп,
Телгүрөнгө камчы уруп,
Оңдоп-солдоп каршы уруп,
Абасынын жанына
Жетип келди Күлчоро,
Жеткилен темир кийинген
Күлдүрөгөн эр чоро.
Келсе абасы аянган,
Аккелтени таянган;
Кара жанын кайтарып,
Болор-болбос жай алган.
Каратын минип каргытып,
Чыңкожо жүрөт асманда.
Бул өндөнгөн баатырдан
Ким кутулат качканда!
Булут менен бир келип,
Бура тартат атканда.
Чыңкожону чың кылган,
Укмуштуу учкул Караты,
Каптагында бүтүптүр
Кайкалаган канаты;

Өтүп турат, ошентип,
Чынкожонун санаты.

Эр Семетей кеп айтат,
Кайгырып туруп бек айтат:
«Айланайын Күлүсүм!
Медер эле жүрүшүң,
Эчтемени элебей,
Кадимкидей күлүшүн.
Аркамда турган колум жок,
Акылдашар тобум жок,
Айланайын Күлчоро,
Кесилип турат үмүтүм!
Шыгайдын уулу Чынкожо
Асман менен каргытат,
Булут менен ышулуп,
Бура тартып чаргытат.
Жамгырдай окту жаадырып,
Жан кайгысын арбытат.
Асманда жүрүп атышып,
Айланып менден кеткен жок,
Атамдан калкан Аккелте
Атсам огу жеткен жок.
Асманда жүрөт Чынкожо,
Саадакта огу түгөндү,
Күпсөрдө дарым күбүлдү.
Аныгын айтсам Күлчоро,
Абакең жандан түнүлдү!
Каран калган келтенин
Ичинде турат бир дүрмөт,
Кайсы бирин айтайын,
Тышында калды бир дүрмөт!
Ок-дары башка калган жок,
Бул сөзүмдө жалган жок.
Тегиз жерде атышып,
Кызыл канга батышып,
Чынкожо кулдан өлгөндө,
Семетей менде арман жок!
Айлантма мылтык көп дүрмөт,
Айланып атат Чынкожо,
Алеңгир жаа, сыр жебе
Кошо тартат Чынкожо.
Кайкайып турсам, башка атат,

Кайкалай берсем, төшкө атат,
Эңкейе берсем, белге атат.
Калдайып учар канат жок,
Кача берсем, бутка атат.
Качкан менен Чынкожо
Канткенде жанды куткартат?!
Кан Чынкожо соёт бейм,
Кабакка сүйрөп коёт бейм!
Карагаттай эки көз
Карга-кузгун оёт бейм!
Кара сандын чакмак эт
Бөрү-түлкү оёт бейм!
Тигинтип жүргөн Чынкожо
Тириде жанды койбойт бейм!
Эки чоро, бир төрө
Чыны менен сойлойт бейм!
Акактай болгон кашка тиш
Алып балдар ойнойт бейм!».

Деп, Семетей кеп салды,
Кыйындыкты жашырбай,
Кантээр экен деп салды.
Канчоро анда кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Чыны менен абакем
Кайгыбызды жеп жатат.
Мен айтайын чынымды.
Тыңшагыла сырымды.
Асманда жүргөн Чынкожо,
Коёр эмес кылымды.
Айланайын абаке!
Чынкожо менен Толтойго
Чындап моюн сунсакпы?!
Буруу-терүү ойлобой,
Буурулду тартуу кылсакпы?!
Айчүрөктү алгын деп,
Аман-эсен тынсакпы?
Аккелтени тартсакпы,
Ачылып сырды айтсакпы?
Алты сан атпай кыргызга,
Аман-эсен кайтсакпы?
Чынкожо менен Толтойдун
Айтканына көнсөкпү?

Айчүрөктү берсекпи?
Ардактаган көп элди
Аман-эсен көрсөкпү?
Ушул иштин тизгинин
Кайта барып Таласка
Кан Бакайга берсекпи?
Атпай калың эл менен
Акылдашып көрсөкпү?
Арамдардын сазайын
Андан кийин берсекпи?
Арманда өлбөй талаада,
Айланайын абакем,
Акыл менен жеңсекпи?».

Күлчоро анда кеп салды,
Ачуусу келип Күлүстүн
Аянбастан бек салды,
«Абасы менен чорону
Сөз менен Күлүс жеп салды:
«Айланайын абаке,
Ашыгасың несине!
Не көрүндү көзүнө,
Не билинди өзүнө?
Кулак салып угуптур,
Күлчорондун сөзүнө!
Күлүктү берем дегенче,
Күлүсүм өлдү, десенчи!
Өлгөндөн соң күлүктү,
Анан берем, десенчи!
Буурулду берем дегенче,
Бууданым өлдү, десенчи!
Моюндаш өскөн Күлчоро,
Тууганым өлдү, десенчи!
Аккелте берем дегенче,
Арстаным өлдү, десенчи!
Асырап баккан Күлчоро,
Жаш жаның өлдү, десенчи!
Аккелтени бергенче,
Өлгөндө көнөм, десенчи!
Чүрөктү берем дегенче,
Дүмөктү берем, десенчи!
Айчүрөктү бергенче,
Алышып өлөм, десенчи!

Өлбөй туруп, Чүрөктү
Кантип берем, десенчи!
Намысы жок Канчоро!
Калктын бетин кайрылып,
Кантип көрөм, десенчи!
Бул айтканың эп эмес,
Адам угар кеп эмес!
Ажалым жетсе, өлөрмүн,
Ак жазганын көрөрмүн!
Айчүрөктү бергенге
Өлүмдөн кийин көнөрмүн!
Тайбуурулду кол менен
Кантип чыдап беремин!
Аккелтени бергенге
Өлгөндөн кийин көнөрмүн!
Кара жан аман турганда,
Кантип колдон беремин!
Аккелте колдо турганда,
Атышамын аянбай,
Намызымды бергенче,
Калганым жакшы жаралбай!
Асылым абам, угуптур,
Айта турган сөз жатат,
Чыңкожо менен Толтойго
Келе турган кез жатат.
Кыянат кылган кулдарга
Кыла турган иш жатат.
Жаралган жандан сен баатыр.
Жашыл калган абакем,
Сенден кийин мен баатыр.
Абакем чочуп калыпсын,
Алдырбай турган күч жатыр,
Чыйраксынган Кожого
Аккелте тийбей жаңылып,
Көгөргөн көктү көп тиктеп,
Калыпсын аба жабыгып.
Көзүңдүн курчу кеткен го,
Күйдүргөн күнгө чагылып?
Күдөрүн үзбө, абаке,
Кутурган итке багынып!
Арбак урган Чыңкожо,
Айланайын абаке,
Ажалга келген сагынып!

Туруп берем Кожого
Аголпокту жамынып.
Баатыр болсо, баш алсын,
Ак жолборстой чамынып!
Абаке, барып жата тур,
Үнкүргө башты калкалап.
Чымын жан аман турганда,
Чыр баштаган баатырды
Чыгарам бүгүн талкалап!..
Алдында турган Күлүстүн
Ангемесин көргүнүн,
Айланайын абаке,
Аккелтени бергинин!

Семетей анда кеп айтат,
«Зээрегим Күлүс,—деп айтат—
Кагылайын Канчором,
Күйдүргүн Күлүс эп айтат,
Агасы өлсө, ини бар,
Үнү жерде калбаска.
Атан өлсө, тайлак бар,
Жүгү жерде калбаска.
Айтышып турган айла жок
Күлүстүн тилин албаска...».

Деп, ошентип, калганда,
Күлүндөгөн Күлчоро
Үйдө жүрсө бир чоро,
Айгайлаган жоо менен
Айкашканда миң чоро
Төрөсүн салып жолуна,
Келтени алды колуна.
Ачуусу келип чунагын,
Ант ичкендей кубарып,
Майлык менен сүмбөлөп,
Майлап сайып чыгарып,
Күлүмсүрөп турду ошол,
Күбүп дары куйду ошол.
Кой башындай коргошун
Аккелтенин оозунан
Колдуратып урду ошол.
Колодон кылган чоң сүмбө
Огун чынап турду ошол.

Оттук чагып маш менен,
Балык кулак таш менен
Куу күйгүзүп, от коюп,
Ак милтеге чок коюп,
Дарыга милте малдырып,
Милтеге отту жандырып,
Чынокжону шыкаалап,
Олтурду көзүн талдырып..

Чынокжону акмалап
Карап турган кезинде,
Чындап жаны карарып,
Чынокжону жешинде,
Келип калды Түмөнбай
Кечки салкын бешимде.
Эр Түмөнбай, Каманбай,
Ала байтал Ажыбай
Манастын уулу баатырдын
Ангемесин көрөм деп,
Жедигер менен нойгуттан
Олжону өзүм бөлөм деп,
Кан Шыгайдын уулунан
Каратты бүгүн алам деп,
Күлчорого барам деп,
Атпайлап ураан салам деп,
Азгана эмес, мол менен,
Алда канча кол менен
Каркылдаган Каманбай
Ангемесин курду ошол,
Акылдашып турду ошол.
Акундун кызы Айчүрөк
«Түшүм кабыл болмок,— деп,—
Чынокжо менен Толтойду
Ажыратып олжосун,
Акун канга коймок» деп,
Жыйырма келин, кырк бир кыз,
Жылжыган жорго ат минип,
Тамашаны көрмөккө
Бу да келди бир беттен,
Карап турду бир четтен.

Ал-ангыча болбоду,
Асманды булут торгоду;

Шыгайдын уулу Чыңкожо
Асман менен закымдап,
«Семетейди сойдум» деп,
Жетип келди жакындап.
Тарсылдатып ок атып,
Шартылдатып жаа тартып,
«Семетей канкор өлдү,— деп,—
Өлгөнүн көзүм көрдү,— деп,—
Семетейге өкүрүп
Күлчоро жетим келди» деп,—
Асман менен айланып,
Ак албарсын байланып,
Жетип келди жакындап.
Жедигердин эр Толтой
Жерде туруп чакырат
«Жакын келбе, досум!»— деп,
Жерди жарып бакырат.
«Алыстан туруп атышкын!
Кара канга батышкын!
Жыйнагын Қожо эсиңди
Кылбагын досум кесирди!
Семетей азыр өлгөн жок,
Унутпа өлчүү кезиңди!»—
Жедигердин эр Толтой
Айтып турду зарланып.
Айтқан сөзгө ынанбай,
Эр Чыңкожо камданып,
Жакын келди шаңданып.
«Чыңкожону сойсом,— деп,—
Чындап көзүн ойсом,— деп,—
Каратынан айырып,
Кабакка сүйрөп койсом» деп,
Аккелтени сундуруп,
Күлчоро жатат камданып.
Акун кандын көп журту
Карап турду таңданып.
Сүлөөсүн ичик, кундуз бөрк
Көөлгүп жүргөн Чыңкожо
Каратына мактанып,
Кайраты кабат тың Қожо
Эңкейе түшүп бек карап,
«Жайладым кулду» деп карап,
Жана мылтык атарда

Жакындап кайра тартарда,
Камынып жаткан Күлчоро
Көп-көк темир кийинип,
Күлдүрөгөн эр чоро,
Учуп жүргөн Каратты
Кар жиликтин түбү деп,
Канаттын анык мүрү деп,
Өлчөлүү жердин тушу деп,
Өлөр жери ушу деп,
Бала Күлүс шашпады,
Кароолуна кабылтып,
Машааны басып таштады.
Он жилигин сыя атып,
Он канатын кыя атып,
Жерге түшө бергенде,
Чыңкожону башка атты.
Карап турган Толтойду.
Кансыратып какшатты.
Болор иши бүткөн соң,
Ким куткарат калкалап?
Кан Чыңкожо баатырдын
Кара башын талкалап,
«Эрдин күнү бүттү» деп,
Басып келди Күлчоро
Семетейдин жанына,
Абакелеп чалкалап.

Жекеден Қожо өлгөндө,
Өлгөнүн көзү көргөндө,
Карап турган калын эл
Кала түшүп айранга,
Жоо качтылап чуу коюп,
Качырып кирди майданга.
Найза тийбей корккондон,
Кулап жаткан андан көп.
Каракаска өлгөнсүп,
Сулап жаткан андан көп.
Көзүн ирмеп чүмкөнүп,
Көрбөй жаткан андан көп.
Өлүп калды десин деп,
Өлбөй жаткан андан көп.
Жер кучактап жыгылды,
Ат үстүндө эр калбай,

Жедигер, нойгут жатпаган
Талаа-түзөң жер калбай.
Семетей чындап киргенде,
Чоролор жоону сүргөндө,
Жедигердин Толтою
Чын өлөрүн билгенде
«Анык Толтой өлдүм,— деп,—
Акыретти көрдүм» деп,
«Толтой өлдү» дедирбей,
Кутулам деп озунуп
Суркоёнго камчы уруп,
Качып калды созулуп.
Семетей түштү артынан,
Чаңына чаңы кошулуп.
Суркоёнго камчы уруп,
Оңдоп-солдоп каршы уруп,
Толтой качты закымдап,
Семетей барды жакындап.
Адырмакка салышып,
Анда-санда алышып,
Аркы-терки кагышып,
Этектерин жулкушуп,
Бирин-бири булкушуп.
Жолдо турган калын эл
Тамашага канышып,
Карап турбай тим эле
Кууган болуп калышып;
«Катынбы Толтой, эрби?» деп,
Көргөндөр айран калышып.
Айтылуу күлүк Буурул ат
Артынан эми жеткенде,
Жедигердин эр Толтой
Заманасы куурулат...

Күйөө болчу эр Толтой
Айчүрөккө кабылып,
Алдынан качып өткөндө,
Шынкылдаган Калыйман —
Сөзгө жүйрүк акылман
Ыргып туруп кыйгачтайт,
Эр Толгойго сөз баштайт:
«Суркоён менен каргытып,
Коёндой изин чаргытып,

Качкан баатыр ким десем,
Ким экенин билбесем,
Толтой жездем турбайбы!
Жоону кууган ким десем,
Ким экенин билбесем,
Семетей баатыр турбайбы!
Күйөө болуп кайындап,
Элге-журтка дайындап,
Кыз алчу Толтой качканбы?
Жээ акылынан шашканбы?
Басташа турган кишиден,
Баатыр Толтой, качпай кал!
Айрөк-айрөк, жездеке,
Айрөк, Толтой, шашпай кал,
Абийриңди ачпай кал!
Эжем Чүрөк башында,
Кырк балдызы кашында,
Жеңелер келсе желбиреп,
Жездекелеп эбиреп,
Жаллы балдыз кабырап,
Жанына келсе жабырап,
Күйөө болуп кайындап,
Күйөөлүгүн дайындап,
Жеңелер жетип барарда,
Жездесин тосуп аларда,
Балдыздар басып барарда,
Баарыбыз тосуп аларда,
Менин эжем Чүрөктү
Жетип Толтой аларда,
Атпайдан келген жетимди,
Айдап жолго саларда,
(Жедигердин эр Толтой,
Эр эмес, кара жер Толтой!)
Калыптырсың каранга.
Менин эжем кайыптыр,
Бул качканың айыптыр!
Баатырдын минтип качканы,
Эрдик эмес, зайыптыр.
Толтой жезде, кайрылгын?
Айчүрөктөн айрылды!
Кайрылбасан, эр Толтой,
Кара жерди жай кылдын.
Толтой жезде, келе кет,

Белек-бечкек бере кеті
Менин эжем Чүрөктү
Келип, Толтой, көрө кет!
Ашыкпастан, эр Толтой,
Айчүрөктү ала кет!
Алыстан келген балдарды
Айдап жолго сала кет!
Жетимдерден качканың,
Жезде Толтой, шашканың!
Тебетей болсо башыңда,
Тегеренип качпагың!».

Шыпылдаган Қалыйман
Шылдың кылып турганда,
Жедигердин эр Толтой
«Бул кордуктан өлдүм,—деп,—
Айт-айтпаса төгүнбү!
Ажал айдап келдим,— деп,—
Башыңда өзүм билгемин,—
Ажал айдап келгенни.
Айт-айтпаса төгүнбү!
Анык өлгөн жаным,— деп,—
Эр Чынкожо өлгөн соң,
Кайда качып жардым,—деп,—
Каза жетип күн бүтсө,
Как талаада калдым» деп,
Жедигердин эр Толтой
Бура тартып Бууданын,
«Алда берсе алам!» деп,
Аркасынан тууганын
Каарданып бакырып,
Арбактарды чакырып,
Үстөмөндөп теминип,
Үстү-үстүнө демигип,
Үзөнгүгө чиренип,
Үйдөй болгон эр Толтой
Найзасын сунуп жиберип,
«Жеке! Жеке! Жеке! деп,
Баатырга баатыр тете!» деп,
Желигип сала бергенде,
Как жүрөктүн тушу деп,
Өлөр жерин ушу деп,
Эр Семетей бек сайды,

«Жедим кулду» деп сайды.
Эси чыгып келген кул,
Далай кордук көргөн кул,
Бир сайганда кыйшайып,
Эрден көчүп кылтайып,
Тоо жыгылган эмедей,
Жедигердин эр Толтой
Суркоёндон кулады,
Үйлөп койгон чаначтай,
Үнгө келбей сулады.

Ошол кезде чоролор
Экөө бирдей жарышып,
Үзөнгүсүн кагышып,
Ар кимиси өзүнө
Ылайыктап табышып,
Күлчоро мурда кеп айтат,
«Меники соога!» деп айтат.
Канчоро дагы кеп айтат,
«Мен алам атты!» деп айтат,
Экөө бирдей элендеп,
Айтар сөзүн белендеп,
«Соога төрөм, соога! дейт,—
Басылды го коога,— дейт,—
Эр Толтойду өлтүрдүн,
Убал барбы жоого» дейт.

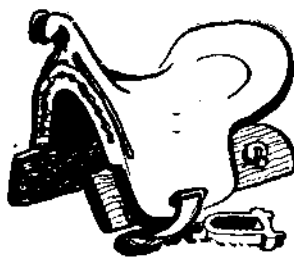
Семетей анда кеп айтты,
Кеп айтканда эп айтты:
«Бир атты экөөң талашып,
Ат көрбөгөн немедей,
Уятың барбы?» деп айтат.
Элендеген эки чорону
Эр Семетей биле албай,
Бирине сүйүп бере албай,
Эки чоро эрендин
Бирин жакшы көрө албай:
«Айланайын чоролор,
Қалыстыктан качпайын,
Суркоёндун чылбырын
Ортоңорго таштайын.
Мурун сермеп озунуп,
Қол жеткеннің алғыла.

Тамаша эмес, чын сөзүм,
Таарынбай мага калгыла!».
Деп, ошентип, Семетей
Ыргытып калыс чылбырды,
Талашканын тындырды.
Ылаачындай Күлчоро
Озунуп илип алды, дейт.
«Абам атты берди» деп,
Кубангандан Күлчоро
Айкырыкты салды дейт.
Кара мүртөс Канчоро
Өзүнөн өзү таарынбай,
Күйгөн отко чалынбай,
Кусамат сөздү салды, дейт:
«Улуу болсом, мен болсом,
Сайсам жоого, тең болсом,
Өлгөнүм жакшы бул көрө,
Өз олжодон кем калсам.
Күлчоро күлүк алды го,
Канчоро куру калды го!
Анткорсунган абакем
Суркоёндун тизгинин
Күлчоронун жолуна
Ийе таштап салды го!»,—
Деп, ошентип, Канчоро
Ар жорукту ойлонуп,
Кандай кылып кетсем деп,
Ок жыландай толгонуп,
Күнүлөшүп Канчоро,
Кекенип калды таарынып.

Семетей анда кеп айтат:
«Канчором, тынша,— деп
айтат.—

Жаш балага тенелбей,
Канчоро сага уят,— деп,—
Кабыландай ининди
Кандай пенде тыят,— деп,
Айланайын Канчоро,
Андан көрө эсиң бар,
Күлүк болсо табылат,
Абийир кайдан жабылат.
Көрүп туруп Канчоро,
Көңүлүн неден чагылат!
Агасына эркелеп,
Иниси күлүк алуучу.
Беш-он күндө чунактын
Сонуну таркап калуучу.
Анан кийин Күлчоро
Суркоёндой тулпарды
Өзүнө берип салуучу».
Деп, ошентип, Семетей
Элдештире кеп айтты.
«Жоонун бели сынды го,
Жоолашкандар тынды го,
Жененердин тоюна
Камынгыла!» деп айтты.

Муну мындай таштайлык,
Семетей менен Коңурдун
Окуясын баштайлык,

СЕМЕТЕЙ
МЕНЕН
ҚОҢУРБАЙДЫН
УРУШУ

СЕМЕТЕЙДИН КОНУРБАЙГА КАРШЫ АТТАНЫШЫ

Кең-Колдо бейкут жатканда,
Көп кызыкка батканда,
Келберсиген эр Семен,
Кебелбеген эр немен
Айтканын эки кылбаган,
Ойлонсо тынчып турбаган,
Түндө жатып түш көрүп,
Бир көргөнүн үч көрүп,
Семетей чочуп ойгонуп,
Ок жыландай толгонуп,
Умачтай көзү ачылып,
Көзүнөн жалын чачылып,
Улам-улам ондонуп,
Ач арстандай комдонуп,
Көңүлү көпкө бөлүндү,
Көңүлүндө жүргөн иш
Көз алдында көрүндү.
«Убадасыз Конур» — деп,
Кейиш менен унчуккан,
Кең дүйнөсү тар болуп,

Жер астында тумчуккан
Манас көзгө көрүндү.
Сары жаргак шым кийген,
Айсарала ат минген,
Арстан билек, от жүрөк
Алмамбет көзгө көрүндү.
Карууда найза илишип,
Кара жерге киришип,
Калың жоо менен кармашып
Чубак көзгө көрүндү.
Чыканактап койбогон,
Чырм этип уйку албаган,
Беттешкенин арбаган
Сыргак көзгө көрүндү.
Кийген кийим ак жибек,
Анжыяндын арстаны
Айры сакал Сынжыбек,
Ал да көзгө көрүндү.
Алтын наалы өкчөсү,
Айдаркандын Көкчөсү,

Калың казак абасы,
Кан Манастын бажасы,
Ал да көзгө көрүндү.
Эки Кемин жайлаган,
Эгиз кара ат байлаган
Кара жаак эр Үрбү,
Ал да көзгө көрүндү.
Эрендерче салышкан,
Ээн талаада калышкан,
Эрмек кылып чокушкан,
Ала карга, сагызган,
Чолпондой болгон чоролор
Баш көтөрөр алы жок,
Байлашарга жаны жок,
Баары көзгө көрүндү.
Муну көрүп Семендин
Көзүнүн жашы төгүлдү.

Ошондо Семен кеп айтат,
Өзүнө өзү бек айтат,
Бек айтканда деп айтат:
«Атайын салып эсиме,
Арбактар эми көрүндү,
Арсыз адам болгунча,
Көрсөм боло өлүмдү.
Арбакка шылдың болгуча
Казсам боло көрүмдү.
Үркөн койдой чочутпай,
Тынчытсам боло элимди.
Эрлерди кырган Коңурдан
Алсам боло кегимди.
Асыл Бакай абама
Айтсам боло кебимди.
Алышкан жоонү талкалап,
Актасам боло тегимди!».

Деп ошентип, Семетей
Тура калып кийинбей,
Чоролордун бирине
Доолбасты урдурду.
Күнгүрөгөн доолбас
Кулак-мээни тундурду.
Тоо-таштын баары күңгүрөп,

Капчыгайы дүңгүрөп,
Жуушап жаткан көп жылкы,
Үркүп калды дүркүрөп.
Күлчоро менен Канчоро
Жоо келди деп күркүрөп,
Шапа-шуп атка минишип,
Жарышып катар жүрүшүп,
«Өзү келген жоо болсо,
Саябыз» деп күлүшүп.
Жылкыдан чыгып чон жолго,
Ана-мына дегенче,
Келип калды Кең-Колго.
Ал-аңгыча кан Бакай
Ылдам минип бастырып,
Сары канды шаштырып,
«Кайдагы жоо, мыкты,— деп,—
Добул үнү чыкты?» деп,
Семетейдин ордого
Жетип келип кеп айтат,
«Кандай кырсык?» деп айтат.

«Ой, абаке! — деп салды,—
Сулайман сурак кылбаган,
Искендер изин салбаган,
Манастан башка барбаган,
Бээжиндин бетин ачсам, дейм.
Кара кытай төрөсү
Коңурбайдан Манастын
Кунун алып кайтсам, дейм.
Кармашарым кан Коңур
Даярданып жатат, дейт.
Алдын алып көрсөм, дейм,
Элдин канын чачтырбай,
Жердин бетин бастырбай,
Алышып жүрүп өлсөм, дейм.
Алакандай кыргыздын
Айтканына көнсөм, дейм.
Айланайын абаке,
Кербендерден кеп уктум,
Манжуулардын Коңурбай
«Кыйратам» деп бурутту,
«Камынып жатат» деп уктум.
Алакандай кыргызды

Алып коём деп айткан.
 Ушу кезде Таласка
 Барып коём деп айткан.
 Семетейдин башына
 Атасынын өлүмүн
 Салып коём деп айткан.
 Кскенип Коңур келгендей,
 Кыргызга кеткен доосу жок,
 Коңурдан кордук көрбөгөн
 Аtpай кыргыз соосу жок.
 Ушул кезде кыргыздын
 Манжуудан кыйын жоосу жок,
 Камынып жаткан Коңурду
 Алдын ала барсам, дейм,
 Арбактарга чет болбой,
 Алардын кунун алсам дейм.
 Үйүмдөн күтпөй Коңурду
 Үстүнө барып калсам, дейм:
 «Коркуп жатат» дедирбей,
 Козголоң салып кайтсам бейм,
 Мынабу турган кош чоро
 Кылоосу түшүп бүтө элек,
 Эрдигин сынап көрсөм дейм.
 Кыйындардын куну үчүн
 Көрбөгөндү көрсөм дейм.
 Элдин кегин куубасам,
 Кыбырап жүрбөй өлсөм бейм?»

Ак сакалын жайкалтып,
 Асылдыгын байкалтып,
 Анда Бакай кеп айтат,
 Кеп айтканда деп айтат:
 «Э, кулунум Семетей,
 Кекене кирсең, жол да көп,
 Олжолоп алсаң, пул да көп,
 Кырылышып өч алсак,
 Кылымга татыр күн да көп,
 Адырмактуу зоо да көп,
 Кармашарга жоо да көп,
 Казылуу жаткан ор да көп,
 Кармаш кылар кол да көп,
 Ашуусу кымбат бел да көп,

Андышып жаткан эл да көп.
 Жортуулга минер ат да көп.
 Кулунум, көкжал Семетей,
 Айта берсем дат да көп.
 Андышып жүргөн жат да көп.
 Манжууну көздөй бет алсаң,
 Кылармын, балам, эсебин,
 Ойлонуп көр, кулунум,
 Катарга жакын кезегиң.
 Өтүгүн беш, куруң беш,
 Жылың жылкы, жыйырма беш,
 Толуп турган убагың!
 Үйүңдү жаны алгансың,
 Кандуу бут болуп калгансың.
 Тынч ала элек жаның бар,
 Чын толо элек каның бар.
 Кейитпей Бакай абаңды,
 Быйылча тилди алсаңар,
 Катарлуу жылда барбастан,
 Келиркиде барсаңар.
 Кесепеттүү Коңурдун
 Келтирип жолун чалсаңар.
 Бээжинди алган Коңурбай
 Ойлобой кирер жоо эмес.
 Касиеттүү чон Бээжин
 Кармашпай өтөр тоо эмес.
 Карыганча мен Бакай
 Далай укмуш көргөмүн.
 Кытай өңдүү кыйынды
 Кылымдан такыр көрбөдүм.
 Ошол элди бийлеген,
 Кан Коңурдан көргөмүн!
 Кумурскадай сан жеткис
 Кубаты көп эл ошол.
 Каарына алганда
 Каптап кетер сел ошол.
 Берекелүү чон Бээжин —
 Нур төгүлгөн жер ошол.
 Кар жатпаган кара тоо
 Чай алуучу кени ошол.
 Беттегенден кайтпаган,
 Бели бекем эл ошол.
 Жыл эсебин алалык,

Жыл ондуулап баралык.
Күн эсебин алалык,
Күн ондуулап баралык.
Каканчынын калкы бар,
Канча түрдүү алпы бар,
Катылышкан Бенденин
Канын чачмай салты бар!
Өз кылганын бербеген
Өжөрлөнгөн эл ошол.
Күрүчүн күздүк айдаган,
Берекелүү жер ошол.
Барам десен, болбосоң,
Кантейин, кошо барамын.
Кудай берсе Коңурдан
Эрлердин кунун аламын,
Барбайм десен, быйылча,
Чалгынды өзүм чаламын.
Келирки жылы келтирип,
Коңурга бүлүк саламын».

Анда Семен кеп айтат:
«Ай, абаке,— деп айтат,—
Намызым келди түш көрүп,
Бир көргөн түштү үч көрүп.
Айланайын абаке,
Ойлонгондон кайтпаймын...
Ажалым жетсе, өлөмүн,
Алтын жан эсен бар болсо,
Коңурдан олжо бөлөмүн.
Каптаган селдей кол болсо,
Кармашып канын төгөмүн.
Эки чором соо болсо,
Тынчытпаган Коңурдун
Мен дагы тынчын алып көрөмүн...».

Деп, ошентип, калганда,
«Болуптур»— деп кан Бакай
Даярдыкка киришти...
Үйдө жатса күйүнгөн,
Тышка чыкса сүйүнгөн
Канчоро менен Күлчоро
Мурутунан күлүштү.
Эртең менен болгондо,

Темир кийип жаркылдап,
Жоо жарагы шаркылдап,
Ак чатырды бүктөшүп,
Ак борчукка жүктөшүп,
Ок дарыны мол алып,
Сарамжалын бүттөшүп,
Түпөктүү көк туу менен,
Кербендей ызы-чуу менен,
Бакай каны башында,
Эки чоро кашында
Жүрмөк болду Семетей
Жыйырма беште жашында.

Эми Айчүрөктүн кеби бар,
Арманын айтар эби бар.
Адамдан башка дабышы
Кай жериңде кеми бар.
Таңгы булбул үндөнүп,
Олоңдой болгон кара чач.
Үкүнүн жүнү өндөнүп,
Акырын басып шоодурап,
Эки көзү жоодурап,
Таманы жерге тапылдап,
Көмөкөйү какылдап,
Чоюла басып шаркылдап,
Чолпондой көзү жалтылдап,
Ак тамагы балкылдап,
Айдай бети жаркылдап,
Аяктай алтын сөйкөсү
Акыректе шаркылдап,
Олоңуна оролуп,
Чылбырына чырмалып,
Аруу жүзүн муңайтып,
Семетейдин алдына
Тура калды муну айтып:
«Айланайын сен төрөм,
Кагылайын сен төрөм!
Быйыл барба казатка,
Быйыл барып казатка,
Башынды салба азапка!
Түндө жатып түш көрдүм,
Түшүмдө шумдук иш көрдүм,
Канжыгадан баш көрдүм,

Кан сыяктуу жаш көрдүм.
Кол көөкөрдөн аш көрдүм.
Сары өзөн ылдый сел жүрдү.
Аягы өйдө өрт күйдү,
Ак жалбырак чалдыкты,
Ал эмне болуучу?
Бул түшүмдү жоручу!
Сен жортуулдан кайтканда,
Эр чырагы эки көз
Жумулунку көрүндү,
Темир кийген тулку бой
Солдоюнку көрүндү.
Эр чалгыны эки кол
Шалдайыңкы көрүндү.
Бул эмне болуучу?
Алчыланган Тайбуурул
Жетеленип калыптыр,
Үстүндөгү Аголпок
Бөктөрүлүп калыптыр,
Алтын кулак Аккелте
Өнөрүлүп калыптыр.
Ал эми не болуучу?
Айланып көктөн көрүндү
Ала тоонун жорусу,
Айланайын жан төрөм,
Ал түшүмдү жоручу!».

Кара мүртөс Семендин
Кабагы карыш салынып,
Ак жолборстой чамынып,
Ачууланып кеп салды,
Кеп салганда деп салды:
«Кан Акундун долусу,
Жолума туура турбагын!
Жоболоңдуу карабет,
Жолума кесир кылбагын!
Жолго туура турбагын!
Баатырлардын алдынан
Катын чыкса булактап,
Жолтоо болот дечү эле,
Баатырлардын алдынан
Түлкү чыкса кылактап,
Олжо болот дечү эле.

Ыгы жок жерден тизгиндеп,
Мынчалык неге эсирдин,
Бул кылганың Айчүрөк
Башы болот кесирдин!
Сары өзөн ылдый сел жүрсө,
Аягы өйдө өрт күйсө,
Ак жалбырак чалдыкса,
Жылкы оттой турганы,
Коңурбайдын сан жылкы
Сандатып чала турганым.
Биле бергин Коңурдун
Алдыма кулдук кылганын.
Анын несин айтасың!
Эр чырагы эки көз
Жумулунку көрүнсө,
Күндүр-түндүр жоо сайып,
Уйкум келе турганы.
Мунун несин айтасың!
Темир кийген тулку бой
Солдоюнку көрүнсө,
Аттан түшпөй кармашып,
Аягым талый турганы.
Эр чалгыны эки кол
Шалдайыңкы көрүнсө,
Күндөп-түндөп жоо сайып,
Колум талый турганы.
Анын несин айтасың!
Алчыланган Тайбуурул
Коштолгонун сен көрсөң,
Коңурбайдын Алгара,
Аны мине турганым.
Үстүндөгү Аколпок
Бөктөрүлүп көрүнсө,
Коңурбайдын Кылгара,
Муну кие турганым.
Алтын кулак Аккелте
Өнөрүлүп көрүнсө,
Коңурбайдын очогор,
Аны асына турганым.
Анын несин айтасың!
Асмандан учуп көрүнсө
Ала-Тоонун жорусу,
Менден өлгөн душманга

Ак кажырдын конушу,
Анын несин айтасын!
Баатырлардын алдынан
Түлкү чыкса кылактап,
Олжо болот дечү эле
Баатырлардын алдынан
Катын чыкса булактап,
Жолто болот дечү эле.
Жолума туура турбагын,
Жолума кесир кылбагын!».

Деп, ошентип, Семетей
Толгомолуу булдурсун
Толгой-толгой имерди,
Асылып турган Чүрөктү
Аябай тартып жиберди.
Камчыны тартып алганча,
Кара жерге бүк түштү,
Кардай болгон этине
Капкара болуп жик түштү.
Таманы жерге тийбеген,
Мандайы күнгө күйбөгөн,
Акыл менен эсептен
Ариптүү сөздү сүйлөгөн,
Акундун кызы Айчүрөк
Эстен танып шаштырды.
«Жолто кылган катындар
Так ушундай болот» деп,
Кылчайбай баатыр бастырды.
Эсин жыйнап Айчүрөк,
Арданып өлө жаздады.
Таңдайында мөөрү бар,
Тилинде кара сөөлү бар.
Каргышы ката кетпеген,
Кансырап турган Айчүрөк
Жаман жорук баштады.
Ачуусунан төрөсүн,
Алды-кийнин карабай,
Аябай каргап таштады:
«Кеткенинден келбей кал,
Кербен үйүң көрбөй кал!
Барганыңдан келбей кал,
Базар үйүң көрбөй кал!

Очогор тийсин өзүнө,
От чагылсын көзүнө!
Коңурбай жарсын өтүндү,
Мурадыл чексин көзүңдү!».

Айчүрөк антип калганда,
Каныкей туруп кеп айтат:
«Ой, Айчүрөк, — деп айтат,
Бул каргышың эп эмес,
Адам укчу кеп эмес,
Эрден жеген таякты
Жалгыз катын сен эмес,
Каргышың ката кетпеген,
Кан Акундун кызысың.
Семетейден айрылсаң,
Канткенде бейбак ушусун!
Таңдайында мөөрүң бар,
Тилинде кара сөөлүң бар,
Эби келсе, Айчүрөк,
Каргышыңды кайтып ал!
Азыр кылган каргышты,
Кечиктирбей кайрып ал!
Келген журттан көчө элек,
Келин атың өчө элек,
Каргыш деген болчубу,
Каргышчыл катын оңчубу?
Эрдүү катын таяк жейт,
Койлуу катын куйрук жейт».

Деп, ошентип, калганда,
Айчүрөк калып арманда:
«Айт-айтпаса, төгүңбү!
Азыр кылган каргышым
Түшүмбү менин өнүмбү!».
Ушуну айтып Чүрөктүн
Жамгырдай жашы төгүлдү.
Шашкан бойдон Айчүрөк
Түкүргөндө каргышы
Кара ташка жабылды.
Чыдай албай кара таш,
Ортосунан жарылды.
Кайтарып кайра түкүрсө,
Кара таштан ыргыды,

Қапкара болгон чамынды,
Қарап турган калайык,
Қаргышты кайтып алган соң,
«Қаргыш жанып кетти» деп,

Айчүрөккө жалынды...
Муну мындай таштайлык,
Көңүрбайдын сыйкырдуу
Қароолунан баштайлык.

ҚОҢУРБАЙДЫҢ СЫЙҚЫРДУУ ҚАРООЛЧУЛАРЫ

Кырымдын уулу Мурадыл
Кызыл-Кыя жердеген,
Бели катуу эр деген,
Жоо дегенде сүйүнгөн,
Колдон намыс бербеген.
Кырк жигити кашында,
Кытай калпак башында,
«Кылымга күчүм келет» деп,
Кыйкырып турган жашында,
Калмактын берки четинде,
Кармашар жоонун бетинде,
Қароол карап жол тосуп,
Қайкалап турган кезинде,
Күзөтчүсү жөө желдет,
Көрүп калып бир топ жан,
«Азапка келген адамбы?
Тааный албай болдум тан.
Өле албай жүргөн кандай
Деп, ошентип, жөө желдет

«Семетей» деп жоруду.
Аныктап баарын көргөн соң,
Айласы кетип коруду.
Шашкан бойдон бат жетип,
Текиренди тездетип,
Мурадылга кеп айтты,
«Келип калды бурут» деп,
Кеп айтканда бек айтты:
«Кагылайын Мурадыл,
Камынып эрте жумуш кыл!
Боз сенирдин урчукта
Боз ала чатыр көрүнөт,
Чатырды көрсөң сарайдай,
Көңүлүм бөтөн бөлүнөт.
Алты ай чапса арыбас
Он төрт тулпар бар экен.
Булчуну бука белиндей,
Айран калчу мал экен.
Аттарына жаралган

Бекер куйрук, жал эмес,
Биздин элдин малы эмес.
Жүрөктөрү солк этип,
Айгай укса шашпаган,
Ай караңгы түн болсо,
Аягын калтыс баспаган,
Ташка басса талыгып,
Тайгаланар мал эмес.
Тоодо жүргөн кийиктен,
Кийин калар мал эмес.
Байкап көрсөм Семетей,
Кайраттуу дөөнүн өзү экен,
Кун кубалап бул чунак
Келип калган кези экен.
Жай баракат кезинде,
Жайлап койчу кези экен!».

Муну угуп Мурадыл,
Кыйын жорук баштады,
Жинди кыял көпкөн эр,
Жатып ойноп бүткөн эр,
Кубангандан нөкөрүн,
Кылыч шилтеп ойнойм деп,
Кырып ие таштады.
Колундагы кылычын
Жанындагы жандарга
Алда канча жаскады.
Көрөлүк деп бурутту,
Күнгүрөнө баштады.
Нөкөрдөн жалгыз бөлүнүп,
Козголгон тоодой көрүнүп,
Кырандан байкап карады.
Мурдунан түтүн буркурап,
Оозунан жалын шыркырап,
Мурадыл анда кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Атасын тарткан канкорго
Алышкан менен күч жетпейт.
Алышып калсак, кокустан,
Алабызбы, көз жетпейт».
Деп, ошентип Мурадыл,
Укмуш айла баштады.

Колундагы жай ташын
Аркы-терки таштады.

Ошол кезде Семетей
Эчтемеден иши жок,
«Кимсин» деген киши жок.
Көлдү көрүп кубанып,
Нардай болгон Буурулду
Тунук сууга сугарып,
Кан Бакайга кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Бул жарыктык Ысык-Көл
Жер соорусу турбайбы,
Жердесе кыргыз тунбайбы.
Жайлоосу жакын турбайбы,
Жайласа кыргыз тунбайбы.
Кыштоосу жакын турбайбы,
Кыштаса кыпчак тунбайбы.
Көктөй көпкөк көлүндү
Жанындагы жетимиң
Байкабаган турбайбы.
Жайлабасак бу жерди,
Кагылайын абаке,
Бизди кудай урбайбы!
Бетеге белден булаган,
Элиги эркин сулаган,
Бадалында каркандап,
Бугу, марал чураган
Өлөңүн көр, сазын көр.
Өрдөк, чүрөк, казын көр.
Күнгөйүндө миң булак,
Тескейинде миң булак
Ташып жатат шылдырап.
Булбулдары тим эле
Сүйлөп жатат чулдурап.
Балырда балык ойногон,
Черинде жолборс жойлогон,
Бизге бүткөн Ысык-Көл,
Айланайын абаке,
Бактыбыз деп ойлоном».

Алар антип жатканда,
Аңгемеге батканда,

Каш карарып, түн кирип,
Көзүн жылдыз ачканда,
Кырымдын уулу Мурадыл
(Анык жайчы кул ушул).
Жай ташын сууга салганы,
Жайлап туруп калганы.
Айтып оозун жыйганча.
Ачып көзүн жумганча,
Жырадан туман табылып,
Жылдыздын баары жабылып,
Адырдан булут табылып,
Айдын бети жабылып,
Оргочордун белине
Оркойтуп булут тургузуп,
Кызыл-Кыя белинен
Кызыл мунар бургутуп,
Ой-тоонун баарын тундуруп,
Муштумдай мөндүр куйдуруп,
Мурадыл жайчы кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Кетирип туруп айласын,
Кырайын жандын далайын.
Ушул келген бурутка
Бир кызыкты салайың!
Ажыратып аттардан
Алсыратып алайың!».

Деп, ошентип, Мурадыл,
Жай ташты көлгө урду дейт,
Жай дубасын күбүрөп.
Жайлап карап турду, дейт.
Кара сууну уютуп,
Кайра колун сунду, дейт.
Турунанын тунук көл
Ого бетер тунду дейт.
Жайлап карап турганча,
Айтып оозун жыйганча
Турунанын тунук көл,
Бууракан шамал урду, дейт.
Көгөрүп булут көрүнүп,
Көнөктөн куйган эмедей.
Көгүлтүр жамгыр төгүлүп,
Анын арка жагынан

Капкара болуп көрүнүп,
Калпактай болгон аппак кар
Кадимкидей төгүлүп,
Анын арка жагынан
Оргуган булут көрүндү,
Бөксө менен зуулдап,
Көк кашка мөндүр төгүлдү.
Көгөрүп турчу асмань
Бузулгандай көрүндү.
Каркайган тоолор чыдабай.
Жышылгандай көрүндү.
Карагай, токой качырап,
Жыгылгандай көрүндү.
Кайып менен канаттуу
Кырылгандай көрүндү.
Кең дүйнөсү тар болуп,
Кендикке пенде зар болуп,
Жердин бети мелтиреп,
Бел кырчоодон кар болуп,
Төр талааны муз каптап,
Жайлап турган кезинде.
Кермеге суутуп байлаган,
Он төрт буудан чыдабай,
Араң турган кезинде,
Канчоро менен Күлчоро
Көкчолок менен Буурулду
Үңкүргө кийрип байлады.
Андан башка аттарды
Аймалап жерди тепсин деп,
Агытып баарын айдады.

Андып турган Мурадыл
«Мына кудай берди» деп,
Аттардын баарын айдады.
Баскан изин жоруптап,
Күбүрөп кайта жайлады.
Борошосу бургулап,
Адамдын башын көтөртпөй.
Аркы-терки ургулап,
Туурадан булут дүркүрөп,
Улуу тоонун башынан
Кара шамал күркүрөп,
Адам менен айбандар

Айлана албай аркага
Аязына зиркиреп,
Эшикке чыкпай зарыгып,
Эшикке чыккан адамдын
Эки көзү карыгып,
Жакасы жалтыр муз болуп,
Тоолорго толук кыш болуп.
Орундун баары сыз болуп,
Ойдон кеткис иш болуп,
Мурадыл катуу кармады,
Алты күндүк жер бети
Аябастан кардады.

Кырымдын уулу Мурадыл
«Эми жумуш бүттү» деп,
Жай ташын суудан алганда,
Жаадыра турган дубасын
Жандырып туруп калганда,
Күн ачылды жаркырап,
Чымындар учту зыркырап.
Чымчыктар учту чуркурап.
Көкөлөп көккө жөнөдү
Көгүлтүр буулар буркурап...

Үңкүрдөн чыгып кан Бакай:
«Түшүмбү чиркин, өңүмбү,
Өңүм болсо өрт болду,
Көкүрөккө дарт болду.
Көрүпүз, балдар, көрүмдү,
Кокуй, Манас өлбөй кал!
Кордукту, Бакай, көрбөй кал!
Карыбай куу жан калсачы,
Карыса кудай алсачы!
Кыйыным Манас барында
Кыйналбай Бакай өлсөчү!
Кыраандардан айрылбай,
Кыямат жүзүн көрсөчү!
Алты ай минип жол тартса,
Ат арыбас болсочу,
А дүйнөгө кеткенче,
Эр карыбас болсочу!
Кыяматтын тар жолун,
Эчак көрбөй не болдум,

Кыйыным Манас барында,
Ошондо өлбөй не болдум!
Сакалымдын агы экен,
Балдар албай тилимди
Сапар кетер чак экен!
Кыйыным көк жал барында,
Сапарды Бакай билчү эле,
Үч бала эмес, курган жан
Сан колду баштап жүрчү эле!
Кабыланым барында
Тилимди Манас алчу эле.
Кырк чоронун баарысы
Кыйкырыгым укканда,
Кыйрап жатып калчу эле.
Тулпар элем, жол басып
Арып калган экемин.
Туйгунумдан айрылып.
Тирүү десе, санда жок,
Өлүү десе, жерде жок,
Карып калган экемин!
Кабыландын барында,
Кайратым ашык чагында,
Мына өлбөй не болдум!
Толук күчтүн барында,
Тоодоюм аман чагында.
Мында өлбөй не болдум!
Катылганга калайман
Салып турган чагымда,
Касташканды каржалтып,
Алып турган чагымда,
Анда өлбөй не болдум!
Туйгунум Манас өлбөй кал,
Узун жашап кан Бакай,
Убайым тартып калбай кал!
Бул өңдөнгөн кордукту
Пендесине бербей кал!
Түгөнгүр албай тилимди,
Түгөткөн экен күнүмдү.
Төрө Манас көк жалдын
Өлгөнү бүгүн билинди.
Артыкбаш болуп калыпмын,
Балдарым албай тилимди!
Эки атка төртөө учкашып.

Калмакка кантип барамын,
Белимди кантип бууымун,
Беренсиген калчадан
Кулумду кантип кууымун!
Манжуу менен кыргыздын
Арасы жакын жол эмес,
Албай коюп тилимди,
Арстандай болгон чунактар,
Жөө калышым оң эмес!
Жети айчылык алыс жол,
Жеткенге оңой жол эмес!
Жетимдер укпай сөзүмдү,
Бул кылганың оң эмес!
Маңдай жагың Бакбурчун,
Бастырып чалгын чаларда.
Кыргын салып Коңурга
Кыраандар өчүн аларда,
Канатымдан кайрылдым,
Кара кылып отурган
Буудандардан айрылдым.
Чалгынды кантип чалабыз,
Күлүктөрдөн айрылып,
Коңурга кантип барабыз!
Коңурбай эмес, Мурадыл
Санатта жок иш кылды,
Ак жайдын ысык чилдесин
Ак кар, көк муз кыш кылды.
Аттын баарын Мурадыл
Алып кеткен турбайбы.
Каран күндү биз үчүн,
Салып кеткен турбайбы!
Ушунтип калсак жортуулда,
Убара болбой уйпалап,
Кезиккен душман тунбайбы!».

Кайгысын көрүп Бакайдын,
Түгөнгөн сайын түтөгөн,
Өлгөн сайын өрчүгөн
Семетей туруп кеп айтат:
«Айланайын абаке!
Муңайбачы, — деп айтат, —
«Аттарды душман алды деп.
Айлыма кантип барамын,

Өлбөй тирүү бар болсом,
Каканды жалгыз чабамын,
Ар тулпарга миң тулпар
Сабап туруп аламын.
Жаткан жерден чыгарбай,
Мурадылдай ууруну
Камап туруп аламын!
Кечирип кой күнөсүн,
Тентегин эки баланын?!
Кырымдын уулу жайчы кул
Аттарды алган турбайбы.
«Атымды алып кетти» деп,
Чегинсем кудай урбайбы!
Бүгүн алса тулпарды
Эртең эле Мурадыл
Алдыма кулдук кылбайбы!
Андан көрө, абаке. (
Оорукта кала бергиле!
Аман болсом, бул жерден
Бир айда мени көргүлө!
Бир айда мында келбесем,
Арка жакка кайрылып,
Аркарын атып жеп кеткин,
«Атадан калган бир жалгыз
Атпайдын кегин алам деп,
Арманда өлдү» деп кеткин!
Же болбосо, абаке.
Бир айда эсеп келемин,
Пил минишкен дөөлөрдүн
Сазайын колго беремин.
Касабадай Коңурдун,
Кан абаке, өзүнө
Башын кесип беремин!».

Семетей минтип калганда,
Күлчоро менен Канчоро
«Бизди кудай алсын» деп,
Буркурап турду арманда.
Анда Бакай деп айтат:
«Кой, Семетей!—деп айтат.—
Жолдун сырын билбейсиң.
Төтө жол менен жүрбөйсүң,
Кол куржунун байланып,

Кошо өзүм жүрөмүн.
Чалгынды өзүм чаламын,
Жанында бирге барамын.
Кайда болсо мен Бакай,
Өзүндөн кантип каламын,
Чоролор калсын оорукта,
Кор болбоспуз соолукта!
«Жалгыз барам» деп айтып,
Жайдарым балам, оолукпа!».

Так ушундай кеп кылып,
Бардыгын сөзгө эп кылып,
Келе турган күндө күн
Жыйырма беш күнгө чек
кылып,

Эки чолпон—чорону
Бекингин деп бек кылып,
Кайран Бакай каркылдап,
Семетейге жол баштап,
Жүрүп калды шаркылдап...

Үч күн, үч түн жүргөндө,
Пайгамбар Бакай кеп айтат,
Кагылайын Семетей.
Укмушту тыңша деп айтат:
«Коңурбайга жеткенче,
Кароолчусу канча бар!
Темир капка шаарында
Теңирсиген калча бар.
Тикирейип күзөттө
Кырк кулач кызыл түлкү бар,
Кармасак сонун күлкү бар.
Эбин тапсак түлкүнүн,
Түгөнбөгөн мүлкү бар.
Түлкүсүн сырттан кайтарып,
Ат уурдап белди кайтарган
Мурадылдай шерп бар.
Чек арага чеп кылып,
Тилсим койгон жери бар.
Чон кароолчу Аккулжа
Марчалай турган төрү бар.
Күнүнө токсон кубулган
Кууердөк жаткан көлү бар.

Мунун баарын көндүргөн
Коңурбайдын кеби бар!
Эми акмалап ары баралык,
Кайыптан укмуш жаралган
Кулжасын атып алалык.
Көрүнүп калса Куутүлкү,
Узунунан салалык.
Коңурга кабар жеткирбей.
Коопсуз кылып салалык».

Деп, ошентип, какылдап,
Күмүштөй сакал жаркылдап,
Ой түбүнө тунушуп,
Ойлонушуп турушуп,
Кумайыкты жетелеп,
Куутүлкүнү төтөлөп,
Бара жатып кан Бакай:
«Манастан калган Кумайык
Көк жорудан туулган,
Жойлогон жери чиркидин
Жоболондуу чуулган.
Бул Кумайык эзелден
Көргөнүн албай калчу эмес,
Көрүнүп калган бөрүнүн
Бири да аман барчу эмес.
Күнүнө жүздөн салсаң да,
Бир калыптан танчу эмес.
Карылыгы болбосо,
Бул Кумайык жарыктык
Уят кылып салчу эмес.
Атаңдан калган мен Бакай
Кулжадай болуп карыды,
Куюндай болгон Кумайык
Курушуп байкуш арыды.
Кырк кулач кызыл түлкүнү
Кыңырылбай алабы?
Же болбосо карылык,
Уят кылып салабы?
Келтенди, балам, ала көр!
Жазып калса Кумайык,
Түлкүнү жайлап сала көр!
Аман кетсе Куутүлкү,
Иш бузулуп калат го...

Жаяндай болгон Коңурга
Жанталашып барат го?
Кан жыттанган Коңурбай
Күтүнүп калың кол менен
Бир балааны салат го!
Бул будур-будур көрүнгөн
Түлкүнүн турчуу жери ошол.
Кыңырактар кызыл бел —
Кароолго чыкчуу бели ошол.
Эртерээк белди алалык,
Куутүлкү уктап жатканда,
Үстүнөн чыгып чочутуп,
Бир кызыкка каналык».

Деп, ошентип, кан Бакай
Адыр менен аргытып,
Шер Семенди ээрчитип,
Белге чыгып каргытып,
Алтын жаак айбалта
Кармай калып имерди,
Кайгыраган доолбас
Ортого тартып жиберди.
Боз ала борчук урчуктан,
Бозкоргулча тумшуктан,
Кара кырдын сеңирден,
Кайкалап турчу жеринен
Кырк кулач түлкү кылт койду,
Аркасынан Кумайык
Көрө салып жылт койду.
Көзгө илешпей куу түлкү
Жөнөп калды закымдап.
Аркасынан Кумайык
Кетип барат жакындап.
Беш адырды басканда,
Безилдеген Кумайык,
Жетип калды тақымдап.
Бакай менен Семетей
Кубангандан бакырып,
Карган Бакай абакен
Манастап ураан чакырып,
Эңкейишке келгенде
Куяндай болгон түлкүнүн
Эки буту сайылат,

Өр таянса Кумайык,
Учкан куштай теминип,
Бүткөн бою жайылат.
Купшундаган Куутүлкү
Жети-Булак, Жерге-Тал,
Ошого карай шашты эми.
Жетик экен Куутүлкү,
Жети айлана качты эми.
Кумайык жүрөт артында,
Жыгылсам деп тамактап
Түлкү жүрөт кылт берип,
Кутуларын сабактап.
Түлкүнү көрүп кан Бакай
«Кутулуп, кокус кетет!—деп,
Түбүмө түгөл жетет» деп,
Каарданып бакырып,
Көк жалдап ураан чакырып,
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Ой-тоону бузуп жапырып,
«Айдак! Айдак! Айдак!» деп,
Куутүлкүнү шаштырып.
Дөңкөн-дөңкөн желдирип,
Баскан жерин уратып,
Саяттаган түлкүнү
Тоншутуп ташын кулатып,
«Кудай бардыр, Кумайык,
Кырс болуп, эркин чуркабай,
Сени кудай урдубу?!
Кылыктуу табың биле албай,
Же мени кудай урдубу?!
Төрөм көк жал өлгөндө,
Төө кайтарган мен элем,
Кабыргаң катып кыйшайып,
Улуп калган сен элең!
Көзүмдүн жашын көрбөсөң,
Түлкүнү тиштеп бербесең,
Токмоктоп башың жарамын,
Тируү калбай мен Бакай,
Өзүмдү курман чаламын!».

Деп, ошентип, эр Бакай
Кайгырып жашын төккөндө,

Кутулчудай куу түлкү,
Капка ташка жеткенде,
Аркасынан Кумайык
Адашкансып кеткенде,
Зоодон карай зымырап,
Түлкү тарта бергенде,
Капталынан Кумайык
Кайып чыгып келгенде
(Кубандыбы, күйдүбү),
Бакайдын жашы төгүлдү.
Ана-мына дегиче,
Ачып көздү жумганча,
Жарык ташка Куутүлкү
Кире качар кезинде,
Алты аркан бою асканы
Аттап койду Кумайык,
Ырсандаган түлкүнү
Таптап койду Кумайык.
Белин бүктөп башына
Каптап койду Кумайык.

Муну көрүп Семетей,
Ай тийгендей жарк этип
Кубангандан эр Бакай
Баарчын өндүү шаңк этип:
«Айланайын Семетей,
Иш онолот көрүндү,
Кубангандан көзүмдөн,
Көөлгүп жашым төгүлдү.
Билбегенге бу түлкү —
Тебетейлик териси,
Билгендерге бул түлкү —
Жоонун колго келиши.
Кагылайын Семетей,
Эми ач кайкаңдан өтөлүк,
Кыйма ташка жетелик,
Чыгырык мүйүз Аккулжа
Жаткан чыгар калжайып,
Чоң кароолчу Аккулжа
Колго түшсө дардайып,
Кудайдын дагы бергени,
Калбайбыз, балам, саргайып».

Деп, ошентип, карыя —
Көп жашаган олуя,
Ак сакалын коюндап,
Аргымагын моюндап,
Чыгып келип кыраңга,
Серепчилеп оң колун,
Секинин алып болжолун,
Абайлап карап кузгун көз,
Адырдын алып болжолун:
«О, кагылайын кулунум,
Жалпайган жашыл арчада,
Жарылып түшкөн марчада,
Кылайып бүлбүл көрүнөт,
Кулжанын таны болбосун?!
Берчи, балам, дүрбүнү,
Келтирип туруп көрөйүн,
Аккулжа болсо мен өзүм
Акмалап барып өнөйүн!».
Деп, ошентип, дүрбүнү
Ала коюп караса,
Жаткан экен Аккулжа
Кара ташка жанаша.
Жолду карап тикчийип,
Жонун тозуп бүкчүйүп,
Ар куурайдын түптөрүн,
Аңдып карайт чикчийип.
Ал-ангыча болбоду,
Дарынын жытын алдыбы,
Ыргып турду калжайып,
Эки жагын элендеп.
Туура тартып дардайып,
Көрө коюп Семетей,
Балык кулак оттукту
Кыра тартып жиберди.
Милтесине куу күйүп,
Аккелтесин имерди.

Анда Бакай кеп айтат:
«Токто, балам Семетей,
Кулжанын сырын билбейсин,
Мен атайын» деп айтат.

Өкүм өскөн Семетей,
Өрткө кеткен эмедей:

«Сакалын куудай болгончо,
Тишин буудай болгончо,
Ар качандан бир качан
Жолума туура турасын.
Жолума кесир кыласын,
Майда-чайда жумушка
Моминтип колду сунасын.
Кызартпай эки көзүңдү,
«Эриктиң, балам, кулжаны
Ат»десен боло өзүмдү!
Армансыз мээлеп атамын,
Укпаймын, аба, сөзүңдү!».
Деп, ошентип, Семетей
Өпкөнүн туура тушу деп,
Өлчөмдүү жерин ушу деп,
Басып турган кулжаны
Атып туруп калды эми.
Атканда түтүн булады,
Аман-эсен Аккулжа
Арышын керип чуралды.
Кароолдо турган Аккулжа
Келген экен этине,
Тиер эмес туягы,
Кара жердин бетине.

Ачуусунан кан Бакай
Айкырыкты салды эми.
Семетейдин колунан
Келтени жулуп алды эми.
Колдураган кош окту
Катарлата салды эми.
Ал-аңгыча Аккулжа
Ал адырды аттады.
Араң гана кылактайт
Аккулжанын ак таңы.
«Айланайын Аккелте,
Ата албасам, мага шерт!
Ажалдай болгон Кулжага
Тийбей калсаң, сага шерт».
Деп, ошентип, карт Бакай
Окчо кармап мелтирет,
Кароолго араң келтирет,

Карып калган кайран көз
Жаш куюлат мөлтүрөп.
Ай нурундай Аккулжа
Алтынчы белди ашканда,
Жетинчи белди басканда,
Көк түтүнүн булатып,
Аккелте үнү заңк этти,
Арбандаган Аккулжа
Айланып барып жалп этти.

Кубанып Бакай кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Эми, балам, кулак сал,
Эмне десем, тилиңди ал?!
Күндүк гана жол калды.
Өрдөк-Көлгө барабыз,
Аман болсо, Акшумкар
Кууөрдөктү куткарбайт;
Аны кармап алабыз.
Аны кармап алган сон,
Кесир болуп кетпесин,
Калмакка коога салабыз.
Күмүш куйрук, жез канат,
Жибек тыбыт өрдөк бар,
Чагылгандай учса да,
Табына келип калганда,
Куткара койбос Акшумкар.
Аржагында сазы бар,
Жайылган койдой ташы бар,
Тумандай болот учканда,
Өрдөгү менен казы бар.
Кагылайын Семетей,
Ошого бачым жетели!
Желкилдеп турган жекени,
Жекени менен балыры —
Кууөрдөктүн мекени.
Жаралганда ошол көл
Ошол бүткөн эмедей,
Илбесини көлдөрдүн
Кошо бүткөн эмедей,
Жүргүн балам, жүргүн» деп,
Көргөн жолун баштады...

Эчен белес тоолорду
Аркасына таштады.
Бир күн, бир түн өткөндө,
Боз кайкыга жеткенде
«Эми балам келдик,—деп,—
Эмки жумуш мендик,— деп,—
Келе балам шумкарды,
Ченин мыктап алайын,
Чебердеп өзүм салайын,
Жаңылыш кетсе Кууөрдөк,
Жазгырып кетчү далайын»,—
Деп, ошентип, калганда,
Семетей буга көнбөстөн,
Укмаксан болуп бербестен,
Кыя тартып бастырып,
Кыйкырык менен шаштырып,
Арбактарын чыкырып,
Акшумкардын башынан
Томогосун шыпырып,
Аккелтени тарс коюп,
Добулбасын карс коюп,
Карап турган кезинде,
Көтөрүлүп көп өрдөк,
Учуп жатты бөлүнүп,
Андып турду Кууөрдөк
Жекенден башы көрүнүп.
Анык жоону көргөн соң.
Сүнгүп барып токтолуп,
Наспай атым жок болуп,
Бут атым кетип октолуп,
Мерчеми келип калганда,
Кереметтүү Кууөрдөк
Көкөлөп учту ок болуп.
Ак жолборстой жүрөктүү,
Адамдан башка билектүү,
Капаланса, кар жааган,
Каарданса, кан жааган,
Кабагын ачып күлгөндө,
Асмандан жайнап шам жанган
Кан Манастын баласы
Бура тартып тулпарды,
Бат жетсин деп күч менен,
Шилтеп калды шумкарды.

Канатын кенен жаза албай
Чалгынын эркин жая албай,
Акшумкар жерге урулду.
Күүлөнүп тийген шумкардын
Буркурап жүнү жулунду,
Канаттары дирилдеп,
Ченгелдери бириндеп.
Каршы-терши сунулду,
Карагаттай эки көз
Каалгып барып жумулду.
Жез канаттуу Кууөрдөк,
Жеткирбес болуп кубулду.

Мууну көрүп карт Бакай,
«Оңбогон чунак, оңбодун,
Мен салам десем, болбодун!
Шум Кууөрдөк Коңурга
Шукшурулуп барат го,
Бейпайды бизге салат го!
Семетей менен бул Бакай,
Бейитсиз өлүп калат го.
Кабар айтып камынтып,
Жан казандай кош башты
Жаңжундар кесип салат го!
Айланайын Акшумкар,
Ушунтип өлчү сен белең,
Керегиме жаратпай,
Кейишке калчу мен белем?».

Ал-аңгыча Акшумкар
Калтырап кайта тирилди,
Улам-улам силкинип,
Эс алганы билинди.
Сендиректеп козголуп,
Эки жагын карады,
Эми ойгонгон эмедей,
Экиленип таранды.
«Айланайын Акшумкар,
Түшүрө көрбө каранды.
Билбей калдың жарыктык
Белгисиз кеткен арамды!».

Ушунтип, Бакай айтканча,
 Сергип калды Акшумкар,
 Кууөрдөктү көргөнсүп,
 Эргип калды Акшумкар.
 Күмүштөй болгон канаты
 Күч менен Шумкар сабатты,
 Темирдей болгон чалгыны
 Теминип өргө баратты.
 Көкөлөп чыгып Акшумкар,
 Кошулуп сызып алды эми,
 Учкан жаа болуп калды эми.
 Ачууланган Акшумкар
 Куушурулуп шуулдап,
 Добул жүргөн эмедей,
 Тоо-токойлор дуулдап,
 Калкандай болгон канаты
 Ирмелгени билгибей,
 Ак булуттун үстүнөн
 Алда кайда дирилдейт.
 Какандардын Кууөрдөк
 Канатты кайрып таштаптыр,
 Капкасы темир ордого
 Азыр эле Кууөрдөк
 Кирип кете жаздаптыр.
 Жетер-жетпес Акшумкар
 Каарданып калыптыр,
 Шакылдап үндү салыптыр.
 Шашканынан Кууөрдөк
 Кайсалактап калыптыр.
 Чамгарактап, чарк этип,
 Эми түшө берерде,
 Кагылайын Акшумкар
 Кайра серпип алыптыр.
 Канатын сүйрөп Кууөрдөк,
 Баркылдап үндү салды эми;
 Темир текөөр Акшумкар
 Алкымдан мыкчып алды эми.
 Ала канат чиркиндин
 Башынан мыкчып салды эми.
 Көтөрүп алып өрдөктү,
 Көкөлөп чыкты күркүрөп,
 Көрүп турган жандыктын
 Бүткөн бою дүркүрөп.

Эңиштеп учуп калганда,
 Салмоор таштай диркиреп,
 Ошол кезде кан Бакай,
 Эмне болуп чыгат деп,
 Көзүнөн жашын көлдөтүп,
 Отурганда киркиреп,
 Ошол кезде Акшумкар
 Куу канаттуу өрдөктү
 Көтөрүп келип конду, дейт.
 Семетей менен Бакайдын
 Дүйнөсү түгөл болду, дейт.

«Эми кудай берди,— деп,—
 Эсирген душман келди,—
 деп,—

Айланайын Акшумкар,
 Арам жоону жеңди» деп,
 Бакай менен Семетей
 Жоосун жеңген эмедей,
 Көңүлдөрү голду, дейт.
 «Эс алалы эми» деп,
 Өрүү болуп бой керип,
 Ошол жерге конду, дейт.
 Далай эрди арыткан,
 Далай элди жарыткан,
 Көптү билген эр Бакай
 Уккан экен укмуштан
 «Жез канаттуу өрдөктүн
 Этин жеген өлбөйт» деп,
 «Ушул дүйнө бүткөнчө
 Аркы жайды көрбөйт» деп.
 Аны сүйлөп жайкалып,
 Касиети байкалып,
 Акшумкарга чокутту.
 Ардагым деп чайкалып.
 Тазалап алып өрдөгүн,
 Өпкөсү менен бөйрөгүн
 Кумайыкка жегизди.
 Оорукта калган экөөнө
 Эки кесип эт койду.
 «Эки кесим этинен
 Каныкей менен Айчүрөк
 Татып калсын!» деп койду.

Семетей менен эр Бакай
Каркылдашып күлүшүп,
Калган этти жеп койду...

Муну мындай таштайлык,
Семетейди Карагул
Алдаганын баштайлык,

СЕМЕТЕЙДИН КАРАГУЛГА АЛДАТКАНЫ

Бакайды түштүк калтырып,
 Жараксыз жалгыз бастырып,
 «Жол күзөтүп кайтам,—деп,
 Болгонду. аба, айтам,—деп,—

Жарагы жок салт кетти
 Жолуга койбос шайтан,— деп,
 Коңурга быйыл жолугуп,
 Капшыра сайып өтсөм,— деп,—
 Асылдар кунун бүтүрүп,
 Армансыз болуп кетсем,— деп.—
 Элимдин кегин бүтүрүп,
 Тилегиме жетсем» деп,
 Самап турган кезинде,
 Чоң Теректин жанынан
 Карап турган кезинде,
 Күн кызарып ийнине
 Бата турган кезинде,
 Кан Коңурбай чоң калча

Көп жылкысын аралап,
 Келип калды кечинде.
 Сурнайын катуу тарттырып,
 Асемин башка арттырып.
 Добулдун үнү күнгүрөп,
 Жер көчүрүп күнгүрөп,
 Алтымыш кечил, кырк төрө
 Жандай чуркап алыптыр.
 Коңурбайдын оозунан
 Буркурап чыккан көк түтүн
 Жөө туман болуп калыптыр.
 Түркүн-түркүн сан жылкы
 Жерди жайпап калыптыр.
 Кыл-Эртиштин боюнда
 Чыйырчыктай кара ала
 Чыпка куйрук сары ала,
 Макмал жүндүү, капкара,
 Башайыдай кара ала,

Ар кайсысы ар башка.
Қалдайып жатқан сан жылқы,
Бир жағында Торкашка...

Муну көрүп кан Коңур,
Жылкычыга кан болгон,
Атагы журтка даң болгон,
Қарагулга кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Мен жердин баарын чарладым,
Барбаган жерим жок болду,
Қаргашалуу Семетей
Қара жерде турганда,
Қабыргама ок болду.
Жоболондуу түгөтгүн
Азырынча шеги жок.
Қачан болсо кун үчүн,
Келбей коёр эби жок.
Келип калса бул чунак,
Жекелешип чыгууга
Менден башка теңи жок.
Жортуп жүрүп жер кезип,
Коңурбай да карыды.
Желдей учуп дем албай,
Алгара да арыды.
Мен ордомо кетемин,
Мында туруп нетемин.
Жылкыны жакшы багыңар,
Чалгынды мыктап чалыңар.
Кокустан мага жоо келсе,
Тезирээк кабар салыңар?!
Сөөгү агарсын Алгара,
Көп минилди жаныбар;
Көп жылкыга ээрчитпей,
Бөтөнчөлөп багыңар.
Қаргашадан кабар жок,
Аман-эсен калыңар!
Қырдалында Алгара
Кебелбей чуркаар чагы бар
Кунун кууса Семетей.
Коңурбайдын колунан
Ага турган каны бар!
Кун куубаса, жаманды

Баш көтөртпөй басууга
Коңурбайдын камы бар!
Ушул сөздү, Карагул
Унутпаңар, баарыңар!».

Деп, ошентип, Коңурбай
Қарматып алып ат минип,
Ат мингенде бат минип,
Жан казандай канжасын
Кайта-кайта сүргөнсүп,
Күндөй болуп күркүрөп,
Ажардағы күлгөнсүп,
Аяктай болгон оттук таш
Ары шилтеп алды эми.
Муштумдай кууну күйгүзүп,
Чоң канжага салды эми.
Оозунан чыккан көк түтүн
Тумандай болуп калды эми.
«Қарагул, эми кош бол» деп,
Кайра жолго салды эми.
Күүгүм кире, күн бата,
Элдин алды жуп жата
Жолум үйдөн Семетей
Шыкаалап карап турду эми.

Ошол кезде Карагул
Кош жаздыкты койдуруп,
Төл кулунду сойдуруп,
Жылкычынын баарына
Колу-бутун чойдуруп,
Жаткан эле дардайып,
Козу кирип жаткыдай,
Кош таноосу барбайып.

От жаккан бала ошондо
Үргүлөп кетип түш көрөт,
Түшүндө укмуш иш көрөт,
Көргөн түшүн такылдап,
Қарагулга өткөрөт:
«Кызыл буурул ат минип,
Кызыл чийки жаш жигит
Қыраан чалып жүрүптүр,
Коңурбайдын сур жылкы.
Минилбеген кур жылкы

Айлап алып жүрүптүр.
Жолукканды жолунан
Байлап алып жүрүптүр,
Кезиккенди күч менен
Жайлап алып жүрүптүр».

Деп, ошентип, айтканда,
Каарын салып Карагул,
Боконосу болк этип,
Эт жүрөгү солк этип,
Баланын көргөн түшүнө.
«Мындан кийин бул түштү
Айтпагын, — деп, — кишиге»
Карматып алып баланы,
Туш-тушунан койгулап,
Кансыратып сабады.
«Айтчы кайта айтчы!» деп,
Кекеп-мокоп баланы
«Жалган эмес, чыным» деп,
Бала түшүн какшады.
Чыдай албай Карагул.
Чилдей кылып баланын
Башын жулуп таштады.

Муну көрүп Семетей
Кылгылыгын баштады,
Дөөгүрсүгөн дөөлөрүн
Жылас кылып таштады.
Каарданган Семетей
Айкырыгын тыйбады,
Төшүнө минип желгилеп,
Карагулду кыйнады.
Ачуусу келген Семетей
Башына каптап чапанын,
Жулуп-жулуп таштады
Карагулдун сакалын...

Карагул анда зар ыйлап,
Семетейге кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Көргөнүм жалган болбосо,

Ишимди кудай ондосо.
Семетей болуп жүрбөгүн?
Семетей болсоң, арман жок,
Аман көрдүм жаныңды,
Издеген жогум табылды.
Айланайын жетимим,
Букардан аман келдиңби?
Карып кеткен кезидир,
Кан Темирди көрдүңбү?
Мен Манастын эли элем,
Карагул деген мен элем.
Кабылан Манас барында
Карагул кимден кем элем?
Манастын көзү өткөндө.
Сен Букарга тентип кеткенде,
Көкчөнүн уулу Үмөтөй
Жылкычы кылды өзүмдү,
Бирдеме десем коркутту,
Аламын деп өтүндү;
Тең атаны тең кылбай,
Укпады айткан сөзүмдү.
Ошондо келдим калмакка!
Манастын көзү өткөндө,
Көп кордук бизге жеткенде
Чыйырды менен Каныкей
Ала качып өзүндү,
Темир канга кеткенде.
Азыгымды аркалап,
Курган жанды калкалап,
Качып баргам казакка.
Казактан качып калмакка,
Айланайып Семетей,
Учурадым арбакка.
Жаны курсун темселеп,
Жан багып жүрөм ушунда!
Жадырап жаткан элим жок,
Арбактын калдым тышында.
Каныкей менен Чыйырды
Кайрылып аман келдиби?
Таластагы өз элин
Аман-эсен көрдүбү?
Жер куруткан түгөт чал
Желмогуз Жакып өлдүбү?».

Деп, ошентип, Карагул
Ыйлап турат безилдеп,
«Айланайын Семетей,
Куткарып алар кезин» деп,
Жалынып мойнун кучактап,
Жалооруп ыйлап, бышактап,
Сыздап турду Карагул.
«Жан үчүн калмак болдум» деп,
Боздоп турду Карагул.
Семетейдин намысын
Козгоп турду Карагул.

Семетей буга ишеннип,
«Уят болуп калдым,— дейт,—
Жайын укпай абамдын
Сакалын жулуп салдым,— дейт.—
Кылбаган санат көрсөтүп,
Кыл калтырбай жулдум» дейт.
Карагулдун астына
Семетей түштү «абам» деп,
«Ошол кылган айбыма
Агамды өзүм багам» деп,
«Бакайды кошуп абама,
Ага кылып алам» деп,
Тургузуп алып кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Алгараны абаке,
Кармап бергин,— деп айтат,—
Чаалыгып калды Тайбуурул,
Ал араны минейин,
Буудандыгын билейин.
Бөтөн буудан жылкы, дейт,
Майданга минип кирейин.
Бетиме келген манжууну
Бээжинге чейин сүрөйүн!».

Карагул анда кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Кара баскан Алгара
Кызыбаса жүгүрбөс,
Кырк күнчүлүк жол чапса
Кыйналып арып бүгүлбөс,
Алгараны минип ал,

Аягын азыр көтөрбөйт,
Аныктап сырын билип ал!
Үч күндөн кийин оштонот,
Асмандан учуп жүрөт ал».
Деп, ошентип, билдирбей,
Камчы салса баспаган,
Желгенинен жазбаган,
Таш токум болуп арыган,
Өзү кашан карыган,
Кыйды кара атанган
Чоң каратты мингизди.
Балакеттүү Карагул
Анкоо чалыш баатырга
Чууттугун жүргүздү.
Тайбуурулду агытып,
Көп жылкыны чубатып,
Жолго салып жүргүздү.

Бала жолборс Семетей
Ак доолду күрс коюп,
Аккелтени тарс коюп,
Ач кыйкырык жаңырды,
Ач арстандай чамынды,
Айгайды уккан жылкычы
Акылынан жаңылды.
Манас, Манас бакырып,
Манастан ураан чакырып,
Жаныртып доол күнгүрөп.
Түмөндөп жаткан көп жылкы
Түп көтөрө дүңгүрөп,
Кулундары кудуңдап,
Калып жылкы чурулдап,
Даңкандан чыккан чандары
Көккө карай бурулдап,
Кунандары жарышып,
Куйругун сыртка салышып,
Ангилери алышып,
Көксөө болгон карысы.
Жүрбөй артта калышып,
Ашкан аяр Карагул
Алгараны алкытып,
Өзү минип бастырды,
Чаң тополоң түшүрүп,

Көп жылкыны шаштырды.
Карагул келет кекенип,
Сыртынан белин курчанып,
Укуругу колунда
Этегин кайра кыстарып,
Кышкы кирген буурадай.
Кычыратып тиштерин,
Ойлоп келет ичинде,
Кыла турган иштерин.

Күтүп турган Бакайга
Жетүүгө жакын калганда,
Алгарасын идерип,
Үзөнгүгө чиренип.
Оңтоюна келгенде,
Сууга кире бергенде,
Келтирип туруп Семенди,
Төбөгө тартып жиберип:
«Каканчыга барамын,
Каныма кабар саламын!
Карагул далай алдаган
Далайын сендей баланын».
Деп, ошентип, Карагул
Калабаны арбытып,
Качып калды кайрылбай.
Алгара менен аргытып...

Семетей сууга чөмүлүп,
Көзүнө жаны көрүнүп,
«Алда кандай болом» деп,
Көңүлү көпкө бөлүнүп,
Кыл Эртиштин суусуна,
Адам тургус буусуна,
Кулак тунган Эртиштин
Күрпүлдөп аккан чуусуна
Агындыдай думбалап,
Семенди алып жөнөдү.
Канча баатыр болсо да,
Тилсиз жоо ага көнөбү?
Семстейдин башынан
Сызып-сызып кан кетти,

Кыйдыкара атынан
Алда качан ал кетти.
Кылчактап жүргөн Тайбуурул
Көрө коюп туйгунун
Кишенеп келип Семене
Тосо берди куйругун.
Ачуусунан ээлигип,
Манастын уулу Семендин •
Заманасы куурулду.
Жарагы жок секирип,
Жайдак минди Буурулду.
Буурулду минип чуратып,
Оозунан көбүк буратып,
Өткөндө белдин оңунан
Албарстай болгон Семетей
Карагулду шаштырып,
Кууп жетип соңунан,
Алгараны аргытпай.
Куйругунан бек кармап,
«Куткарбасмын» деп кармап,
Куйругун ороп оң колго,
Токтотмокчу болгондо,
Алгаранын аягы
Аркардай болуп сунулду,
Жибектей болгон куйругу
Түбүнөн бери жулунду.
«Сакалы жок, куйруксуз,
Барып кабар бергин» деп.
Куубастан Семен бурулду.
«Түк эсинден чыгарбай,
Мыктап уккун мунумду!
Көргөнүңдү Конурга
Толук баарын айтып кел!
Көк-Кыядан күтөмүн,
Өзүн баштап кайтып кел!»
Деп, ошентип, Семетей
Күлмүң этип жол жүрүп,
Көп жылкы менен мол жүрүп,
Шердин уулу шер Семен
Бакайга келген кезинде,
«Оорукта жатпай келдик» деп,
Күлчоро менен Канчоро
Келип калды кечинде.

Коңурбайдын көп жылкы
 Семетей тийип алыптыр,
 Чыйырчыктай кара ала,
 Башайыдай сарала,
 Чыпка куйрук уя жал
 Жерди таптап калыптыр.
 Байкап көрүп Күлчоро,
 Күлүндөбөй кеп айтат,
 Кеп айтканда деп айтат:
 «Атаны кокуй дүнүйө,
 Арбыды мээнет күнүгө!
 Көзүм тойбойт карага
 Көп жылкынын бирине.
 Багалчагы бир тутам
 Байтал айдап келиптир,
 Толорсугу бир тутам
 Абакем торпок айдап келиптир».
 Деп, ошентип. Күлчоро
 Кайгыланып турганда,
 Иштери келип оңунан,
 Кырымдын уулу Мурадыл
 Учуп калды жолунан.

«Мындай кезек келбес,— деп,—
 Минтип кудай бербес» деп.
 Каарданган Семетей
 Шумкар тийген тоодактай,
 Мурадылды баш кылып,
 Качканына койбостон,
 Кара канын чачтырып,
 Тайбуурулдун бутуна
 Эчендерин бастырып,
 Кубанышып кужулдап,
 Буудандарын табышып,
 Кызыкка мыктап канышып.
 Өз аттарын минишип,
 Ангемеге киришип,
 Эртиштин тоосун кыркалап,
 Айдап жылкы сүрүшүп,
 Көк мойнокко келишип,
 Көнүлдөрү эришип,
 Туу байталын союшуп,
 Туурап жатып коюшуп.

Кулчорону күзөткө
 Аттандырып коюшуп,
 Камырабай баатырлар
 Буту-колду чоюшуп,
 Жортуулдагы баатырлар
 Өзөнгө жылкы салды, дейт,
 Өрүү болуп калды, дейт...

Муну мындай таштайлы,
 Карагулдан баштайлы.
 Жулма болгон Карагул
 Аян кылып турбастан,
 Аттын башын бурбастан.
 Барып калды чебине,
 Кан Коңурбай шерине!
 Карагулга караса,
 Сакалы жок мултуюп,
 Алгарага караса,
 Куйругу жок чултуюп
 Кабар угуп Коңурбай,
 Капа болуп тултуюп,
 Алоокенин эр Коңур
 Калын колго кеп айтат,
 Кеп айтканда деп айтат:
 «Эрлердин кунун кубалап,
 Семетей келген турбайбы,
 Семетейге алдырсам,
 Ушул турган Коңурду
 Көкө теңир урбайбы!
 Көзүм тирүү турганда,
 Көпөлөктөй жетимдин
 Көрүнөмүн көзүнө.
 Баатырлар, кулак салгыла,
 Айтып турган өзүмө!
 Кармап турган калын кол
 Жардыгымды тылдасын!
 Бирин да моюн бурбасын.
 Эрдемсинген жетимге
 Тамашаны салалык.
 Талпактай сабап алалык,
 Тайбуурулду баш кылып
 Буруттардын тулпарын
 Олжо кылып калалык.

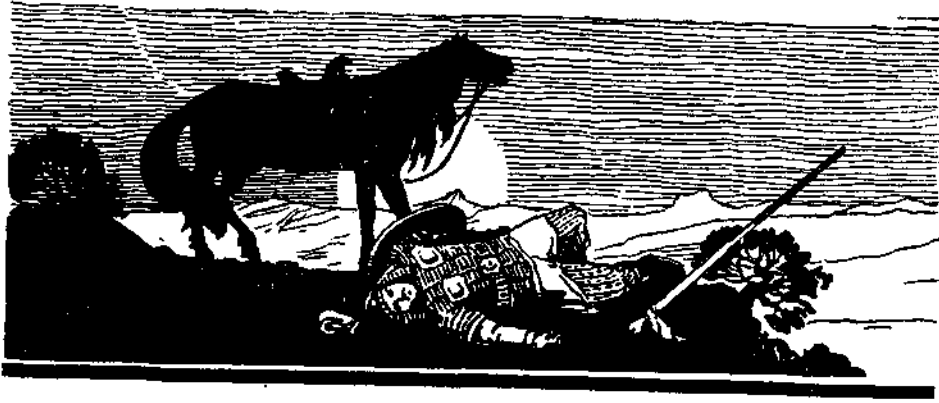
Эчен жолу бурутту
Чаба жүргөн кол ушул,
Буруттарга бүлүктү
Сала жүргөн кол ушул.
Кансыктатып катынын
Ала жүргөн кол ушул.
Аттандым бурут дартынан,
Калкылдаган калың кол
Келе берсин артыман!».

Деп, ошентип, Коңурбай
Алгарага алтындан
Сым тартып куйрук салдырып,
Жанындагы акылман
Жайсандарын алдырып.

«Айгайлаган чуу менен,
Алтын ала туу менен,
Аттангыла» деп айтып,
Ачууланып бек айтып
«Ушул жолдун тоомунан
Чыкпагыла!» деп айтып,
Түпөктүү найза калтылдап,
Көзүндө таштек жаркылдап,
Семетейдин артынан
Жөнөп калды баркылдап.

Муну мындай таштайлык,
Семетей. Чүрөк, Коңурдуу
Аңгемесин баштайлык.

СЕМЕТЕЙДИН ЖАРАЛАНЫШЫ. АЙЧҮРӨКТҮН ОҚАТТАГАНЫ

Каары катуу Коңурбай
Каалап күттүм келбеди,
Кайратын толук көрсөтүп,
Кармалашып көрбөдү.

Баатыр болсо өлтүрүп,
Же колумдан өлбөдү.
Сара ала калың жылкыдан
Үмүтүн үзүп калган го?
Коркутуп айтып Карагул,
Коңурдун үшүн алган го?
Камы келбей Коңурбай,
Камыгып жатып калган го?
Калдайдын калың жылкысын
Уурдагансып кетпейин,
Түн жамынып жашынып,
Туурдагансып кетпейин.
Баатырдыгы чын болсо,
Куубай койбос Коңурбай,

Күтпөгөнүм жөн болбос,
Жоругу жок баатырдай,
Тоспой кантип кетейин,
Эрдик менен алышпай.
Элге барып нетейин.
Көк-Кыядан өткөндө,
Көк-Өзөнгө жеткенде,
Үч күнү жатып ал жерге,
Өрүүн болуп алайын.
Өчөндөгөн чоң манжуу,
Арманы жок алышсын,
Тулпарларды зыргытып,
Найзаларды кылгытып,
Жекелешип калайын».

Деп, ошентип, Семетей,
Элде жүргөн эмедей,
Аголпоктуң бүчүсүн

Чыгарып таштап жиберип,
 Нардай болгон Буурулду,
 Бура тартып имерип,
 Көп жылкынын четине,
 Алагар көзүн жиберип,
 Күлчорого кеп айтты,
 «Абаң менен алдыга
 Кете бергин,—деп айтты,—
 Бактыга башы малынып,
 Балбылдаган көңүлдөн
 Байыркы жоктор табылып,
 Өзүнөн өзү күнгүрөп,
 Күнгүрөгөн үнүнөн
 Ой-тоонун баары дүңгүрөп,
 Келе жаткан кезинде,
 Кечки салкын бешимде,
 Адамдан башка жаралган,
 Алптык менен акылы
 Айжаңжунга таралган
 Кажыбас баатыр Коңурбай
 Жолун тосуп Семендин,
 Желбегей бейкут Семене
 Жеткилең көзүн салыптыр.
 Семетейди көргөндө,
 Арман кылып өзүнчө,
 Күнгүрөнүп алыптыр.
 «Манастан калган жетимди
 Томуктай бала деп жүрсөм,
 Тоодой баатыр турбайбы.
 Токсон миң адам келсе да,
 Толгоп башын жулбайбы?
 Атасы Манас баатырдан
 Алты эсе мыкты көрүнөт,
 Айбатынан ажалдын
 Көлөкөсү көрүнөт.
 Ушундай бала бербеген
 Көкө тенир—буркандар
 Мага эле сараң көрүнөт.
 Айкөлдөй болгон Семетей
 Менин уулум болсоңчу,
 Айдап жүргөн көп жылкы,
 Атаганат кор дүйнө,
 Менин кунум болсоңчу!

Колумдан келсе чунакты
 Тирүү кармап калсам, ээ!
 Элчилигин алсам, ээ!
 Берендерге тең кылып,
 Манжуулардын элине
 Бейкут кошуп салсам, ээ!
 Ушундан тууган баланы
 Унчукпай туруп Манжууга
 Кан көтөрүп алсам, ээ!
 Жалбагай ооз, жар кабак,
 Адамда мындай болобу!
 Баатырды баатыр дебестен,
 Кемиткен адам онобу!
 Ааламга топон суу келсе,
 Алсыраган көп элди
 Көтөрүп алчуу кеме го?
 Жазы маңдай, жалын көз,
 Кара кылды как жарган,
 Калыс болчу неме го?
 Көбүрүп турган чунакка
 Көңүл айтсам болбойт го!
 Көрүнүп койсом көзүнө,
 Көз ачканча сомдойт го!
 Айткандан кайтпас неме экен,
 Көнөктөй болгон башымы
 Көөдөнүмдөн толгойт го!».

Деп, ошентип, эр Коңур
 Ала тоодой жондонуп,
 Ач жолборстой комдонуп,
 Очогорго от коюп,
 Олпоксуз ачык төшүнө
 «Өлчү жердин тушу,—деп,—
 Өлгөнүн, балам, ушу» деп,
 Кош дүрмөттү салды эми,
 Коржоюп турган чиркинди
 Колкого тартып калды эми.
 Семетейдин көзүнөн,
 Көк жалын чыгып төгүлдү,
 Көшүлүнкү көөдөндөн
 Кош кабырга сөгүлдү.
 Көөдөнүнөн аккан кан
 Агып турду көнөктөп,

Айкашарга алы жок,
Тайбуурулга өбөктөл,
Энгезердей Семенди
Тайбуурул алып бурулду.
Аркардай болгон шыйрагы
Жерге тийбей сунулду.
Очогордун дабышы
Обочо кеткен Күлүскө
Онтогондой угулду.
«Коңурбай келип калган го?
Абамды жайлап салган го!
Коңурдун канын ичлесем,
Күлүс атым жалган го!
Жаны чыгып кеткенче,
Жан абамды көрөйүн.
Коңурдун башын албасам,
Абама курман чалбасам,
Туубай туна чөгөйүн!
Күлчоро болуп жүрбөстөн,
Бүгүндөн калбай өлөйүн!».

Деп, ошентип, Күлчоро,
Сарааланы камчылап,
Ачуусуна чыдабай,
Салаалап жашы тамчылап.
Кырга чыгып караса,
Тайбуурул жолго салыптыр.
Алгараны камчылап,
Коңурбай кууп калыптыр.
Бөрү тил найза жалтылдап,
Буурулга жакын барыптыр.
Кан жыттанган Коңурбай
Манжуулап ураан салыптыр.
Семетей солго шылк этсе,
Тайбуурул кошо былк этет.
Семетей оңго ооганда,
Тайбуурул кошо кылт этет.
Муну көрүп чоронун
Көзүнөн жалын шыркырап,
Оозундагы отуз тиш,
Кыжырынан быркырап.
«Манас! Манас! Манас!» деп,
Оозунан түтүн буркурап,

Тездиги—учкан булдурук,
Теминип найза сундуруп,
Күркүрөгөн Күлчоро
Качырып кирип калды, дейт.
Кан көксөгөн Коңурбай
Кайрылып карап алды, дейт.
Миң кишилик кайратын
Чородон көрө салды, дейт.
Алгарасын зыргытып,
Атырылган чорого
Кайрылып найза мылгытып,
Бир-биринен жалтанбай
Аттын башын чулгутуп,
Ар кимиси өзүнчө
Аламын деп тырышып,
Эки дөөнүн найзасы
Тийген жерден ыргышып,
Чамынды болуп бөлүнүп,
Сыныктары асмандан
Чырылдап учат көрүнүп.
Найзаны таштап жиберип,
Айбалта менен имерип,
Жакадан алып булкушуп.
Ат үстүндө чидерип,
Кармашып жаткан кезинде,
Ажал карап тургансып,
Коңурбайдын бетинде:
«Адам эмес, шер экен,
Кулак уккан баатырдан
Бөтөнчө бүткөн эр экен.
Баладан өлсөм, кармашып,
Калмактар кандай дээр экен!»,
Деп, ойлонуп, Коңурбай
Чала жара болсо да,
Алды—кийнин карабай,
Колунан чыгып жылбышып,
Алгараны камчылап,
Качып калды зыркырап.

«Өлтүрбөй кантип тынам» деп,
Коңурбайдын артынан
Күлчоро кууду бургутуп.
Алгара аяк кергенде,

Эништен чыга бергенде,
 Өрү калган ат менен
 Өксүй шилтеп калды эле.
 Куюндай болгон Алгара
 Кулачын кенен салды эле.
 Карылык баскан Көгала
 Бут атым алыс калды эле.
 Күйүттүү болгон Күлчоро,
 Эч айласын табалбай,
 Өкүрүктү салды эле.
 Эңкейишке келгенде,
 Эби кеткен Көгала
 Эптеп жетип барды эле,
 Күйүп турган Күлчоро
 Найза бою калганда
 Ажалынын жеткенин
 Коңурдун көзү чалганда,
 Алгарасың чулгутуп,
 Өргө карай тырышып,
 Куюндай болуп көрүнүп,
 Үч бут атым бөлүнүп,
 Жеткирбесин билген соң,
 Чоронун жашы төгүлүп,
 «Кубалай берсем Коңурду
 Көгала кургур жетеби!
 Жетип союп келгиче,
 Абамдын көзү өтөбү?
 Алы кеткен абамды,
 Аманында көрөйүн,
 Айланып келип канкорго
 Аныктап кавын төгөйүн.
 Бул жорукту кылбасам,
 Күлчоро болбой өлөйүн!».
 Дем, ошентип, Күлчоро,
 Бура тартып бургутуп,
 Көгаласын чулгутуп,
 Жетип келсе кайрылып,
 Жаткан экен Семетей
 Акыл-эстен айрылып.
 Бакай менен Канчоро,
 Эч айласын таба албай,
 Турган экен кайгырып.
 Кара канды картыктап,

Ичине канды жибербей,
 Өксөгөнү турса да,
 Көзүнүн жашын имербей,
 Кайран Бакай каркылдап,
 Алек болуп олтурат
 Чыңаган болот темирдей.

Күлчоро күйүп кеп айтты,
 «Жарадар кылып Коңурду,
 Жетпей калдым» деп айтты.
 Ачуусу келген Күлчоро
 Жин тийгендей жулунуп,
 Семетейге бурулуп,
 Жарасын көрүп кучактап,
 «Жайлаптыр» деп бышактап
 Тийген жери арадай,
 Ок жаткан жери чарадай,
 Көрүнүп турат жүрөгү,
 Солуп жаткан баладай.
 «Атаганат дүнүйө,
 Ичине кашы толобу?
 Кан ичине толгон соң,
 Абакем адам болобу!?
 Абаке Бакай, макул дел!
 Буурулду азыр минейин.
 Качып кеткен Коңурга
 Благаачындай тиейин.
 Абамдын жаны чыккыча
 Желмогуздай Коңурду
 Садага кылып иейин!».

Анда Бакай кеп айтат:
 «Секетин кетсем,—деп айтат,—
 Коркуп качкан баатырды
 Корголотуп нетесин!
 Эсен болсо бул башың,
 Эртели кеч кез келет
 О, балам, тилегине жетесин!
 Семетей минтип жатканда,
 Кантип таштап кетесин!
 Эр болсо сенден Коңурбай,
 Чыкпас беле жекеге,
 Күчү келсе, балтасын

Шилтебес беле чекеге!
 Коңурбай сенден качканы,
 Арбактар аны басканы.
 Качкан болсо Коңурдун
 Талкаланат таштары!
 Семетейдин жарасы,
 Өлтүрө койчу жара эмес,
 Бул жарадан өлгөн жан
 Манастан тууган бала эмес!
 Айланайын Күлчоро,
 Аткара турган ишиң бар,
 Минтип жаткан абана
 Көрсөтө турган күчүң бар!
 Бар сырымды айтайын,
 Батпай турат ичине,
 Ок калыптыр көрдүңбү,
 Аралап барып ичине?
 Сен аттангын Таласка,
 Көрүнбөй жалгыз кишиге.
 Кыргыздын кылган ырымын,
 Кылалык да кичине!
 Жакшы киши деди эле,
 Мындай иштин акылын
 Тапчу киши деди эле.
 Атасы Акун олуя
 Улук киши деди эле.
 Айчүрөк өзү даанышман
 Тунук киши деди эле.
 Жазыктуу ишке барбаган
 Жубардай киши деди эле.
 Эркекке көңүл бурбаган
 Умайдай киши деди эле.
 Алып келгин Чүрөктү,
 Ок аттатып калалык.
 Аттаган огу түшпөсө,
 Чүрөктү муздап салалык.
 Айла кетсе бычактап,
 Токтогон огуң алалык».

Деп, ошентип, бар сөзүн
 Күлчорого билгизип,
 Шамал менен жарышкан,

Суркоёнду мингизип,
 Алтайдын арсак тоосунан
 Таласты көздөй жүргүзүп,
 Алдастап жаткан Семенди
 Чоң чатырга киргизип,
 Олуя Бакай олтурду,
 Аккан канды чорого
 Картык менен соргузуп..

Алмамбеттин Күлчоро
 Ак булуттун астынан,
 Калдайган жердин үстүнөн
 Жерге тийбей кылактап,
 Этек-жеңи булактап,
 Үч күн, үч түн жол жүрүп,
 Жалбарып өлгөн Манаска,
 Жетип келди түн менен,
 Айчүрөк жаткан Таласка.
 Кереметтүү Чүрөккө
 Кансыраган Семетей
 Түшүнө нечен кыриптир,
 Күлчоро менен Коңурдун
 Чабышканын билиптир.
 Кара найза карчылдап,
 Сайышканын билиптир,
 Айбалта кезеп имерип,
 Чабышканын билиптир,
 Калкандан кызыл от чыгып,
 Кармашканын билиптир.
 «Абамдын уулу жаш төрөм
 Алда кандай болот?» деп,
 Акундун кызы Айчүрөк
 «Кандай атка коном?» деп,
 «Келген журттан көчө элек,
 Келин атым өчө элек,
 Тамашалап төрөмдүн
 Чымчыган көгү кете элек,
 Ок жеген бойдон окустан,
 Өлүп кетсе шер төрөм,
 Көнбөскө кантип көнөйүн,
 Кара жолтой атыкпай.
 Төрөмдөн мурун өлөйүн!»

Деп, ошентип, Айчүрөк
Күйүп турган кезинде,
Көп жорукту көңүлгө
Түйүп турган кезинде
Эшиктен кирип шарт этип,
Ай тийгендей жарк этип,
Айчүрөккө Күлчоро
Амандык сурап кеп айтат,
«Арстандай болгон абама
Ок жаңылды» деп айтат.
«Айланайын жеңеке,
Очогордун чоң огу,
Абамдан чыкпай токтолду,
Канча дарман кылсак да,
Түшүрөр айла жок болду.
Жашынан жолдон азбаган,
Жамандык ишке баспаган,
Өз эринен башкадан
Этегин кайрып ачпаган.
Таза ургаачы аттаса,
Анан огу түшөт! дейт,
Ок түшкөндө өлүм жок,
Кадимкидей бүтөт, дейт.
Көптү көргөн эр Бакай
Тазалыкка чыгарды,
Айчүрөк жеңе өзүндү
Абам Бакай жиберди,
Уктуңбу, жеңе, сөзүмдү!».

Кейип, ыйлап Айчүрөк,
Кара көзгө жаш алып,
Кандай заман болот деп,
Кызыл өңү кумсарып,
Толук кабар уккан сон,
«Аркамдан өзүн келгин,— деп,—
Тилекти кудай бергин!» деп,
Таң кашкайып атканда,
Тараза жылдыз батканда,
Канатын жайып калкылдап,
Куйругун жайып жаркылдап,
Асман менен зыпылдап,
Айчүрөк учту шыпылдап,
Ай канаты жаркылдап,

Асман менен сызганда
Айдын жүзү тутулуп,
Күндүн көзү бузулуп,
Ай жарыгы түн болуп,
Ачылбаган күн болуп,
Канатынын дуусунан
Тоо-токойлор үн болуп,
Бакайга жетип барганда,
Бакай көрө салганда,
Артык тууган Айчүрөк
Күлдүк кылып калганда,
Баданасын кийинип,
Сүйүнгөндөн эр Бакай
Ыргып туруп түйүлүп,
«Балам жакшы келди,— дейт,—
Узак жаша, кулунум,
Тилекти кудай берди» дейт.
Болк-болк этип жүрөгү,
Акундун артык чүрөгү
Айры өркөчтүү төө айтып,
Ай туяктан бээ айтып,
Алда канча мал айтып,
Бир кудайга зар айтып,
Пыл баштаган нар айтып,
Аябай малды көп айтып.
Аксарбашыл кой айтып,
Батасын алып Бакайдын,
Айчүрөк окту аттады.
Аттаса огу түшпөдү,
Экинчи Чүрөк аттады,
Анда да огу түшпөдү.
Канчоро менен Күлчоро
Жазалуу кылып Чүрөктү
«Аттаган огу түшпөйт» деп
Салганы турат дүмөктү.

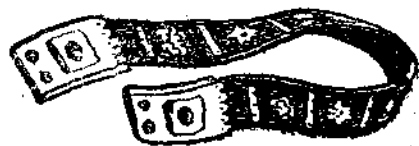
Сай сөөгү бүтүн зыркырап,
Эми Айчүрөк ыйлап буркурап:
«Айланайын сырттаным,
Издеп келип шумкарың,
Чоң-Үргөнчтүн боюнда,
Төрт-Күлдүн кенен оюнда,
Перинин кызы Чүрөктү

Шашып өпкөн жерин бар,
Жалыныңа чыдабай,
Эрип кеткен жерим бар.
Мындан башка шегим жок,
Шек кылып айтар кебим жок.
Жалган жерден шум дүйнө,
Жүзүм кара болбойбу!
Арам деп ойлоп төрөмдүн
Ичине кайгы толбойбу.
Бактысы жок бейбакты
Тирүүлөй кылбай шерменде,
Же кара жер азыр сорбойбу?!
Ай-адамды кыдырып,
Өзүңдү издеп жүргөндө,
Көрүнүп калдым ар жерге,
Көзүгүп калдым көп элге.
Мындан башка өзүмдө
Эч жазыгым жок эле.
Ак этектен түшпөгөн
Арманга бүткөн мына бул
Алда кандай ок эле!!!».

Деп, ошентип, Айчүрөк
Озондоп ыйлап солкулдап,
«Шерменде болбой өлөм» деп.
Көөдөндүн баары болкулдап,
Семетейдин үстүнөн
Акырын аттап жылжыды,
Аяктай болгон коргошун
Эр Семендин ичинен
Кулаткан таштай ыргыды!
Кытайдын кырма дарысын,
Кырып алган сарысын,
Кайнатма кара дарысын,
Кайнатып алган сарысын
Ала чуркап Күлчоро,
Кырка коюп баарысын,

Бирин ичке себишип,
Бирин сырттан жагышып,
Улам-улам дарыны
Семетейге беришип,
Туу бээлерди сойдуруп,
Казысын үйүп койдуруп,
Чөйчөктөн тамак таткызып,
Семетейди казыга
Узунунан жаткызып,
Омкорулуп кыйраган,
Кабырганы кондуруп,
Кабыландай баатырды
Кадимкидей болтуруп,
Көңүлдөрүн жайлашып,
Сансыз жылкы айдашып,
Текести тепсеп өтүшүп,
Тууган элге жетишип,
Бууган белин чечишип,
Бардык журтка эп келип,
Тоюна тоодой эт берип,
Көп жылкыдан түтүнгө
Кур койбостон тек коюп,
Уй мүйүздөн олтуруп,
Карылары нарк кылып,
Сан жетпеген жылкыга
Калың журтун карк кылып,
Кадырлуу Бакай кашында,
Сары каны башында.
Ит агытып, куш салып,
Кең Таластын сазында
Бейкут жагып калды, дейт,
Манастын уулу Семетей
Жыйырма беш жашында.

Муну мындай таштайлык.
Кан Коңурдун Таласка
Чабуулунан баштайлык.

КОҢУРБАЙДЫН ТАЛАСКА ЧАБУУЛ САЛГАНЫ

Манжуулардын Коңурбай
Казынасын ачтырып,
Карк алтынын чачтырып,
Калдайып жаткан тоолорду
Калдыратып каздырып,
Коргошунун агызып,
Калдайган болот темирди
Каршы-терши чабышып,
Кулак уккан, көз көргөн
Усталарын жыйдырды,
Найзага каскак даярдап,
Калдайган калың токойдун
Катууларын кыйдырды.
Жетимиш мин найзаны
Жеткилең ууга сугартып,
Тилсимдүү жерге койдурду.
Токсон күн чапса жоюлбас,
Албарс кылыч, чоюн баш,
Жетимиш миңден кылдырып,

«Бул жагы камсыз болду» деп,
Муну да койду жыйдырып.
Тоо текесин аттырып,
Мүйүзүн кылдат чаптырып,
Бугунун өөгүн тилдирип,
Жебеге кере тарттырып,
Жетимиш мин саалакты
Керип бүтү кылдырып,
Өрттөй болгон бурутту
Коёюн деп тындырып,
Муну да койду жыйдырып.
Мин кулач милте кылдырып,
Очогор огун куйдуруп,
Канат коюп, жаа жасап,
Тоодой кылып жыйдырып,
Кекке тууган Коңурбай
Муну да бүтүп тындырып,
Муну да коюп жыйдырып,
Заңгилерге кеп айтат:

«Баарын уккун,— деп айтат,—
 Кайратымдын барында,
 Күчүм толук чагымда
 Эчен жолу талкалап,
 Буруттарды айдадым.
 Акырында Манасын
 Кан жуткузуп жайладым.
 Өзүнөр көрүп турган иш,
 Өзөккө түштү мүшкүл иш!
 Мен Бээжинге киргени.
 Жаңжунду жеке билгемин,
 Алакандай буруттун
 Ак үйлүүсү кирбеди.
 Манастын уулу Семетей
 Манжуудан чыккан Коңурдун
 Ким экенин билбеди!
 Бурут түгүл Чынмачын
 «Кан коңур, өзүң бил!» деди.
 Кайсы жоого Коңурбай,
 Күчү келбей, кирдеди?
 Качан болсо Коңурбай,
 Калк бийлеген чоң ушул,
 Касташканын кармаган
 Кара болот тор ушул!
 Таанытайын өзүнө,
 Көрсөтөйүн көзүнө,
 Унутканын буруттун
 Салайынчы эсине!
 Келтирейин бурутту
 Чачыла калган кезине!».

Деп, ошентип, Коңурбай
 Алгараны чулгутуп,
 Туягын жерге мылгытып,
 Канжасын тартып кан Коңур
 Түтүнүн көккө бургутуп,
 Чондору чогуу келишип,
 Жарактарын беришип,
 Кылкылдаган туу менен,
 Кыжылдаган чуу менен,
 Очогор мылтык октошуп,
 Отуз, кырдан топтошуп,
 Найзаларын таянып,

«Калбайбыз» деп аянып,
 Пилге жүгүн жүктөшүп,
 Бирин-бири тиктешип,
 Эчен түркүн малдарын
 «Азык болот» деп алып,
 Көрүнгөндүн баарысын
 Тамак кылып жеп алып,
 Текести басып теминип,
 Көк желектер кылкылдап,
 Сел каптаган эмедей,
 Жердин бети кылкылдап,
 Алда канча дөө менен,
 Ат көтөрбөс жөө менен,
 Адам билгис шаң менен,
 Асман жапкан чаң менен
 Түндө жүрүп билинбей,
 Тынып жатат таң менен.
 Күн көрүнбөй күүгүмдөп,
 Ат көрүнбөй бүлбүлдөп,
 Сыйынып алып аласка
 Хан Коңур келди Таласка.

Алдына салып чалгынды,
 Артынан коюп кайгуулду,
 Алыстан кабар салууга,
 Аярдап коюп тоорулду,
 Түн боюнча Коңурбай
 Кенешин кылып токтолду,
 Мындайча деп бир адам
 Баш көтөргөн жок болду,
 Буйрук кылып Коңурбай,
 Ошондо мындай октолду:
 «Как эткен карга болгон жок,
 Камынтпай басып калгыла!
 Манастын жалгыз жетимиң,
 Үйүнөн байлап алгыла!
 Жолуккан эле адамды
 Жол боюна жаргыла!
 Капарсыз жаткан бурутка
 Катуудан казан калтырбай,
 Жумшактан күлүн сапырып,
 Талоонду мыктап салгыла!
 Жетпегениң сулуудан

Бештен, ондон алгыла!
Жансыздарым кеп айтат,
Көңүл ачар эп айтат,
«Семетейден таарынып,
Күлчоро кеткен» деп айтат.
Күлчоронун кеткени —
Семетейдин башына
Чындап ажал жеткени.
Буркан, бакшы, манжууга
Чындап жардам эткени.
Иш оңунда болгон соң,
Ээлигип эрлер кирбейби,
Олжону канча алсанар,
Күчүнөр эле келбейби!
Жаккан отун өчүрүп,
Түндүгүн жерге түшүрүп,
Сапыралык бурутту
Таласынан көчүрүп!».

Деп, шентип, калганда,
Түн жарымга барганда,
Капарсыз жаткан ордону
Туш-тушунаң камалап,
Коңурбай басты коргонду.
Кен-Колдо жаткан кырк чоро.
Эч кандай кабар билген жок,
Коңурбай келип калат деп,
Капарына кирген жок.
Жайлоодо жаткан Буурулду
Семетей жетип минген жок.
Зор айлакер Коңурбай
Жолдун баарын торгоду,
Тышка адам чыгарбай,
Ичке адам киргизбей,
Курчап алды ордону.
Ким экенин билгизбей,
Жер бети толгон эл болуп,
Элдин деми жел болуп,
Жер силкинткен үндөрү
Каптап кетчү сел болуп,
Каркайып турган кара тоо
Омкорулуп кетчүдөй
Кара жер менен тең болуп,

Опсуз дүбүрт чыкканда,
Очогор үнүн укканда,
Манастын уулу Семетей,
Эчтемеден кообу жок
Жатат эле кенебей,
Аголпокту жамынып,
Ач арстандай чамынып.
Атышаар жоого камынып.
Кой башындай ок салып,
Дары куюп Келтеге,
Отун коюп милтеге,
Сырнайзаны таянып,
Тынчый албай жай алып:
«Ажал айдап кол салып,
Кесешкен жоом келгенде,
Тилегим кудай бергенде
Тайбуурулга жете албай,
Боломбу эми шерменде!
Кыйкырып жатчуу кырк чоро
Кыйноого түшүп калганбы?
Кесепеттүү чоң калдай,
Бардыгын кырып салганбы?
Кайран абам кан Бакай
Көргүлүктү көргөнбү?
Таарынып кеткен Күлчоро
Чоң Коңурдан өлгөнбү?
Же болбосо Күлчоро,
Өзү баштап келгенби?!».

Деп, ошентип, турганда,
Калың манжуу чуркурап,
Ордого батып кире албай,
Эмне кылып жатканын
Семетейдин биле албай,
Акылы айран тап болуп,
Коңурдун башы маң болуп,
Очогор менен сарайды
Он чакты атып калыптыр.
Абасы Бакай кулагы
Очогор үнүн чалыптыр.
«Бир балакет болду» деп,
Ык болуп жаткан эрлерге
Мындайча кабар салыптыр:

«Айланайын балдарым,
Кудай уруп салганбы!
Капарсыз жаткан ордону
Коңурбай басып калганбы?
Семетейдин колуна
Темир зоолу салганбы?!
Очогор үнү чаңырат,
Үнүнөн тоолор жаңырат.
Ойрондоп салса ордону,
Обуну кайдан табылат?!
О, кагылайын Күлчоро,
Санаса санга бир чоро,
Салмакташып келгенге,
Садагасы миң чоро,
Таарынып турбай абана,
Бул жорукту бил, чоро!».

Анда Күлүс кеп айтат,
«Ай, абаке! — деп айтат,—
Сырымды айттым өзүнө,
«Чүрөк менен жакын» деп,
Чачыкей айткан сөзүнө
Ишенип алып көк жалын
Тил тийгизди өзүмө.
Кыйын болсо, Коңурга
Жеке чыксын өзүнө!
Эл көзүнө Айчүрөк
Женем болуп көрүнөт,
Чынын айтсам, өзүмө
Энем болуп көрүнөт.
Ак жеринен, абаке,
Аралашып ушакка,
Чын кабыргам сөгүлөт!».

Анда Бакай кеп айтат:
«Акылсыз бала! — деп айтат,—
Сенин агаң Семетей
Эрдиги бар, эси жок,
Күнүлүктөн Чачыкей
Ушак менен шыкакты
Кылганы менен иши жок.
Сенден күмөн ойлосо,
«Менин балам Күлүс» деп,

Эркелетип өзүндү,
Келет беле Каныкей?
Эр жүзүндү өлгөнчө,
Көрөт беле Каныкей?
Айбың болсо, кулунум,
Айтпайт белем өзүнө.
Мен билбеген иш барбы,
Көрүнүп турат көзүмө,
Коңурбай канжар салбасын,
Айланайын Күлчоро,
Абакендин төшүнө.
Аманында агандын
Көрүнгүн, балам, көзүнө!
«Күлүсүм качан келет» деп,
Күтүп турган кезидир.
Кайгы аралаш кызыл кан
Жутуп турган кезидир.
Күлчоросу көзүнөн
Учуп турган кезидир!».

Байдын уулу эр Бакай
Деп, ошентип, калды, дейт,
Жаркылдап күлүп Күлчоро,
Сырнаизасын алды, дейт.
Тайбуурулду коштогуп,
Эр Бакайды баштатып,
Чоролорду жайнатып,
Кайнарга жетип барды, дейт.
Асмандан түшкөн эмедей,
Ач кыйкырык, куу сүрөөн
Алмамбеттей Күлчоро
Айкырыкты салды, дейт.
Кыжылдаган манжууну
Жарып кирип калды, дейт.
Карышкырдай кырк чоро
Найзаларын алды, дейт.
Кумурскадай көп жоого
Аралашып калды, дейт.
Ошол кезде ордого
Кезекчилер киришип,
Жакын келген душманга
Аянбай жообун беришип,
Ордону коргоп кармашып,

Ок жыландай арбашып,
Жаралуусу кансырап,
Эсендери алсырап,
Коркоктору калтырап,
Мүшкүл түшүп турганда,
Ач арстандай айбаттуу
Күлчоро ураан салды, дейт.
Бийик коргон сепилди
Аттатып өтүп эсен-соо
Тайбуурулду жетелеп,
Абасына барды, дейт.

Айласыз турган Семетей,
Атасы келген эмедей,
Чорону барып кучактап,
Уялгансып кылчактап:
«Кагылайын Күлүсүн,
Берендей сенин жүрүшүн,
Билбей акмак болупмун,
Чачыкейдин күнүсүн!
Алтын жаның барында
Жанымдын жарык күнүсүн.
Камап жаткан калдайдын,
Заарын алып коркуткан
Кагылайын Күлүсүм,
Кадимки Манас үнүсүн!».

Деп, ошентип, аттанып,
Жерге батпай шаттанып,
Баатыр Семен башында,
Бала жолборс кашында
Айкырыкты салышты,
Айгайлаган манжууга
Аянбай кирип калышты.
Кара кытай калың жоо
Манастан ураан чыкканда,
Семендин үнүн укканда,
Чан асманга созулуп,
Туш-туштан колдор кошулуп,
Замбирек атып топ коюп,
Жазайылга от коюп,
Каптаган калың сан менен,
Калкан кийген эр менен,

Үйөр жүргөн сел менен,
Үпчүн кийген эр менен
Туу түбүндө турушуп,
Тулпар минип урушуп,
Чочмор менен чабышып,
Чокудан канды агызып,
Айбалта менен салышып,
Сабы колдо калышып,
Кымыч менен чабышып,
Чаны колдо калышып,
Жарак колдон кеткенде,
Жакасынан алышып,
Аттан кулап калышып,
Буттан торой чалышып,
Чалкасынан салышып,
Айрылбаган баш калбай,
Алжайбаган каш калбай,
Кара кытай, кыргыздар
Кырылышты эс албай.
Бир-биринен жазганбай,
Болот найза мылгытып,
Оозунан канын кулгутуп,
Найзага келген адамды
Тебетейдей ыргытып,
Ортосунда баатырлар
Калың жоону дыргытып,
Бадана кийген оёндор
Башын кесип туйлатып,
Көй баатырлар киргенде,
Кара кытай черүүсү
«Көкө теңир, буркандап»,
Качып жүргөн андан көп.
«Кантип аман калам» деп,
Шашып жүргөн андан көп.
Найза тийбей өзүнчө,
Кулагандар андан көп,
Өлгөн болуп кокутуга
Сулагандар андан көп:
«Оңбо, Коңур, оңбо!» деп,
Бышакташкан андан көп;
«Кандай заман болот» деп,
Кучакташкан андан көп.
Чан-тополоң болушуп,

Чарчаганча согушуп,
 Таластын үстү чаң болуп,
 Талаанын баары кан болуп,
 Кыймылдабай кылтасы
 Кылыч тийген андан көп.
 Кый сүбөөдөн жардырып,
 Кыңылдаган мындан көп.
 Айбалта тийген андан көп,
 Алсырап жаткан мындан көп.
 Кан токтобой шаркырап,
 Кансырап жаткан андан көп.
 Жүрөгү түшүп токтобой.
 Сүзүлүп жаткан андан көп.
 Ат үстүнө тура албай
 Үзүлүп жаткан мындан көп.
 Топурак учуп, чаң басып,
 Тоо көрүнбөйт адамга,
 Кимиси душман, кимиси эл,
 Жоо көрүнбөйт адамга.
 Кан кечишкен майданда
 Качкан кыргыз жок болду,
 Кара кытай, манжууга
 Качангы кеги козголду...
 Кордук көргөн Коңурбай
 Кол эсебин ала албай,
 Берендерге беттешип,
 Өзү мурун бара албай,
 Жан чыдагыс баатыры
 Чабалайга кеп салды:
 «Бул чакчандаган бурутту
 Ойрондоп жибер!» деп салды.
 Керик минген Чабалай
 Алды кийнин карабай,
 «Мадыкан кунун алам,— деп,—
 Талкан кылып салам!» деп.
 Майданга кирип акырды,
 «Баатыр болсон, келгин!» деп,
 Семетейди чакырды,
 Чокмору менен жер салып,
 Тозонду тоодой сапырды.
 Бүтүн дүйнө жүзүнөн
 Ким көргөн мындай баатырды!
 «Атпай кыргыз уулуна

Салам,— дейт,— заман акырды!».
 Ыраңы жандан башкача,
 Көрдөн чыга калгандай,
 Көргөн адам таң калат,
 Көмүрдөн ачып алгандай.
 Кабагы бийик, өңү саз,
 Эрибеген кара таш.
 Көздөрү ачкан ородой,
 Көргөн бенде жолобой,
 Кан төгүшкөн майданда
 Кылайган күчү коробой,
 Астыңкы эрди албайып,
 Үстүнкү эрди далбайып,
 Оозу үнкүр коргондой,
 Оп тартканын соргондой.
 Саадак, кылыч жарагын,
 Асып алган боюна.
 Женилем деген коркунуч
 Түшөр эмес оюна.
 «Семетей — бурут, келгин!» деп,
 Чокмору алып колуна,
 Тоодой болуп менсинип,
 Тосуп турду жолуна.
 Каргашалуу Чабалай
 Калын болду калбасы.
 Жети карыш казандай,
 Жезден кылган канжасы.
 Куржун көзү тамеки
 Канжасына уруптур
 Коркуратып Чабалай,
 Канжасын тартып туруптур.

Муну көргөн кишилер
 Үрөйү кетип, кеп айтат,
 Кеп айтканда деп айтат:
 «Жалпыга жабыр келет Сейм,
 Жандын баары өлөт бейм?
 Ат төбөлдөй аз кыргыз
 Көргүлүктү көрөт бейм?
 Адамдан башка Чабалай
 Адамдан тууган бала эмес,
 Алдына түшүп жалттыса,
 Аяп койчу жан эмес.

Калмактан тууган бала эмес,
Кылымга өлчөөр жан эмес!
Пери бекен, жин бекен,
Адам түрдүү пил бекен!».

Деп, ошентип, калың эл
Убайым кыла баштады.
Ошол кезде эр Бакай
Мындай сүйлөй баштады:
«Карап турган каныңар,
Улуу, кичүү баарыңар,
Берендердин баарысы,
Өз тилимди алыңар!
Бул жекеге чыккан Чабалай,
Найзалашкан баатырды
Найзага илип кетчү эле,
Күрөшкө чыккан балбанды
Жерге таптап өтчү эле.
Энишке чыккан баатырдын
Колун үзүп алчу эле.
Кордукту мындай салчу эле.
Ошондо деле Чабалай
Черин жазып кармашпайт,
Комуттуу болуп калчу эле.
Жоонун бешин алганга
Мылтыктан мыкты жарак жок,
Мылтыктап кирип калгыла,
Ошентип, жоону алгыла!
Семетей, азыр аттанба,
Козгөлбой Коңур жатпайбы.
Кандай уруш болсо да,
Каржалбаган күчтөрүн
Душманынан катпайбы!
Алеңгир салчу күчүңдү
Арт жагына сактайлы!
Билели жоонун салмагын,
Тыншагыла шашылбай,
Айланайын балдарым!».

Деп, ошентип, калганда,
Аккелтени баш кылып,
Мылтыктарын маш кылып,
Чаначтап дары салдырып,

Чабалайга сундуруп,
Куржун көзү дарыны
Кулагына куйдуруп,
Машаа кошкон көп мылтык,
От койгондо «күп» этти,
Жер чайкалып «дүп» этти.
Илебине чыдабай,
Кереге, уугу кыйрады,
Кермеде аттар туйлады,
Келжиреп жаткан коркоктор
Кейиш тартып ыйлады.
Жер чайпалып басылды,
Туман түшүп ачылды.
Ачылса, туман караса,
Ажап кызык тамаша,
Келберсиген Чабалай,
Кериги менен өлүптүр.
Келбес жолду көрүптүр.

Баатыр Бакай башында,
Сары каны кашында,
Замбиректи түзөтүп,
Милтесин кайта түтөтүп,
Жоону көздөй сундуруп,
Жан, кулакты тундуруп,
От койгондо күңгүрөп,
Жер солкулдап дүңгүрөп,
Кемпир-чалдар үлдүрөп,
Төөлөр боздоп бакырып,
Тооктор беймаал чакырып,
Катын, бала буркурап,
Иттер улуп чуркурап,
Туман түшүп, түн болду,
Түйшүгү көп күн болду.
Эт жүрөгү козголуп
Эсин жыйып ала албай,
Зеңгиреп жаткан көп болду.
Кылымда мындай иш болбойт,
Кырылган элдер көп болду.
Акыр заман журтуна
Айтыла калчу кеп болду.
Кара кытай—калың жоо
Чабалайды көргөндө

Жол четине сүрүлдү.
Чегирткедей эрбецдеп,
Жонду көздөй түрүлдү.
Шашып калган коркоктор,
Не кыларын биле албай,
Өзүнөн өзү бүлүндү.
Жан соогалап далайы,
Курган жандан түңүлдү...

Кабагын салып эр Коңур,
Өзүнө-өзү кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Кандай кайгы күн болду,
Төрөсүнөн чоросу эр
Кара кытай калың кол
Болуп калды кириптер.
Мени тилеп калганбы
Канга тойбос кара жер!».

Деп, ошентип, Коңурбай
Акыркы күчүн жыйнады,
«Бергин, буркап, бергин!» деп,
Алдындагы каранын
Тизгинин тартып жыйынып,
Кол башындай алтын бут
Койнуунан алып сыйынып,
Элдеп оолак чет болуп,
Семетейге бет болуп,
Өзөккө түшкөн өчтөрү
Жетеге жетчү кек болуп,
Жекелеп Коңур чапканда,
Семетей чыкты бет болуп.
Кармашкан жоолор калтырап,
Карап калды тек болуп.
Жер силкинген эмедей,
Кезенген үндөр күркүрөп,
Карап турган жандардын
Бүткөн бою дүркүрөп,
Тайбуурул менен Алгара
Бир-бирине беттешип,
Учуп жүрөт диркиреп.
Кайраты жок далайы
Качып жүрөт зиркиреп.

Эсепте жок эки дөө
Найза менен сайышат,
Найзалары тайышат,
Калкандары кагышат.
Айбалта менен чабышат,
Калкандардын бетине
Кадимкидей жалындар
Тутанып барып калышат.
Баатырлардын башынан
Буркурап көпкөк буу чыгат.
Тулпарлардын этинен
Булактап кара суу чыгат.
Карап турган элдерден
Жер козгогон чуу чыгат.
Баатырлардын оозунан
Көк жалын менен буу чыгат.

Семетей менен Коңурбай
Алыша албай бир-бирип,
Кылыч менен салышты,
Бир-бирине экөө тең
Берер эмес намысты!
Мындан айла таба албай,
Алкалардан алышып,
Аркы-терки барышып,
Кол тийген жерин булкушуп,
Коржондошуп жулкушуп,
Үзөңгүсүн тебишип,
Кол кармашып эңишип,
Аттардын бели бүгүлөт,
Карап турган калың журт
Жандарынан түңүлөт.
Жойкундусу кан болуп,
Жер бузулган чан болуп,
«Кандай айла болот?» деп,
Адамдын башы маң болуп,
Тайбуурул менен Алгара,
Алар да айла издешет,
Тартышып турган учурда
Бирин-бири тиштешет.
Чунандашып келишет,
Бирин бири тебишет.
Ошол кезде эр Коңур

Асабадай Семенди
Алкымынан алды, дейт,
Артка тартып калды, дейт.
Айласы кетип Семетей,
Ала салчу немедей,
Арткы кашка барлы, дейт.
Карап турган көп кыргыз
Чыдай албай өкүрүп,
Чуркурашып калды, дейт.
«Буруттун күнү бүттү» деп,
Карап турган калың жоо
Кубанышты салды, дейт.
Ошол кезде Коңурбай
Үстүнөн басып Семенди
Мыкчып-мыкчып алды эле,
Карап турган адамга
Кайрылбастан Семетей
Кыяматка барды эле,
Ошол кезде Семетей
Жер көтөргөн эмедей,
Ана-мына дегиче,
Ачып көздү жумганча,
Жаш чыбыктай толгонуп,
Жаш жолборстой жондонуп,
Коңурдун колун имерип,
Колтукка муштап жиберип,
Манастын уулу Семетей,
Оңолуп минип алыптыр,
Ала тоодой калчаны,
Ачып көздү жумганча,
Бакалоордон алыптыр,
Чыкыйга колду салыптыр!
Дем ала албай Коңурбай,
Оозун ачып калыптыр.
Карап турган көп кыргыз
А, кудайлап чуркурап,
Тегеректеп алыптыр.

Ошол кезде Коңурбай
Эптеп колдон бошонуп,
Топурактай бозоруп,
Оозунан каны тамчылап,

Алгараны камчылап,
Качып жүрүп калыптыр.
Ачынып алган Семетей
Ак жолборс чапкан эмедей,
Атырылып кекенип,
Манастан ураан салыптыр.
Алгараны узатпай
Айкалышып калыптыр.
Тоодой болгон Коңурду
Тоо кулаткан эмедей
Алгаранын үстүнөн
Ажыратып салыптыр.
«Кан Коңурбай өттү» деп,
«Калктын кеги бүттү» деп,
Башын кесип ыргытып,
Кара канын жылжытып,
Бура тартты Семетей
Тайбуурулду чулгутуп.
Ошол кезде карасан,
Кара калмак кайгырып,
Калчасынан айрылып,
Өлүктөрүн сай кылып,
Дөгүрсүгөн олжокеч,
Дөөлөрүнөн айрылып,
Канаттары кайрылып,
Алсыраган жармачтар
Кол куушуруп калды, дейт.
Алдуулары кылчайбай,
Алыс жолго салды, дейт.
Олжо кылам дегендер,
Ойрон болор баштарын
Араң коргоп калды, дейт...

Алакандай аз кыргыз
«Анык жоону жендик,— деп,—
Азыр тийди тендик,— деп,
Үпчүлөрүн чечишип,
Үч кайтара бекишип,
Олжолорун бөлүшүп,
Ою менен өбүшүп,
Эл эсебин такташып,
Эрдиктерин макташып,
Семетейдин кылганын

Ырчылары макташып,
Тынчып жатып калды, дейт,
Элин эсея сакташып...

Муну мындай таштайлык,
Үмөтөйдүн Семене
Кол салышын баштайлык.

**ҚАНЧОРОНУН
ҚАСТЫҒЫ,
СЕМЕТЕЙДИН
ҚАЙЫП
БОЛУШУ**

ҮМӨТӨЙДҮН СЕМЕТЕЙГЕ ҚОЛ САЛЫШЫ

С ары-Арканы жердеген,
Салышып адам жеңбеген,
Беттешкенин қыйратқан,
«Жалғыз жолборс мен» деген

Көкчөнүн уулу Үмөтөй
Көп келгенде кеп угуп,
«Манастын уулу Семетей
Қоңурбайды өлтүрүп,
Тынчып қалды» деп угуп,
Чоң қазатта эр Көкчө
Өлгөнүн салып әсине:
«Бул Семетейдин қылғаны
Қудайға жағар иш эмес,
Өзүнөн башка бір баатыр
Семетейге киши эмес!
Бул жетимдин қылғаны
Оңой-олтой күч эмес!
Мени менен кеңешпей,
Маға боюн текешпей,

Намысты жеке кубалап,
Манастын ушул жетими,
Бул қайдан чыкқан сугалак!
Чоң чабуулдун күйүтүн
Қалдайған казак көрбөппү?
Айдарқандын Көкчөсү
Аман калып ошондо,
Манастан башка өлбөппү!
Атамдын өчүн куугузбай,
Белимди бирге буугузбай,
Қоңурду жалғыз талкалап,
Олжо-буйла бербестен,
Жатып алды чалкалап.
Бул Семетей жетимден
Атамдын кунун аламын,
Ээрчитип жүрүп атасы
Өз атамды баш кылып,
Жылас кылып таштаған,
Жайсаңдардын далайын!

«Үлүшүмдү бергин, — деп, —
 Олжону тептең бөлгүн» деп,
 Салайынчы эсине,
 Бербеймин десе, белсенип,
 Аянамын несине?!
 Карын бөлө болсо да,
 Кадырыма жетпесе,
 Көрүнөйүн көзүнө!
 Колумдан келип турганда,
 Таарынайын несине!
 Кан Коңурбай баргандыр,
 Касабын мыктап салгандыр,
 Далай эрни кыйратып,
 Далай элин ыйлатып,
 Алсыратып калгандыр.
 Араң жеңип Коңурду,
 Баш-аягын жыйгыча,
 Кан жайлоого конгончо,
 Арып калган эрлердин
 Кан, каруусу толгончо,
 Төбөсүнөн басайын,
 Төрт түлүгүн чачайын!
 «Айтпастан жоону жеңдиң, — деп, —
 Атамдын кунун бергин!» деп,
 Чаалыгып турган кезинде
 Абыдан көзүн ачайын!».

Деп, ошентип, Үмөтөй
 Эрлерин жыйнап кеп салат,
 «Билгичтер уккун» деп салат:
 «Армандуу атам Көкчөнү
 Жашымда Манас өкчөдү.
 Алып барып Манжууга
 Далайды кылды көкбөрү.
 Кетер эмес көңүлдөн
 Атамдын канын төккөнү.
 Коңурбай болсо, өлүптүр,
 Кордукту мыктап көрүптүр.
 Мени ойлобой Семетей,
 Олжосун өзү бөлүптүр.
 Жоолаштырбай жоосуна,
 Доолаштырбай доосуна,
 Көкчөнүн уулу Үмөтөй

Семетей үчүн өлүктүр!
 Бул кордукту Үмөтөй
 Кандай жандан көрүптүр?
 Шыбагага ээ болбой,
 Үмөтөй качан өлүптүр?!
 Айланайын баатырлар,
 Семетей менен күрөшөм,
 «Атамдын куну ушул» деп,
 Олжосун теп-тең бөлүшөм!
 Бул сөзүмө көнбөсө,
 Семетей менен өлүшөм!
 Андай-мындай дей берсе,
 Жабыгын түрүп, чабамын!
 Дөөгүрсүгөн бөлөмдүн
 Айласын эптеп табамын!
 Толкундаган тобуна
 Тозоктой күндү саламын!
 Тоодой болгон Буурулду
 Күч менен тартып аламын!
 Дөөгүрсүгөн эрлерин
 Төбөгө чаап, кул кылып,
 Үйүмө жумшап аламын!
 Үмөтөй атым барында,
 Атамдын кунун талашпай,
 Унчукпай кантип каламын!».

Деп, ошентип, чамынып,
 Үмөтөй сөздү урганда,
 Эч айласын таба албай,
 Эрлер тилсиз турганда,
 Айдай болгон Агеркеч:
 «Ой, балам! — деп кеп айтат, —
 Тууганың сенин Семетей
 Тыңшагын элим! — деп айтат. —
 Кадырманың Каныкей
 Өзүм менен бир тууган,
 Семетей менен Үмөтөй —
 Экөөнөн чыккан бир тууган.
 Бир туугандар чабышса,
 Ким да болсо айтпайбы,
 Андайды кандай жин урган!
 Айтканың, балам, кеп эмес,
 Акылга түшөр эп эмес!

Семетейди багынтып,
 Серүүндөп келчү сен эмес.
 Ал дагы—ата жалгызы,
 Сен дагы — ата жалгызы;
 Эки жалгыз кармашса,
 Кудайдын тиер каргышы!
 Семетей кылган кайратты
 Кылганын жок, Үмөтөй!
 Сары-Аркадан күндүк жол
 Чыкканын жок, Үмөтөй!
 Атаңдын кунун манжуудан
 Кууганын жок, Үмөтөй!
 Кун кубалап белинди
 Бууганын жок, Үмөтөй!
 Семетейди шер тууган,
 Сени качан кем тууган?
 Семетей менен Үмөтөй—
 Бир-бирине тең тууган,
 Карын бөлөн Семетей
 Женилгенди билбеген,
 Желигип келип Таласка
 Семетейдин колунан
 Жемирилген миндеген.
 Айкөлдүн уулу чунактан
 Кармашкан аман келеби?!
 Кагылайын кулунум,
 Кун доолап барсаң, өлөрсүң,
 Кордукту мыктап көрөрсүң!
 Семетей оной шер эмес,
 Кылчайбай сайып кеткендей,
 Кыргызын оной эл эмес.
 Өлгөн сайын өрчүгөн,
 Түгөнгөн сайын түтөгөн,
 Эрдиги бөтөн келген журт,
 Каңгайга кайрат берген журт.
 Кармашканын койбогон,
 Карангыда калт этпес,
 Кабыландай жойлогон,
 Элдешсен, жолу дангыр журт,
 Эрегишсен, женилбес,
 Ак ыйыктай алгыр журт.
 Жамандашсан, өлөсүн,
 Жадалын салса Семетей,

Көрбөгөн кордук көрөсүн.
 Андан көрө Үмөтөй,
 Алтымыш кызыл нар айда,
 Ал жеткендей мал айда?
 «Уялашың бөлөм,—деп,—
 Бөлөмдү быйыл көрөм» деп,
 Элден тандап элчи алып,
 Жакшылашсан, Семетей
 «Уялашым келди» деп,
 Урматтоочу шер ошол.
 Көлүгүндү жоорутпайт,
 Көнүлүндү оорутпайт,—
 Көөнүндү табар эл ошол!
 Кун доолабай достошсон,
 Күлкүндү ачар жер ошол!
 Карын бөлөн Семетей
 Караан кылат өзүндү,
 Мыктап угат сөзүндү,
 Кыяматтык кыйыштас,
 Күтүп алат өзүндү.
 Семетей менен Үмөтөй
 Бир буудайдын тукуму,
 Бир адамдын укуму.
 Билгин, балам, ушуну!
 «Эриш—аркак болсок,—деп,—
 Жакындап айыл консок» деп,
 Семетей көк жал бөлөндүп
 Көтөрүлүп жүрөгү,
 Ошондо жүрөт тилеги.
 Айыл консоң Семетей,
 Мандайкы тунук булактан
 Чоролор атын сугарар,
 «Кан Үмөтөй» дедиртип,
 Даңкынды элге чыгарар.
 Сенин атаң эр Көкчө
 Кабылан өндүү эр эле,
 Каралашып тең өскөн,
 Бир-бирине кадырман
 Бажасы менен тең эле.
 Жоону бирге жоолашкан,
 Доону бирге доолашкан,
 Манас экөө шер эле.
 Эл четинде эрлерге

Манасты арка дээр эле,
Ошентип, өткөн атандын
«Кунун алам, чабам!» деп,
Желигесин сен эле.
Тилимди алсаң, кулунум,
Манас менен атаңдай,
Достошуп өткүн тим эле!
Жашырбагын, кулунум,
Сени азгырып жүргөн ким эле?
Тилимди алсаң кой, балам,
Кыянат ойду жой, балам!
Үмөтөй менен Семетей
Бириксенер,---той, балам!».

Эне сөзүн Үмөтөй
Элес кылып койгон жок,
Ичинде турган кара кир
Ойлонуп чунак жойгон жок.
Көңүлүндө баатырдын,
Кор болом деген ойдо жок...

«Ар кимден анык кеп уктум,
Кеп укканда эп уктум,
«Атанын кунун куубаган
Үмөтөй—арсыз» деп уктум.
Бул айтканымдан кайтуу жок,
Айланып кийин тартуу жок!
Салмагы жок эмедей,
Жел сөзгө ээрчип калкуу жок.
Шыбагамды жетимден
Эрдигим менен аламын,
Салгылашып, күчтөшүп,
Шердигим менен аламын,
Таңыркатып Таласты
Тайын койбой чабамын!
Ажалым жетсе жетимден,
Ар үчүн анда каламын!
Токтото албайт эч бир жан
Үмөтөйдүн кадамын!».

Деп, ошентип, эр немен
Эки сан баатыр кол менен,
Эккейиш тарткан жол менен,

Жоо-жарагын шайланып,
Азыгын жанга байланып,
Кирген суудай шаркырап,
Ак сооту жаркырап,
Күндөп-түндөп жол жүрүп,
Күлүк минип мол жүрүп,
Сан эрендер шалкылдап,
Таласка кирип келди, дейт.
Карап турган сакчылар
Келген жоону көрдү, дейт.
Ойноп жаткан чорого
Окшотуп айтып келди, дейт.

Жоо дегенде сүйүнгөн,
Көпкөк темир кийинген,
Алмамбеттин Күлчоро,
Айгайлап чапса, миң чоро!
«Жолоочу болсо, коноктоп,
Жолуна өзүм салам,—деп,—
Докчу болсо, доолашып,
Олжо кылып алам,— деп,—
Кармаша турган жоо болсо,
Кармашты мыктап салам» деп,
Жоо-жарагын шайланып,
Бозум куштай айланып,
Көзүнөн учкун чачырап,
Оозунда тиши качырап,
Жойлогон жолборс өңдөнүп,
Үмөтөйдүн колуна
Жетип келип кеп салды,
Кеп салганда деп салды:
«Эй, душмансыңбы, элсинби?
Кабыланды кайсаган
Кара кулак шерсинби?
Үч-Кошойдун бөксөсүн
Санап турган сен кимсиң?
Ач арстандай кайышып,
Эми тишти салам деп,
Карап турган сен кимсиң?
Урунарга тоо таппай,
Урушарга жоо таппай,
Тутанып өлчүү сенсинби?
Ар карашың, айбатың,

Ашкан окшойт кайратын,
 Желкайыптай ат минген
 Шер мүчөлүү сен кимсиң?
 Жеке жоону кыргандай,
 Кырып жоосун тынгандай,
 Эр мүчөлүү сен кимсиң?
 Ок-дарысын артыңган,
 Жакут кемер тартыңган,
 Ат арытып, жер чалган,
 Алп мүчөлүү сен кимсиң?
 Чаң бургутуп жол чалган,
 Чапчуу жоодой куралган,
 Жаанын тарткан огундай,
 Табылгынын чогуңдай,
 Жалындаган сен кимсиң?
 Так мүчөнө карасам,
 Тартып койгон болоттой,
 Мурунундун таноосу
 Эл жайлаган колоттой,
 Тиштериңе карасам,
 Ураган тоонун ташындай,
 Баштарыңа карасам,
 Чоң чокунун башындай,
 Алп мүчөлүү сен кимсиң?
 Кен көкүрөк чалкайып
 Кен-Кол менен Таластай,
 Эрдигиң эпсиз көрүнөт
 Көкчө менен Манастай,
 Кабагыңа карасам,
 Булут баскан алкымдай,
 Муруттарың бир бөлөк,
 Өтөккө чыккан чалкандай,
 Көкүрөгүң көк темир,
 Ок өткөрбөс калкандай,
 Сурмасы жок кара көз
 Энишке азыр кирчүүдөй,
 Элендеген сен кимсиң?
 Сарайымдын эшигин
 Ачуучудай сен кимсиң?
 Тозок отун кол менен
 Чачуучудай сен кимсиң?
 Алыстан келген эл болсоң,
 Жеткилең кептен салгынын,

Душман болсоң, бакырып,
 Жекеге чыга калгынын!
 Тууган болсоң, «досмун» деп,
 Аттан түшө калгынын!
 Кароолчудан кеп уктум,
 Кан Үмөтөй деп уктум,
 Ак тулпардай сүрөөндөш,
 Ак буудайдай үрөөндөш
 Абакемдин бөлөсү,
 Эр Үмөтөй сени уктум.
 Жарагың даяр колунда,
 Кармашчуудай белгиниз,
 Кан Үмөтөй сен болсоң,
 Кайдан сапар келдиңиз?
 Ата конуш Сары-Арка
 Белиң аман жатабы?
 Ала байрак көк жебе,
 Айтылуу казак үч урук
 Элиң эсен жатабы?
 Тартылган желе, кызыл кыр,
 Жериң эсен жатабы?
 Агеркеч аттуу кудача,
 Энен аман жатабы?
 Калк башкарып, журт билген,
 Карын бөлө Үмөтөй,
 Бегин аман жатабы?».

Деген кезде Үмөтөй
 Үзүр сөзгө келбеди,
 Үйрүлүп жообун бербеди.
 Арпасын чийки оргонсуп,
 Атасы көк жал Көкчөнү
 Манас кармап сойгонсуп,
 Каарданып күүлөнүп,
 Кан Үмөтөй сүйлөнүп,
 Кагып ийчүү токмоктой,
 Араң турат күүлөнүп:
 «Бек десен, бектин уулумун,
 Бекзааданын биримин.
 Кайнардын кара көзүмүн
 Кармашам десе сүйүнгөн
 Кан Үмөтөй өзүмүн!
 Үмөтөй эмес Көкчөнүн

Карарган кара көзүмүн!
Урунарга тоо таппай,
Урушарга жоо таппай,
Ат арытып, жер чалып,
Тон тоздуруп, эл чалып,
Келетамын сурасаң,
Тозоттобо сөзүмдү,
Эр Көкчөнү жеп салып!
Жалтандатпа сөзүңдү,
Жаны чыккан жуукур кул!
Сурай келдиң өзүмдү!
Ай талаада беттешип,
Уктум мындай сөзүңдү.
Уйпаланган кутургур,
Бүгүн көрдүк көзүңдү!
Алдыма келип тил менен
Алдап чүкө өкчөбө!
Ар кандай кылып өч алам,
Айдаркан уулу Көкчөгө!
Бажылдаган кан кускур,
Кеп айтам кулак салгының,
Атамдын кунун күтөмүн!
Абаңа азыр баргының,
Кенешип туруп эми эле,
Жообунду бере салгының!
Буурул атты баш кылып,
Тулпардан тандап ат жыйна!
Кырылышып өлүшпөй,
Кыйындык салбай бат жыйна!
Кара көзүң сатуу кыл,
Кан Бакайды тартуу кыл!
Кол куушуруп, «кулдук» де!
Алуучу болсоң баш мына,
«Өзүңө кулдук кылдык» де!
Бул айтканды кылбасаң,
Бербей турган бейлиңди айт!
Бейилсинбей жөнү жок,
Бет алышчуу жериңди айт!
Айткан сөзгө көнбөсөң,
Ата кунун бербесең,
Жекелешчү жериңди айт!
Айтканым азыр болбосо,
Айланып туруп нетейин,

Кылча көрбөй бул жанды,
Кырылыша кетейин!
Ашмара, Мерки, Кең Талас
Жол салганы келгемин,
Маиастын көпкөн уулуна
Кол салганы келгемин!».

Күлчоро анда муну айтат:
«Мен Күлчоро болгону,
Жетим туруп жетилип,
Эрешен тартып эр болуп,
Эр уулу менен тең болуп,
Аккүбө тонду кийгени,
Айкырып жоого киргени
Каза жетип өлбөдүм,
Жумуру баштуу бендеден,
Көкчө кандын Үмөтөй,
Көөдөктү сендей көрбөдүм!!
Ак марал айдап, уй кылып,
Алышкан жерди буй кылып,
Кадимки баатыр эр Манас
Чоң чабуулда атаңды
Кан көтөрүп алыптыр,
Көп менен өлгөн Көкчөнүн
Арманы кайда калыптыр?!
Качан болсо олжону
Кан Көкчө өзү бөлчү экен,
Чабуулга барган баатырлар
Санасы менен болчу экен,
Качан болсо эр Көкчө
Көнүлү менен болтуруп,
Көмүркөйдүн баарысын
Көп дүйнөгө толтуруп,
Кандыгын калктан ашырып,
Кан Көкчөнүн алдына
Калдайлар турган баш уруп.
Ошондой өткөн атаңа
«Кун алам» деп турганың
Бөлө да болсоң айтайын,
Өзүңдү-өзүң урганың!!

«Кагылыштан кармашта,
Атаң Көкчө кан өлгөн,

Адамдан баатыр Алмамбет,
Кармашып жатып ал өлгөн.
Кырк чоронун кымбаты,
Кыйын Сыргак дагы өлгөн.
Кылымды бузган кыйындын
Кымбатынын баары өлгөн.
Карын бөлөң Семетей
Каарына калбай, тилимди ал!
Каада ушул, кеп ушул,
Атактуу Кең-Кол чоң Талас
Сен камоочу жер эмес,
Манастын уулу Семетей
Сен коркутчуу эр эмес!
Кыйыгына тийсеңер,
Кылча койбой бирөөндү
Кыргын кылып жүрбөсүн.
«Элигиң келип өлгөн» деп,
Көрүп калган калайык
Мыкыйынан күлбөсүн!
Ойлонгула, ой, баатыр!
Ажалдууңар шашпасын!
«Каныбыз караан салды» деп,
Келген эл кайта качпасын!
Оолугуп кетсе Семетей,
Оң, солдун алы жетеби?!
Каарданса Канчоро,
Кагышкан аман кетеби?!
Өз дүйнөндү чачпагын,
Өрөпкүп келген Үмөтөй,
Тийишем деп жолборско,
Айбынды өзүң ачагын!
Айтканым ушул, билип ал,
Чатакташпай, чырдашпай,
Азыр, бөлөм, тилимди ал!
Суу үстүндө кемем бар,
Кежир сөздү тыюучу
Энең менен бир тууган
Каныкей аттуу энем бар.
Берен энем алдына
Бейпилсип азыр баралы,
Кепти ортого салалы.
Акыл тапчуу карыны,
Куйма кулак сарыны,

Койбой жыйнап алалы.
Тапкычташып табышып,
Ээн сүйлөшүп алалы.
Жамандашпай, чырдашпай,
Жакшы бойдон калалы!
Олжо болсо бөлөрбүз,
Ойлонушуп көрөрбүз.
Өткөн-кеткен айыпты
Ортобузга төгөрбүз».

Деп, ошентип, Күлчоро
Акыл келген салды эле,
Каарланган Үмөтөй
Канды кудай алды эле.
Эңшерип кетчүү эмедей,
Атасы бүгүн өлгөнсүп,
Айкөлүң Манас Коңурга
Аныктап кармап бергенсип,
Куруп калган чунактың
Куласын кууй качкансып,
Куржунда булун чачкансып,
Кан Үмөтөй болбоду,
Кайран чоро жалынса,
Болбой жолун торгоду.
Оруп, жыйып алчудай,
Оюна койсо Үмөтөй,
Какылдаган чорону
Калтасына салчуудай.
Талкан кылып Таласты
Талын кыркып алчуудай.
Кара булуң тоо болуп,
Кастарын тигип Үмөтөй,
Калмактан бетер жоо болуп,
Калкты кырып өткүдөй,
Өзүң бил деп олтурса,
Түгөтүп элди кеткидей,
Буласын булап алгыдай,
Бузукту чогуу салгыдай.
Кыргын кылып жөн эле,
Кылычтап башты алгыдай.
Кыйындарды кыйратып,
Жол үстүнө жаргыдай.

Колунан келсе, бул элди
Кул кылып жумшап салгыдай.
Кан Үмөтөй ушундай
Улук да экен, эр экен,
Темирдей кара көк экен.
Атанын уулу, кургурун,
Айтканына бек экен.

Кол салууга чорого
Чындап нээтин бурду эле,
Жайлап өтүп кетчүдөй,
Жандай тартып турду эле,
Күлчоронун көзүнө
Асмандын күнү бүркөлдү,
Атаандашпай, кылчактап,
Алтымыш санаа бир келди.
Көңүлү кетип бөлүнүп,
Көк жолборстой көрүнүп,
«Сунсам, найза жетет го,
Көкчө кандын Үмөтөй
Талкан болуп кетет го?
«Бир тууганын сойдун» деп
«Бөөдө өлтүрүп койдун» деп,
Эмчек сүтүн ак кылып,
Арбактардын алдына
Ашкере мени жат кылып,
Кайран энем Каныкей
Каарланып койбосун,
Эсил абам Семетей
Эселектей катылып,
«Эмне болдуң иним?» деп,
Уят кылып койбосун?
Каарданып кармашпай,
Кан Бакайга барайын,
Күмүш үндүү, күн жүздүү
Абама акыл салайын.
Ана-мына дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Абаман анык билейин.
«Каршылыгы чын,— десе,—
Калтырбай колун кыр!» десе,
Тулпардан тандап минейин,

Кылыч, мылтык коротпой,
Жулкушуп күчүн билейин.
Жабылса, жанын жедирип,
«Жакетай, кулдук!» дедирип,
Ылаачындай тиейин.
«Кун берем» десе абакем
Унчукпай башты нейин...»
Ушинтип, ойлоп Күлчоро
«Кан Үмөтөй, кулак сал!
Сен менен уруш салгым жок,
Абаман жооп сурабай,
Айтканына баргым жок.
Айтканындын баарысын
Абама айтып берейин,
Эсил элдин баласы,
Эр Үмөтөй өзүңө
Элчи болуп берейин.
Болгон ишти өзүңө,
О, баатыр азыр айтып келейин!».

Деп, ошентип, Күлчоро
Семетейге келди, дейт.
Үмөтөйдүн зордугун
Семетейдин алдына
Толук айтып берди, дейт.
Көзүнөн жалын шыркырап,
Оозунан түтүн буркурап,
Семетей анда кеп айтат:
«Карың бөлөм Үмөтөй,
Кармашпасың! — деп айтат,—
Сөзгө келсе Үмөтөй,
Эл кылып мында алып кел,
Элдикке такыр көнбөсө,
Элиртпей чырды салып кел!
Атын, тонун олжолоп,
Кабарын мага алып кел!
Текебер кылган кургурдун
Теңтушу, чором, сен эмес,
Коркутуп жаткан дөөлөрдүн
Кордугун көрчү мен эмес!
Айтканын кылып берүүчү
Атпай кыргыз эл эмес!
Туугандыгын билдирип,

«Конокмун» десе, алып кел!
«Душманмын» десе аябай,
Ойронду чором салып кел!».

Деп, ошентип, калганда,
Күтүп турган Күлчоро,
Күүлөнгөндө миң чоро
Атынын башын бурду, дейт,
Алдастаган түгөнгүр
Үмөтөйдүн алдына
Жай айтып барып турду, дейт.
Каарданган Үмөтөй
Айткан жайды кенебей,
Айыгышып жүргөн эмедей,
Келип турган чорону
Бучкагына теңебей:
«Атаңдын көрү, Күлчоро,
Канынды азыр төгөйүн!
Айтканымды кылбаптыр,
Кабырганды сөгөйүн!
Азыркы кезек меники,
Өлбөй калсаң колумдан,
Сонку кезек сеники!».

Деп, ошентип, найзасын
Толгой кармап алды эми,
Туруп берген чорого
Тундура найза салды эми.
Күтүп турган Күлчоро
Калкан тозо калды эми.
Үмөтөй жыга сая албай,
Көңүлүн толук жая албай,
Өкүнүп кайра тартканда,
Күлүмсүрөп Күлчоро,
«Арманың сенин калбасын,
Дагы сайгын, Үмөтөй!
Тилимди алсаң, эл болуп,
Ээрчип баргын, Үмөтөй,
Абама азыр баралы,
Акылды кенен салалы.
Каршылашып кармашпай,
Түбөлүккө эл болуп,
Тууган болуп калалы!».

Кекке тууган Үмөтөй
Айткандан кайтпас неме экен,
Адамда жок шер экен.
Жаралуу болгон камандай,
Саргарып өңү самандай,
Ачуусу келип күүлөнүп,
Жаман сөздү сүйлөнүп:
«Канынды сенин жутпасам,
Семетей туусун жыкпасам!
Төшү түктүү жер урсун,
Төбөсү ачык көк урсун!».
Деп, ошентип, бакырып,
Көкчөлөп ураан чакырып,
Онду-солду камчы уруп,
«Кезегинди алып кал!
Керилип найза салып кал!
Кезегинди албасаң,
Керилип найза салбасаң,
Аккелтенин огу урсун,
Ак милтенин чогу урсун!».

Кайтпасын билип Күлчоро:
«Өз убалың өзүнө,
Эки кара көзүнө!
Канча айтсам да Үмөтөй,
Кирбедиң го сөзүмө!
Талкан кылып көп элди,
Алып кетчүү сен эмес,
Асманды кармап турсаң да,
Бул кордукка баш ийип,
Карап калчуу мен эмес!».—
Деп, ошентип, эр чоро
Айкырыкты баштады,
Калдайып турган кара жер
Айкырыкка чыдабай,
Жарылып кете жаздады.
Мелтиретип найзасын,
Үмөтөйдөй баатырды
Тоо томкоргон эмедей,
Ыргыта сайып таштады.

Муну мындай таштайлык,
Ордодо кандай кеп болду,
Так ошондон баштайлык.

Сары кан, Бакай, Каныкей
Кабарый угуп чатактын,
Кеңешип туруп кеп айтат,
Карт Бакай мындай деп айтат:
«Буларга азыр баралык,
Акылдуу кептен салалык,
Алыстан келген бөлөнү
Аман сактап калалык,
Ачуусу келсе Күлчоро,
Кылбасын,—деп,—балалык»,
Үзөңгүсүн кагышып,
Үчөө бирдей чабышып,
Буларга жакын жеткенче,
Үмөтөйдү соогалап,
Аман алып кеткенче,
Үмөтөйдү дардайтып
Жолго жарып салыптыр.
Кесирленген эр башын
Канжыгага чалыптыр...

«Эби жоктон элирген
Каныбызды сойдун,—деп,—
Тартышкандай талаш жок,
Бизди аман койгун» деп,
Үмөтөйдүн калың кол
Кол кайырбай калды эле.
Ачуусу келген Күлчоро
Айкырыкты салды эле.
«Бекер болду мунун» деп,
Ээлиги калган чорону
Жетип келип кан Бакай
Чылбырынан алды, дейт.
Женилген колду ээрчитип,
Семетейдин алдына
Алып жетип барды, дейт.

Акылман тууган Каныкей
Семетейге кеп айтат:
Дос, душманын көрсөтүп,
Салт сыяктуу эп айтат:
«Кабылан чыккан чунагым,
Ушулбу сенин кыларың?
Ээликкен менен Үмөтөй

Чын эле сенин тууганы,
Тууганыңды өлтүрүп,
Муунунду өзүң муунадың!
Ансыз деле куу көк жал,
Кармашкан душман аз эмес,
Канатташ тууган казак журт,
Ойлосоң балам, кас эмес.
Жакыныңды жат кылган,
Жүрөккө калчуу дат кылган,
Арада шайтан бар окшойт,
Экөөндү бирдей азгырган.
Айланайын абаке,
Чунагың жакшы кылган жок,
Жакалалашып жоо келсе,
Казактан жакын тууган жок.
Бир тууганым Агеркеч
Жалгызынан айрылды,
Кайкалап жаткан көп казак
Каны өлүп катуу кайгырды.
Элиң менен сүйлөшүп,
Көк калтырбай эки элге,
Тарткыла мыктап айбыңды!».

Каныкейдин бул сөзүн
Карыя Бакай эп көрдү.
«Иш өттү» деп Семетей,
Өкүнүп убай жеп көрдү.
Көп жыйналып кеңешип,
Жүрбөйлүк деп эгешип,
Жер каптаган мал менен,
Көз кайкытар зер менен
Калың казак элине,
«Үмөтөйдүн куну,—деп,—
Агеркечтин алдына
Алпаралык муну,—деп,—
Эчен төөгө жүктөлсүн,
Кундуз менен куну» деп,
Калкына кара кийгизип,
Атпай кыргыз баатырга
Кайгырганын билгизип,
Бөйрөктөрүн таянып,
Кошок менен ыйлатып,
Жылуу жумшак сөз тапкыч

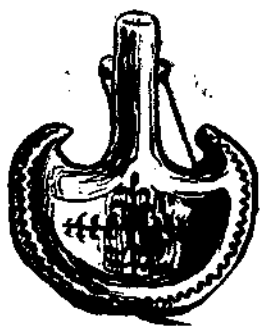
Чечендерди жайнатып,
Үмөтөйдүн эрдигин
Ырчыларга ырдатып,
Өзү билип Семетей,
Бөлөк тизип тулпарды,
Ар бир эрдин колуна
Бирден берип шумкарды,
Тулпарлардын баарысын
Үртүк менен үптөтүп,
Үмөтөйдүн өлүгүн
Нар буурага жүктөтүп,—
Жөнөрүндө Канчоро
Абаке деп кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Айланайын абаке!
Акыл-эсин канакел?
Эрдин аты эрге тең,
Эсиңе алгын, абаке!
Уят кылды абыдан
Жаш Күлчоро кабылан.
Кир сактатпай тууганга,
Кексиз болуп кетелик,
Бирге тууган бөлөңдөн,
Буурулду аяп нетелик?».

Семетей туруп кеп айтат:
«Ой, калайык,— деп айтат,—
Болуптур чоро, болуптур,
Талаштырбай экөөңө,
Суркоёнду минейин,

Калкылдап келген жоо болсо,
Күлүктүгүн билейин...
Аккула жандан кайрамбы,
Атамдан калган кеп экен,
Үмөтөйдүн кунуна
Тайбуурулду бергеним —
Кыйын да болсо эп экен».

Деп, ошентип, Семетей
Эртеңкисин кенебей,
Канчоронун айтканын
«Калпысны?» деп элебей.
Жер чайпалткан чуу менен,
Аза күткөн туу менен,
Көкүлүнө Буурулдун
Карадан үкү тактырып,
Дүңгүрөтүп дүйнөнү
Добулбасын кактырып,
Агеркечтин алдына
Кабарчысын чаптырып,
Үмөтөйдүн өлүгүн
Чоролорго бактырып
«Көңүл айт!» деп жөнөттү,
Кырк нөкөрүн ээрчитип,
Сары канды баш кылып...

Муну мындай таштайлык,
Канчоро менен Кыяздын
Достугунан баштайлык.

КАНЧОРО МЕНЕН ҚЫЗДЫН ДОСТОШҚОНУ

Канчоро менен Чачыкей
Шыбырашып, сырдашып,
Семетейге ор казып,
Ор казганда мол казып,
Өзөктөн чыккан өрт болду,
Өзүнөн чыккан жат болду.
Үмөтөйдүн кунуна
Тайбуурулду бергенде,
Канчоро менен Чачыкей
(Элден чыккан шерменде)
«Эми кудай берди,— деп,—
Эми кезек келди» деп,
Арамдык жолго киргени,
«Ушундай» деп бир адам
Душмандыгын билбеди.
Санаасы бузук Чачыкей
Сандуу жерге жүрбөдү.
Ар качандан бир качан
Ушак сүйлөп жүргөнү.

Күлүскө күйүк салганы,
Чачыкейге Семетей
Кылчайып ачык күлбөдү.
Канчоро болсо ар качан
Күлчородон кем болду.
Күлчоронун айтканы
Кимге болсо эм болду!
Кара көңүл Канчоро
Кабыландай Күлүскө
Кайсы жерде тең болду?
Өзүн-өзү кемсинтип,
Канчоро кекти жыйнады,
«Күлүстү артык көрөт» деп,
Күйүтү ичке сыйбады.
Кандай кылып ийсем деп,
Ичинен бузук ойлонуп,
Өзүнө макул ойгоруп,
Семетейге кас болду,
Жүрөгү кара таш болду.

Муну билбей Семетей,
«Кадырманым, иним» дейт,
Кара көңүл чоронун
Кандайлыгы билинбейт.
Үмөтөй өлүп бүткөндө,
Тайбуурул тартуу кеткенде,
Канчоро изин жашырып,
Душмандыгын ашырып,
Чачыкей менен кеңешип,
Семетей менен Күлүскө
Ичтеринен эгешип,
Семенди эптеп соймокко,
Күлүстүн көзүн жоймокко,
Семетейдин атагын
Жер жүзүнөн жоймокко,
Кадырлап өзүн кан кылып,
Калк башына коймокко
Куулук, шумдук ойлонду,
Чачыкейди өзүнө
Каншалыкка ойгорду...

Көпөлөк учуп, куш сайрап,
Жер саймадай болгондо,
Кең Таластын оюна
Калың эл көчүп конгондо.
Капарсыз жаткан калың журт
Бейпилдикке онгондо,
Канчоро кастык ойлонуп,
Оюнда токсон толгонуп,
Таң атканда аттанып,
Кабактын ачып шаттанып,
Жоо кийимин кийинип,
Өзүнөн өзү сүйлөнүп,
Шер Күлүскө кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Айланайын Күлчоро,
Атыңа бачым мин, чорол!
Тоодон кийик аталык,
Тамашага баталык.
Бечел болгон эмедей,
Үйдө кантип жаталык.
Кайып жүрчүү тоолорду,
Качырата басалык.

Качантан бери бук болгон
Черибизди жазалык.
Он чакты күнү жүрөлүк,
Ойноп дооран сүрөлүк.
Жайлоого чыгар кез бекен,
Анысын дагы билелик.
Коогасыз жатар жыл болду,
Аттангын, чоро, жүрөлүк!».

Деп, ошентип, кош алып,
Он чакты жигит кошо алып,
Кең Таластын башына,
Каркайган аска ташына,
Чыга келип жатышып,
Таштан теке атышып,
Тамашага батышып,
Эчен белден ашышып,
Эки баатыр келди эми,
Эңкейип баарын көрдү эми.
Абай кылып караса,
Атыр жыттуу жел болуп,
Телегейи тең болуп,
Өзөнүндө, сайында
Жапан алма баштыктай,
Ышкындарын карасаң,
Айдатып койгон аштыктай,
Кымыздыгы таяктай,
Чемирчеги аяктай,
Бетеге белден бураган,
Эликтерди карасаң,
Балтыркандын башынан
Так секирип чураган
Жайлоонун маалы болуптур,
Жайкалып чөбү толуптур.
Муну көрүп кош баатыр
Арада эчен конуптур.

Канчоро анан кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Жүргүлө кайра баралык,
Элге кабар салалык.
Суусамырды жайлайлык,
Суу-сууга бээ байлайлык.

Өзөндү бойлоп конолук,
Мал семиртип, онолук».
Деп, ошентип, калганда,
Калганы макул алганда,
Аркардын этин байланып,
Ак кажырдай айланып,
Ар тараптан көрүшүп,
Айлына кайта келишип,
Алты күнү жол жүрүп,
Ар тараптан жер көрүп,
Айлына келип кечинде:
«Ала-Белди айланып,
Аңтара карап жер көрдүк,
Жер желбиреп калыптыр,
Жайлоо жакшы болуптур.
Эртең айыл көчсүн,—деп,—
Үйүнүн баарын чечсин,—деп,
Ала-Белди ашсын, — деп —
Суусамырды кечсин,—деп,—
Сууну бойлоп консун,—деп,—
Өзөн сууга конушуп,
Ар кимиси айылдын
Өз алдынча болсун,—деп—
Кымыздан арак тартсын, —деп,—
Кызыгы журттан ашсын,—деп,—
Кыз бала менен боз бала
Мейли кадыр болсун,—деп,—
Мейли менен оңсун» деп,
Өкүмүн экөө билгизип,
Элге жардык койду эми.

Желдей көчкөн калың эл
Жете келип жайлоого
Жергеси менен толду эми.
Капкачандан ойлонгон
Каңчоронун тилеги
Кадимкидей болду эми.
Үч айга чейин үзүр деп,
Шилээн берип, той-тойлоп,
Ар уруунун кандары
Кыла берди кесирди,
Бейкут жаткан арамдар
Барган сайын эсирди.

Кайнардын кара көзүндө,
Как чынардын өзүндө,
Бакайдын салган тамында,
Көк жал Семең жанында,
Сакалдуусу Сары кан,
Ордо күтүп он чоро,
Ойкуштаган жаш жолборс
Абасынын жанында—
Ойротто жок Күлчоро.

Кара көнүл Канчоро
Баштар ишин баштады:
«Аламын,— деп,— намысты»
Кыянатын баштады.
Элдин баары кеткенде,
Кең жайлоого жеткенде,
Кенешкенсип кебелбей,
Канчоро туруп кеп айтат,
Семетейден жалтактап,
«Сары кан аба,— деп айтат,—
Семетей баатыр болгону,
Арбак башка конгону,
Конурбайды алганы
Эч кимден арман калбады.
Чыңкожо менен Толтойдун
Алтын туусун жыкканы,
Мурдакыдай жоо келип,
Каршыбызга чыкпады.
Кокустан душман келбесин,
Кордукту мыктап бербесин,
Эч семирп бук болду,
Мал семирп нык болду,
Оолактап чекке барайын,
Он күнү жолду чалайын,
Ташкенге дүрбү салайын,
Талаанын баарын карайын.
Андан мындай салайын,
Анжыянга бет алып,
Артып баарын карайын.
Коконго дүрбү салайын,
Туздун кара тоосунан
Туш-туштун баарын карайын.
Жакын барбы, жат барбы ,

Жол жосунун ченейин,
Эл аралап, жер көрүп,
Тамаша кылып келейин.
Жер бетинде кобурду,
Айланайын Сары аба,
Толуктап айтып келейин».

Деп, ошентип, калганда,
Мийзам учуп, күз болуп,
Аш-той берчүү адамдар
Даярданып калганда,
«Мейлин, барсаң, баргын,— деп,—
Белдин баарын чалгын» деп,
Макулдук берди Сары кан,
Семетей «макул, куп» деди,
Элдин баары «эп» деди.
Карап турган карылар
«Ушул жакшы кеп» деди.
Жооп алганда Канчоро:
«Айланайын Күлүстөн!
Атыңдын жеми күрүчтөн,
Миң жылкыга тургандай,
Ээр-токумун күмүштөн.
Сен Күлчоро болгону
Серпишкениң оңбоду,
Кана мүйүзүң чыкканы?
Кана сага жукканы?!
Ушул жашка келгенче,
Мени киши дебедиң,
Киши ордуна көрбөдүң,
Суркоёнду бербедиң,
Качан болсо, түгөнгүр,
Коркоксуң деп тергедиң.
Ушу жашка келгенче,
Тайбуурулду минбедим.
Далай заман өтүптүр,
Же Суркоён сырын билбедим.
Ушу жолдо баатырым,
Суркоёнду берсеңчи,
Күлүктүгүн билейин,
Далай-далай тоолор бар,
Аркыраган суулар бар,
Баарын артып келейин.

Көргөнүмдүн баарысын
Көбүнө айтып берейин.
Бул тилекти аткарсан,
Айланайын Күлүсүн,
Мындай-андай дебейин».

Ошондо Күлүс кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Медери элең элимдин,
Таянчы элең белимдин,
Чегээси элең жеримдин,
Кадоосу элең калкымдын,
Намысы элең атымдын,
Сураганың ушубу,
Минип жолго сала кой,
Билгениңдей боло кой.
Атышканда — мергеним,
Тилегиң кудай бергеним,
Күрөшкөндө—балбаным,
Катар өскөн ардагым,
Кантип күчүн аяйын,
Ала койгун барданым!».

Деп, ошентип, ат берди,
Аянбастан бат берди,
Баары бирдей бажырап,
Семетей менен Сары кан,
Кош баатырга кубанып,
Карап турду божурап,
Сары кан менен Бакай кан
Сакалдарын жайкашып,
Алкашып калды жобурап...

Жоо-жарагын шайланып,
Азык-түлүк байланып,
Канчоро жолго салды эми.
Алышканды жеңгиң деп,
Күлчоро күтүп калды эми,
Аркырата жол жүрүп,
Ал күнү катуу мол жүрүп,
Олуя-Ата, Меркини
Как ошондон беркини,
Дүрбү салып олтуруп,

Андан неме таба албай,
Кадиктүү баатыр Канчоро
Бурулуп жолго салды эми.
Бура тартып бир жерге,
Канчоро конуп калды эми.
Эртеси күнү болгондо,
Намангенди бет алып,
Аркырата жүрдү эми.
Тузун кара тоосунан,
Бура тартып келди эми.
Анжыянды каратып,
Абдан дүрбү салды эми.
Андан неме көрүнбөйт,
Жана мындай имерип,
Оң жагына жиберип,
Опколжуп дүрбү салды эми,
Күнгүрөнүп алды эми:
«Атандын көрү эр Кыяз,
Атана наалат көр Кыяз,
Убададан танганбы,
Унутуп мени калганбы!
Келиштирип кеп айткан,
«Келмек болду» деп айткан
Жансыздын сөзү жалганбы?».

Деп, ошентип, Канчоро
Эт бышымга токтолуп,
Эс алып атын откоруп,
Ишенгени эр Кыяз
Кездешер жерде жок болуп,
Ар санаасы токтолуп,
Үшкүрүп турган чагында,
Күркүрөп мылтык угулду,
Уккан жерден чоронун
Кубулуп түсү бурулду.
Капчыгайга алаңдап,
Ылдый басып салаңдап,
Эк алдына караса,
Өзөндү бойлоп талаша,
Эсеби жок кол менен,
Санаты жок эл менен
Жедигер журту кылкылдап,
Жер майышып былкылдап,

Кабардап мылтык аттырган,
Кара жүрөк ант урган
Эр Кыздын өзү экен.
Кубангандан Канчоро
Бир кудайга зар айтып,
Пил баштаган нар айтып,
Оюрманын бел менен,
Ойку-тайкы жол менен,
Карышкырдай Канчоро
Ойго түшүп келди эми.
Антташып жүргөн досунун
Ардактуу жүзүн көрдү эми.

Аттан түшө көрүшүп,
Айкашып жатып өбүшүп,
Канчоро баатыр кеп айтат:
«Тыңшагын Кыяз!—деп айтат,—
Курчанган курум сен элен,
Кубат кылган эр элен,
Удаасы менен кат бердим,
Уйкумду коюп, бат бердим.
«Көккө тууган көкмүн» деп,
Өзүңө нечен кат бердим.
Арстансыңбы, нарсыңбы?
Айткан кепте барсыңбы?
Сөз алышып, сөз берген,
Экөөбүздүн антыбыз
Кадимкидей калсынбы?
Же болбосо кан Кыяз
Намысы жок опосуз,
Опуртмалуу жансыңбы?
Кан Толтойду өлтүргөн
Канкорго эми кез келди.
Кагылайын кан Кыяз,
Айтышкан антты бузбасаң,
Эми бизге тез келди!».

Деп, ошентип, Канчоро
Кудайга салып кеп айтып,
«Ушул анттан тайганды
Аккелте урсун» деп айтып,
Кыйын айла иштешип,
Кылычтын мизин тиштешип,

«Келе бергин гартынбай,
Таласта толгон киши жок,
Ордодо турган он чоро,
Эчтеме менен иши жок.
Ушул кезде Семетей,
Тайбуурулдан айрылып,
Мокоп калды, мизи жок.
Он беш күндө даяр бол,
Мен барайын Таласка,
Эсебинден адашпа!
«Атабыз өткөн Манастын
Күмбөзүнө баргын» деп,
Алдап алып келейин,
«Арбагына Манастын
Бата кылып келгин» деп,
Кылгылыктын баарысын
Ошол жерде кылалык.
Ээрчитип келген эл болсо,
Ошол жерден кыралык!
Кан жөткүртүп жетимди,
Өрт өчкөндөй басалык.
Чынокжо, Толтой куну үчүн,
Канчоронун ары үчүн,
Жетилип турган жетимди
Кабыргадан басалык.
Канын суудай чачалык!».

Деп, ошентип, калганда,
Канчоронун тулпарын
Кыяздын көзү чалганда:
«Эртеги өткөн эр Толтой,
Эпсиз эле ак жолтой,
Мына бул минген тулпарын
Агамдын аты көрүнөт,
Көрүп туруп чыдабай,
Көзүмдүн жашы төгүлөт.
Аныгын айтчы, Канчоро,
Атамдын аты ушубу?
Суудан чыккан сүлүгүм,
Суурула чыккан күлүгүм!
Суркоён өзү ушубу?
Туягында тура жок,
Тулпар сындуу мал экен,

Жүрөгүндө кара жок,
Өкүмдүгү бар экен.
Моюндарын карасам,
Сууда сүзгөн чүрөктөй,
Ар мүчөсүн карасам,
Ташка тарткан сүрөттөй.
Абай кылып карасам,
Даваан ашса, кайыптай,
Дарыя кечсе, кайыктай,
Колу кыска жан экен,
Коён сындуу мал экен.
Ушуну минип алдырган,
«Тоодой Толтой» десе да,
Абакем алсыз жан экен!».

Деп, ошентип, кан Кыяз
Амандашып айрылып,
Суркоёнду көргөндө,
Бөтөнчө жаны кайгырып.
Жегенине тоюшуп,
Жээби, жээби болушуп,
Убаданы бектешип,
Ушундай деп чектешип,
Айрылышып калды эми.
Аркыратып Канчоро
Азыр жолго салды эми...

Ат аябай жол жүрүп,
Күндөп-түндөп мол жүрүп,
Бир адамга билинбей,
Бир кишиге көрүнбөй,
Бир кишинин көзүнө
Кандуу чоро илинбей,
Түндө келип күлүктү
Таң ашырып салды эми.
Чачыкейдин үйүнө
Жылып басып барды эми.
Уурулардай кыбырап,
Укмуштарын шыбырап,
Кан, канышай болгонсуп,
Кадыр менен толгонсуп,
Экөөнөн башка киши жок,

Өңгө жандын иши жок,
Кучакташа жатышып,
Кызыктарга батышып,
Бири—каныш, бири—кан,
Ой түбүнө батышып,
Ойлорунча болушуп,
Ополуудай оңушуп,
Кылган иштин баарысын
Баатырлыкка жоорушуп,
Эртең менен болгондо,
Тамак-ашка тойгондо,
Кара жүрөк Канчоро
(Капасы жок ал чоро)
Семетей, Бакай, Сары кан,
Баарына келип кеп айтат:
«Кагылайын абаке!
Айлана—тынчтык,—деп айтат.—
«Как» этип учкан карга жок,
Абаке, сенин доорунда
Кармаша турган калба жок.
Тегеренип карасам,
Терс кыялдуу мал да жок,
Телегейи тептегиз,
Айланайын абаке,
Тетири учкан карга жок.
Олуя-Ата, чоң Ташкен,
Ошонун баарын карадым.
Ар кайсы жерде мал жатат,
Жыргап, куунап эл жатат.

Мыйзам учуп, күз болуп,
Жер семирп түз болуп,
Коон бышып жай болуп,
Жердин баары май болуп,
Эгиндин баары бышыптыр,
Түркүн-дүйүм жыгачтын
Мөмөсү жайнап түшүптүр.
Өнөгү бирге элдерден
Өчөшүп сага жоо болбойт,
Ушул быйыл жоо болсо,
Бул замана соо болбойт.
Жайланып жата бергиле,
Жайлоону көрүп келгиле,
Эркин ойноп куш салып,
Ыракатын көргүлө.
Сүт бото менен тайлардан
Шеринени бергиле.
Абакемдин доорунда
Аябай үзүр көргүлө».

Деп, ошентип, калганда,
Ыраазы болуп эл кетти,
«Эми кудай берди» деп,
Кандыгын ойлоп Канчоро
Көңүлүн көккө дегдетти...

Муну мындай таштайлык,
Канчоронун Семеңе
Кастыгынан баштайлык.

СЕМЕТЕЙ МЕНЕН КҮЛЧОРОГО КАНЧОРОНУН КАСТЫГЫ

Канчоро менен Кыздын
Белгилүү күнү болгондо,
Кармашка келген калың кол
Капчыгайга толгондо,
Көңүлдө кылдай кообу жок,
Көк жалың эркин онгондо,
Канчоро келип кеп айтат,
Кылдаттык менен тек айтат,
Күлчорону күүлөнтүп,
Мына мындай деп айтат:
«Айланайын Күлчоро,
Үйдө жүрсөң,— бир чоро,
Жоого чыксаң,— миң чоро!
Оюма сонун иш түштү,
Айтканымды бил, чоро!
Ак күмбөзгө баралык,
Ак боз бээни жаралык,
Кан Манастын арбагын
Бир кубантып алалык!

Көптөн бери тайыбай,
Көңүлдөн чыккан турбайбы!
Тайыбасак Манасты,
Арбагы бизди урбайбы!».
Мунум «кандай кеп?» деди,
Аласы жок эр неме
Күлчөрө муну «эп» деди.
«Айталы,—деп,— абама»,
Шашып атка минишип,
Семетейге келишип,
Абасына кеп салды.
«Көк жал Манас арбагын
Тайыйлычы!» деп салды.

Семетей анда кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Жакшы болот, жүргүлө,
Кубанып эркин күлгүлө,
Ак боз бээни алгыла,

Ай туяктап чалгыла!
Элик атып, бой жазып,
Аябай ойноп кангыла.
Коно жатып тайыйлык,
Эмесе, балдар, жүргүлө!
Эркинче ойноп-кулгүлө!».

Деп, ошентип, Семетей
Ак боз бээни бош алып,
Чоролорун кошо алып,
Атка минип калганда,
Каныкей билбей арманда,
Көрө коюп буларды,
«О, балдар!» деп калганда,
Аттанып калган Семетей,
Атынын башын бурду эле,
Айланып карап турду эле.
Каныкей зарлап кеп айтат.
Кеп айтканда деп айтат:
«Айланайын жалгызым!
Эт жүрөгүм солкулдайт,
Көзүм тартып болкулдайт,
Көңүлүм көптү санатат,
Алып учуп жүрөгүм,
Кагылайын кулунум,
Эмине болуп баратат?
Тайбуурулдан айрылып,
Канатың сынып кайрылып,
Чайдоосуң алтын, жез эмес,
Ушу бүгүн үйүндөн
Бастырып чыгар кез эмес.
Түндө жатып, түш көрдүм,
Түшүмдө жаман иш көрдүм,
Канжыгадан баш көрдүм,
Кол көөкөрдөн жаш көрдүм,
Талас ылдый өрт көрдүм,
Олуя-Ата көл болду,
Муну да көздөн өткөрдүм.
Алчагай мүйүз, ак эркеч
Айды карап маарады,
Тултук мүйүз көк бука
Туу түбүндө көрүндү.
Кырк эмчектүү көр канчык

Кыдырата шимшиди,
Үнүн баспай кыңшыды.
Чынар төрөк жыгылды,
Карс эткен үнү угулду.
Баштан сыймык куш кетип,
Бөлүлөсөм конбоду,
Манастан калган сыр чыны,
Куйсам ичи толбоду.
Бул эмне болучу?
Тил алып ботом, койсоңчу!
Андан көрө, кулунум,
Бээнди үйгө сойсоңчу!».

Деп, ошентип, калганда,
Эненин мизин кайтарбай,
Семетей «дурус кеп» деди.
Койгула балдар эмесе,
Атакемдин арбагын
Мындан тайыш «эп» деди.

Канчоро анда кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Катигүн эне, кантесиң,
Кокуй эне, не дейсиң!
Карыганча какчандап,
Кадаланып болбойсун.
Ажал жетип, күн бүтсө,
Ажалдан кимди коргойсуң!
Көрүп турган эмедей,
Катүгүн энем, болбойсуң.
Бейитке бата кыла албай,
Бизди кудай уруппу!
Бул жердеги күмбөздөн
Бирөө карап туруппу!
Бул Семетей болгону.
Серпишкени оңбоду.
Ар кайсы дөөлөр кеп кылган,
Атын угуп абамдын
Өз жанынан шек кылган.
Аткан огун санаган,
Атышамын дегендер
Айкаша албай жадаган.
Кагылайын энеке,
Карып калган окшойсуң,

Карылыгың болбосо,
Минтип бизди тоспойсуң!
Карыны дайым тыңшасак,
Кайрылып үйдөн чыкпайбыз,
Кайкалап келген жоо болсо,
Кармаша албай ыктайбыз!
Энеке, койгун сөзүңдү,
Уккун ушул сөзүмдү!».

Деп ошентип, Канчоро
Болбой туруп алды эле,
Эми кой деп айта албай
Чоронун мизин кайтарбай,
Эч айласын таба албай,
Каныкей күйүп кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«О, түгөнгөн Канчоро,
Айтар сөздү аз кылдың,
Сырынды билген эч ким жок,
Оолуктуруп абанды,
Тайбуурулдан жазгырдың.
Бир кезекте абанды
Айчүрөктөн азгырдың.
Эмине балам, билгениң?!
Айтканыма кирбедиң!
Көптү көргөн энеңдин
Көлдөп аккан жашы бар,
Көк жал Манас төлгөсү —
Көнөктөй кара ташы бар.
Эч болбосо, чунактар,
Бул сөзүмдү уккула,
Туура тартып бул жерден
Төлгө ташка чыккыла!
Манас жолго чыгарда,
Ушул ташка барчу эле,
Аккуладан арбайып,
Аттап түшө калчу эле.
Көнөктөй болгон ал ташты,
Бут атым жерге көтөрүп,
Апарып таштап салчу эле.
Ошондон кийин аттанып,
Бет алган жакка кетчү эле.
Же болбосо ошону

Көтөрө албай калчу эле.
«Эми жолум болбойт» деп,
Тим эле кайтып келчү эле.
Качан ташты көтөрсө,
Чабытты анан чалчу эле.
Ошол ташты, чунактар,
Көтөрө албай калсаңар,
Көбүрбөй кайта салгыла!
Акыркы менин айтарым,
Ошого туура баргыла!».

Деп, ошентип, Каныкей
Сөзүн айтып салганда,
Семетей карап калды, дейт,
Айчүрөк чыга калганда,
Анда Чүрөк кеп айтат,
«Арстаным, укчу!—деп айтат,—
Саадагың алтын, жез эмес,
Аттанар бүгүн кез эмес,
Жылдызга каршы күн эле,
Азырча жаткын тим эле!
Мыйзам учуп күз болуп,
Жер семирип түз болуп,
Жалпы элинди көчүрүп,
Таласка тегиз түшүрүп,
Адамдын баарын жыялы,
Жалпы түлөө кылалы!
Кары дебей, жаш дебей,
Катын дебей, кыз дебей,
Каң атамдын күмбөзгө
Бир зыярат кылалы!
Эки, үч күнү токтолуп,
Анан кийин козголуп,
Көчө барып көрөлү!
Азырынча энемдин
Айтканына көнөлүк!».

Ошондо Семен күүлөнүп,
Ачуу кылып сүйлөнүп,
«Каныкей тилиң албастан,
Сенин тилиң мен алсам,
Энемдин шагы сынбайбы?
Душмандар укса, күбүрөп,

Күлүшүп, ушак кылбайбы?!
Келинчек десем, керилбе,
Байбиче десем, мактанба!
Каныш десем, кайкайба!
Өз алдындан чалкайба!
Жосуну жок сүйлөйсүң!
Үйүңдү бил, Айчүрөк,
Колуму кантип бийлейсиң!».

Ошону айтып эр Семен,
Оолугуп жөнөй берди эми,
Эки көзүн имербей,
Энекеси Каныкей
Ээрчип карап калды эми.
Андан мурун жол жүрсө,
Семетейдин артынан
Жолборс кошо жүрчү эле,
Касиеттүү Каныкей
Көзү менен көрчү эле.
Ажыдаар ак жылан,
Акмалап кошо жүрчү эле,
Ошону көрүп Каныкей,
Көп кубанып калчу эле.
Эми бүгүн караса,
Эчтемени көрбөдү,
Алда кандай болот деп,
Көзүнүн жашы көлдөдү.
Ээликтире чабышып,
Үзөңгүлөр кагышып,
Үйүрмөнүн бел менен
Ойку-кайкы жол менен
Сандыргалуу эр Семен,
Салдай ташты көрүүгө
Салып чыгып келди эми.
Көнөктөй болгон сал ташты,
Көрө коюп күлдү эми.
Таш бетинде Манастын
Шумкарынын изи бар,
Ар жеринде аяктай,
Тулпарларынын и и бар.
Эки жагын караса,
Эрлеринин изи бар.
Алмамбет, Чубак көк жалдар,

Шерлеринин изи бар.
Муну көрүп Семетей,
Аттан түшө калды эми,
Баякы ташка барды эми.
Алып мындай салам деп,
Көтөрө албай калды эми.
Баягыны көргөндө
Оозунан түтүн буркурап,
Көзүнөн жалын шыркырап,
Чымырканып, чыңданып,
Мурункудан тыңданып,
Көтөрөм десе, көк жалдын
Чыйырыккан бою жазылбай,
Чындаган ачуу басылбай,
Бүткөн бою дүркүрөп,
Дагы барып алды эми.
Обдулам деп ордуна
Жылдыра албай калды эми.
Көзүнөн жашы сызылып,
Көөнү кетти бузулуп,
Мурдунан каны тамчылап,
Этек-женин камчылап,
Уялгансып Семетей,
Айта салды «алчылап!».
Ал—ангыча Күлчоро,
«Абаке сага нетти,—деп,—
Алың кайда кетти?» деп,
Аттан түшө жүгүрүп,
Бир колу менен ал ташты,
Ыргытам деп келди, дейт,
Көнөктөй болгон кара таш
Чорону дагы женди, дейт!
«Ташың менен кургун,—деп,—
Дагы өөдө тургун — деп, —
Бир көтөрүп көргүн» деп,
Семетей карап турду эле.
Бардык күчүн аябай,
Күлчоро колду сунду эле.
Кыймылдабай кара таш,
Жабышкандай болду эле.
Айран калып Семетей,
Өпкө, боору биригип,
Кабышкандай болду эле.

Муундары шылк этип,
Оң жак буту кырт этип,
Аксап калды Күлчоро,
Демейдеги миң чоро.
«Көпшөк, чоро, көпшөк!» деп,
Каркылдады Канчоро.

«Жүргүлө, балдар кетели,
Кетпегенде нетели!
Төлгө болбой калган соң,
Кайрылып үйгө кетели!»
Деп, Семетей айтканда,
Канчоро туруп кеп айтат:
«Койгун, аба!—деп айтат,—
Күлчоро, мындай келгин,— деп,—
Мен көтөрөм бергини!—деп,
Кара ташка барды эле,
Тебетей алган эмедей,
Колуна кармап алды эле.
Карап турган эки шер
Өңү-түшүн биле албай,
Айран болуп калды эле.
Канчоро анда кеп айтат,
Келберсип туруп бек айтат:
«Олуя ташын ушубу?
Оодара албай калдынар,
Камгактай болгон ушуну!
Айланайын абаке,
Сен Семетей болгону
Серпишкениң оңбоду.
Мен Канчоро болгону
Күлчородой көрбөдүң,
Же бир кийимни бербедиң,
Же Буурулду минбедим!
Айланайын абаке,
Ошо күндөн ушу күн
Мындайымды билбедиң!
Же Аголпогун бербедиң,
Арбагымды көрбөдүң!
Арманым калды ичимде,
Эми кантип кетесиң,
Кеткенде барып нетесиң?
Жүргүн, баатыр, баралы,

Ак боз бээни чалалы,
Мен ыргыткан кара таш,
Төлгөнүн ушул келгени.
Тилеп келген тилекти,
Кудайым анык бергени.
Жакшы болду, абаке,
Бул ташты чороң жеңгени!».

Ал, ошентип, калганда
«Баса, чором, баса» деп,
Басалгалуу Семетей
Таластын суусун кечти эми.
Өйүзүндө күмбөзгө
Кошун дароо чечти эми.
Ары-бери жайланып,
Түтүн салып чайланып,
Арбагына Манастын
Ак боз бээни чалды эми.
Кырк кулактуу казанга
Казы-карта салды эми.
Кабыландай Семетей,
Каржалып турган эмедей,
Кара ташка таң болуп,
Ойлонуп башы маң болуп,
Суркоёнду байлатып,
Казанга этти кайнатып,
Абай кылып караса,
Казанды кудай урду эми,
Күн бүркөлгөн эмедей.
Антарылып түрүлдү.
Түрүлмөк түгүл казандын
Түбүнөн бери көрүндү.
Көрө коюп Семендин
Кабыргасы сөгүлдү.
Көрө коюп Күлчоро
Көзүнөн жашы төгүлдү..

Семетей анда кеп айтат:
«Иш бүттү, Күлүс,—деп айтат,—
Түлөө мындай болобу,
Түлөө мындай болгондо,
Ушуну жеген оңобу?
Аттарды алып келгиле,

Батыраак атка мингиле!
Бул укмуштун чын сырын
Аттанып, балдар, билгиле!»

Ал ангыча болбоду,
Айланып өлүм торгоду!
Май-Булактын башынан,
Бакайдын кызыл ташынан,
Ак ала желек туу менен,
«Багыш кан!» деген чуу менен
Кыяздын колу көрүндү.
Көрө коюп Күлчоро,
«Бул эмне шумдук!» деп,
Кабыргасы сөгүлдү.
Эки чоро, бир төрө,
Айгайлаган жоо көрүп,
Суркоёнго жүгүрдү,
Не кыларын биле албай,
Тирүүлүктөн түнүлдү...

Канчоро туруп кеп айтат:
Уккула мени!—деп айтат,—
Айланайын абаке-эй!
Башка кара күн тууса,
Алп Канчоро—мынакей!
Көнөктөй болгон көк ташты
Көтөрө албай койгонсун,
Кагылайын Күлчоро,
Сен да ушундай болгонсун.
Келе бери атыңды,
Кимге айтасың датыңды!
Кыяз кулга барайын,
Кыйратып ойрон салайын!
Күчүм ташып турганда
Башын кесип алайын.
Багыштын уулу Кыязды
Найзага илип салайын!
Колум менен ыргыттым,
Коргошундай ташыңды.
Эми, абаке, билесин,
Кыяздын башын кескенде
Канчорондой асылды.

Ажал жетсе, өлөйүн.
Акыретин көрөйүн.
Мен Канчоро болгону,
Кармашканым оңбоду.
Ушу жашка келгени,
Кара тумшук чоронду
Киши-миши дебейсин,
Кийиминди бербейсин!
Же Тайбуурулду минбедим,
Же тартынбай жоого кирбедим,
Же Суркоёнду бербедим.
Сундуруп найза албадым,
Менменсинген дөөлөргө
Беттешип жеке барбадым.
Жекеден мөөрөй албадым.
Ушу бүгүн, абаке,
Жылдызым мага оң эле,
Көтөргөн ташым чоң эле.
Кыязга жеке чыгайын,
Көзүң менен көрүп тур,
Көтөргөн туусун жыгайын».

Деп, ошентип, калганда,
«Болбойлу» деп арманда,
Семен туруп кеп айтат:
«Канчоро иним!—деп айтат, —
Кай жеринден кемин бар,
Күч көрсөтөр эбин бар!
Артык белги саа келди,
Армандуу белги маа келди,
Жакшы белги саа келди.
Жаман белги маа келди,
Аттангын, чоро, аттангын!
Алышкан жоого бат баргын!
Биз жаман атты минелик,
Жанында бирге жүрөлүк».

Деп, ошентип, Семетей
Суркоёнду мингизип,
Сыр найзаны сунгузуп
Аккелтени асынтып,
Канчорону ташынтып,
Жөнөтүп туруп калды эми...

Атка минип калган соң,
Жоо жарагын алган соң,
Анык сырын ачты эми.
Кыязга карап зыргытып,
Кылчайбастан качты эми.
Ошол кезде Канчоро
Кан Кыяз менен көрүшүп,
Колун кармап өбүшүп,
Аралашып калды эми.
Күлчоро менен Семене,
Жаман да болсо аттары,
Жакын болбой калды эми..
Ал аныгча болбостон,
Атка буйда койбостон,
Ак ала желек туу менен,
«Кыяз!» деген чуу менен,
Ак асаба туу менен,
Асман көктө чуу менен
Семетей менен Күлүстү
Тегеректеп келди эми.

Үмүт үзбөй Күлчоро,
Өнү-түшүн биле албай,
Канчорого жалынып.
Мойнуна курун салынып:
«Айланайын Канчоро!
Чалгынды бирге чалыштык,
Жылкыны бирге алыштык,
Белге саадак бууштук,
Манжуудан жылкы кууштук,
Бир туугандай тууштук!
Кай жерден көңүл сууштук?
Тоорулду бирге тооруштук,
Күлүктү бирге жооруттук,
Күйүп барам. Канчоро,
Кай жерде көңүл ооруштук?!
Эмчекти бирге эмиштик,
Тамакты бирге жеп ичтик.
Бизди көргөн душманга
«Эгиз чоро» дегиздик.
Айланайын Канчоро,
Менин тилим ал, чоро!

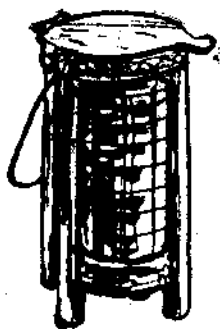
Бала экенден экөөбүз
Балбандашып бир өстүк!
Тай, кунандай тебишип,
Тайтайлашып эңиштик.
Анык баатыр баатырды
Ушундай кылып алдайбы?!
Алдап жүрүп күн көргөн
Шерменде болуп калбайбы?!
Агам чоро, тилимди ал!
Таарынчың болсо, жоюлат.
Таалайсыз кылбай, кайра сал!
Кеткен менен, Канчоро,
Керилип эркин жатпайсың,
Семетейдей абанды
Кош дүйнөдөн таппайсың!
Каныкейдин ак сүтүн*
Канчоро, кантип актайсың!
Өдө чыгар өбөк жок,
Ылдый түшөр жөлөк жок,
Эки чоро бир төрө
Үчөөбүз бирдей киши элек,
Жеңилбес жоого күч элек.
Ушунун баары, Канчоро,
Абакемдин иши эле!
Биз биригип турганда,
Кан Кыяз кайдан киши эле!
Бузбагын, чоро, дилиңди!
Ала көр, баатыр, тилимди?
Бизден кеткен иш болсо,
Кетирербиз кириңди!
Жаңыдан кайта куралган,
Эл эминне болучу?
Жаңыдан кайта ээлеген
Жер эминне болучу?!
Убалын ойло элиңдин,
Убайын ойло жериндиң!
Өз журтуна ок атып,
Кайсы жакка элириңди?!
Өз элиңе бата албай,
(О, Канчоро, кулак сал!)

* Семетейге уялаш болсу деп, Канчоро менен Күлчорого Каныкей эмчегин эмизген.

Кайсы күчкө семирдин?!..».

Деп, ошентип, Күлчоро
Күңгүрөнүп алды, дейт,
Күйүт менен калды, дейт.

Муну мындай таштайлык,
Өлүү десе, көрдө жок,
Тирүү десе, жерде жок
Семетейден баштайлык.

СЕМЕТЕЙДИН ӨЛҮШҮ ЖЕ КАЙЫП БОЛУШУ

Ж

е кашатка басып аша албай,
Кыыз менен Канчоро,
Ошондон коркуп калын журт.
Же кайра тартып кача албай,

Же найза сунуп айкырып,
Арстан, шерге бата албай,
Алек болуп күйүнүп.
Калын журт турат чуулдап,
Аманат жандан түңүлүп.
«Аркабыз эле Семетей,
Кагышты кантип салабыз.
Кара кытай, манжуу жок,
Каран калган жетимдин
Кантип башын алабыз?».

Деп, ошентип, калын эл
Чуркурашып кыбырап,
Билбегенге билгени
Акырын айтып шыбырап,

«Атасы Манас эр көк жал
Олжого кыргыз кеткенде
Алтайга барып туулган.
Он экиге келгенде,
Душманга салган чуулган.
Кытайга кеткен кыргызды
Куткарып алган шер эле.
Азган-тозгон аз элге
Ата болгон неме эле.
Ал көк жалдын жалгызы
Уруш кылса табылгыс,
Болот чеге курч эле.
Бороондон тосуп алуучу
Болбойгон көк жал кут эле.
Ата, дүйнө кантели,
Арстандын тукуму
Добул келсе, жел тосчуу
Булун токой чер эле.
Кыйлага коргон болуучу,

Баатырым бийик чеп эле.
 Күл азыкты чачсакчы,
 Кайран эрге катылбай.
 Ушул турган жедигер
 Түп көтөрө качсакчы?
 Мунун башкы атасы Кара кан,
 Ал Кара кан өлгөндө,
 Убажы болуп көп кыргыз
 Ар кайсы жерге тараган.
 Ал Кара кан өлгөндө,
 Душманы кыстап киргенде,
 Ушул турган жеринден
 Ошондо кырган карынды.
 Кызыл уук кылып барынды,
 Олжого алып кызынды,
 Кара кытай манжуулар
 Татыткан эчен тузунду!
 Бузуп ийген айлынды,
 Такыр жарып таштаган
 Боюнда бар зайбынды.
 Ойлогула, калың журт.
 Кабарында бар бекен:
 Түгөткөн эчен жашынды,
 Олжо кылып башынды,
 Талкалап ийген элинди,
 Тартып алган жеринди,
 Сураган минтип жашынды,
 Туш-тушка бөлгөн башынды.
 Биринди айдап Алтайга,
 Биринди айдап Кангайга
 Теңибиз кеттик Эренге,
 Көбүбүз түштүк тереңге.
 Кыйлабыз кеттик казакка
 Көбүбүз түштүк азапка.
 Мунун атасы Манас шер чыгып.
 Кечээ Таласка келип конгондо,
 Манасың Манас болгондо
 Аголпок тонун кийгенде,
 Алчайып атын мингенде,
 Жети-суудай кайран жер,
 Манас келип жер кылды,
 Ажыратып душмандан
 Айкөл Манас эл кылды.

Эми Манастын уулу көк жалга
 Бастырып кантип киребиз,
 Баштагы кеткен көк жалдын
 Тузуна кантип сиебиз?
 Уятың барбы, кыргыз журт?
 Мунун уулуна кантип киребиз?
 Эми кыйлага коргон канкорго
 Кайсы бет менен тиебиз!
 Бөксөнүн белин ашалы.
 Канкорго тийип катылбай,
 Бөлүнүп, кел журт, качалы!
 Мына, Жоргонун белин ашалы,
 Жолобой кел журт, качалы!
 Беш-Таштын белин ашалы.
 Бет албай, кел журт, качалы.
 Туз арам кулга тил алып,
 Тушунан кантип киребиз,
 Көөдөк итке тил алып,
 Көк жалга кантип тиели?».

Дөп, ошентип дүүлүгүп,
 Ээр белдей белести
 Ашпай турду жедигер,
 Манастын уулу көк жалга
 Батпай турду жедигер.
 Канчоро, Кыяз бакырса,
 «Каптап кет!» деп чакырса,
 О дүйнө кеткен Манастын
 Ороюн кандай кылдык деп,
 Тийбей турду жедигер.
 Ошондо Кыяз кеп айтат:
 «Канчоро досум!—деп айтат,—
 Айт, айтпаса төгүнбү,
 Көрбөйлүк бөйдө өлүмдү!
 Шамдагайы жолборстой,
 Чалышкан аман болбостой,
 Манастын жалгыз уулуна
 Теңелишип нетели,
 Теги баатыр, кебимди ук!
 Айылга аман кайтсак бейм,
 Абакелеп жалынып.
 Арстан шердин өзүнө

Тоотору тартып кайтсак бейм?
Тооторуну тартпасак,
Күл азыктан чачалы,
Ээр белдей Мойноктун
Этек жагын ашалы,
Көк жал шерге катылбай
Кокуй, курдаш, качалы!
Ал жетпеген айкөлгө,
Алышты кылып нетели,
Айдебегин курдаш, эй,
Тенелишип чырдашпай,
Теги достум, кетели!
Мурункунун кеби эле:
«Бууругуп кетсе, айкөл шер
Буй кылып иет» деди эле.
Айтканым ушул билип ал,
Алда достум, тилимди ал!
Жети өзөндү жердеген
Аз жедигер журт элек,
Өзүнчө душман женбеген.
Каттап адам жүрбөгөн,
Канкордон коркуп биздерге
Тиги кызыл баш калкы тийбеген.
Барандын эли баспаган,
Бармактуу адам батпаган,
Белдүү канкор бел эле,
Бендеден артык шер эле.
Ичи кенен, өзү шер,
Жер жүзүнөн кең эле.
Бу өңдөнгөн көк жалды
Пендеси бербей теги эле.
Бетин көрдүм көк жалдын,
Ажыдаардын түгү бар,
Аркасын көрдүм айкөлдүн,
Найза сунуп качырган
Алты миң эрдин сүрү бар.
Колдогону сур жолборс
(Кобутта мындай жан болбос!)
Оозунан чыккан илеби
Он эки ашуу желиндей,
Атпай кыргыз элине
Адам бузгус чебиндей.
Каптал жагын карасаң,

Оозун ачып онжондоп,
Жарганы турган сур жолборс
Айланайын курдаш-ай
Жаанда мындай жан болбос!
Белгилүү экен бел экен,
Бендеден бөлөк шер экен,
Бокано сөөгүм болкулдап,
Боктуу ичеги солкулдап,
Билек кетип табынан,
Жүрөгүм чыгып кабынан,
Өзүм Кыяз болгону,
Өзөндү сууга конгону,
Ордо күтүп кан болуп,
Чондугум төөдөй нар болуп,
Жети өзөндө жедигер
Жеке билген жан болуп,
Баатыр Кыяз болгону,
Кыяз атка конгону
Кылганым кыйын шок эле,
Сыягы заар, заары күч,
Бул өңдөнгөн жан менен
Беттешкеним жок эле.
Айбаты артык шер экен.
Ордо толгон кыргызга
Опол тоодой чеп экен.
Шерге согуш кылганың,
Кудай урган кеп экен.
Еттешпеймин, урушпайм,
Бейпайлуу найза сунушпайм,
Кабылан менен чалышпайм,
Канкорун менен алышпайм!
Чалкылдашып нетейин,
Айтканым ушул билип ал,
Канчоро курдаш тилимди ал!
Агасына таарынып,
Инис жоо болчу эмес!
Тууганга кара санашып,
«Баатырлык» кылган оңчу эмес!
Баатыр, төрөгө салам айталы,
Бирдикти коюп бир жерге,
Баатыр, дос булуша кайталы?
Жалаң кыргыз урушуп,
Кай мураска жетели?!

Калкыбыз тууган үрөндөн,
Сый айтышып дос болуп,
Жакын болуп кетели.
Жалаң душман жоо чыкса,
Қыжылдабай, кыргыз журт
Кыргын салып өтөлү!
Манастын уулу көк жалга
Жан жабыла туралы,
Жалпы моюн суналы,
Эр башына татысын,
Тоотору тартуу кыламы,
«Аба» деп салам айталы.
Арстандан аман кайталы!».

Кыяз мындай деген соң,
Атырандап Канчоро,
Алаңгер жаа аштады,
Жедигер менен Кыязын,
Кыйкырыгы таш жарып,
Кырып не таштады:
«Атандын көрү, эр Кыяз,
Аңылдай бердиң сен Кыяз!
Бул кебинди ким уксун?
Бир караңгы түн уксун.
Казылган чуңкур ор уксун,
Кайнатып қойгон шор уксун!
Баатыр Кыяз деп жүрсөм,
Катын Кыяз экенсин!
Эрен Кыяз деп жүрсөм,
Шашчуу Кыяз экенсин,
Өзүндөн өзүн энтигип,
Каччуу Кыяз экенсин!
Жети конуш жеринди
Бел экен деп отурсам,
Жерге кирген жедигер,
Эл экен деп отурсам.
Убадага темирдей,
Көк экен деп отурсам,
Кашатка салган чоң дубал
Там экен деп отурсам,
Дардандаган эр Кыяз,
Сени кан экен деп отурсам,

Бет алган жоого тырышпай,
Былчылдашып урушпай,
Бек акылдан шашабы?
Бек атын тартып качабы?
Бек болбой кайра жерге кир.
Жети кара көргө кир!
Атандын көрү эр Кыяз,
Өз жаныңа бир душман
Бакчуу киши экенсин,
Коондой ичин жарымып,
Жатчуу киши экенсин.
Кыйын мүшкүл балааны
Көрчүү киши экенсин.
Ажалдан мурун, бачагар,
Өлчүү киши экенсин!
Манастын уулу Семетей,
Тоотору тартуу сен кылсаң!
Коркконунан берди деп,
Катындан төмөн жедигер.
Кологон бойдон кетти деп,
Тоотору тартсаң, утпайбы!
Атандын көрү Кыяз кул,
Сенин томуктай башың жутпайбы!
Кулжундатып бир күнү,
Курмандыкка чалбайбы,
Байлап алып өзүңдү,
Чукутуп эки көзүңдү,
Көк торпоктой үйрөтүп,
Жол үстүнө сүйрөтүп,
Даңгыттарга жарбайбы!
Тобунду топот кылбайбы!
Токтотпой журтун кырбайбы!
Арстанбы деп ишёнсем,
Айбан Кыяз экенсин!
Убадандан айрылып,
Калган Кыяз экенсин!
Баатыр сендей болобу,
Сени баатыр деген оңобу?
Арамың болсо, аныңды айт!
Азыр сени сүрөмүн.
Көңүлушсам канкорго,
Кордукту койдой көрөсүн.
Койшондошсоң жөнү жок,

Кокуй Кыяз, өлөсүн!
Каарым келип какайсам,
Калтырбаймын барынды,
Кыргын кылам карынды!
Ата кыйынсынган жедигер,
Аскер жыйып кол алып,
Кун кубалай келдиңер,
Ара жерде былчылдап
Дагы эминде дедиңер?
Бардыкерди ойлонуп,
Жедигердин эр Кыяз,
Жакшы болгон экенсиң!
Түйшүктүү жерден түш көрүп,
Бакшы болгон экенсиң!
Баатыр Кыяз, Кадырбай,
Барың мында турасың!
Ак сакалдуу олуя —
Карың мында турасың!
Найза алганда топ бузчу,
Ыктууң мында турасың!
Ай-ааламды буй кылган
Мыктууң мында турасың!
Айласы толук эрениң,
Акылга дыйкан берениң,
Калың кара жедигер
Түп көтөрө качсаңар,
Убададан кайтсаңар,
Кайра тартып элдешип,
Семетейге киремин!
Каччуу болсон, жедигер,
Как куйканды тилемин,
Тобуна тозок саламын,
Токтотпой журтуң кырамын,
Эрениңер, каныңар,
Уккула муну барыңар!
Тил албасаң, жедигер,
Жылгындуу Кең-Кол, кен Талас
Ордо тигип конушам,
Кыязды сынап көрдүм—деп,
Семетейге болушам.
Канчоро менен Күлчоро,
Аты уйкаш экөө бириксек,
Таарынбагын, жедигер,

Өрүшүң туман чаң болот,
Өлчөлүү күнүң тар болот.
Карап болот каныңыз,
Курман болот жаныңыз,
Кыргын болот элиңиз,
Топон болот жериңиз!
Уккула муну карыңар,
Жаман жакшы барыңар!
Көнбөгүлө айтканга,
Тартып турса каныңар!
Айтканыма көнөсүн,
Керек болсо жаныңар.
Баатырлар да салт кана,
Ок тиштешкен ант кана?!
Убададан тайганды,
Ант менен арбак урбайбы.
Антты бузган коркокту
Эми эле кудай урбайбы!

Канчоро мындай деген соң,
Кыязды кудай урду, дейт,
Боконосу болк этип,
Кулдук кылып турду, дейт.
Кыжылдасак, ушинтип,
Жиндей болгон Канчоро
«Кырса, кырып салар,—деп,—
Кыраандардын өзүнөн
Кимдер сурап калар» деп,
Акырын сүйлөп, бек таштап,
Жедигердин эр Кыяз
Канчоро канга кеп баштап:
«О, кагылайын Канчором,
Чоң шердиги бар чором,
Кулдук сенин өзүңө,
Кубандык ушул сөзүңө!
Айгайды арбын салыңыз,
Эки чылбыр, бир тизгин
Эреним сизге берелик.
Журт милдетин алыңыз,
Алакандай жедигер
Убалы, сообу болобу, —
Бир көтөрүп калыңыз,
Бийликти бердик колуңа,

Ээрчийлик, баатыр, соңуңан,
Чабыш десен, чабышып,
Айтканыңа көнөлүк
Калк чогултуп, эл чуулап,
Арт жагыңан, баатырым,
Караан болуп берелик,
Кагышты катуу салыңыз,
Канкор түгүл кылымга,
Баатыр, калтырбай айдап барыңыз.
Кагышка катуу кирелик,
Кайраты мол Канчоро,
Сизди кан экен деп билелик.
Калың кара жедигер
Кайрып айтар болбосун,
Каяша берсе, жедигер
Казыр өлсүн, оңбосун!
Эреним сиздин кебиңиз
Эгерде эки болбосун.
Сен «айт!» десен, кыйт коюп,
Бүт жедигер кетели.
Мылтык атып, жаа тартып,
Сен «ай!» деген жериңе,
Кылча калбай жедигер,
Кырылыша кетелик.
Эреним ээрчип өзүңдү,
Эп көрөлү сөзүңдү.
Караның тоодой көрүнөт,
Баатыр, кан көтөрдүк өзүңдү.
Кагышты катуу кылыңыз,
Калк алдында калкайып,
Баатыр караан болуп туруңуз!».

Кыяз минтип калган соң,
Жедигердин баарысы,
Көп жашаган карысы,
Найзасы курч ыктуусу,
Айласы толук мыктуусу
Көмкөрүлүп чуу туруп,
Убаданы бек кылып,
Адам өлөр шерт кылып,
Эки тизгин, бир чылбыр,
Канчоронун колуна
Мынакей деп салыптыр.

Жети өзөндө жедигер
Жерге кирген чорону
Кан көтөрүп алыптыр.
Кадырбай менем Төлөбай,
Кайран Кыяз, — бул үчөө
Алтын түрлүү килемге
Канчоро канды салды эле.
Каныбыз чоро мына деп,
Журт чуркурап чуу туруп,
Кан көтөрүп калды эле.
Кан болгон соң Канчоро
Кызыл жээрде кыйгачтап,
Ат мингенин бир бөлүп,
Кыл куйругун, кутургур,
Чарт түйгөнүн бир бөлүп,
Эл четинде кыйгачтап,
Жүрүүчүсүн бир бөлүп,
Айгай салып атышка,
Кирүүчүсүн бир бөлүп,
Уйгу-туйгу кол салып,
Жүрүүчүсүн бир бөлүп,
Балтага балбан эренин,
Чокмор чалчу беренин,
Чогултуп айдап Канчоро,
Эс билүүчү карысын,
Кошуун башчы барысын,
Түгөл айдап дүркүрөп,
Түгөнгөн Кыяз алдында
Буура төөдөй күркүрөп,
Жазайыл атып, жаа тартып,
Жаман дүмөк чуу болуп,
Жайнап чыгып калды эле.
Жан жабылтып, сан колун
Айдап чыгып барды, дейт,
Семетейдин өзүнө.
Жамгыр кылып жаа тартып,
Мөндүр кылып ок атып,
Жабалактап калды, дейт.
Капталынан качырып,
Жедигердин эр Кыяз
Сырдуу найза колго алып,
Тоотору санга бир салып,
Тоодой болуп бакырып,

Багыштап ураан чакырып,
Кыяз найза сунду эле.
Капталынан Кадырбай
Төмөн жактан Төлөбай,
Калбай четтен Канчоро, —
Бу да найза сунду эле.

Баатырдын уулу Семетей
Не кыларын биле албайт,
Арчатору теңселип,
Семенди алып жүрө албайт.
Ошол кезде Семетей
Атынын башын бурду эле,
Камчыдан башка жарак жок,
Кайрылып карап турду эле.
Үйдөй болгон үч баатыр
Өпкө жүрөк тушу деп,
Өлөр жери ушу деп,
Ар кимиси бир бирден
Жетип найза урду эле.
Манастын уулу Семетей
Зың-зың этип кенебейт,
Келип турган өлүмдү
Бучкагына теңебейт.
Эжелки душман өңдөнүп,
Канчоро найза салды эле.
Канчоронун найзасын
Орто белден Семетей
Үзө чаап калды эле.
Күмүш көздүү, күн жүздүү,
Күнгүрөнгөн Семетей
Кача берген чорону
Эми этектен аларда,
Узунунан саларда,
Боконосу болк этип,
Эт жүрөгү солк этип,
Тике карап тура албай,
Түтүп кайрат кыла албай,
Эр белдей мойнокко
Сала качты Канчоро,
Жаңырыктын жар кыя,
Жалгыз малдын чубама
Бир чымындай куу жанды

Ала качты Канчоро,
Качканды карап тура албай,
Жедигердин Төрөбай,
Баатырсынган Кадырбай
Семене найза саларда
Күлүстөн чоро жетти, дейт.
Төлөбай менен Кадырбай
Жеткен жерде экөөнү
Күм-жам кылып кетти, дейт.
Экөөнүн башын эр чоро
Жетер менен кести, дейт.

Төлөбай менен Кадырбай
Эки шер тең өлдү деп,
Барса келбес чын жайды
Бул эки шер көрдү деп,
Ай касаба туу болуп,
Асман жарган чуу болуп,
Чама чарчап, ал кетип,
Чабыш мындай болду эле.
Найза кыйрап, эр өлүп,
Акылга дыйкан тең өлүп,
Бирөө калбай экөө өлүп,
Уйгу-туйгу жедигер
Баскан жерин таптады,
Жамгыр кылып, жаа тартып,
Семетейге каптады.
Ылдый карай тартканда
Ичи-карды болкулдап,
Өдө карай тартканда
Араң желип томпулдап,
Кулагы тердеп баш чайкап
Алкым кыя белести
Ашпай турду Артору.
Арам өлгүр шалпылдап,
Баспай турду Артору...

Ачуусу келип кабылан:
«Аргымак багып, ат бактым,
Айлаңсын Буурул буудандан.
Азамат жыйдым эр жыйдым,
Арстандарды тең жыйдым,

Айланып кетсин Канчоро
 Күлчордой туугандан.
 Артору буудан деп жүрсөм,
 Багалчагы бир тутам
 Байталды баккан экемин,
 Канчоро тууган деп жүрсөм,
 Котур ташы койнунда
 Шайтанды баккан экенмин!
 Эми эле башын кошкондо,
 Элдин алы не болот?
 Жарагы жок жаш Күлүс
 Эрдин алы не болот?
 Капарсыз калды эл менен,
 Жердин алы не болот?».

Деп, ошентип, Семетей
 Аттан түшө калды эми,
 Камчы сабын таянып,
 Чыканактап алды эми.
 Мына ошондо карасаң:
 Алаң карап, жабыттап,
 Семетейге чабыттап,
 Андып жүргөн Канчоро
 «Эми кудай берди» деп,
 «Эми кезек келди» деп,
 Кадуудан чыга калды, дейт,
 Каарын катуу салды, дейт,
 Кезешип жүргөн душманча,
 Жарагы жок Семене
 Жандай салып барды, дейт...

Ошол кезде Семетей
 Келип турган ажалды
 Бучкагына теңебей,
 Тагдырына таарынып,
 Күңгүрөнүп алды, дейт.
 «Билгенин кылсын итим!, — деп, —
 Актаган жок акыры
 Каныкейдин сүтүн, — деп. —
 Анкоолук кылып алдырдым,
 Жараксыз кетти күчүм, — деп, —
 Көрбөймүн иттин жүзүн» деп,
 Тескери карап калды эми!
 Өпкөнүн туура тушу деп,

Өлөр жериң ушу деп,
 Сыр найзаны булгалап,
 Канчоро найза салды эми.
 Каары күчтүү кан Кыяз
 Ана-мына дегиче,
 Ачып көздү жумгуча,
 Семетейди кармалап,
 Келбетине таңыркап,
 Башын кесип алганча,
 Каарланган жолборстой,
 Абасынын жанына
 Күлчоро учуп жетти эми.
 Чочуп кетип кан Кыяз
 Карай албай Күлүскө,
 Ыргып минип атына,
 Жандай салып өтү эми.
 Ошол кезде Семетей,
 Эрип кеткен эмедей,
 Кыймылдабай, унчукпай,
 Көзгө түшпөй жок болду.
 Кайсалактап калың жоо
 Сөөгүн таппай токтолду...

Муну көрүп Күлчоро,
 Шашылбастан кеп айтат;
 Кеп айтканда деп айтат:
 «Арбак урган Канчоро,
 Сендик алым бар, чоро!
 Абакем такыр өлгөн жок,
 Өлгөнүн адам көргөн жок!
 Эр сактаган эр өлбөйт,
 Элди баккан жер өлбөйт,
 Эсинде болсун, ит чоро,
 Эр төрөгөн эл өлбөйт!
 Алдап айттың сөзүңдү,
 Ант урсун сенни өзүңдү!
 Абийири жок сен догуз,
 Ким санайсың өзүңдү?
 Жарагы жок эрлерден,
 Кантип алдың өчүңдү?!
 Мыкты болсоң жарак бер!
 Күч менен өлтүр өзүңдү!
 Кадимки Күлүс мен болсом,

Жарамын сенин өтүндү!
 Карга менен кузгунга
 Чокутайын көзүндү!
 Аттап кетти карабет,
 Аталардын арбагын!
 Он эки өлүп жатсам да,
 Басалбайсын, Канчоро,
 Күлчоронун салмагын.
 Ойлойсуңбу, ит чоро,
 Көздөгөнүн соо койбос
 Манастын тирүү арбагы!».
 Ал ангыча Канчоро
 Кылычын сууруп алды эми,
 Күлчорого бет алып,
 Бура тартып калды эми.
 Багыш кандын эр Кыяз
 Арасына кирди эми.
 «Ай!» деп кармап калды эми.
 «Баарын бирдей кырбагын,
 Уу ичкендей кылбагын!
 Жоругун бузуп баатырдын
 Арманда кылып салбагын.
 Канчоро досум, токтоп тур,
 Айтканымды андагын!
 Семетейди көрдүңбү?
 Тирүү десен, жерде жок,
 Өлдү десен, көрдө жок,
 Угуп жүргөн укмушта
 Бул өндөнгөн пенде жок!
 Өлгөн сайын өөрчүгөн
 Өжөр Манас тукуму,
 Түгөнгөн сайын түтөгөн
 Түгөт Манас тукуму.
 Кагылайы Канчоро,
 Ойлойсуңбу ушуну?
 Кызыл өңү сур болду,
 Өлгөн сөөгүн көрсөтпөй,
 Таң каларлык сыр болду!
 Түшүнсөңчү, Канчоро,
 Түбүбүз жаман чыр болду!
 Жан чыкканча былк этпей
 Кыйыктыгы бар экен,
 Адамдын колу барбаган

Ыйыктыгы бар экен.
 Жабагынын жалындай
 Жалдуу тууган эр экен.
 Өлүмдөн чочуп койбогон,
 Өрттөнө чыккан шер экен.
 Жан соогалап койгон жок,
 Салмагы бүтүн жер экен!
 Жоо басса атпай элинди,
 Убалы кимдин мойнуна,
 Сыздаган элден муң чыкса,
 Жашы кимдин мойнуна?!
 Тилимди алып Канчоро,
 Өлтүрбөгүн чорону,
 Тирүү койсоң чорону,
 Кайсынын сенин короду!
 Коркоор эмес өлүмдөн,
 Өлүмдөн коркпос баатырды
 Өлтүргөн адам оңобу!».

Канчоро анда кеп айтат,
 Каарданып бек айтат:
 «Кудай алсын эр Кыяз,
 Башынан коркок жер Кыяз!
 Бул кебинди ит уксун,
 Ит укпаса, ким уксун!
 Чорону тирүү койгондо,
 Түбүнө чогуу жетпейби!
 Бизге окшогон эрлерди
 Жарак тийсе колуна,
 Көкбөрү тартып кетпейби!
 Толтоюнду өлтүргөн
 Томаяктын өзү ушул,
 Өлүмдөн көзүн жумбаган,
 Алакандай көзү ушул.
 Жай кылып гана коёюн,
 Кудайдын берген кези ушул!
 Муну тирүү сен койсоң,
 Кантип аман каласың!
 Кектебейби жаш жолборс
 О дүйнө кайткан абасын?...»

Кан Кыяз анда кеп айтат,
 Кеп айтканда деп айтат:

«Койчу, баатыр Канчоро,
Муну өлтүрбөй мага бер,
Башка олжонун баарысын
Канчоро өзүн ала бер.
Бүткөн боюн тилейин,
Өлгөнүнчө кор кылып,
Өгүз кылып минейин.
Кең-Кол, Талас ичинен
Ок атар киши калган жок,
Эми сенде арман жок.
Жалгыз кулду сурасам,
Жакын досум Канчоро,
Бербей турган арга жок!
Айланайын Канчоро,
Менин тилим ал, чоро!
Жакын кишиң мен болдум,
Жан жолдошум сен болдуң,
Оң далынын кемирчек,
Кемирчегин оёлу,
Куу далы кылып коёлу.
Эч кимге каруу кыла албайт,
Эс алып карыш жыла албайт,
Кадырлап сурап турганда,
Канчоро кантип тил албайт!».

Деп, ошентип, калганда,
Эмесе «мейли, досум!—деп, —
Досум, жолук болсун!»—деп,
Канчоро чыга берди эми.
Кан жутуп турган чорону,
Көптөп байлап койду эми...

Күлчоро анда кеп айтат,
«Күүлөнгөн иттер!» деп айтат:
«Кайсы арманды айтайын,
Жарагым жок, жөө болдум,
Канкылдаган Канчоро,
Чымын элең, дөө болдуң,
Кылганыңды кыла бер!
Качан болсо башымды,
Кучактайт эле кара жер!
Алыстан келген жоо болуп,

Аралашып көрбөдүм,
Алышып жатып өлбөдүм.
Өзөгүмдөн өрт чыгып,
Жакынымдан жат чыгып,
Ушундай болду көргөнүм!».

Деп, ошентип, калганда,
Күлчорону сүйлөтпөй,
Чечиндирип калганда,
Жабалактап чымындай,
Күлчорого жабылып,
Тебелешип калганда,
Күлчородон ал кетти,
Оозунан курум кан кетти.
Сеңирдей болгон жаш чоро,
Өлүү-соосу билинбей,
Жарым өлүп жатканда
Жакын келип караса,
Күлчоронун мойнунда
Ыйык кара жалы бар,
Ай далынын үстүндө
Казандай кара калы бар.
Кажыбас арстан шер экен,
Каснеттүү эр экен.
Шашканынан кан Кыяз
Дал ортосун сойдурду,
Чоң көнөктөй эт кесип,
Чемирчегин ойдурду.
Кычк этпеген чорону
Кандай болор экен деп,
Окчун жерге койдурду.
Бир кезекте Күлчоро
Күңгүрөп дабыш салды эми.
Кайда жүрөм дегенсип,
Обдулуп тура калды эми.
Жаркыраган көзүнүн
Жаздыктары оюлган,
Чемирчеги союлган,
Карга-кузгун канына
Эчак эле тоюлган.
Беш иликтеп салаасы
Бери тартса, ийилбейт,

Ары сунса, жыйылбайт,
Аккан каны далыдан
Алигече тыйылбайт...

Чорону минтип ташташып,
«Жоо жеңдик» деп басташып,
Канчоро менен кан Кыяз
Жүрмөк болду ордого
Калың колду башташып.
Кан Кыяз туруп кеп айтат,
Калың элге бек айтат:
«Жазым болуп калбасын,
Манастын өлгөн баласын
Кайта барып көрөлү,
Табылып калса өлүгү,
Таамайлап көңүл бөлөлү!
Канткен менен шер эле,
Калк сөзүнө көнөлү.
Итке-кушка жем кылбай,
Ардактап жатып көмөлү.
Туз көмгөндөй кылбайлык,
Атпайдан чыккан төрөнү».
Деп, ошентип, кан Кыяз
Атайлап издеп калды эми,
Абайлап изин чалды эми.
Жарадар болгон баатырдын
Аныктап баскан изи жок,
Аны көргөн киши жок.
Булак бойлоп кан агып,
Майып болуп кетиптир.
Чыны менен Семетей,
Кайып болуп кетиптир...

Муну мындай таштайлык,
Бер жагынан баштайлык.
Кыяз менен Канчоро
Өздөрүнчө эрдемсип,
Эзелки жоосун жеңгенсип,
Кең-Колго бачым жетти, дейт.
Ордону басып оюлтуп,
Ойрон кылып өтү, дейт.
Эчтемеден камы жок,
Сары кан менен Бакайды

Камынтпай кармап аларда,
Азапты мыктап саларда
Эки кары кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Кыяз менен Канчоро
Кылгылыкты кылган бейм,
Кылды баатыр эр Күлүс —
Мамыбызды жулган бейм,
Арстандын уулу Семенди
Алдап чыгып Канчоро,
Ай баткандай кылган бейм.
Жай-баракат жайлоодо
Жаткан элге жетпедик,
Калың элди ээрчитип,
Каптап калган жоо менен
Карсылдаша кетпедик.
Атандын көрү дүнүйө,
Арбыды мээнет күнүгө.
Арстандын уулу Семетей
Жамандык кылды кимине!
Каран түн башка түшкөн соң,
Кайран баш татыйт эмеспи,
Жедигердин мицине.
Кармашып жатып өлөлүк,
Семетейдин бүлөсүн,
Тирүү туруп дүйнөдө
Кулдукка кантип берелик».

Деп, ошентип, Сары кан
Бакайын алып жанына,
Согуш салып кирди эми.
Каруусунан кан болуп,
Ойрон кылып жүрдү эми.
Түмөн болуп түрүлүп,
Жердин бети тилинип,
Кармашып канга батышып,
Он күнгө чейин атышып,
(Аттиң чиркин, арман-ай!)
Жараланды кан Бакай.
Кажыбаган Сары кан
Кармашар азыр алы бар,
Маңдайында жаралган
Каснеттүү калы бар.

Калына бекем кадалган
Кайран эрдин жаны бар.
Күлчоросу соо болсо,
Салбайт беле бузукту,
Кылбайт беле кызыкты.
Сары кан жалгыз канетсин,
Кабыргасы кайышып,
Күлүктүн бели майышып,
Күндө чыгат сайышып!
Ач жолборстой алышып,
Айкырып кектүү кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Арбак урган Канчоро,
Айтылуу баатыр сен болсон,
Аттанып чык жекеге,
Эрдигинди көрсөтүп,
Баатырларча жекеде!
Эл алдына армансыз
Бир беттешип көрөлү,
Ант урган кантип өлтүрдүң
Алпештеп баккан төрөңдү?
Чын курдашың Күлүска
Кантип салдың кордукту?!
Колунан келсе сен чирик,
Жекеде көрсөт чондукту!
Кудай берсе, сендейдин
Көзүңдү маштай ачамын,
Ары жок тууган бузуку,
Каныңды суудай чачамын.
Акыры сени куткарбас,
Арбагы Манас атанын!».

Деп, ошентип, Сары кан
Шамалдай болуп зыргытып,
Туурадан чаңын бургутуп,
Учкан жаадай диркиреп,
Тоо бүркүттөй күркүрөп,
Кан куйгандай көздөнүп,
Уу ичкендей, түстөнүп,
Айкырыкты салганда,
Ак найзасын алганда,
Бели кетти бүкчүйүп,
Көзү кетти чекчейип,

Мурду кетти кырданып,
Өңү кетти сурданып,
Мойну кетти узарып,
Жалындай көзү кызарып,
Чыдай албай Канчоро,
Качып берди шодоктоп,
Колундагы найзасы
Кошо кетти сороктоп.
Дөө Сары кан жете албай,
Ыйлап жүрөт болоктоп...

Кыязга барып Канчоро,
Минтип айтат жомоктоп:
«Кармашып жаткан Сары кан
Кабыландай кул эле.
Муну кандай кылчубуз,
Кандай кылып тыйчубуз?
Дарбазалуу коргонго
Далайды айдап барды го,
Бетине келген дөөлөрдү
Кыргын кылып салды го!
Кандай дейсин, эр Кыяз,
Мына мындай акылга.
Бер жагында какырга
Ор каздырып салайын,
Ошол жерге барайын.
Алакандай калына
Тогуз мээлеп, он байкап,
Кош дүрмөттөп жатайын,
Ошондон андып атайын».

Деп, ошентип, Канчоро
Салтты бузуп, уялбай,
Жекелешип чыга албай,
Арам ойлоп, аянбай,
Күнү-түнү жай албай,
Акыл-айла тапты, дейт.
Түндө барып акмалап,
Орго кирип жатты, дейт.
Каарданган Сарыны
Калына мээлеп атты, дейт.
Касиеттүү Сары кан
Канга жуулуп абыдан,

Эч бир айла кыла албай,
Карыш басып жыла албай,
Кансырап барып жатты, дейт.
Канчоро менен кан Кыяз
«Эми кудай берди» деп,
Уулап жүрүп жайлоодон,
Бейкут элди чапты, дейт.
Чыйырды менен Канышты
Кадимкидей күң кылып,
Күлчородой жолборсту
Темселетип кул кылып,
Айчүрөктөй шордууну
Аргасыздан тул кылып,
«Айчүрөк аруу сеники,
Чачыкей сулуу меники»,
Деп, ошентип, Канчоро,
Кан болуп жатып калды, дейт...

«Семетей» деп койгондун
Башын кесип алышты,
Чачыкейдей кашканы
Каныш кылып салышты.
Карыганда Бакайды
Малчы кылып алышты.
Кайгыга түшкөн Каныкей
«Жалгызымдан калбайм,— деп, —
Жабыгып жүрүп өлбөйм, — деп, —
Тирүү жүрүп кордукту
Канчородон көрбөйм, — деп, —
Канжарды кармап, көрөм» деп,
Жарынмак болду «өлөм» деп.

Ошол кезде Айчүрөк
Кандуу жашын агызып,
Тырмак тийген бетинен
Кочкул канын тамызып,
Зарланып туруп кеп айтат,

Кеп айтканда деп айтат:
«Айланайын энеке,
Кайрат, акыл канаке?
Өлбөсөк, тиер күнүбүз,
Кудайга жетер үнүбүз.
Үмүттү үзбөй, энеке,
Он жыл өлбөй жүрүңүз?!
Жалгзызындан бир туяк —
Белек калган өңдөндү.
Өсүп чыгып, кек алчуу
Зерек калган өңдөндү.
Эркек болсо элине
Тутка болор жаңыдан.
Өлбөй туруп, энеке,
Билеликчи абыдан!
Небирен, кокус, кыз болсо,
Көргүлүктү көрөлүк,
Айланайын энеке,
Ошондон кийин өлөлүк!
Акылман элең энеке,
Акылдашып алалы.
Кантип аман сактайбыз
Боюмдагы баланы?
Айы чукул калды эле,
Желдеттин тиер залалы.
Жыл өткөрүп, энеке,
Арыптап коюп, төрөйүн
Асылдан калган баланы!
Ким экенин көрөйүн,
Кагылайын энеке,
Кандай жорук болсо да,
Ошондон кийин көрөйүн!».
Деп, ошентип, Айчүрөк
Канжарын алып ыргытты,
Үмүтү менен Каныкей
Жалбара карап Чүрөктү,
Көзүнүн жашын жылжытты...

КОММЕНТАРИЙЛЕР.

А

Айдар — төбөгө коюлган чок, чач.

Айкөл — көл сыяктуу кең киши.

Айтуяк — түлөөгө союлган жылкы.

Айым — кандардын аялдарына айтылат (эпос боюнча).

Акканкы — кашы табак сыяктанган илгерки ээр.

Аккак сары ат — кыргыздын эски адатында эки киши достошкондо айт беришкен. Эгер достуктан тайса, «аккак сары атыңды мин» деп айтылган.

Ак үйлүү — I. башы барымтага кармалган бийлөөчү катмардын өкүлү (кармалып жаткан жерде өз элинин өкүлдүк милдетин да аткарган). 2. (эпос боюнча) же-

нилген элди башкарып турган бапка элдин кишини.

Акыйнек — кыздардын мандайлашып, бир-бирин кордошуп айтышканы.

Арапчы — азыткы, бузук.

Арбак: арбагымды көрбөдүң — даңкымды, калдырымды, паркымды билбедиң.

Аргын — 1. каны катышкан эл; 2. казактын уруусу.

Ариптешкен адам — дубакөй, амалкөй адам.

Асаба — туунун учуна тагылган зор көлөмдүү кездеме.

Асай — бир жердин аты

Атборой — бүткүл жер жүзү.

Б

Бадирек — кара нээт, бузук.

Балдак — кылычтын сабы.

Бакбурчун — шаардын аты

Барик — жалбырак.

Барча — I. баалуу кездеменин бир түрү.

Барча — II. жалпы, бүткүл.

Батман — оордук өлчөөсү (6 буттан 12 бутка чейин).

Бейли кеткен — шайы кеткен.

Белин сындырып — бүтүндөй аргасыз кылып.

Беш — маалкатуу, боло турган ишти кечээндетүү.

Бозум куш — экинчи жашка өткөн куш.

Бортошо — I. эттин майдаланып жакшы бышырылганы; 2. (жүрөк жөнүндө) — коркок болгон, жукарган.

Буйла: журт буйласы — элдин жол башчысы.

Була — I. үйдүн асыл материалдары, 2. ак жибек.

Булгун — териси эң баалуу айбандын бир түрү.

Булдурсун — байыркы баатырлардын чок камчысы.

Буркан — колдон жасалган кудайдын сүрөтү (монгол тилинен).

Бут — колдон жасалган кудайдын сүрөтү (санскрит тилинен).

Буудан — күлүк аттардын бир түрү.
Буурум — байыркы баалуу кездеменин бир түрү.

Дабан — ашуу.
Дарайы — баалуу кездеменин бир түрү.
Даркан — эл бийлеген адам.
Денз баш — башын эң жогору баалаган
Дидаар — адамдын жүзү, бети.

Жадал — чатак, жаңжал.
Жазайыл — чоң мылтыктын бир түрү.
Жазийра — бир жердин аты.
Жазы — ашуунун аты.
Жайсан — калмактардын айыл башчысы.
Жансыз — тыңчы, шпион.
Жаңжуң — кытай элинде жогорку мансап.
Жармак — жез тыйын.
Жеби — макулбу.
Жезит — шүмшүк, митаам.
Жеке — белге курчанган баалуу кемер.

Зайсан — казактын территориясындагы бир жер.
Занги — дөөлөрдүн ырайымсызы, уятсызы.

Иле — амал, айла.
Ини — асыл таштардын бир түрү.
Испан — Исфахан (Персиянын шаары).

Кадама — соот-чопкуттар.
Кайгуул — душмандын жолун чалуу.
Какан, Каканчы — Кытай мамлекети.
Калалуу коргон — чептүү, дубалы бар коргон.
Калдай — монгол, калмак элдеринде жогорку мансап.
Калкан — урушка киргенде бетин калкалай турган такта темир.
Калмышында — акырында, аягында, эң соңунда.
Калча — өңү сүрдүү, түрү суук.

Бүдөө: бүдөө болот деп — кашаң болот деп.
Быштан — эердин үстүнө салынуучу көрпөчөнүн бастырмасы.

Д

Дулдул — 1. миф. Азирет Аалынын күлүк аты; 2. мыкты күлүк.
Дунтун — кытайдын, калмактын башчы горосу.

Ж

Желмаян — төөнүн күлүгү.
Жемин — бир жердин аты.
Жете — сөөк (укум-тукум, теги).
Жойкума — баатырлардын кылычтарынын аты.
Жубардай — тунук ак.
Жуукурланган адамдар — кошоматчы эрам-за кишилер.
Жылаңач ыйык — миф. адамды колдоочу, желөөчү (мис. Кыдыр).
Жылоо — тизгиндин түбү.

З

Зоолу — адамдын колуна салынуучу кишен.
Зыярат — мазардуу, касиеттүү жерге баруу, сыйынуу.

И

Итаягы кечирип — ырымдап ант бердирип.

К

Камбар — миф. жылкынын колдоочу ээси.
Камчыга ченеп бөлгөндө — жеңилген жакты бүт олжологондо.
Кан талоон — байыркы убакта, кандар өлгөндө, тартиби бузулуп, мал-мүлктөрү таланып алынган: урушта жеңилген жактын малдары да таланган. Мына ушундай талоонду «кан талоон» деп атаган.
Каныш — кандын аялы.
Кара жерге жамчтаган — жок кылган, өлтүргөн.

Кара каска—арамзалык менен, душмандык ой менен.
Касаба — туунун учуна таккав кездеме.
Кастарлуу — сарамжалдуу, кадырлуу.
Катар — 1. коркунуч; 2. ажал, өлүм.
Кашка — тартынбас, уятсыз.
Кашкөй — уятсыз аялга айтылат.
Кезип — тынымсыз жер кыдырып.
Келеме керип — сымдап, келелеп жасалган калмакча чепкен.
Кесенде — жылан, чаян, кара курт сыяктуулар.
Козутуп калган кол менен—кандай болбосун шылтоого түшүү менен көтөрүлүүгө айтылат.
Кой макмал — баркыттын жумшак түрү.
Койчагыр — чоң мылтыктын бир түрү.
Коно тамак чар — каргалардын бир түрү.
Колоо: колу колоо болот деп — колуна кан түшүп калат деп.
Кош бадана, торгой көз — оң өтпөс тондордун бир түрү.
Кошуун — аскер, кол.
Көй — өңкөй; көй баатыр — өңкөй баатыр, көй буудан — өңкөй буудан.
Көк жал — 1. бөрү; 2. баатыр.
Көкүрөк — бир жердин аты.
Көкөтенир — монгол, калмактардын кудайы.
Көнкү — жалпы, баары.
Көлөмсүгөн — өзүн жогору баалап көтөргөн.

Малама — окту өткөрбөй майтарып, бир аз жукартып тектотмо.
Макмал — баркыт.
Манаг — дукаба сыяктуу түрдүү түстөгү баалуу кездеме.
Манты көп — убаданы бузгандар көп.
Медийнанын беш бурчу — бүткүл дүйнө жүзү.

Найзанын тыгы — найзанын болот учу.
Накер — байыркы убактагы баалуу өтүк, оң өтпөс өтүк.

Көрүү: энемден башка көрүүм жок — энемден башка эч кандай жөлөгүм жок.
Көшмөр эти көшмөр болсун деп — эти толук болсун деп.
Курдаттып — айланасын толтуруп.
Курум — уюган кан.
Күбө — өзүнө боло турган зыяк жакшылыктар.
Күдөрү — ийи жетип, эң жукарган кайыш.
Күлпөн — сыймык.
Күпсөр — мылтыктын дарысын сала турган чоң баштык.
Күрсү — чоюндан уютуп жасалган чоң чокмор.
Кызыр (дин ишениминде) — бак-таалай бере турган олуя; ал дүйнөнү тынбай кыдырып турат имни.
Кыйгак — найзанын учу.
Кылоо — бычактын, кылычтын ж. б. бүлөнбөгөн мизи.
Кыргак — жээк кыюу, элечектин күмүш тартмасы.
Кырк чилтен (дин ишениминде) — сүйгөн кишилерди колдоп, таяп, дүйнөнү тынымсыз кыдырып жүрүүчү олуялар.
Кыркып берди чыбыгын — илгерки убактагы ырым: чыбыкты кесүү аркылуу бүтүм жасалган.
Кыяп — кылычтын туура тээги.
Кыянтуу жини кармаса — учуруна келип, жини кармаса.

М

Мекээрп — күч-кубаты кетип.
Мийзам уруп, күз болуп — күз болгондо бышкан гүлдүн учканы.
Мыскал — 4,25 граммга барабар оордук салмагы.
Молтолуу — амалдуу, айлалуу, билгич.
Мурап — мурас.
Мурдар — балит, бузук.

Н

Ногой (эпос боюнча) — кыргыздардын бир уруусу.
Нойгут — кыргыздардын бир уруусу.
Ноюган — чарчаган, жукарган.

О

Ойроттон чыккан эр—эрдин эри, баатырдын баатыры.
Ойсул — 1. төөнүн колдогон ээси; 2. төө.
Окоро түйгөн ак чылбыр — жүгөндүн ооздугуна чылбырды чалып, эки жагындагы эки бөлөк кайыштын кошкон жерин томолоктоп түйгөнү.
Окчу — 1. кыргыздын байыркы уруусу;

2. баатырдын огун алып жүрүүчү.
Олуят — олуя.
Оорук — 1. узакка көчпөй калган айыл;
2. жортуулга барганда, чалгынга чыкпай, артта, белгилүү жерде калган кишилер;
чалгындын артындагы аскер бөлүгү, тыл.
Огоо — малчылардын жеңил үйлөрү
Очогор — зор мылтыктардын бир түрү.

Ө

Өнөгү бирге — өнөктөш, жардамдаш.

П

Пир — карыя, аксакал.

С

Сабылып — катуу кейип, убайым тартып, өңдөн азып.
Салдай таш — оор таш.
Санжап — тартып, ирет.
Сар — Кулаалынын бир түрү.
Саралап — таңдап.
Селебе — кылыч.

Сер — зер, алтын.
Сенор — кеч күздө жааган биринчи кар.
Сөпөт — чириген (сөөк жөнүндө).
Суп — ак төөнүн жүнүнөн иштелген баалуу кездеме.
Сыйынттап качкан — баш калкалап качкан.

Т

Тагырма — жердин аты.
Тасма — эчкинин ашатпай ийленген терсинен тилинген кайыш.
Таштек — илеген, чылапчын.
Таягып көккө ыргытып — абыдан кубанып.
Теке жоомарт — мыкты күлүк аттын бир түрү.
Текелик — жердин аты.
Телегей — байыркы баалуу кездеменин бир түрү.
Тенизин таштап — калың элини таштап.
Тилсим — сыйкырдуу дуба.
Тойторуп — башкарып, малды кайра кайрып.

Тондуу уул — кул эмес, өзүнчө келип башка кишиге уул болгон бала.
Тооруул — душмандын сыртынан тооруп байкоо.
Торук — жердин аты.
Төшөк талашуу — кыз берүүдөгү оюндул бир түрү.
Туктамал — ой жорутуу; божомолдоо.
Тундурма салып койгомун — кандайдыр бир нерсени (кишиниби же башканыбы) жерге көөмп, үстүн түз кылып, билдирбей койгомун.
Тунжур — кыраан куштардын бир түрү.
Тынар — кыраан куштардын бир түрү.

У

Убарлаш — кадырлаш, кудалаш, сырдаш, мундаш.
Узуу кулак сарысы — уккан сөздөрдү көңүлгө сактап калган билгич киши.
Ууунда жок — элде, журтта жок.

Ултан болуп өтөйүн — кул болуп өтөйүн деген мааниде.
Умай — миф. жаш балдарды колдогон, көзгө көрүнбөгөн кемпир.
Урум — жердин аты.
Учаан теңиз — кадык эл.

Ү

Үлчүн — жоо-жарактар: соот, туулга, белдемчи, карыпчы.

Ч

Чабагычан түрлү көп: шибеге, темене, ийне сыяктуу майда куралдардан темирди көзөй турган болот куралдары көп.

Чалчак — кыргыздын жыгачтан жасалган чоң челеги.

Чан — сап (мис., кылычтып сабы).

Чүчтө — тунук ак түс, атак.

Чынмачын — (эпос боюнча) кытай эли.

Чыргай — чыр-чатактуу, кечир киши.

Ш

Шаал: көк шаал—куштун кайыштан жасалган эки боосу.

Шибө — (эпос боюнча) кара кытайлардын, калмактын бир уруусу.

Шилээн — үлүш, элге милдетсиз түрдө бериле турган тамак-аш.

Шороолу — жердин аты.

Шууту — ар бир ишке ыкчамдык менен иришүү.

Ы

Ыйык: ак ыйык — чын сыймыктуу.

Ылама — 1. монгол, калмактын дин башчысы, 2. Эсен кандын бир жигитинин аты.

Э

Элик сүт берген — өз энеси болбой туруп, эмчегин эмизген.

Эрен — эр, азамат.

Эктеп жүргөн жылкычы — жылкыны ээгинен чалып мынган киши.

МАЗМУНУ

Кириш сөз	III
Жомок башы	I

I. Семетейдин балалық чагы

Каныкейдин Көбөш қандан чабылғаны	7
Каныкей менен Чыйырдынын Семетейди алып қачқаны	18
Букараға баратқан жолдо	28
Семетейдин өсушү	38
Тойторуну байгеге кошуу	45
Тойторуну сүрөө	54

II. Семетейдин өлине қайтышы

Семетейдин Сары тазға жолукқаны	69
Каныкейдин жомогу	76
Семетейдин Таласка биринчи келиши	103
Семетейдин Таласка көчүп келиши	123
Чоролордун чыккынчылығы	132
Чынкожонун Семетейден ат суратқаны	140

III. Чынкожо, Толтойдун чагагы

Чынкожо, Толтойдун зордугу, Чүрөктүн учушу	149
Акшумкардын дайыны	164
Айчүрөктүн гүшү	172
Күлчоронун чапғыны	176
Үргөнчтен өтүү	185
Чынкожо менен Толтой күтпөгөн қырсыктар	195
Күлчоронун күзетү, Толтойдун жараланышы	208
Чынкожо, Толтойдун жеңиліши	219

IV. Семетей менен Коңурбайдын урушу

Семетейдин Коңурбайга каршы аттанышы	233
Коңурбайдын сыйкырдуу кароолчулары	240
Семетейдин Карагулга алдатканы	252
Семетейдин жараланышы. Айчүрөктүн ок аттаганы	259
Коңурбайдын Таласка чабуул салганы	266

V. Канчоронун кастыгы. Семетейдин кайып болушу

Үмөтөйдүн Семетейге кол салышы	279
Канчоро менен Кыздын достошкону	290
Семетей менен Күлчорого Канчоронун кастыгы	297
Семетейдин өлүшү же кайып болушу	305
Комментарийлер	318

С Е М Е Т Е Й

[Вторая часть эпоса «Манас»]

на киргизском языке

Редактор *Д. Сулайманов*
Худ. редактор *И. А. Ефимов*
Тех. редактор *С. Чотиев*
Корректор *А. Абакиров*

Терүүгө 12/V 1959-ж. берилди. Басууга 20/VIII 1959-ж. кол коюлду. Д—03224 Кагаздын форматы 84×108¹/₁₆.
22,5 физ. басма табак. 36,9 шартуу басма табак. 36,02 учеттук табак. Тиражи 60000. Заказ № 1538
Мукабасыз баасы 18 с. 10 т. Мукабасы 3 с.

Фрунзе, тип. № 1 Полиграфиздата Мин. культ, Кирг. ССР.